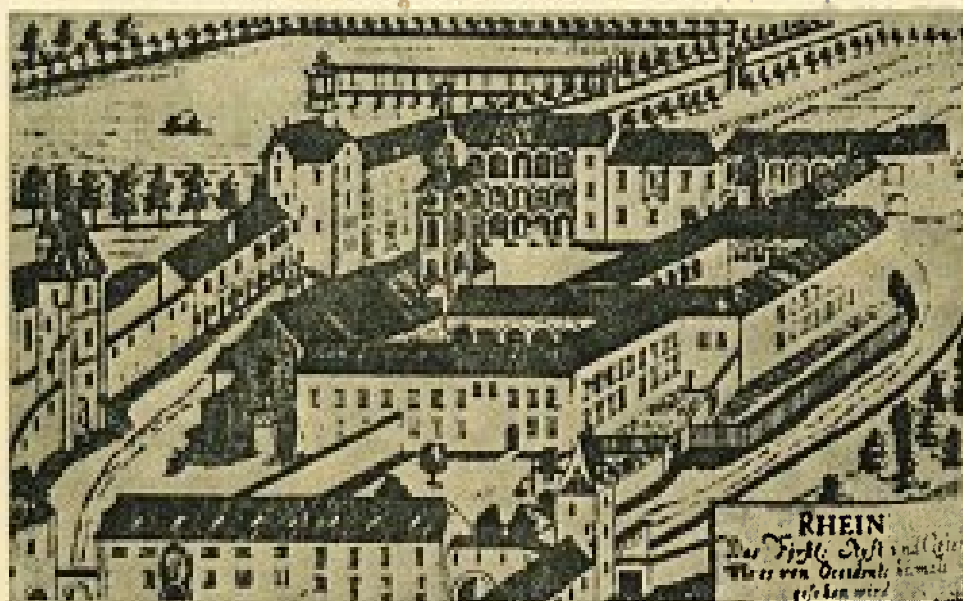

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

1	CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE	LETNIK 59 NOVA VRSTA 24	STR. 1-164	MARIBOR	1988
---	---	----------------------------	------------	---------	------

VSEBINA — CONTENTS

Razprave — Papers

Štefan Barbarič: AVGUST PAVEL IN SLOVENSKO LJUDSKO IZROČILO . August Pavel and the Slovene folk Tradition	3
Vanek Šiftar: OB STOLETNICI DR. AVGUSTA PAVLA (AGOSTON PAVEL) 1886—1986 At Centenary of Dr. August Pavel 1886—1986	13
Jaro Dolar: ROJSTVO ČASNIKA. OB 120-LETNICI SLOVENSKEGA NARODA The Birth of a Newspaper. At the 120th anniversary of »Slovenski narod«	27
Janez Höfler: OB NOVIH ODKRITJIH SREDNJEVEŠKIH FRESK V MESTNI ŽUPNIJSKI CERKVI V PTUJU To the New Discoveries of Middle-Age Frescos in the Town Parish Church of St. George at Ptuj	31
Manica Špendal: MARIBOR — PRIZORIŠČE DOGAJANJA V POGRESANI OPERI LA SORELLA DI MARK' ITALIJANSKEGA SKLADATELJA GIA- COMA SETACCIOLJA Maribor — the scene of action in the Vanished Opera La sorella di Mark' of the Italian Composer Giacomo Setaccioli	51
Friderik Pušnik: ANDREJ PERLACH IN NJEGOV PRISPEVEK K RAZ- VOJU MERJENJA ČASA Andrej Perlach and his Contribution to development of the Measuring of Time	60
Jože Koropec: SVEČINSKI SVET DO LETA 1600 The Land of Svečina to the Year 1600	75
Jože Mlinarič: POSEST CISTERCIJANSKE OPATIJE REIN NA SLOVEN- SKEM ŠTAJERSKEM OD 1276 DO OKOLI 1600 The property of the cistercian Abbey of Rein in Slovene Styria 1276 to about 1600	93
Jože Curk: ORIS 12 NAJPOMEMBNEJSIH GRADBENIH OBJEKTOV V MARIBORU I Description of twelve Most Important Buildings at Maribor I	110

Izvečke prispevkov v tem časopisu objavljata »Historical — Abstract« in »America: History and Life«.

Abstracts of articles of this review are included in »Historical Abstracts« and »America: History and Life«.

Na naslovni strani fotografija samostana Rein

On the title-page is the photography of the monastery of Rein

ČASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

Review for History and Ethnography

Letnik 59 — Nova vrsta 24

1. zvezek

1988

IZDAJATA
UNIVERZA V MARIBORU IN ZGODOVINSKO DRUŠTVO MARIBOR

ZALOŽNIK
ZALOŽBA OBZORJA MARIBOR

Maribor 1988

Izdajateljski svet — Publishing Counsel

Branko Avsenak, dr. Vladimir Bračić, Ralf Čeplak,
Rolanda Fugger-Germadnik, Metaka Fujs, dr. Bruno Hartman
(predsednik), dr. Jože Koropec, Franc Marič, Ludvik Olas,
Fani Oster, dr. Milan Ževart, mag. Marjan Žnidarič

Uredniški odbor — Editorial Board

dr. Vladimir Bračić, dr. Bruno Hartman, dr. Jože Koropec,
Tone Petek, dr. Vanek Šiftar, dr. Sergej Vrišer, dr. Milan Ževart

Glavni in odgovorni urednik — Chief and Responsible Editor

dr. Vladimir Bračić
62000 Maribor, Gosposvetska 24, Jugoslavija
telefon 062-22895

Uprava in založba — Administration and Publisher

Založba Obzorja
62000 Maribor, Partizanska 5, Jugoslavija
telefon 062-25681

Za znanstveno vsebino in jezik prispevkov odgovarjajo avtorji.

IZDANO Z DENARNO POMOČJO

Raziskovalne skupnosti Slovenije, Kulturne skupnosti Slovenije,
Raziskovalne skupnosti Maribor, Kulturne skupnosti Maribor

RAZPRAVE

AVGUST PAVEL IN SLOVENSKO LJUDSKO
IZROČILO(posebej v zvezi z mitom Kralja Matjaža)
Ob stoletnici rojstva A. Pavla

Štefan Barbarič*

UDK 393.22:886.3(091):929 A. Pavel

BARBARIČ Štefan: Avgust Pavel in slovensko ljudsko izročilo (posebej v zvezi z mitom Kralja Matjaža). Ob stoletnici rojstva A. Pavla. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 3—12.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Avgust Pavel (1886—1946) je v svoji mnogostranski dejavnosti posvetil posebno zanimanje posredovanju slovenskega ljudskega izročila pri Madžarih. Pri tem pripada mitu Kralja Matjaža najvidnejše mesto. Poleg znanstvenega obravnavanja je Pavel včlenil ta mit tudi v svoja poetična videnja in sicer kot simbol slovenskomadžarskega kulturnega seznanjanja in sodelovanja.

UDC 393.22:886.3(091):929 A. Pavel

BARBARIČ Štefan: Avgust Pavel and the Slovene folk Tradition. (Especially in Connection with the Myth of King Mathias.) At the Centenary of Pavel's Birth. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, p. 3—12.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

In his many-sided activity August Pavel (1886—1946) devoted special interest to the intervention of the Slovene folk tradition at the Hungarians. The most visible place belongs there to the myth of King Mathias. Beside the scientific treatment Pavel ranged this myth also among his poetical feelings as a symbol of the Slovene-Hungarian cultural acquaintance and co-operation.

Stoletne slovenske ljudske pripovedke prerokujejo, da bo takrat, ko se bo oglasila nad planino bajeslovna zlata ptica, iz notranjščine gore Pece planil na konju pred svojo zmagoslavno črno vojsko Kralj Matjaž. Prav gotovo bo tedaj Kralj Matjaž prinesel odrešitev in resnico ne le Slovincem in južnim Slovanom, marveč tudi lastnemu ljudstvu, Madžarom, da se bodo v bratski slogi za vse večne čase pomirili kujajoči se sosedje. Dobronamerni ljudje — na tej strani meje in onkraj nje — že oddavna z zadržanim dihom čakamo na glas čarobne zlate ptice. (A. Pavel, Dunántúli Szemle 1940, str. 110—111; Š. Barbarič, Ko se bo oglasila zlata ptica. Jezik in slovstvo, sept. 1988).

Literarno delo Avgusta Pavla (1886 Cankova — 1948 Szombathely) je na svojstven način prežeto z ljudskimi (folklornimi) snovmi in motivi. Tvorni na-

* Dr. Štefan Barbarič, lit. zgodovinar, Slovenska knjižnica, ravnatelj, Ljubljana.

gibi »zvestega sina dveh ljudstev« se zbirajo, stikajo in spajajo v ljudski tvornosti, iz teh žarišč dobivajo navdih, si v njih ustvarjajo temeljno oporišče. Lahko rečemo, da je Pavel dosegel v povezavi z ljudskim elementom notranje ravnotežje in je z njim potrjeval lastno specifičnost kot tudi upravičenost navzven, pa najsi se je ljudskim snovem bližal kot pesnik ali kot strokovni narodopisni proučevalec.

V naslednjem se usmerjamo predvsem k Pavlovemu navezovanju na slovensko legendo o Kralju Matjažu. Znano je, da so se matjaževskega mita oprijeli in ga po svoje oblikovali številni slovenski ustvarjalci (na več načinov zlasti Cankar). Toda Pavel je pripisal tej temi poseben, skorajda izjemen pomen, tako, ko jo je dvignil v svet simbola midsosedskega zblizanja in sodelovanja ali ko jo je izza mladosti dalje študijsko raziskoval.

I

Vsaj nakratko kaže pregledati, kaj so na madžarski strani — v domovini zgodovinskega Matije Korvina — o slovenskem Kralju Matjažu zapisali še pred Pavlom. Tak pogled je potreben tembolj, ker je to vprašanje ostalo nezapaženo in nenačeto.

Prva omemba slovenskih pesmi o Kralju Matjažu v madžarski publicistiki sega v l. 1868. Takrat je mladi publicist — ki se bo oglasil še v začetku stoletja — Prém József (1850—1910) objavil v budimpeštanskem dnevniku Fővárosi Lapok zapis z naslovom *Mátyás király és Marko Krajna népköltészetében* (Kralj Matjaž in Marko v ljudskem pesništvu Kranjske). V zapisu najdemo med drugim nekaj vrstic iz slovenskih pesmi o Kralju Matjažu, med njimi tri vrstice iz srede pesmi o Kralju Matjažu in Alenčici (»Ne bojte se, družina vi! / Oh hiveim ne sirjatok . . .«) V istem listu je Prém objavil še tri zapise v zvezi s slovenskim ljudskim pesništvom. V letniku 1867 je priobčil prevod dveh ljudskih pesmi: balade o »grofovem pažetu« (SNP I, št. 16; Korytko, SPKN III) in romance, prve iz vrste »Kresnic« (SNP I, št. 297). Poleg tega je Prém objavil v letniku 1868 istega lista še zapis *Krajna népköltészete* (Ljudsko pesništvo Kranjske) z navedbo več vrstic iz pesmi dveh skupin (po Štreklju I: Ptica se brani službe in Kos pove lovcu tri ljubice).¹ Zelo splošna primerjava pove, da se je Prém naslonil na izdajo prevodov Antona Auersperga — Anastasiusa Grüna *Volklied aus Krain* (Leipzig 1850). Naj pripomnimo, da je Grün v svojih prevodih slovenske ljudske pesmi opazno pesniško preoblikoval.

Po sedaj znanih podatkih je prva ljudska pesem iz slovenskega matjaževskega cikla, ki so jo pri Madžarih v celem prevedli, že omenjena romanca o Kralju Matjažu in Alenčici: *Mátyás király* (Karinthiai néballada) v prvem letniku ugledega lista *Életképek* 1876, 104. št. Pesem o ugrabitvi in Matjaževi osvoboditvi Alenčice, s katero se je pravkar poročil, sodi med najbolj znane slovenske ljudske pesmi: najdemo jo na prvem mestu pri Štreklju, prav tako v Pavlovi zbirki *Slovenske ljudske pesmi* — *Szlovén népdalok* (izšla v prireditvi V. Novaka, M. Sobota 1967). Ko se sprašujemo, kdo je pripravil prvi prevod naše matjaževske pesmi, se ustavimo ob članku *Délszláv mondák Mátyás királyról* (Južnoslovanske pripovedi o Kralju Matjažu), objavljenem na istem mestu. Pisec članka je pesnik in publicist Bartok Lajos (1851—1902, gl. Szlanyei).²

¹ Podatke k Fővárosi Lapok je preveril budimpeštanski slavist dr. Fried István, prof. na Filozofski fakulteti v Szegedu. Za prijateljsko uslugo se imenovanemu najlepše zahvaljujem.

² Po vsej verjetnosti je Bartok tudi prevedel pesem iz Grünove izdaje. Za mnenje, da bi bil prevajalec pesmi prokmurski publicist I. Agustič (prim. V. Novak, *Ethnographia* 1965, str. 546), ni dokazov.

Umestitev prevoda slovenske (*karinthiai*) ljudske pesmi v znani, dvakrat tedensko izhajajoči osrednji list, ki mu je bil lastnik in glavni urednik (lapvezér) pisatelj Jókai Mór, ni postranskega pomena. V istem letniku je prinesel Jókaiev list še prispevek *Mátyás király a népköltészetben* (Kralj Matjaž v ljudskem pesništvu), avtor: Abafi Lajos. V zgodovino sega članek *Mátyás király történetéhez* (Ompolyi M. Ernő), prav tam.

Ob prelomu stoletja sta neodvisno drug od drugega dva strokovna pisca ponovno opozorila domačega bralca na slovensko matjaževsko izročilo. Prvi, Bellosics Bálint (gl. moj prispevek v ČZN 1977) je v strokovni reviji *Ethnographia* II/1891 objavil informativni zapis *Mátyás király emléke a szlovén népmondákban* (Spomin na Kralja Matjaža v slovenskih ljudskih pripovedkah). Bellosics je, oprt na citat iz Baumbachovega Zlatoroga (1877), opozoril na slovenske pesmi o Kralju Matjažu, hkrati je citiral iz Kremplovih Dogodivščin v slovenščini stavek: »On je ne samo Vogrskoj nepozablen, temuč tudi štajerske inu krajske narodne pesmi še ga zdaj hvalijo.« Že leto dni pred tem je *Ethnographia* prinesla nepodpisani povzetek Šajnikovega (Scheinigg) narodopisnega sestavka v znani avstrijsko-ogrski enciklopediji (pod naslovom *Mátyás király emléke a szlovéneknél* (Spomin Kralja Matjaža pri Slovencih)).³

Izčrpneje se je ukvarjal s slovensko matjaževsko snovjo že znani Prém József in sicer v študiji *Mátyás király a krajnai népköltészetben* (Kralj Matjaž v kranjskem ljudskem pesništvu) v spominskem zborniku *Mátyás király Emlékönyv* (ur. Márki Sándor, Bp. 1901). Opiraje se na knjigo A. Grüna — enkrat se nanj izrecno sklicuje — je Prém madžarskemu bralcu približal slovensko matjaževsko legendo, kakor jo je mogoče razbrati iz najbolj znanih pesmi (pri Grünu objavljene tri, Šajnik upošteva še Godca pred peklom).

»Z bleščečim nimbom obdaja kranjsko ljudsko pesništvo kralja Matjaža. Če te verze preberemo do konca, sicer nemalo različne po glasu in vsebini, kako navdušeno slave najpravičnejšega kralja, se nam stisne srce (ob dejstvu), da je madžarsko ljudsko pesništvo tolikanj siromašnejše na pesmih, ki hranijo njegov spomin. Kranjski 'venec balad' je v več pogledih soroden romancam o Cidu, vendar se posamične pesmi ne povezujejo tako tesno, kot tiste, ki govorijo o španskem junaku...«⁴

Prém je nanizal nekaj podatkov o nastanku matjaževskega mita in je med tekstom objavil dve pesmi v prevodu: Kralja Matjaža v turški ječi in Smrt Kralja Matjaža. Pri zadnji se ni mogel izogniti razlagi njenega presenetljivega razpleta v »belem mestu« Celju. Izvor pesmi je že pred časom skušal razložiti A. Grün, ki je v opombah k pesmi pokazal na prenos vloge celjskih grofov, njihovih ljubezenskih pustolovščin in posebej žalostnega konca Ulrika II. na mit Kralja Matjaža. Resda nekatere Prémove ugotovitve in primerjave s srbsko ljudsko pesmijo ne vzdrže današnje kritike (Dávid A.), vendar je treba priznati, da je Prémova predstavitev slovenskega matjaževskega mita, kakor ga vsebujejo omenjene pesmi, koristno služila madžarskemu seznanjanju s slovenskim ljudskim izročilom.

V širšem pregledu se je matjaževske folklorne problematike na jugoslovanski strani lotil po vojni novosadski hungaristični publicist Dávid András in svoj analitični pretesr objavil pred dvema desetletjema (*A Mátyás király alakját idéző délszláv epikus énekhagyományok* (Južnoslovanska epska pesemska izročila o Kralju Matjažu, *Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményei*, No-

³ S tem popravilam podatek v lastnem prispevku o Bellosicsu (ČZN 1977, str. 213). Bellosicsjev spis je že pred tem navedel M. Matibetov v podčrtani opombi k svoji študiji v *Razpravah* BAZU, II, I/IV.

⁴ V madžarski objavi (Vasai szemle 1897/1. št.) je korektor po krivem pripisal navedeni Prémov citat Novosadčanu Dávidu.

vi Sad 1969/1. št., str. 97—124). Dávid je obravnaval matjaževsko gradivo pri Južnih Slovanih v osmih tematskih krogih, pri čemer pa je prišel slovenski delež do izraza bolj skromno in samo v glavnih potezah.

II

Ni potrebno, da bi s podrobnimi podatki prikazovali in dokazovali, kaj vse je storil A. Pavel pri Madžarih za popularizacijo ljudskega pesništva, posebej še za seznanjanje z matjaževskim mitom. O tem so pisali že na več straneh, pri Slovencih največ Pavlov sodelavec in osebni prijatelj V. Novak (prim. A. Pavel in slovensko ljudsko pesništvo, Narodno stvaralaštvo — Folklor, Beograd, letnik 1965 in v obsežni predstavitvi Pavlovega življenja in dela v Razpravah SAZU 1970, razred za filološke in literarne vede VII/7).

Pavel je posegel v slovensko matjaževsko tematiko v širšem konceptu kot triindvajsetletni študent budimpeštanske univerze. Takrat (1909) je — tako rekoč istočasno z izdajo znamenite monografije o fonetiki cankovskega narečja — objavil v ugledni strokovni reviji *Ethnographia* razpravo *Az Orpheus-monda rokonai a délszláv népköltészetben* (Sorodstvo Orfejeve legende v južnoslovanskem ljudskem pesništvu). V tem spisu je Pavel razkril elemente Orfejevega mita na najširši panorami pojavov od antike v novejšo čase, razčlenil je latinsko, zahodnoevropsko srednjeveško in južnoslovansko mitološko gradivo, med zadnjim tudi slovensko ljudsko pesem *Godec pred peklom* (pozneje uveljavljeni naslov *Hegedüs a poklok kapujában*). Besedilo je vzel iz Štrekljeve prve knjige in ga objavil v dveh variantah z madžarskim prevodom.

Kakor je po vrstnem redu razprava o Orfejevem mitu Pavlov prvi, je v analitičnem pogledu njegov najbolj usklajeni prispevek k matjaževski temi (v danem predmetnem obsegu). Pozneje, ko se je po daljšem presledku spet loteval tega problemskega področja, je to lahko storil le priložnostno, v obliki predavanja. Najprej je v nastopu pred szombathelyskim kulturniškim občinstvom — navezovanje na štiristoletnico bitke pri Mohácsu — opozoril na širino in bogastvo tematike, s tem da je pritegnil celotni hunjadijevski krog v obsežni jugoslovanski panorami: *A Hunyadiák a délszláv népköltészetben* (Hunjadijci v južnoslovanskem ljudskem pesništvu). In drugič, tokrat osredotočeno na slovenski pojavní obseg, je v nastopnem predavanju na fakulteti v Szegedu 6. februarja 1941 razgrnil matjaževsko problematiko, posebej vključujoč Cankarjeve povezave.⁵ Po omenjenem predavanju se je Pavel namenil, da bi zbral sile ob trajnejšem in sistematičnem proučevanju matjaževskega mita pri Slovencih, toda vojna in zgodnja smrt sta mu žal to preprečili.⁶

Pri obravnavi Orfejeve snovi, kakor je segla do raznih narodov, je Pavel za južnoslovansko varianto, se pravi, za slovenskega Godca pred peklom, našel oporišče v Gunduličevem Osmanu. Dasi mu je ostalo neznano, da je znameniti junaški ep ostajal in se ohranjal vse do začetkov 19. stoletja le v rokopisih (letnica 1622, ki jo Pavel navaja, je le približna datacija nastanka), je avtor izpričal nenavadno široko literarno razgledanost že s tem, da je porabil za svoja folkloristična navezovanja in sklepanja omembo Orfeja v bežni pasaži III. speva, (33.—69. v., navedena v »dodatku« v izvorniku in v prevodu). Z iznajdljivostjo odkrivatelja je opazil v balkanskih Slovanih posrednike prehoda

⁵ Navedene Pavlove študije so bile ponatisnjene v izboru *Válogatott tanulmányai és cikkei* / Izbrane razprave in članki, Szombathely 1976. O knjigi V. Novak, Jezik in slovesstvo 1976—77, str. 120—21.

⁶ Prim. V. Novak, Pavel Agoston, a szlovén-magyar kapcsolatok úttörője / A. P., pionir slovenskomadžarskega povezovanja, Hung. Int. Tud. Köz. 69/3. št. in drugje.

Orfejevega mita do slovenskega odnevanja v Godcu pred peklom. To se mu je zdelo zanimivo tembolj, ker se sled mita ni ohranila niti pri Bolgarih niti pri Srbih.

Posebej je vredno pozornosti, da je Pavel kljub pristajanju na mitološko razlago matjaževskih pesmi — kar je izpričano na drugih mestih — v primeru Godca pred peklom zastopal novodobno migracijsko teorijo. To pomeni, da je Pavel še pred Ivanom Grafenauerjem, ki je o matjaževskem mitu pri nas in sploh največ pisal, zaslutil prehajanje izročil, v danem primeru, od juga proti severozahodu: »Po balkanskih in alpskih traško-ilirsko-vlaških staroselcih je došlo v zgodnjem srednjem veku do nas tudi nekaj traško-grško-alpsko-romanskih (vlaških) bajk in legend.« Med njimi »starotraško-grška bajka o Orfeju in Evridiki...« V nadaljnjem je Grafenauer nakazal, kako je Orfejev motiv na naših tleh prevzel krščansko preobleko in kako je nazadnje preko likov Devetega kralja in Devetega moža prevzel njegovo (in njihovo) mesto Kralj Matjaž. Razlika med Pavlovo in Grafenauerjevo interpretacijo posredništva Orfejevega motiva je opazna v tem, da so prvemu bili posredniki izročila balkanski Slovani, medtem ko je drugi posredništvo pripisal traško-ilirsko-vlaškim staroselcem.

Posebna Pavlova zasluga tiči v tem, da je že od prve študije dalje (drugače kot predhodniki, ki so temeljili v glavnem na nemških virih, tako na A. Grünu in na avstro-ogrski enciklopediji, predvsem na Šajniku v njej) posegel po slovenskih virih in slovenski strokovni literaturi. Pri Orfeju je na prvem mestu Štrekljeva izdaja SNP (I, 1895—96) in na drugem Sketova Slovenska čitanka za 5. in 6. r. (1889, 1892, 1903). Pavel je v Sketovi čitanki našel besedilo pesmi Kralj Matjaž pred peklom, vendar se je v svoji objavi ravnal po Štreklju, od koder je vzel Vrazovo drugo varianto (»luba« nam. matere iz prve redakcije in je ob njej upošteval še Ravnikar-Požencanov zapis:⁷ Deveti kralj... mati, ki je goljufala pri vinu). Posebej je vredno poudarka, da je bila v šolsko prirojeni obliki v Sketovo čitanko umeščena razprava Simona Rutarja iz Stritarjevega Zvona Kralj Matjaž v narodnih pesmih in pripovedkah. Ta razprava je ostala Pavlu kašipot še preko prve študije; v njej je npr. lahko našel tudi opozorilo na orfejski motiv v Godcu pred peklom (gl. Zvon 1879).

Slovenska narodopisna literatura pripominja, da si je Pavel — zlasti še v szombathelyski odmaknjenosti od virov in strokovne literature — pri razlagi matjaževskih motivov največ pomagal s tim. naravno mitološko teorijo (po kateri bi tudi zgodovinske osebe privzemale vlogo iz starih mitoloških predstav, prim. D. Trstenjak, G. Krek itd.). To zapažanje je večidel točno, kajti Pavlova mitološka razlaga Alenčice, ki je ohranjena še v predvideni izdaji prevodov ljudskih pesmi (uresničil jo je šele V. Novak, 1966), izvira naravnost iz Rutarjeve razprave: »Lepa Matjaževa nevesta Alenčica je najbrž bajno bitje. Slovenci pripovedujejo, da je Alenčico rodila jutranja zora, da je bila nebeška devica in so jo rojenice zibale v zlati zibelki. Kakor Matjaž tudi ona ni umrla, temveč se je vzdignila nazaj v zlate oblake.« (Prim. prevzem razlage pri Šajniku v avstro-ogrski enciklopediji in v Pavlovem predavanju 1927.)

Pavel je ob literaturi za razpravo 1909 imenoval še 2. izd. Krekove Einleitung in die slavische Literaturgeschichte (1867), vendar brez povezav z matjaževskim mitom (saj je to temo — iz ne povsem jasnih razlogov — Krek tudi v obsežni drugi izdaji pustil povsem ob strani). Nemalo preseneča, da je Pavel že l. 1909 poznal Dajnkove Posvetne pesmi med slovenskim narodom na Štajer-

⁷ V primeru M. Ravnikarja-Požencane seveda nimamo opraviti z njegovim tiskom (kakor je to najti v Pavlovi razpravi in v njenem ponatisu 1976), temveč gre za njegov rokopis (prim. Štreklj SNP I, uvod in SBL III).

skem (Radgona 1827), saj je iz pesmi Vogri na krala Matjaja že ob prvi priložnosti navedel nekaj vrstic, leta 1927 pa je pesem citiral v celoti (s polnim prevodom).

Ceprav je Pavel v omenjenih dveh predavanjih ob očitni širitvi koncepta ostajal časovno vezan, je v slovenski povezavi nastavil celo vrsto vprašanj. Povezovaje ljudsko in umetno pesništvo (v predavanju 1927 je pritegnil Župančičevo pesem Kralj Matjaž) je hkrati načeno vprašanja, od kod toliko močna prisotnost madžarskega vladarja pri južnih sosedih. V nastopnem predavanju ga je zanimalo, čemu je pripisati, da je Kralj Matjaž ravno pri Slovencih dosegel popularnost, ki po svoji intenziteti prekaša njegovo vlogo v madžarskem ljudskem izročilu. Izhajajoč iz mitičnega izročila »sončnega junaka«, »devetega kralja« ipd. je Pavel iskal Matjaževo aktualizacijo tudi v slovenskih zgodovinsko-političnih razmerah — podobno kot že številni pred njim —: v priljubljenosti Matije Korvina nasproti Frideriku III., v stikanju hunjadijevske družine s Celjani itd. K vsemu temu je prinesel še svojo, tako rekoč nadčasovno naravnano noto: Matjaž simbolizira tipično slovensko »hrepenenje« tako v družbeno-političnem kot v splošnem človeškem smislu. Kot literarni dokaz za tako razlago mu je odlično služil Cankar (zlasti s povestjo Potepuh Marko in kralj Matjaž).

V katero smer bi krenilo Pavlovo nadaljnje znanstveno proučevanje matjaževskega mita, če bi mu bilo dano živeti dalje in doživeti znamenite dosežke slovenske narodopisne znanosti (I. Grafenauer, M. Matičetov),⁸ si bolj ali manj lahko predstavljamo. Gotovo je obojestranska škoda, da se je Pavlovo znanstveno prizadevanje na področju, ki imamo v vidu, moralo končati pred izidom omenjenih slovenskih znanstvenih del.

III

Avgust Pavel je doraščal in se izoblikoval v dobi, ki je v svetu kulturnih vrednot nadvse visoko postavljala literaturo kot — umetnost. Stremeč k globitvi literarnega snovanja je doba ob prelomu stoletja in takoj po njem postavila v ospredje umetniškega sporočila pojem *simbola*. Sile duha se namreč razprostirajo tudi v smeri, ki se jim je mogoče približati najpogosteje ali skoraj izključno z močjo intuicije. Značilno je, da se Pavlova pesniška verovanja na viden način manifestirajo prav v območju matjaževske legende. To pomeni, da se Pavel ni zadovoljeval z dognanji, do katerih je došel po poti proučevanja, marveč je često iskal in segal preko njih.

1. Najprej je treba omeniti simbol *zlate ptice*. Ta simbol se pri Pavlu pojavlja mnogo pogosteje, kot bi morda pričakovali samo na osnovi ljudskega izročila. Ko sem se razgledoval za motivom »zlate ptice« v znanstvenih zapisih matjaževskih zgodb, sem bil pravzaprav presenečen, ker sem pričakoval, da bo pogostejši. Med več kot osemdesetimi inačicami, kar sta jih objavila in obdelala I. Grafenauer in M. Matičetov, sem ta motiv zasledil samo v enem zapisu in sicer v Freuensfeldovem iz ormoške okolice (Pravljice o kralji Matjaži, Kres 1884, pri Grafenauerju št. 4).

Ko iščemo ključ do popolnejše razlage Pavlovega zanimanja za matjaževske snovi v njegovi poeziji — ki, kot je to pri pesnikih, razodeva ustvarjalca od njegove najbolj intimne strani — se ustavimo ob njegovih prvi pesniški zbiri-

⁸ I. Grafenauer, Slovenske ljudske pesmi o Kralju Matjažu, Slovenski etnograf (= SE) III—IV, 1951; isti, Slovenske pripovedke o Kralju Matjažu, SAZU, 2. r. Dela 4, 1951; M. Matičetov, ocena Grafenauerjeve monografije, SE VI—VII, 1953—54; isti, Kralj Matjaž v luči novega slovenskega gradiva in novih raziskavanj, Razprave SAZU, 2. r., IV, 1953; isti, Pri treh Boganjčarjih, ki znajo »lagati«, SE XVIII—XIX, 1965—1966.

ki Vak völgy ölen igy zsolozsmázok / Tako pojem psalme v objemu slepe doline, 1933. Kakor je mogoče povzeti iz pesmi *Anyánk mesélt az erdőszélen* / Naša mati je pripovedovala na robu gozda, je starodavna ljudska izročila pesniku vsadilo v zavest materino pripovedovanje tam nekje v zgodnji mladosti. Pesnik evocira v pesmi — ki se mu je utrgala iz duše ob vznožju gore Pece nekaj dni pred odkritjem (med zadnjo vojno izgubljenega) Pirnatovega doprsnega kipa Kralja Matjaža — sliko iz mladosti: bilo jih je devet otrok, ki so, zasanjani ob materini pripovedi, zbrani na robu gozda, poraslem z materino dušico, »prežali« na prihod Kralja Matjaža. (... »s vasárnapról vasárnupra lázasan lestük / Mátyás király legendás érkezését.«)

Za našo obravnavo je omembe vredno, da pesnik v pesmi na dveh mestih omenja »zlato ptico«, najprej v spremni besedi, sklicevaje se na slovensko ljudsko verovanje o »zlati ptici« kot znanilki prihoda Kralja Matjaža, in v drugem delu, ubranem na elegično noto neizpolnjenosti mladostnih pričakovanj. Ta del je trpek, v rezki disonanci s prvim: pesnik je tega leta (1932) našel na starem mestu le mater, sedečo na mahovnatem panju starega hrasta, družina se je razkropila na vse strani, le iz materine tožbe je razumel toliko, »da se Kralj Matjaž nikoli ne bo prebudil, ker so nekje ustrelili ali ujeli z jekleno zanko iz sna budočo zlato ptico.« (S megtudtam szülém sirató szavából, / hogy Mátyás király már sosem ébred föl, / mert valahol lelöttek, / vagy megfogták acélszigetivel / az álombontó aranymadarat.«)

2. Pavel je na več mestih povezoval legendo Kralja Matjaža z ustvarjalnostjo Ivana Cankarja. Vemo, koliki pomen je Cankar pripisoval ljudski tvornosti in kako vsestransko je črpal iz njega. Torej je Pavla vodila povsem jasna kulturnotvorna naloga, ko je začel Madžare seznanjati s Cankarjem in je za prvo prevajanje ob Hlapcu Jerneju izbral povest Potepuh Marko in kralj Matjaž (Mihaszna Marko és Mátyás király, v knjigi 1937).

Prevajalec se je v uvodni predstavitvi odločil, da popelje bračca v Cankarjev pisateljski svet, ki mu je »čudovita ostrina videnja dogodkov in ljudi«. V zvezi s Potepuhom Markom je povedal: »Cankar hoče v tem romanu — ki je pravzaprav njegov najbolj optimistični spis — dati zgled, kako v ljudskem duhu in na moderen način obdelati narodno snov. O svojih simboličnih likih pripoveduje zgodbe simboličnega pomena in to s prozorno blagozvočnostjo ljudskih pravljic in hkrati s čarobno naivnostjo. Njegov junak, Marko, ne predstavlja v celem lastnega rodu, vendar v njegovem liku najdemo brezprimerno mojstrski in karakterističen oris tisočletnega slovenskega sanjarjenja, bolestrnega neutešljivega in brezciljnega hrepenenja in po resnici hlepečega nemira. In jaz, ki po rojstvu izhajam iz Markove družine, sem med prevajanjem ne samo enkrat z drhtečim, veseložalostnim srcem spoznal v njem najbližjega in najdražjega sorodnika. Lahko je kdo samo enkrat bral, nikoli ne bo pozabil vrstic, polnih čudežne sile in čarobne lepote, ki pripovedujejo o blišču in bedi vijugaste poti iskanja, o duševnih vrtincih srednjeveških kmečkih uporov, o mitični privlačni sili matere zemlje.« (Poudaril Š. B.)

Pozornost vzbuja Pavlovo vzporejanje, nekako sorodstveno istovetenje samega sebe s potepuhom Markom! Kako je mogoče, da je prevajalec, ki je bil nadpovprečen delavec (Weöres: »diadalmas munka embere voltá...« / bil si človek sijajnega dela), postavljajl samega sebe ob človeka, ki pravzaprav nikjer in nikoli ni prenapel ne delovnih sil ne volje? Pavel pojmuje potepuha Marka v pomenu, s katerim je lahko dejansko povezal samega sebe. Na drugem mestu sem skušal odgovarjati na vprašanje, kakšen je pozitivni smisel potepuha Marka: »Bilo bi preko mere preprosto, če bi sledili delu kritike, ki je umevala potepuha Marka v premem konkretnem pomenu. Zakaj ne more biti nikakršnega

dvoma, da potepuh Marko ni navaden potepuh, marveč je potepuh svojega kova, posebne sorte. In enako je jasno, da Cankarjeva mitična zgodba o potepuhu Marku in Kralju Matjažu ni hvalnica lahkomišelnosti, zapravljalivosti in drugi neuravnovešenosti in malomarnosti, ki se ji Marko v polni meri predaja. Kaj neki bi tako književno delo v spoznavnem smislu veljalo? Cankar je izbral potepuha zato, da bi z njim kot z nekakšno pavlihasto-kurentovsko pojavo laže izrekel kritiko družbe in nravi. Kajti, kaj je drugega potepuh Marko kot določena kritika drobnih domačih razmer. Je svojevrsten protest proti družbenim konvencionalnostim in togostim, proti življenjskemu formalizmu in samozave-rovanemu pridobitništvu in to v imenu neovirane vedrosti in odkritosrčne radoživosti. Marko ni zadovoljen s samim udobnim življenjem kot takim, križem kražem išče neko polnejšo vsebino bivanja. Skratka, prototip življenjske sproščenosti in razigranosti je, korektiv pretirano praktičnemu pojmovanju življenja. Dionizijski potepuh zavrača pretirano spoštovanje gole zunanje urejenosti in v tem smislu poseeblja pesnika-ustvarjalca: na ta način mu je dano razumeti stvari, ki povprečnim, v vsakdanje posle potopljenim in zamaknjenim ljudem niso dojemljive.«⁹

3. O novih pomenih, ki jih v starodavne mitične snovi vnašajo različna obdobja, je v zvezi z matjaževsko tematiko spregovoril M. Matičetov (v oceni Grafenauerjeve monografije o Kralju Matjažu): »Njihov čar se najbrž skriva v tem, da vsaki dobi nekaj povedo, da vsaka doba v njih nekaj najde, nekaj pa odloži kot dediščino za prihodnje rodove. To velja tako za sama izročila med preprostim ljudstvom kakor tudi za umetniške poustvaritve in za znanstvene razlage. In kakor pri vsakem junaku ustnega izročila, tako tudi pri Kralju Matjažu naštetih činitelji vplivajo, da se podoba junaka neprestano bogati za nove črte, z druge strani pa določene črte povsem tudi odmirajo.«

Zanimivo je, da je Kralj Matjaž postal — kot našteva Matičetov — za Ravnikarja, Demetra, Majarja in Trstenjaka »utelešenje določenega kulturnopolitičnega ideala«. V tej zvezi je značilen Majarjev politično poantirani pristavek k objavi folklornega izročila v Sloveniji 1848 (obj. Grafenauer v monografiji o Kralju Matjažu). V naših dneh je najbolj znana Speransova in splošno partizanska književna aplikacija Kralja Matjaža v narodnoosvoboditvenem smislu. (Prim. Sperans 1939: »Mitični junaki in vitezi naših ljudskih pesmi, kralj Matjaž itd., so revolucionarne figure, v katerih je izražen revolucionarni program našega kmečkega ljudstva.«)¹⁰

V luči dosedanjega razpravljanja dobiva Pavlova evokacija »zlate ptice« in njegovo simbolično pojmovanje osvobodilnega poslanstva Kralja Matjaža jasen aktualni pomen: ljudski mit prevzema posodobljeno poetizacijsko vsebino, *personificira nujnost poglobljanja in bogatenja slovensko-madžarskih sosedskih kulturnih in drugih povezav.*

V opisanem smislu je predvsem — po drugih prejšnjih — izzvenela proslava dela in osebnosti Avgusta Pavla ob stoletnici rojstva (pod pokroviteljstvom visokih kulturnih in političnih forumov v Sloveniji, na Madžarskem in posebej v Szombathelyu jeseni 1986).

* * *

Matjaževska ljudska (in literarno oblikovana) snov sega na področje več narodov. Naša narodopisna znanost je poleg ukrajinskega Zenona Kuzelje v določeni meri upoštevala še Slovake (J. Komorovský, Král' Matej Korvin v l' udo-

⁹ Gl. spis Cankarjeva vizija kmečkega puntarstva v zborniku Kmečki uporil v slovenski umetnosti, Slovenska matica 1974.

¹⁰ Gl. pod 8. (Matičetov)

vej prozaickej slovesnosti, SAV, Bratislava 1957). Naj dodamo za slovaško-ukrajinski prostor še najnovejšo folkloristično obravnavo boja Kralja Matjaža s »pogansko deklico« (gl. debrecenska Slavica 1986). Za nas je posebej zanimivo, kako se pojavlja matjaževska legenda na mejnem slovensko-madžarskem področju (katere podobnosti oziroma različnosti so zaznavne v teh pripovedih).¹²

V oceni Grafenauerjeve monografije o Kralju Matjažu (Slovenski etnograf 1953—54) je M. Matičetov obžaloval, da nam manjka pregled madžarskih ljudskih matjaževskih snovi. Da so bili Madžari o slovenskih matjaževskih pesmih, pripovedih in literarnih upodobitvah do zadnje vojne mnogo bolj informirani, je Pavlova osebna narodnopolitimska zasluga. Na drugem mestu (v Razpravah 2. r. SAZU, IV, 1958) je Matičetov opozoril na možnost, skrito v matjaževskih izročilih, namreč, da bi ta izročila postala »preskusni kamen za uspešno mednarodno tekmovanje in sodelovanje na folklornem torišču«! Sijajna ideja, toda žal je (iz različnih razlogov) doslej ostala neuresničena.¹³

Nujno in umestno v zvezi s Pavlom se zdi, da ponovno aktualiziramo misel Matičetova, povedano pred več kot tremi desetletji. Ob vseh oblikah medsebojnega seznanjanja in sodelovanja — kakor je to v Pavlovi misli simbolizirano z »zlato ptico« — velja prav sodelovanju v znanosti, koder se teme stikajo, pripisati poseben pomen in daljnosežno vlogo.

OPOMBA. Razprava je bila v madžarščini predstavljena na mednarodnem simpoziju, ki je bil 9.—10. okt. 1986 v Szombathelyu. Objavljena je bila v vrsti simpozijjskih referatov v reviji Vasi szemle 1987/1. št. (s slovenskim, nemškimi in ruskimi povzetki). Naša objava prvotno besedilo v marsičem dopolnjuje.

AUGUST PAVEL AND THE SLOVENE FOLK TRADITION

(Especially in Connection with the Myth of King Mathias)
At the Centenary of Pavel's Birth

Summary

The work of August Pavel (1886—1946) is tightly connected with the Slovene folk tradition, especially with the myth of King Mathias. Already very early Pavel has oriented himself to the world of the folk traditions, first for studies, but later he leaned against it in his own poetic creativity and in the service of the Slovene-Hungarian literary intervention.

In the introduction of the study the author spoke of the interest of the Hungarians for the Slovene folk songs about Mathias before August Pavel. The first more visible mark of this interest was the publication of the translation of the poem »Kralj Matjaž in Alenčica« (King Mathias and Alenčica) Életképek 1876). The then and later informers leaned mainly against the German edition of the Slovene folk songs »Volkslieder aus Krain« 1850 (Folk songs from Carniola) (so J. Prém 1868 and especially 1901). Pavel hit the theme of King Mathias with the Slovenes as student at the faculty of Budapest when researching the parallels of the motive of Orpheus (1909, beside others with the publication of the original and the translation of two poems of the type of The Fiddler in front of the Hell). Once more and with love Pavel returned to the theme of Mathias (a lecture in 1927) and finally, unfortunately at the too late entrance upon the South-Slavic chair of Szeged. He dedicated himself fervently to the study of the theme of Mathias also, because, with other examples of the folk tradition, it brought him numerous proofs to the affinity and connectedness of the spiritual currents on the Hungarian-South Slavic (especially on the Slovene) cultural historical ground. With the popular poetry of King Mathias he there-

¹² Za slovensko stran gl. M. Matičetov, SE 1965—1966, za madžarsko Ferenc Gónczi, Ethnographia 1963.

¹³ Celo tako reprezentančno delo, kot so Slovenske ljudske pesmi, je v prvi knjigi (1971) prezrl Pavlov delež k proučevanju matjaževskih snovi: njegovo ime bi na vsak način sodilo na str. 81, (Splošna literatura) in na str. 182 (Godec pred peklom).

fore encroached also on the artificial literature (the translation of Cankar's subjects of Mathias, especially of *The Vagabond Marko and King Mathias*, 1937).

In the extent of the theme of Mathias Pavel reached for two motives in his creativity: for the motive of »the golden bird« and for the interpretation of King Mathias as liberator of the public. He employed the motive of »the golden bird« also in his own poetry (*Anyánk mesélt az erdőszélen*). With it the symbolically in the broadest sense anticipated the Slovene-Hungarian acquaintance and co-operation as good neighbours. In this sense has turned out also the contemporary actualization of Pavel's ideas.

OB STOLETNICI DR. AVGUSTA PAVLA (AGOSTON PAVEL) 1886—1986

Vanek Siftar*

UDK 886.3+894.511(091):929 Pavel A.

SIFTAR Vanek: Ob stoletnici dr. Avgusta Pavla (Agoston Pavel) 1886—1986. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24 (1988)1, str. 13—26.

Izvirnik v sloven., povzatek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Ob stoletnici dr. Avgusta Pavla je bilo na Madžarskem in tudi v Sloveniji več prireditev. Avtor po uvodni predstavitvi Pavlovega življenjepisa našteva prireditve (proslave), ocenjuje njihovo vsebino in odmevnost, opozarja na nekatere pomanjkljivosti ter nakazuje naloge, ki raziskovalce Pavlovega življenja še čakajo.

UDC 886.3+894.511(091):929 Pavel A.

SIFTAR Vanek: At the Centenary of Dr. August Pavel (1886—1986). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988) 1, p. 13—26.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

At the Centenary of Dr. August Pavel there were several performances in Hungaria and also in Slovenia. After the introductory presentation of Pavel's biography the author enumerates the celebrations, appreciates their contents and their echo, he directs our attention to the deficiencies and assigns the tasks which are still waiting for the researchers of Pavel's activities.

Vsako desetletje po smrti dr. Avgusta Pavla (2. januarja 1946) se srečujejo raziskovalci, da razpravljajo o delu in življenju še ne dovolj spoznanega in vsestransko ocenjenega »pesnika, znanstvenika slavista in narodoslovca, prevajalca iz slovenščine v madžarščino, zaslužnega muzealca in knjižničarja, urednika domovinske revije v Sombotelu« (Szombathelyu).¹

Moj prispevek pomeni le obrobno opazovanje posameznih, še ne na čisto izpisanih strani tega vsestransko razsipnega delovanja in ustvarjanja.

Kot drugi otrok in prvi sin Ivana in Eržebet Obal, v družini je bilo 11 otrok, se je rodil 28. avgusta 1866 na Cankovi, vpisan pa je v rojstno knjigo — po tedanjih predpisih — v evangeličanski rojstni knjigi v Bodoncih.² Starši so bili iz razložene vasi Strukovci z velikimi kmetijami in evangeličanskim prebivalstvom. V začetku našega stoletja so bili le trije odstotki prebivalcev

* Dr. Vanek Siftar, zaslužni profesor, Petanjci.

¹ Vilko Novak: Po stoletnici Avgusta. Stopinje 1988, str. 49—53. Pri nas: Szombathely-Sombotel.

² Vpisan v knjigo letnika 1866, str. 197, pod zap. št. 104 kot Agoston Pavel (a brez ostrivca). To navajam, ker so tudi pri nas pomadžarili njegov priimek. V Bibliografiji, ki jo je 1986 izdala Zupanijska knjižnica, je nad njegovim poanetim podpisom natisnjen pomadžarjeni priimek. V pisnih starim prijateljem pa se je celo podpisoval po domače: Gusti (pisma pesniku Weßresu).

katoliki. Oče krojač in kmet je bil evangeličan (protestant), mati pa rimskokatoliške veroizpovedi. Verska pripadnost otrok se je morala ravnati po spolu staršev.

V družini je prevladoval vzgojni vpliv matere. Avgust je z 18 letom prestopil v katoliško vero, dva brata sta postala salezijanca in dve sestri članici slovenjebistriških šolskih sester. Od devetih otrok si jih je sedem pridobilo učiteljsko izobrazbo (poklic). Na srečanjih s Pavlovo ženo (Irena Benko) in hčerko Judito se nikdar ni mogel razviti pogovor o Pavlovih bratih in sestrah niti o stikih med njimi.

Ko je bil Pavel že zdoma, se je družina preselila (l. 1910) v Potrno št. 30 (Laafeld) v slovensko vas v Radgonskem kotu. Po sedemnajstih letih (l. 1924 — V. Novak) se je družina vrnila na Cankovo.

Zelo malo vemo o bivanju družine v Poterni in o stikih, ki jih je imel Pavel s prebivalci tega slovenskega območja. Skoraj nerazumljivo je, da na nobenem srečanju ni sodeloval univ. docent dr. W. Gombocz — po rodu Slovenec. Zbral je spomine na Pavla in pred leti je zaradi ozaveščanja tamkajšnjega slovenstva predlagal RK SZDL (predloga še ni zavrzel), da bi nekdanje prebivališče Pavlovih (v njem ima sedaj trgovec skladišče) odkupili in ga preuredili v kulturni dom s Pavlovo spominsko sobo. Ustanovili naj bi tudi Pavlov klub kot narodnostno središče v Radgonskem kotu.³

Avgustova prva gimnazijska leta so potekala v Monoštru (St. Gothard) z znanjem treh jezikov. Na poznavanje slovenskega knjižnega jezika je vplivala mati, vnetá bralka slovenskih knjig, ki jih je vernikom posredoval župnik Borovnjak, trdna slovenska korenina. V gimnaziji se je kmalu uvrstil med najboljše dijake. Kot protestant ni hotel obiskovati evangeličanski verouk, pač pa rimskokatoliškega. Z 18 letom je prestopil v rimskokatoliško vero in ostal globoko veren do smrti. Hčerka in njegovi dolgoletni iskreni prijatelji so opisovali njegov krščanski humanizem, s katerim je »proti socialnim krivicam [je] protestiral s Kristusovimi nauki« (S. Weöres). Hčerka Judita pa je dejala: »Kakšna je bila njegova vera, o tem najlepše priča njegov ciklus pesmi 'ledeno stoletje'. Vere se je napil v rojstni hiši. Tam se je naučil tega, da je krščanstvo vera ljubezni, da ta vera ne pozna družbenih razlik, ločuje le med dobrim in zlim. Vero je imel za svoje najgloblje doživetje, za osebno stvar. Toda večkrat sem ga videala in opazila, da je molil vsak dan in molil tudi, ko je imel probleme.«⁴

V tem je tudi delno razumevanje njegovih opredelitev do zaostrenega razrednega spopada v madžarski republiki svetov poletí 1919 in v Prekmurju na začetku madžarske okupacije, kajti »negativen odnos do razrednega boja izvira nedvomno tudi iz poudarka, ki ga daje krščanstvo ljubezni in nenasilju«.⁵ Dodajmo še mnenje njegovega sodobnika — pesnika in znanstvenika. »Glavno dejavnost je posvetil napredni meščanski znanosti že zavoljo svoje vzgoje in izvora, čeravno imajo njegovi kulturnopolitični nazori mnogo potez, ki so sorodne nazorom predstavnikov delavske kulture ... Ko pa se je dokopal do tega, da popolnoma razume in sprejme za svoje delavsko kulturo, je umrl«.⁶

³ B. Zunec: Lučati kamne z bličem, Vestnik, 26. 6. in 12. nov. 1987.

⁴ Berden, Pavel: Družina pesnika Avgusta Pavla. Stopinje 1976, str. 64-71, Gyúrócz Ferenc: Pável Agoston útja, Életünk 9-10/1986, str. 855-862.

András Bértalan Székely, Francek Mukič: Zvesti sin dveh narodov — Pogovori o A. Pavlu. Budapest-Szombathely 1986 (vnaprej je Zvestil sin), dvojezična izdaja (slovenski tekst 114 strani in madžarski 112), str. 27-28.

Kuntár Lajos: Pável Agoston dlákével, Életünk 5-6/1976, str. 521-530.

⁵ V. Grmič: Teorija in praksa, 8-9/1987, str. 134.

⁶ O Avgustovem odnosu do vere šč: Sándor Weöres, Zvesti sin, str. 31-45, in še v reviji Életünk 9-10/1986, str. 862-868, ter Kuntár L., ... Vas népe, 28. 8. 1986.

⁷ Dr. Ferenc Horváth: Zvesti sin, str. 100.

Po prihodu na budimpeštansko univerzo je kmalu vzbudil pozornost z razpravo (disertacijo): »Glasoslovje slovenskega cankovskega narečja.« (Tudi v slovenščini l. 1911 in 1935.)

V vojnem času se je poročil in vojna vihra ga je mlela, da je postal težek invalid s hudimi posledicami. V madžarski demokratični revoluciji so ga vključili v delo: vodstvo prosvetnega sindikata, uredništvo lokalnega lista in vodstvo gimnazije. Smrt je usekala tudi v njegovo družino: padel je brat, ob koncu pomladi 1919. leta sta mu umrla otroka — dvojčka. Vse se je nekako strnilo z njegovim krščanskim humanizmom, zato se je v tedanjih razmerah umaknil iz javnega delovanja. Po porazu republike mu beli terorizem ni prizanašal in leta 1920 je končno in dokončno »pristal« v Sombotelu. O njegovih težkih letih med vojno je bilo na zadnjih »simpozijških« srečanjih kaj malo besed, čeprav je ta doba morala vplivati na oblikovanje njegove kasnejše osebnosti.

Pavlovo znanstveno delovanje je bilo do razpada dualistične monarhije usmerjeno na področje slavistike: preučevanje in spremljanje razvoja prekmurskega slovenskega narečja. Doseženi rezultati in priznanja so vzbujali pričakovanja, da bo nasledil Ásbothovo stolico na budimpeštanski univerzi. Različno dolge sence politike belega terorja so mu zastrle perspektivo na tem znanstvenem področju. V tem obdobju je še precej odprto vprašanje njegovega povezovanja s Slovenijo in Prekmurjem. Miško Kranjec je zapisal: »Po prvi svetovni vojni si je Pavel prizadeval, da bi predaval v Ljubljani na Univerzi. Ljubljana pa je bila v tistih časih na moč gluha za tako oddaljene province in njene ljudi. Avgust Pavel pa ni bil toliko slovensko narodnostno trden, da bi bil videl svojo domovino zgolj v Sloveniji, da naj je bila takšna ali drugačna.«⁷ Navedel bom še nekatera mnenja, ki pa izzivajo k dokumentirani končni ugotovitvi: »Ker mu slovenska domovina ni zmogla dati primerne mesta za delo, je moral ostati v tujini — kot živ simbol svojega ljudstva.«⁸ Pavla so leta 1919 »... povabili za šolskega nadzornika za prekmurske šole. Zaradi družine se tudi za to mesto ni mogel odločiti... , čeprav ga je njegova rodna družina klicala na rodno zemljo«. Isti avtor meni, da na ljubljanski Univerzi ni prevzel »stolice za slovensko in južnoslovansko-madžarske kulturne stike«, kar mu je bilo ponujeno »predvsem zato, ker to ni bila profesura, ampak začasno le lektorat za madžarščino in privatna docentura za severne slovenske jezike, Pavel bi sprejel tudi to, ko bi ne imel družine«. Miško pa: »Povrh vsega je nad njim še visel greh iz devetnajstega leta, ko ga je bil boljševiski županijski komisar dr. Obal postavil za šolskega nadzornika.«⁹ Pavlova žena je povedala novinarki Elli Pivar, da so ga zadrževale predvsem družinske razmere.¹⁰ Nikakor tudi ni mogoče prezreti mnenja nekaterih, da je utemeljeno pričakoval Ásbothovo stolico.¹¹ Navedena mnenja so brez dokumentacije, verjetno pa ta obstaja.

Leta 1945 je Pavel pisal prijatelju Vilku Novaku, da je dokončno sklenil, da se bo vrnil, za vsako ceno, v domovino.

Pavel je v Sombotelu »nadomestil« svoje znanstveno slavistično delo z mnogovrstno dejavnostjo, ki je bila osvetljena na »simpozijških« srečanjih.

⁷ Miško Kranjec: Podrti hrast, leto 1941 v Prekmurju, PZ M. Sobota 1972, str. 3, vnaprej Podrti hrast.

⁸ V. Novak: Izbor prekmurskega slovstva, Ljubljana 1978, str. 96.

⁹ V. Novak: Zvesti sin, str. 47, 50 in 57.

M. Kranjec: Podrti hrast, str. 9.

¹⁰ Ella Pivar: Népujság, 6. 6. 1986.

¹¹ V. Novak kot št. 9 in Razparve SAZU, Ljubljana 1980, str. 303.

Gyurácz Ferenc: Életünk, št. 9-10/1986, str. 200.

Obletnice dr. Avgusta Pavla

Med Pavlovimi raznovrstnimi ustvarjalnimi dejavnostmi vodi prizadevanje za graditev mostov med sloji tedanje madžarske družbe, med sosednjima narodoma, posebej pa se je povezoval z rodnim Prekmurjem.¹²

Skoraj tri leta po smrti (1. januarja 1949) so se ga spomnili prijatelji in izdali zakasnelo št. 7-8/1944 revije Dunántúli Szemle. Številko z 72 stranmi in daljšo Pavlovo bibliografijo je uredil Fáy F. Ervin, poimenovali so jo: Em-lékkönyv (Spominska knjiga A. Pavla). Med 10 avtorji je tudi prispevek V. Novaka.

Soavtorji Spominske knjige so se tudi kasneje pogosto pojavljali s svojimi standardnimi temami o Pavlovi dejavnosti. Objavljeni bibliografiji sta v predledkih sledili še dve, toda popolna ni nobena, vsaj kar se tiče pri nas objavljenega o Pavlu.

Temu prvemu spomenu na Pavla sledi mračna doba, ko so se rušili tako še majavi mostovi in z nasilno naglico so praznili slovenski živelj iz Porabja. V tem času so bila nekdanja Pavlova prizadevanja ocenjevana bolj kot sovražna in nevredna nadaljevanja.

Čas celi rane ali brazgotine, čeprav več ne skelijo, še ostanejo. Poraz informbirojevske politike je bil zaznaven tudi v odnosu do Pavla in Slovencev v Porabju.

Leta 1956 so kulturni dom v Gornjem Seniku (osrčje Slovencev v Porabju) poimenovali po dr. A. Pavlu in njegovo ime nosi tudi tamkajšnji pevski zbor. Istega leta je bilo v Sombotélu več predavanj. Na njegovi hiši so odkrili spominsko ploščo, prav tako pa tudi na rojstni hiši na Cankovi. Nekako v tem času je vzniknila ideja po oživitvi »Pavlove« revije Vasi Szemle.

S temi slovestnostmi se začenja Pavlova nova življenjska pot — pot »sina dveh narodov«, to se je pokazalo tudi v skoraj povsem enakih programih proslav njegovih obletnic.

Ob dvajseti obletnici Pavlove smrti je bil dvodelni simpozij (v M. Soboti 27. maja z naslovom: Dr. A. Pavel, njegovo delo in pomen za razvoj slovensko-madžarskih kulturnih odnosov in z istim naslovom 28. avgusta v Sombotélu). Narava in pomen tega srečanja sta bila usklajena z novo politično usmeritvijo odnosov med socialističnimi državami in z določenimi spremembami v sovjetski zunanji politiki.

Simpozij so spremljale nekatere manj »pavlovske« aktivnosti: madžarska delegacija je obiskala kulturne ustanove v Mariboru (začetek intenzivnejšega snovanja kasneje sklenjenega pobratenja s Szombathelyem), podaritev knjig Ljudski knjižnici v Lendavi za madžarsko narodnost. Svečanost s položitvijo venca na Cankovi je bila dopolnjena z enakim dejanjem na Pavlovi hiši v ulici Úttörő v Sombotélu in tam so tudi novo zgrajeni dijaški dom (internatskega tipa) poimenovali po Pavlu.

To »simpozijško« srečanje sta organizirali: Pokrajinska in študijska knjižnica v M. Soboti in Županijska knjižnica Berzsényi Dániel iz Sombotéla.

Dr. György Gonda, tedanji vodilni mož Železne županije (Vas megye), je v uvodni pozdravni besedi poudarjeno želel »... naj tudi oblasti obeh sosednjih držav omogočijo bolj neposredne stike obeh narodnostnih skupin« z matičnim narodom. Želja se vsebolj iskreno uresničuje le enostransko z naše strani, medtem ko se trgajo vezi z vse večjimi obveznimi menjavami dinarja ob

¹² Ko je Pavel ustanovil revijo Vasi Szemle, kasneje (1940. leta) Dunántúli Szemle, je med kulturnimi vesnari iz Slovenije objavil kaj tudi o Mladem Prekmurcu in v njem smo objavljali tudi lekoče vesti o Pavlovi dejavnosti, (št. 1-2 in 3-4/1940, str. 32, 60 in 61).

vstopu v Madžarsko. Nevarnost pa je, da bodo te vezi skoraj po vsem pretrgane, če to stopnjevanje izsili recipročne ukrepe na naši strani.

Na murskosoboškem »simpozijskem« srečanju so z referati sodelovali: Pavlova hčerka Simonné P. Judit (Živiljenjska pot A. Pavla), Franc Šebjanič (Razvoj slovensko-madžarskih kulturnih stikov v luči znanstvenega sodelovanja Oskarja Ásbotha in A. Pavla), Endre Angyal (A. Pavel in južnoslovanski svet), dr. Anton Vratuša (Slovenske jezikovne razmere na Goričkem in v Porabju ter Pavlovo raziskovalno delo).

Na srečanju v Sombotélu pa so sodelovali referenti: István Sándor (A. Pavel in madžarska etnografija), Jože Filo (Pavlovi prevodi iz slovenske literature) in dr. Horváth Ferenc (A. Pavel kulturni politik in urednik).

Vsi referati (razen Vratuševega)¹³ so bili objavljeni v posebni dvojezični knjižici.

Knjižico Zbirko predavanj sta izdali: Pomurska založba in Županijska knjižnica v Sombotélu.¹⁴

Med murskosoboškim srečanjem je bila v M. Soboti razstava: A. Pavel in slovensko-madžarski kulturni odnosi.

Zbirki predavanj je bila dodana dvodelna bibliografija, obsežnejša kot leta 1949. Zajeta so bila dela A. Pavla in zapisi o njem.¹⁵ V tem simpozijskem času — ob dvajseti obletnici Pavlove smrti — je bilo objavljenih več sestavkov v Vasi Szemle (V. Novak, Kiss Gy., Takács M. itn.) in drugem madžarskem tisku. Vilko Novak pa je pripravil dvojezično izdajo Pavlovih prevodov slovenskih ljudskih pesmi.¹⁶ Srečanje se je končalo s sprejemom dveh še danes aktualnih sklepov: »V spomin na dragoceno posredniško vlogo dr. Avgusta Pavla naj postanejo srečanja kulturnih, znanstvenih in javnih delavcev obeh sosednjih obmejnih pokrajin občasna tradicija z obravnavo zgodovinskih, narodopisnih in ostalih družbeno aktualnih tem, ki so pomembna za razvoj prijateljskih vezi sosednjega slovenskega in madžarskega življa.«

Drugi sklep je želja, da bi bil najlepši izraz spoštovanja, ki »smo ga dolžni« A. Pavlu, izdaja njegovega celotnega dela s korespondenco vred.¹⁷ Vsekakor je to nujno, saj smo lahko še ob stoletnici rojstva brali: Današnja mlada in srednja generacija tudi tu v mestu (Sombotélu) zelo malo vé o A. Pavlu. Širša Javnost vé le toliko, da je bil znanstvenik-učitelj. Veliko več bi se morali ukvarjati z njegovimi deli. Hčerki lahko pritrldimo tudi na naši strani, le da je stanje verjetno še slabše. Verjetno so ti sklepi nekoliko le spodbudili interes za Pavlovo delo. Izšlo je več sestavkov in dve zbirki.¹⁸

¹³ Zaradi kompliciranega fonetičnega zapisa je bil objavljen le v Panonskem zborniku, PZ M. Sobota 1986, str. 28—29. V tam zborniku ni bil med pomembne kulturne ustvarjalce monografsko uvrščen A. Pavel. Vratuša se v svojem referatu ni strinjal z nekaterimi Pavlovimi ugotovitvami in F. Mukié je v zbirki pogovorov o A. Pavlu (1986) vprašal V. Novaka o Vratuševih določenih zadržkih glede točnosti Pavlovih dialektoloških zapisov porabskega narečja. Odgovora ni dobil.

¹⁴ Zbirka predavanj a simpozija v Murski Soboti 27. maja 1986 in s simpozija v Szombathelyu 23. avgusta 1986, Berzsenyi Dániel Megyei könyvtár Szombathely, Pomurska založba, Murska Sobota 1987, str. 135.

¹⁵ Poročilo o Zbirki, V. Novak: Jezik in slovnstvo 1986, str. 127—130.

¹⁶ Krajevszky Gizela: Pável Ágoston élete és munkássága 1886—1946 (zajeto a 316 enotami samo madžarsko področje) in Nikl Brumen: Pomagalo za čitanje vjrov literature o dr. A. Pavlu (Slovensko področje z 89 enotami), Zbirka, stran: 107—123 in 128—134.

¹⁷ Slovenske ljudske pesmi — Szlovén népdalok, uredil in predgovor: V. Novak, PZ M. Sobota 1987.

¹⁸ V. Novak je objavil doslej najdaljšo, celovitejšo razpravo: Živiljenje in delo Avgusta Pavla, SAZU VII Razprave, 1980, str. 293—343, in deloma v madžarščini leta 1982.

¹⁹ Zbirka predavanj, str. 87.

²⁰ Válogatott tanulmányai és cikkeit, uredila Pavel Judit, Rózsa Bela, Szombathely 1978, str. 296, z ilustracijami.

²¹ Hčerka je pripravila in objavila pisma pesnika Weöress Pavlu, Vasi Szemle, št. 1, 2 in 3/1981, str. 48—70, 222—236 in 406—431.

²² Filo, Jože: Dr. Avgust Pavel — jezikoslovec, Studije slovnstva in jezika PZ M. Sobota 1973, str. 87—93. V. Novak: Izbor prekmurskega slovnstva, Lj. 1976. Izbrani spisi A. Pavla, Jezik in slovnstvo 1978/77, str. 120—121, Slovnstvo prekmurskih pisateljev, Stopinje 1978, str. 46—49. V Stopinjah so od 1972 do zaključno 1986 objavili 27 prevodov Pavlovih pesmi. Nekaj sestavkov je bilo tudi v koledarjih madžarske narodnosti Napár in v njihovem tedniku Népujság.

Velike težave pa so z izdajo zbranega dela, ker to ni zbrano in veliko korespondence se nahaja še pri posameznikih. Hčerka je ob očetovi obletnici rojstva dejala, da docela neznanih, obsežnih rokopisov ni v družinski lasti. Ostali so le zapisi, načrti in uradni dokumenti.

Proslava dvajsete obletnice Pavlove smrti pomeni tudi določeno oživitvev na vse bolj odprti jugoslovansko-madžarski državni meji in prebujanje zavesti Slovencev v Porabju. Kljub mnogim željam in predlogom Slovencev z obeh strani meje in naše madžarske narodnosti še vedno ni razumevanja, da bi se odprl (predvojni) maloobmejni prehod Martinje. Leta 1976 je ob 30-letnici Pavlove smrti organizirala Županijska knjižnica spominsko srečanje z nekaj referati. Iz Murske Sobote je sodeloval Jože Ternar (Objave Pavlovih del). Referati so bili objavljeni v št. 3 Vasi Szemle.

Po tem se začne obdobje intenzivnega znanstvenega sodelovanja pri preučevanju narodnostne problematike. Madžarski znanstveniki so naredili nekaj raziskav o Porabju in pred nedavnim objavljena skupna raziskava je odkrila zaskrbljujoč položaj Slovencev v G. Seniku in tudi nekaj resnih problemov madžarske narodnosti v Dobrovniku.¹⁹

Priprave na stoto obletnico rojstva so se začele precej zgodaj. Novembra 1983 se je v Županijski knjižnici konstituiral pripravljalni odbor in sprejel program proslave z mednarodnim obeležjem. Zavzeli so se, da se ustanovi Pavlova plaketa, ki naj se podeljuje zaslužnim s področja domoznanstva. Priprave so bile intenzivnejše na madžarski strani kot pri nas.

Proslavljanje centariuma se je začelo z dvojezično proslavo na Gornjem Seniku (aprila 1986) in 27. junija je bil v Sombotelu predstavljen dvojezični zbornik spominov, katerega so avtorji predstavili že prej v radijskih oddajah. Zbornik so naslovlili: »Zvesti sin dveh narodov«, kot je Pavla poimenoval njegov nekdanji učenec, madžarski pesnik Illyés Gyula.²⁰

Nadaljnji potek proslavljanja je v glavnem vzporeden, le da ob tej priložnosti ni bilo v Soboti nobenega »simpozijskega« srečanja.

Avgust Pavel je odmevno predstavil madžarski kulturi slovensko literaturo s svojimi prevodi. In prav s prevajalskim delom je gradil mostove. Na »simpozijskih« srečanjih se to nenehno poudarja in tako je njegovo pesniško in drugo ustvarjanje²¹ neutemeljeno bolj v ozadju.

Brez dvoma so najpomembnejši med prevodi: nekaj Cankarjevih del, in predvsem Hlapec Jernej in njegova pravica, Potepuh Marko in Kralj Matjaž ter Na klancu.²²

¹⁹ Na resnost problematike v Porabju je opozorila okrogla miza v Cankarjevem domu (13. marca 1987) ob Porabskih dnevih. Madžari in Slovenci, sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji, Komunist, Ljubljana, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1987, str. 614.

[z: Kako je tam, kjer »načelno ni problemov«, Stopinje 1988/1987, str. 53–61.

²⁰ Illyés Gyula: Két nép hű fia, Jelenkor 7/1975, str. 644–675. András Berialan Székely, Francsek Mukléc: Zvesti sin dveh narodov. Pogovoril o Avgustu Pavlu, Državna knjižnica Gorkega in Zelcno županijski svet, Budimpešta–Szombathely 1986, slovenski tekst (potreben bi bil lektoriranje), str. 5–14, in madžarski, str. 5–117. Avtorja sta zapisala razgovore s: Pavlovo hčerko Judito, madžarskim pesnikom – Pavlovim učencem in življenjskim prijateljem Sándorjem Weöresom, Vilkom Novakom, Ferencem Horvátom, Miklošem Takácsom, madžarsko pesnico Erzi Gazdag (umrla 1987), ki se je razvijala ob Pavlovi pomoči, in Gyulo Kiszem. Na zaključku je Muklécovo razmišljanje: Sem ti soradnik? V uvodni besedi je poudarek na pomenu zbirke in celotne proslave: ta je »v tem, da s posebnimi sredstvi te zvrsti prispeva svoj delež k Pavlovi bibliografiji, ki je precej skromna... S Pavlovim zgledom bi rada prispevala tudi h krepitvi narodnostne zavesti Slovencev v Zelcni županiji.

²¹ Poročilo o knjigi: Franc Kuzmlé, Delo, Književni listi, 24. 7. 1986. Nekaj od navedenih pogovorov so ponatisnili v tukajšnjem madžarskem koledarju Naptár.

²² Pavel je izdal dve samostojni pesniški zbirki: Vak völgy ölen Igy zsolazsmázok (Tako prepevam psalme v obsevu slepe doline... v njej tudi spomin na mater) 1933, str. 107. Felgyujtott erdő (Zažgani gozd... spomni se tudi očeta) 1936, str. 104. Obe zbirki sta izšli v Sombotelu.

O Pavlu v madžarski književnosti je na sombotelskem srečanju oktobra 1986 referiral Borl Imre: Pável Agoston és a modern magyar irodalom.

²³ Ivan Cankar: Jernej szolgalégy-az ő igazsága, Mihaszma Marko és Matyás király, Nyugat Budapest 1937, str. 208.

Leta 1941 je izšel prevod Ivan Cankar: A szegénysorsom (Na klancu). Po vojni (1955) je Cauka Zoltán pripravil ponovno izdajo prevoda Hlapec Jerneja in Na klancu.

Pavlov prevod Hlapca Jerneja in Potepuha Marka je vzbudil veliko zanimanje v madžarskih kulturnih krogih, čeprav je bilo pred tem že nekaj prevodov iz slovenske literature. Kmalu po izidu je prevod ocenil tudi Miško Kranjec: »Oba romana, izšla v eni knjigi, je dr. Pavel predstavil madžarskemu občinstvu s toplim uvodom. Prevod je napravljen z veliko ljubeznijo in z velikim znanjem obeh jezikov... napravljen z veliko ljubeznijo in skrbjo, da bi slovenska umetnina ohranila svoj poseben čar v tujem jeziku...«²³

Pred osrednjo proslavo na Cankovi (25. 8. 1988) je Pomurska založba predstavila skupno z založbo Europa iz Budimpešte izdan ponatis Pavlovega prevoda Cankarjevega Potepuha Marka in Kralja Matjaža z uvodno besedo J. Fila.

Kasneje (9. oktobra) je J. Domonkos, ravnatelj založbe Europa v Klubu pisateljev zahodnega Prekdonavja, v Sombotélu predstavil: »Pesmi in prevodi Avgusta Pavla«, knjigo, ki jo je uredila hčerka Judita.²⁴ Temu je sledil nastop madžarskih literatov iz Slovenije.

Po predstavitvi ponatisa prevoda Potepuha Marka, je J. Vugrinec, ravnatelj Pokrajinske in študijske knjižnice z uvodnimi besedami odprl obsežno in vsebinsko bogato dokumentirano razstavo o življenju in delu A. Pavla. Kasneje (9. oktobra) pa je Takács M., ravnatelj Županijske knjižnice v Sombotélu, odprl podobno (po obsegu skromnejšo) razstavo s poudarkom na Pavlovi življenjski poti in njegovem delovanju za razvoj javne knjižnice (predhodnice sedanje).²⁵ Osrednja pozornost proslavljanja je bila osredotočena na odkritje doprsnega kipa na Cankovi in v Sombotélu.

Kip na Cankovi (28. avgusta) je po svečani besedi odkril Ciril Zlobec, podpredsednik RK SZDL Slovenije. Med drugim je dejal: da je Pavel »... prehiteval svoj čas, vendar ne zaradi političnega prepričanja, ki bi mu približevalo obzorja prihodnosti, temveč zaradi svoje človeške nature... In prav v tem, ko je prisluškoval bolj etosu v sebi kot stvarnemu življenju okrog sebe, je prehiteval svoj čas« in tako »hotel in počel nekaj, kar nihče ni od njega ne pričakoval, ne terjal.«²⁶

Slovesnost na Cankovi, na kateri je sodeloval pevski zbor iz Gornjega Senika, je bila dvojezična.

V Sombotélu so (10. oktobra) odkrili enak doprsni kip na koncu Pavlovega sprehajališča pred muzejem.

Pavlov doprsni kip je izdelal budimpeštanski kipar Ács József po Kúharjevem originalu; to so zamolčali vsi poročevalci razen ene.²⁷ Mlademu kiparju Kúharju je pomagal tudi Pavel.²⁸

Madžarski program proslave je bil kar prenatrpan in pred obravnavo prebranih referatov (9.—10. oktobra) je bila še otvoritev etnološke spominske Pavlove razstave v Etnološkem muzeju. Predstavljeno je bilo pomembno delo

²³ Miško Kranjec: Ivan Cankar v madžarskem jeziku, Mladi Prekmurec 8-6/1987—32, str. 85.

²⁴ Pavel Agoston: Válogatott műfordításai és versei, Szombathely 1986, str. 215.

²⁵ Hčerka je uvrstila v zbirko prevode južnoslovanskih ljudskih balad in južnoslovanske južnaške pesmi (str. 11—99), prevod in kratka predstavitev nekaterih ustvarjalcev slovenske kulture (Jenko, Aškerc, Levstik, Prešeren, Meško, Zupančič, Cankar, Murn in Voranc — med njimi ni Miška Kranjca). Ljudske pesmi so bile že objavljene v zbirki, in so izšle v M. Soboti 1967. Prisluhnitni moramo Marjeti Novak Kajzer (Delo, KČL, 23. 19. 1966) ob predstavitvi zbirke prevodov: kdaj dobimo prevod Pavlovih pesmi in njegovih znanstvenih razprav.

²⁶ O Pavlovem knjižničarskem delu so pisali in razpravljali: Fáy F. Ervin: Pavel Agoston, a könyvtáros, Emlékhönyv 1949, str. 53—55. Dömötör Sándor: A megyei könyvtár kezdeteiről, a könyvtár 1965, Kuntár Lajos: Szombathely város közkönyvtársainak története... Megyei Könyvtár évkönyve 1962, str. 22—41, in Pavel Agoston könyvtárosi munkája, Eletünk 9-10/1986, str. 875—881, Takács Miklós: Pavel Agoston könyvtárosi öröksége és a mai szlovén-magyar kapcsolatok, Vasí Szemle 3/1976, str. 458—482.

²⁷ Delo, 29. 9. 1986.

²⁸ Brigita Bavčar: V spomin A. Pavlu / ... odkril doprsni kip A. P., kip je po Kúharjevem originalu povzel in oblikoval kipar Ács / Vestnik, 2. okt. 1986.

Kúharjev original je na častnem mestu dneve sobe v Pavlovem domu.

²⁹ Franc Kúhar: 1916 Rankovci—1945 nemško koncentracijsko taborišče Flossenbürg.

Pavla (Odrpta ognjišča v Porabju, predelovanje bučnega semena) etnologa-etnografa.²⁰ Sredi skrbno urejene dvorane je etnologinja Marija Kozar-Mukič izredno nazorno predstavila ugotovitve Pavlovega raziskovanja lova na brinjevke,²¹ s katerim so se v njegovem času še ukvarjali (skoraj profesionalno) posamezniki v Porabju. Ko sem gledal, kako pripravljen lovec-možak skrit v grmu čaka, da bo z vej pobral brinjevke, ki so se ujele na nastavljene limanice, sem se prizadeto spomnil Kosovelove Balade: »... Strel v tišino, droben curek krvi, brinjevka obleži, obleži.«

V dveh dneh proslavljanja je bilo znanstveno srečanje, ki so ga organizirale znanstveno-kulturne organizacije iz Madžarske, Ljubljane in Novega Sada, na visoki ravni. Iz Slovenije sta sodelovala: dr. Štefan Barbarič (Avgust Pavel in slovensko ljudsko izročilo — izpopolnjen referat bo predvidoma objavljen tudi v slovenščini) in Jože Filo (Delovanje Avgusta Pavla na področju jezikoslovja, prevajanja in posredovanja kulture — deloma objavljeno v uvodni besedi v ponatisu Pavlovega prevoda Potepuh Marko, 1986 in v Dialogih). Navedeno tematiko neposredno obravnavajo še trije referati sodelujočih.²² Naslovi referatov potrjujejo že omenjeno vodilno misel praznovanja Pavlovih obletnic od 1956 naprej. Škoda, da ostaja njegova podoba v referatih bolj nekak torzo. Navedeno delno potrjujeta tudi bolj informativna referata.²³ Nekako osamljeno je izzvenel referat profesorja na Visoki učiteljski šoli v Sombotelu,²⁴ ta kaže na potrebo po ozaveščanju slovenske narodnostne skupnosti v Porabju, da bi bila začeta gradnja mostu trdnejša.

Proslave na Madžarskem je oplemenitil naš veleposlanik Zidar, ki je prišel iz Budimpešte in prisostvoval predavanjem, se udeležil položitve venca in obiska ter daljšega razgovora s Pavlovo ženo in hčerko ter sinom, ta je prispejal na proslavo iz ZDA. Toda o tem ni ničesar napisano v zborniku proslave.

Po predavanjih so podelili plakete posameznikom, ki so zaslužni na področju domoznanstva, brez kakršnegakoli poudarka, da zaslužni nadaljujejo tudi graditev mostu, kot je delal Pavel.

Ob vtisu preobilnega navajanja posameznih referatov in sestavkov s skoraj stalno ponavljajočimi se referenti in temami, bi se mogli vprašati, ali so si prizadevali dopolnjevati obravnavano tematiko z rezultati novih raziskav in dognanj. Kritičnega bralca moti, da je v mnogih primerih obravnavana Pavlova dejavnost brez družbeno-ekonomskega in političnega ozadja časa in razmer, v katerih je v svoji zidarsko-graditeljski zanesenosti iskal (čeprav ne pravilno dojeto), kar je ali naj bi bilo skupnega sosedom. Največ skupnega je našel v motivu kralja Matjaža: posebljenost poštenosti in pravičnosti. Odkod izvira njegova zmeta, da je nekako istovetil slovenskega kralja Matjaža z madžarskim kraljem Matijo Korvinom? Zanj je slovenski kralj Matjaž v glavnem legendarni madžarski kralj, ki je v našem izročilu prevzel še razne mistične prvine v smislu naravnomitološke teorije (V. Novak). Vse bolj pa moramo biti vznemirjeni, če to ni še jasno posameznim madžarskim razpravljalcem in

²⁰ O tej pomembni Pavlovi dejavnosti so razpravljali in pisali: Dömötör Sándor: ... Emlékkönyv, str. 46–53, Sándor István: ... Emlékkönyv, str. 78–86, Zbirka razprav, M. Sobota 1987, str. 78–87, Vilko Novak: Razprave, str. 281–291, in v delu Raziskovalci slovenskega življenja, Lj. 1986, in Ernő Eperjessy na sombotélskem srečanju 1986, A. Pavel in etnologija.

²¹ Rigászás a Venvldéken és az Országban (Lov na brinjevke v Prekmurju in Stražni krajini), A Néprajzi Múzeum Ertéslője 2/1942, str. 141–183 z ilustracijami.

²² Juhasz Erzsébet: Pável Agoston Cankar képe (Pavlova podoba Cankarja), Gallós Orsolya: Ivan Cankar: Jernéi szolgálényai és az ő igazsága, Pável Agoston fordításban (... v Pavlovi prevodu), Szilágyi Károly: Ivan Cankar: A szegénysorom Pável Agoston fordításának összevetése az eredetivel (Na klanec — primerjava Pavlovega prevoda z originalom).

²³ Vujlesics Sztóján: A »Nyugat« és a szlovén Irodalom (Nyugat in slovenska literatura. Revija Nyugat je bila ustanovljena v začetku našega stoletja) in Székely András Bertalan: Pável Agoston a »hidépítő« (P. A. graditelj mostu).

²⁴ Gadányi Károly: Nemzetiségi pedagógusképzés a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán Pável Agoston szellemében (Izobraževanje narodnostnih pedagogov na Visoki učiteljski šoli B. D. v duhu A. Pavla).

nekaterim našim piscem. Na to je opozorila tudi Marjeta Novak-Kajzer v poročilu o izidu ponatisa Pavlovega prevoda Potepuh Marko. Tudi V. Novak se je ustavil ob Filovem uvodu k tej izdaji: »Žal tudi ta uvod pusti nepoučene v prepričanju, da je ogrski kralj Matija enak slovenskemu kralju Matjažu, ki ima z našim le skupno ime. O njegovem resničnem značaju je bilo pri nas in tudi v madžarščini že dovolj napisanega in čas bi bil, da bi vsak srednješolec poznal to resnico.«³⁴

Svečani govor Cirila Zlobca na Cankovi in referate na dvodnevnem znanstvenem srečanju v Sombotelu, s kratkimi poročili nekaterih (že sicer omejenih) dogajanj, v okviru centariuma, so objavili v Pavlovi spominski številki revije Vasí Szemle.³⁵ Na koncu objavljenih referatov so vsebinsko izredno skromni povzetki v slovenščini (str. 106—112... potrebni lektoriranja) in za tem še v nemščini in ruščini. Tekst revije bogatijo fotografski posnetki (str. 86—93) in le po sliki na strani 89 vemo, da je bil prisoten naš budimpeštanski veleposlanik.

Zupanijska knjižnica je za slovesnost izdala bibliografijo: Pavel Agoston z madžarskim in slovenskim delom.³⁶

Nekaj odprtih vprašanj

V zvezi s preletom nekaterih vprašanj, ki so v posredni ali neposredni zvezi z A. Pavlom in avtorji posameznih referatov in objavljenih prispevkov, ostaja nekaj nepojasnjenega, kar je pa pomembno za narodnostno zgodovino in za osvetlitev meddržavnih odnosov določenih obdobj.

Na obeh straneh je bilo veliko pripomb o neutemeljenem istovetenju kralja Matjaža z madžarskim kraljem Matijo Corvinom.

Pri mnogih madžarskih (tudi naših madžarsko pišočių) ni doslednega spoštovanja pravilnega pisanja imen — identitete slehernega človeka in pravno utrjenih imen upravno-političnih teritorijev. Tako smo pri avtorjih zadnjega »simpozijskega« srečanja ugotavljali, da za njih ne obstoji Prekmurje, ampak dosledno je Venvidék, Muravidéki, vidéki, Murantúl ali celo Murantúl az egykori Vendvidék (nekdanji Vendvidék). Dosledno bi morali uporabiti uradno ime pokrajine z eventualnim ustrezno prevedenim imenom.

Več težav pa je z narodnostjo slovenskega prebivalstva v Prekmurju. Pozornost mora vzbuditi Mukičeva ugotovitev: »Slovenci na Cankovi so postali člani slovenskega naroda« (tako tudi v madžarskem tekstu v isti knjigi).³⁷

Neposredno se zastavlja vprašanje o Pavlovem narodnostnem opredeljevanju, vsaj nekateri avtorji le krožijo okrog tega.

V zvezi z vse večjo migracijo in zaznavnejšim kulturnim, znanstvenim in drugim vidnim udejstvovanjem naših ljudi v svetu, se tudi pri njih zastavljajo enaka vprašanja, kot ob Pavlu in nimamo dovolj jasnih stališč, čeprav jih vključujemo v slovenski kulturni prostor.

³⁴ Delo KL., 23. 10. 1986.

³⁵ Vliko Novak: Po stoletnici Avgusta Pavla, Stopinje 1988 (1987), str. 53. Ob zaključku sestavka sem gledal skupno slovensko-madžarsko oddajo (17. dec. 1987): Kalemekdanska razmišljanja; Grofje celjaki in Hunyádijí in na žalost sem moral ugotoviti, da nekateri sodelujoči še niso dojelí razlike med Matjažema.

³⁶ Vasí Szemle I. 1987. Pável Agoston emlékezám, str. 130.

³⁷ Pável Agoston: zbirka Vasí életrajzi bibliográfiák XIX, str. 144. Tilcsikné Pásztor Ágnes je sestavila bibliografijo po bibliografiji Krajevazke (1886—1946) s 482 enotami in slovenski del je sestavil Franc Kuzmič: Bibliografija del dr. Avgusta Pavla za obdobje juní 1986 do 16. juníja 1988 (str. 145—153) z 71 enotami.

³⁸ Francek Mukič: Zvesti sin, str. 103.

Za Pavla je obveljala Illyéseva ugotovitev: zvesti sin dveh narodov. Opozoriti želim na nekatera nasprotna mnenja, ki veččijo v zgodovinskem času in bi se jih morali na »simpozijjskih« srečanjih lotevati predvsem naši avtorji.

Hčerka Judita je v intervjuju (Zvesti sin...) dejala: »Moj oče je bil ponosen na to, da je bil Vend. Na to, da je Slovenec« (str. 23).

Gyurác, ki je obravnaval Pavlovo življenjsko pot, meni, da Pavla nikoli ni posebej skrbelo narodnostna pripadnost.³⁸

Z materjo sta si dopisovala v knjižni slovenščini, medtem ko je mati pisala snahi v madžarsčini. Hčerka hrani precej še neobdelanih družinskih pisem.

O Pavlovem »vendstvu« je zapisal M. Kranjec: »... vendar ni bil tako trden v Mikolovih vendstkih teorijah, kakor je ta to želel in hotel in da le ni moč o njem govoriti kot renegatu in ga z gospodom³⁹ Mikulom vobče ne primerjati.«⁴⁰

Avtorji, ki obravnavajo Pavlovo prevajalstvo, poudarjajo, da je prevajal iz originalnih tekstov.

Profesor V. Novak, ki je med Slovenci najbolj poznal in doumel Pavla, se ga spominja »kakor dobrega očeta, kakor svojega učitelja, pozneje pa prijatelja.«⁴¹ Dopisovala sta si v knjižni slovenščini (izmenjala sta okrog 80 pisem).⁴² Škoda, tudi ta in še druga Pavlova korespondenca s slovenskimi kulturiki je v privatni posesti in neobjavljena, čeprav bi vsebina obogatila našo zgodovino.

Pavlovo življenje med prvo svetovno vojno je pogosteje in popolneje obravnavamo kot njegovo življenje med drugo svetovno vojno.

F. Muklič je načel to vprašanje:

»Pred kratkim me je obiskal neki znanec iz Prekmurja. Zanimal se je v zvezi s Pavlom. Kakšne prireditve bodo, ali bodo ob obletnici izšle kake nove publikacije, kaj vejo ljudje o njem, ljudje v Železni županiji, ali ga dovolj poznajo ljudje slovenskega narodnostnega porekla itd. Ko sva se kake pol ure pogovarjala, me je čisto nenadoma vprašal, ali vem, da Pavel v Sloveniji ni najbolj priljubljen.

Da ni?! Moram reči, da je bilo to zame strela z jasnega: zakaj da ni priljubljen? Ne vem — tudi moj sogovornik ni znal tega čisto natančno pojasniti.«⁴³

Omenil sem že, da Pavla ni med pomembnimi Pomurci v Panonskem zborniku.

Zaradi pomembnosti ne bo odveč nekoliko daljši navedek Kranjčevega zapisa:⁴⁴

»Spomladi enainštiridesetega leta sem ga obiskal v Soboti, da bi videl, če bi ga bilo mogoče pridobiti vsaj za tihega pripadnika osvobodilnega gibanja. Sem pa sprevidel, da se ta utrujeni pesnik ves srečen koplje v »osvobojenosti« svoje ožje domovine in da so stvari na svetu zanj s tem dokončno urejene. Jugoslavija je bila zanj umetna tvorba, z njenim razpadom se stvari lahko mirno vrnejo na svoja stara mesta, v svoje stare meje. Niti na svidenje si nisva rekla... ne vem pa, kakšna čustva so navdajala tega prekmurskega rojaka,

³⁸ Gyurác Ferenc: Pável Agoston útja, Életünk 9-10/1986, str. 857.

³⁹ Aleksander Mikola (Sándor Mikola), 1871 Gornji Petrovci—1945, Nagykanizsa.

Matematik, fizik in stenograf. Na pariški mirovni konferenci je bil madžarski izvedenec in zastopal stališče, da so Prekmurci poseben narod in spadajo pod Madžarsko. Glavni teoretik vendstke teorije in izredno aktiven v revizionalističnem gibanju. Vsekakor bi bilo prav, če bi na znanstvenem srečanju ocenil njegov znanstveni prispevek široki in revizionistično dejavni.

⁴⁰ Miško Kranjec: Podrti hrast, str. 9.

⁴¹ V. Novak: Zvesti sin, str. 55.

⁴² V. Novak: Zvesti sin in O življenju in delu A. Pavla — Priloga Narodnih novin, Budimpešta 10/1986, str. 8.

⁴³ F. Muklič: Zvesti sin, str. 113.

⁴⁴ M. Kranjec leta 1941 v najožjem parlijskem vodstvu v Prekmurju.

madžarskega pesnika, ki se je vrnil v senci madžarskih bajonetov v svoje rodne kraje. Bilo mi je žal zanj, žal za človekom in za pesnikom... tako sem ob tem obisku pri njem občutil, da se nikakor ne bi bil smel vrniti ravno zdaj v Prekmurje. Ne — pesnik tega ne bi smel storiti. Samo Mikola je lahko napravil zmagoviti pohod z vojsko v Prekmurje.«⁴⁵

Hčerka pa meni: »Bil je mnenja, da s svojo prisotnostjo lahko vpliva na položaj, ga lahko ublaži. Hotel je rešiti svoj narod in predvsem izbojevati pouk materinščine, kar je bil njegov glavni cilj. V zelo preprosti obliki je napisal zgodovino madžarske literature v slovenskem jeziku, da bi se pripadniki dveh ljudstev laže razumeli in se spoštovali. Za prekmurske učitelje je imel tudi poletne tečaje iz madžarščine.« (Zvesti sin...)

Po krajši nemški okupaciji (ko so izropali predvsem židovske trgovine) so Prekmurje okupirali madžarski domobranci (honvédi). Po nekaj več kot dvo-mesečni vojaški upravi je bila uvedena civilna, ki je pripravila vse, da je bilo Prekmurje z zakonom že decembra povsem vključeno v regentsko kraljevino svetega Štefana.

S prvimi dnevi okupacije so začeli (tudi s pomočjo domačinov — nekaterih iz stare garde) dokazovati Slovincem, jih prepričevati in jim vsiljevati, da niso Slovenci »najmanj pa neki Jugoslovani, temveč kratko in malo Vendi, Vendski Slovenci, Vogrski Slovenci, da se njihov jezik popolnoma loči od slovenskega, da so samostojna rasa«. Glede narečja pa je Mikola razglašal in zahteval: »Avstrijska slovenščina naj ne okužuje vendsčine, ker bi to pomenilo izgubo za evropsko kulturo«.

Pavlov odnos do narečja se izraža v njegovem osrednjem znanstvenem delu »Glasoslovje slovenskega (vendskega) cankovskega narečja«, kakor tudi v prizadevnem zbiranju narodopisnega blaga.

Hčerka Judita je večkrat, tudi ob naših srečanjih, zatrjevala, da je njen oče svojo materinščino omenjal kot »domači slovenski jezik«. Ko je ocenjeval razvoj narečne književnosti in Kúharjevo narodopisno zbirateljsko delo (1918), je zastopal »vendsko književno koncepcijo«. Od tod tudi njegova kritika Klekla (starejšega), da on s svojim krogom vnaša v prekmursko slovenščino preveč »avstrijsko-slovenskih elementov«.⁴⁶

Takoj po okupaciji so obnovili v devetdesetih letih preteklega stoletja ustanovljeno Madžarsko kulturno društvo za Vendsko krajino (VMKE — Vendidéki Magyar Közművelődési Egyesület). Vsa kulturno-prosvetna in vzgojna dejavnost je bila osredotočena na to, da se prebivalstvo okupiranega Prekmurja čimprej povsem integrira v družbeno in politično življenje Madžarske.

Najpomembnejše naloge na področju raznarodovalno-prisilno asimilacijske politike je imela vendska komisija VMKE.

Omenjeno društvo je obnovilo izhajanje svojega nekdanjega tednika Murszombat és Vidéke (Murska Sobota in okolica). Ta dvojezični tednik je izhajal do konca okupacije. Vsebinska in uspešnost tednika doslej še nista bili obdelani (niti v zvezi s preučevanjem narodnoosvobodilnega gibanja v Prekmurju).

Miroslav Kokolj je zapisal: »Tednik je v začetku prinašal poleg madžarskih člankov tudi članke v spakodranem narečju, a teh je bilo vedno manj, nazadnje najdemo v narečju samo še članke, ki so ljudstvo svarili pred partizani.«⁴⁷

⁴⁵ M. Kranjec: Podrti hrast, str. 9, 12, 13.

⁴⁶ Andre Angyal: Zbirka predavanj, 1987.

⁴⁷ Miroslav Kokolj: Prekmursko šolstvo v času okupacije, avet ob Muri 111/1986, str. 272.

Naloga bibliotekarke Suzane Szabó Pahič daje nekoliko drugačno, ali realno vsebinsko podobo tednika.⁴⁸ To gradivo še čaka na znanstveno analitično obdelavo. Dosledno izhajanje dvojezičnega tednika kaže na nekoliko znižano razliko med madžarsko raznarodovalno politiko in nemško na desnem bregu Mure. V tej madžarski politiki je imelo šolstvo izredno pomembne naloge. Vsekakor je pri tem vodila soboška gimnazija z nekaterimi razgretimi »vendškimi« teoretiki. Kakorkoli so okupatorji hoteli zatreti narodnostno zavest, pa so morali upoštevati slovensko narodnostno ozaveščenost okupiranega območja. Prehodno so dovoljevali, tudi po odločitvi staršev osnovnošolskih otrok, vendščino-materinščino kot reden ali fakultativen predmet. Avtorji posameznih del o narodnoosvobodilnem gibanju v Prekmurju zanemarjajo analitično ocenjevanje celovitega okupatorskega sistema, predvsem pa vzgoje, izobraževanja in kulture. Pri tem je vsekakor možno odkrivati odnos, odprt in pasiven odpor in neoboroženo narodnoosvobodilno gibanje dobiva in odseva zavest in hotenje okupiranega prebivalstva.⁴⁹

Takoj v začetku okupacije so organizirali mnogo posebnih tečajev za prevzgojo prebivalstva, predvsem prevzetega domačega prekmurskega učiteljskega kadra. Za te krajše in daljše tečaje je skrbno pripravljajl program in na njih tudi zavzeto kot predavatelj sodeloval dr. Avgust Pavel,⁵⁰ tedaj že kot član madžarskega Pen kluba (decembra 1940) in kot privatni docent Univerze v Szegédu (februar 1941). Na teh tečajih je bila posebna skrb za hungaristično prevzgojo učiteljev in septembra 1941 so bili daljši tečaji za učitelje, ki so govorili madžarsko, a so šolanje končali na jugoslovanskih šolah; za »jugoslovanske« učitelje, ki niso znali madžarsko in končno tudi za madžarske učitelje, da jih seznanijo z vendščino. Pavlovi programi so bili skrbno izdelani za področje obeh jezikov in je tudi skrbno preverjal zavzetost udeležencev. Po ohranjenem arhivu je Pavel še leta 1943 sodeloval na takih tečajih.

Ker ni bilo ustreznih učbenikov za madžarski jezik, sta Pavel in E. Antauer k Abecedniku pripravila ustrezen Recsник.⁵¹ Z namenom, da čimprej izrinejo književno slovenščino, so se na VMKE odločali, da bi pripravili posebno vendsko slovnico. Na »voilnem« zasedanju VMKE (1. septembra 1941) so razpravljali o vendskem jeziku in eventualni izdaji ustrezne slovnice. V zelo razgreti diskusiji sta si segala v besedo stara nasprotnika v odnosu do vendstva: Pavel in Mikola. Sporno je bilo, katero (cankovsko ali drugo) narečje naj velja. Glede izdaje slovnice pa je bilo najostrejše nesoglasje med njima, ali naj ima nad znanstvenim delom (kar naj bi bila slovnica) cenzorsko pravico založniško-izdajateljski odbor, organ VMKE. V razpravi je odločno posegel tudi vodja prosvetne službe (Rhosoczy): treba je znanstveno zabiti klin med vendski in slovenski jezik.⁵²

⁴⁸ Med okupacijo je izšla 201 številka tednika Muraszombát és Vidéke. Ves čas izhajanja je bilo le 10–20% več madžarskih kot narečnih tekstov in teh je izšlo 5271 (in sicer: 152 o nacionalnem vendkem vprašanju, največ l. 1941, leta 1944 le 24 in 1945 samo 9. O komunizmu in NOB 299 in skoraj polovica teh v letu 1944. Narečnih sestavkov je bilo (brez drobnih vestí) objavljenih: 1941 — 349, 1942 — 1260, 1943 — 1736, 1944 — 1694 in 1945 — 232... Suzana Szabó Pahič: *Casopisje v Prekmurju 1941–1945*. Diplomaska naloga Fak. za sociologijo, politične vede in novinarstvo, 1987.

⁴⁹ Za osvetlitev obravnavane teme:

V Crenovcih so se starši odločili za madžarščino, češ otroci tako znajo slovensko, pa naj se naučijo še madžarščine.

V Križevcih so se kljub pritiskom in poudarjanju razlike med vendščino in književno slovenščino v dvakratnem odločanju odločili za materinščino (od 112 le 12 za madžarščino).

V Satahovecih (na novo ustanovljena šola) so se odločili za slovenščino in katehet dr. Molnár je poučeval v knjižni slovenščini. Miroslav Kokoij, Bela Horvat: *Prekmursko šolstvo*, PZ M. Sobota 1977, str. 428, 458 in 459.

⁵⁰ Fascikli RO-50/1984, RO 51/3-2 v Pokrajinski in študijski knjižnici v M. Soboti.

⁵¹ Magyar ABC és olvasókönyv, za 1 razred in Magyar nyelvgyakorló olvasókönyv.

⁵² Isto kot 48.

Končno so Pavlu zaupali pripravo vendske slovnice; ta se je tega lotil kljub Novakovemu opozorilu (iz prepričanja, da tuja zasedba Prekmurja ne bo dolgo trajna). Pavel se je sicer zavedal kočljivosti in z manjšimi oklevanji pripravil Vénd nyelvtán (Vendsko slovnico).⁵³

O Vendski slovnici so skromna in tudi nasprotna mnenja in ocene. Pavel naj bi se lotil tega, da bi s tem rešil svoje skrbno zbrano gradivo vsaj v tej obliki in da bi preprečil, da bi kdo napisal še kaj dosti slabšega.⁵⁴

Tega Pavlovega dela še nihče ni strokovno ocenil in se nahaja v tipkopisu v Soboti. Prizadeval si je, da bi delo izšlo, in je za to izbiral tudi ustrezne recenzente.⁵⁵ V predlogu ustreznemu državnemu organu v Budimpešti za izdajo šolskih knjig je določil tudi mesto vendskega jezika v slovanski jezikovni skupini.⁵⁶

Razprava o Vendski slovnici je bila dolgo trajna,⁵⁷ čeprav so jo nekateri recenzenti (E. Antauer) zelo pozitivno ocenili. Prevladujoča vendska-Mikolova struja je izdajo leta 1943 odklonila, ker se preveč »naslanja« na književno slovenščino.⁵⁸

Kdaj pa kdaj se pojavi vprašanje, kaj pomeni ta slovnica in zakaj jo je Pavel napisal. Odgovorov je kaj malo. Tako je Šebjanič menil: »Vendska slovnica (v rokopisu) nosi pečat največje (koncesije okupatorski hierarhiji.« Napisal pa jo je, ker je ljubil domače narečje svojega revnega ljudstva, hotel mu je priboriti pravo mesto v slovenskem jeziku, njegove zaklade je hotel rešiti slavistični vedi.⁵⁹

Direktor muzeja Savária v Sombotélu je leta 1956 predlagal založbi v Budimpešti, ki je izdajala učbenike za šole, naj bi za Slovence v Porabju izdali Pavlovo Vendsko slovnico. Recenzentka Gabriela Szép⁶⁰ je predlog zavrnila z utemeljitvijo, da je bila napisana za ponovno priključeno Prekmurje, kjer so vendsščino uvedli namesto književne slovenščine. »Ker je v Porabju uveden knjižni jezik, ne more služiti kot šolaki pripomoček, niti ne more biti glavno vodilo pri jezikovnem izpopolnjevanju pedagogov.«⁶¹

Decembra 1987.

DIE HUNDERTJÄHRIGE VON AUGUST PAVEL

Zusammenfassung

Anlässlich der Hundertjahrfeier der Geburt des Slowenen dr. August Pavel hat sich der Verfasser bemüht, die Inhalte der wissenschaftlichen Abhandlungen über seine vielseitige Tätigkeit zusammenzufassen. In seinem verhältnismässig kurzen Le-

⁵³ F. Šebjanič: Panonski zbornik, str. 163, V. Novak: Zvesti sin, str. 55—56 in Razprave SAZU, str. 305—307.

⁵⁴ Vénd nyelvtán, Irta dr. Pavel Agoston, 1942, str. 178, arhiv 48.

⁵⁵ Za izbor recenzentov je bila pomembna njihova madžarska opredeljenost in izvor. Izbrani so bili: »... ki probáit magyarézesül és vend ezúttétés urak. (preizkušeni, madžarsko čuteči in vendskega izvora gospodje...) in »... mint véndszármazásu és vend nyelvet ismerő tudós emberek« znanstveniki vendskega izvora, ki poznajo vendski jezik...).

⁵⁶ Az Országos Közoktatási Tanácsa Nagytelkinteti Tankönyvi Bizottságának, Budapest, 30. 12. 1942, str. 4: »A vend nyelvi a délszláv nyelvek (eloven, horvát, szerb, bolgár) csoportjába tartozik (vendski jezik spada v slovansko skupino) in za tem »V resnici pa je samostojen jezik« arhiv... 48.

⁵⁷ Muraszombat és Vidéke: 1. 1. 1943, 7. 2., 12. 2., 10. 3., 12. 3. in 9. 4. 1943.

Vacvármegye: 11. 12. in 31. 13. 1942.

⁵⁸ F. Šebjanič: Zbirka razprav, str. 14—18.

⁵⁹ Jz.: Kako je tam, kjer »načelno ni problemov?«, Stopinje 1989(1987).

⁶⁰ Lendavčanka Gabriela Szép je do okupacije poučevala na meščanski šoli v Crnomlju. Za tem bila profesorica na soboški gimnaziji. M. Kokolj, B. Horvat: Prekmurško šolstvo, str. 396, 404 in 411.

⁶¹ Franček Mukič: Zvesti sin... str. 110.

ben — er wurde im Jahre 1886 in Cankova geboren und starb im Januar 1946 in Szombathely — hat er ausserordentlich viel geschaffen.

Er überlebte zwei Weltkriege und beide hinterliessen in seinen Werken bestimmte Spuren. Es ist fast unmöglich, einer von seinen bedeutenden Tätigkeiten Vorrang zu geben, besonders in Hinsicht auf das eine oder das andere Volk an der jugoslawisch-ungarischen Grenze.

Wenn man seine Tätigkeit als Slawist, Dichter, Übersetzer, Bibliothekar, Ethnograph und Erzieher richtig bewerten will, muss man folgendes feststellen: er war ein hochgebildeter Mann und ein ausserordentlich fleissiger Schöpfer der Kultur im wahrsten Sinne des Wortes.

Auf diese Weise baute er Brücken zwischen den Kulturen verschiedener Nationen auf dem heutigen jugoslawischen Gebiete und Ungarn, vor allem zwischen den Slowenen und den Ungarn.

Nach seinem Tode versammelten sich, anlässlich jeder zehnten Jahresfeier, Wissenschaftler und Schöpfer der Kultur auf sorgsam vorbereiteten internationalen Symposien.

Die Teilnehmer diskutierten über dr. Pavels vielseitige Tätigkeit, doch würdigten sie besonders seine Übersetzungsarbeit, weil diese am meisten seine Bemühungen um die Annäherung und das Verständnis der nachbarlichen Nationen und Kulturen förderte.

Seine slawistische und ethnographische Werke zeigen, wie sehr er seiner Heimat-scholle und Porabje-Örség verhaftet ist.

Besonders fühlte er sich von dem mythologischen slowenischen König Matthias (Kralj Matjaž) angezogen. Er dachte irrtümlicherweis, er sei der ungarische König Matthias-Matthias Corvin. Zur weiteren Bearbeitung von dr. Pavels Leben und Werk sind die Sammlungen von Referaten, der an den Symposien Mitwirkenden, von grosser Bedeutung. (Eine davon ist vollständig zweisprachig.)

Es wurden drei Bibliographien von seinen Werken und Artikeln über sein Leben veröffentlicht, aber keine unter ihnen ist vollständig, nicht einmal die letzte — zur Hundertjahrfeier erschienene — besonders der slowenische Teil. Leider ist bis jetzt seine gesamte Korrespondenz noch nicht herausgegeben worden. Viele Briefe sind noch Privateigentum. Es ist schon an der Zeit, dass seine gesammelte Werke veröffentlicht werden. Bis jetzt wurden nur einige Nachdrucke herausgegeben und auch dies wurde nur durch die Zusammenarbeit der Verlagshäuser von Murska Sobota und Budapest ermöglicht.

Der Verfasser wies darauf hin, dass dr. Pavel in seinem Heimatlande nicht genug gewürdigt wurde, besonders seine Bemühungen um die Erhaltung seines Heimatdialektes gegenüber der slowenischen Schriftsprache während der Okkupation.

Seine Einstellung gegenüber der Widerstandsbewegung ist am wenigsten bekannt. Man weiss nur, dass ein Führungsnitglied der Widerstandsbewegung versucht hatte, ihn zum passiven Unterstützungsmitglied zu gewinnen und dass ein Freund in darauf hingewiesen hatte, dass die Okkupation nicht von langer Dauer sein könnte. Dieses Kapitel ist am wenigsten bearbeitet worden.

Die Wiederbelebung von dr. Pavels Tätigkeit hat viel dazu beigetragen, dass das Bewusstsein der Zugehörigkeit zur slowenischen Minderheit in Porabje gestärkt und die Zusammenarbeit der beiden Nachbarn an der Staatsgrenze vertieft wurde.

Während der Symposien zu dr. Pavels Gedenken waren auf beiden Seiten gut vorbereitete Ausstellungen über sein Leben und Wirken zu sehen. Zur Hundertjahrfeier seiner Geburt wurde auf beiden Seiten seine Büste enthüllt — ein Kunstwerk desselben Bildhauers — und zwar in seinem Geburtsort und in Szombathely, neben dem Museum am Ende der Promenade, die seinen Namen trägt. Im Museum befindet sich seine reiche ethnographische Sammlung.

ROJSTVO ČASNIKA

Ob 120-letnici Slovenskega naroda

Jaro Dolar*

UDK 070.4(091) Slovenski narod 1868/1968

DOLAR Jaro: Rojstvo časnika. Ob 120-letnici Slovenskega naroda. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 27—30.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor obravnava mariborsko obdobje izhajanja Slovenskega naroda predvsem s časnikarske plati, ki v dosedanjih študijah ni bila dovolj obdelana.

UDC 070.4(091) Slovenski narod 1868/1988

DOLAR Jaro: The Birth of a Newspaper. At the 120th anniversary of »Slovenski narod«. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, p. 27—30.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The author treats the publication of »Slovenski narod« during the period of Maribor from the journalistic side, which has not been worked up in the studies up to the present day.

V svojih kulturnozgodovinskih razpravah¹ o mladoslovencih se je Ivan Prijatelj posluževal svojih izpisov iz Slovenskega naroda. V rokopisnem oddelku NUK je med njegovo zapuščino obsežen fascikel s podrobnimi izvlečki iz člankov in dopisov, ki so bili za njegovo delo pomembni. Pri tem mu je rabil, kot sam pripominja, redakcijski izvod, v katerem so bila v glavnem z Levčevo roko pripisana imena posameznih avtorjev.² Žal pa ti pripisi niso pri vsakem članku. Posebno prispevki Narodovega urednika Antona Tomšiča so le redkokdaj označeni. Te oznake se skladajo s članki, ki jih je — morda po istem izvodu — naštel tudi Karel Glaser v svoji zgodovini³ in še to le za prvo leto Tomšičevega kratkega urednikovanja. Med njegovimi psevdonimi npr. ni omenjen D. d. (Možna je razlaga delniška družba, kakor so v redakciji morda v šali označevali skupno delo več avtorjev, tudi Jurčiča. Mogoče pa gre za misel na Tomšičev rojstni kraj Dedni dol. Vsekakor pa je Tomšič pri teh člankih bistveno sodeloval, če jih že ni sam napisal.)

O sami ustanovitvi Slovenskega naroda je bilo doslej že mnogo napisanega. Prijateljeva pozornost je bila usmerjena predvsem na tiste strani političnega, oziroma kulturnega boja, ki so bile v zvezi z nalogo, ki si jo je bil postavil.

* Jaro Dolar, upokojeni ravnatelj Narodne in univerzitetne knjižnice Ljubljana.

¹ Prijatelj I.: Kulturna in politična zgodovina Slovencev 1848—1896. I—V. Ljubljana 1938—1940.

² Prijatelj I.: Zapuščina. Mapa 28. Rokopisni odd. NUK.

³ Glaser K.: Zgodovina slovenskega slovstva. IV, 1-3. Ljubljana 1898—1900. str. 365.

Mene je (kot bivšega časnikarja) zamikala druga, časnikarska plat — področje, ki je bilo — razumljivo — izven Prijateljevega zanimanja.

Tudi sama odločitev za Dominkuševega koncipienta Antona Tomšiča kot urednika je bila že osvetljena.⁴ Bodoči urednik je imel namreč že precejšen sloves in najbrž tudi že nekaj uredniške prakse. Ustanovitelji so gotovo poznali Tomšičeve članke v Slovenskem gospodarju in v Geršakovih Čitalnici. Zanimiva je Geršakova uredniška opomba, ko opravičuje zakasnelo številko revije, češ da je, ko sam ni utegnil, Čitalnico »svojemu dragemu prijatelju Antonu Tomšiču (Mačkovemu) priporočil, da me (ga) tudi pri III. zvezku tako krepko podpira kakor pri drugem. Tiskani sta res bili 2 poli, a pride novo leto, tiskar je z delom preobložen in poleg tega pa — žalibog — moj prijatelj T. zboli.«⁵ Ker je dotlej v Čitalnici izšel le en Tomšičev prispevek s psevdonimom Mačkov, ki ga je urednik sam razrešil, se da sklepati, da je šlo za tehnično urejevanje — za delo v tiskarni.

Tudi sicer je moral imeti Tomšič precejšen ugled. Dokaz za to je pismo Janeza Guttmana, ki se 16. 1. 1867., torej eno leto pred izidom Slovenskega naroda, priporoča Tomšiču, da bi za volitve zanj agitiral. »... ker vem, da vi dobro in serčno govoriti znate, ne cvibljam, da ne bi zmogla zoper naše nasprotnike...«⁶

Na svoje znance in prijatelje je imel Tomšič zelo velik vpliv. V nedatiranem pismu, ki ga je Dragotin Koceli kot neke vrste spodbudo in tolažbo ob Tomšičevih samomorilnih mislih napisal svojemu »Preljubemu prijatelju« beremo: »Tudi ne smeš prezirati, da je za te večji nevarnost kakor zame, kajti ti imaš precej ženijalnosti v sebi med tem ko sem jaz le jako navaden talent.«⁷

Zdi pa se, da Tomšič le ni bil čisto brez konkurence. V rokopisnem oddelku NUK se nahaja pismo, ki ga je 9. 12. napisal Janko Pajk (podpisan v cirilici) Ferdinandu Dominkušu:

»Nasvet

odnašajoči se na osnovanje slovenskega lista v Mariboru.

Želē, od svoje strani pomagati narodnej stvari, drznem se sledujoče nasvete slavnim rodoljubom predložiti in jih kratko dokazati in pojasniti.

Pri osnovanju novega celemu narodu namērjenega lista, kakor ima biti za kate-rega bi jaz »Slovenski list« krstil, svetujem na te-le stvari paziti.

(Ob robu:) Tisk in izdaja lista.

I., da bode v posebnej pečatnji ali tiskarnici natislovan. G. Janžić nima pravih moči pa tudi dobrih matric ne. Naprositi g. Bocka, naj podružnico tiskarnice napravi v Mariboru, ali če to ne bode mogoče, za zdaj g. Janžića napraviti, da si iz Ljubljane naroči vsaj enega dobrega stavca, če dveh ne. V Ljubljani poznam g. Ravnikarja pri gospej Egerci kakor izurjenega in modrega stavca.

II. List naj se s začetka dvakrat na teden izdaje v podobi »Primorca«; še le kasneje trikrat ali večkrat. S začetka v sredo in soboto.

(Ob robu:) Uredba lista.

III. V listu bodi zastopana:

- 1, na čelu velika politika notranja ali zunanja; domača samo, kader je kaj posebno važnega
- 2, mala politika ali slovenska v podobah dopisov iz domačih slovenskih krajev;
- 3, Slovanska politika oziroma na slovanske narode (iz tujih časopisov in listov);

⁴ Dolar J.: Tomšič v Mariboru. Kronika 1936, str. 39.

⁵ Čitalnica 1865, str. 288.

⁶ Bleiwels Janez: Tuja korespondenca. Ms 6000, Rokopisni odd. NUK.

⁷ Tomšič Anton: Ostalina. Korespondenca. Ms 591, Rokopisni odd. NUK.

4, narodno gospodarski in pravniški poduki

5, drobtinice ali drobna naznanila iz Maribora in slovenskih mest (pod imenom »novosti«)

6, naznanila uradne, izpražnjene (ne pa »prazne«) službe, kursi, žitne cene, kupčijske oznanila, železnice, parobrodi, srečke, loterija i.t.d. meteorologija i.t.d.

7, telegrami; — do tod odgovorni del.

8, »Glasnik« — neodgovorni del.

(Ob robu:) Zabavni del.

IV. Besednik ali feilliton naj obsega

1, pesmi; romane, novelle — 3, popis veselic

4, Javno (prečrtano) društveno življenje raznih krajev; 5, naznanila knjig 6 životopise umrlih ali drugih še živečih ljudi.«⁵

Temu zunanjemu delu »Nasveta«, ki zadeva zrcalo lista, sledijo »Načela lista« (nekakšen program, ki je podrobnejši od objavljenega, a nas pri naši raziskavi za zdaj ne zanima). — Kljub »Pristavku«, ki našteva morebitne dopisnike, ki jih Pajk pozna, in pripomb »jaz bi tudi pomagal pri ‚Besedniku‘, se vsiljuje misel, da si je Pajk — vsaj« po tihem — želel uredniško mesto, saj bi si tako podroben načrt sicer težko drugače razložili.

Gotovo je Tomšič ta »Nasvet« videl pri svojem šefu. Skladnost med njegovim delom in med tem »Nasvetom«, pa si ni treba razlagati kot odvisnost, saj je imel sam najbrž podobne načrte. Nekih posebnih novosti v razporeditvi rubrik Tomšič ni vpeljal:

Na čelu lista je bil uvodnik z naslovom čez obe koloni. Pisali so ga mlado-slovenski politiki Levstik, Zarnik, Vošnjak, Sernec, Jurčič in drugi ter seveda tudi urednik sam. Ti naslovi so bili kdaj pa kdaj zelo udarni⁶ npr.: »Temna okna — temna srca (Jurčič?), »Tujčeva peta« (Levstik), »Bog visoko — car daleko« (Tomšič) in podobni. Sledil je Politični razgled (o njem pozneje). Pod črto je izhajal skoro redno Listek (prvič na Slovenskem). Često se je pojavljala rubrika Naša društva (Dramatično društvo, Sokol). Sledili so razni članki npr. »Narodno gospodarstvo«, »Nove postave. Medverske postave« (za konservativce verjetno kar preveč objektivno), »Ali so Kranjci Ilirci« (Spor okoli Illyricuma v Rimu) itd. Glavni del lista so bili Dopisi iz raznih slovenskih mest, pa tudi iz Zagreba, Petersburga in Londona. Redno so izhajala Dunajska borzna poročila, ki najbrž niso imela kdo ve koliko bralcev med Slovenci. Zelo pogosta je bila tudi rubrika Izpraznjene službe, torej stvari, ki jih je svetoval že Pajk. Ta se je verjetno prvič oglašal šele v 9. številki⁷ z dopisom iz Maribora.

Iz časnikarskega stališča je posebno zanimiva rubrika Politični razgled, ker je to skoro gotovo tisti del časopisa, ki ga je pisal urednik sam. Gre za vesti, ki so posnete iz več kakor petdesetih citiranih časopisov. Ker si seveda ni mogoče misliti, da bi imel Tomšič vseh teh petdeset časopisov na voljo, je treba računati s posrednimi citati. Danes žal ni mogoče ugotoviti, katere časopise je Tomšič že kar od začetka dobival, najbrž predvsem nekatere češke, tudi v nemščini pisane časnike in seveda hrvaške, morda tudi poljske. Največkrat je citirana nemško pisana Politik iz Prage, nadalje Zukunft, Neue freie Presse, Wanderer, Narodni Pokrok pa tudi nekateri drugi. Francoski France, La Presse, Siècle, Journal de Paris, ruski Moskva in večina drugih so gotovo zastopani s citati iz citiranih listov. Ni

⁵ Jurčič Josip: Zapuščina. M 331.

⁶ SN 1868, št. 3, 26, 72 ...

⁷ SN 1868, št. 9.

izključeno, da so nekateri prihajali v mariborsko kazino, ki se je tudi Slovenci niso izogibali.

V tej rubriki je Tomšič posebno pozorno sledil raznim zaplembam in tiskovnim pravdam, ki so jih bili avstrijski opozicionalni časopisi pa tudi časopisi drugod deležni. Čeprav je vsaj formalno skušal biti objektivni, se tu pa tam vendarle pojavi kaka misel, ki govori o Tomšičevih svobodoljubnih simpatijah.¹¹

O Napoleonu III. se na primer bere: »Nevolja raste ko opoldanska senca in v Grenoblu se razlega glas: Guerre aux Tyrans! (Boj tiranom!)«; ali: »Cesar Napoleon je zbolel, ker mu je poginil njegov pes. Mož, ki ima na svoji vesti tisoče in tisoče ljudi, solze pretaka na grobu svojega psa.«; ali: »Jules Favre je med drugim izrekel: ‚Francija nima denarja dovolj, da bi si plačevala cesarstvo‘«, ali: »Francija je začela prav strogo postopati proti opozicionalnim časnikom. Slaba vest in skeleča resnica jej je to nesrečno misel udihnila«. — Podobno beremo tudi o Italiji: »Mazini piše Garibaldiju: ‚Zorja svobode žari in splošna nevihta mora dela na dan sklicati, ktera bodo demokratom le na korist‘« — Zelo pozorno spremlja Slovenski narod irski boj za svobodo. Tu so Turnerjeva poročila izredno izčrpna. Tomšič jih v Političnem razgledu dopolnjuje iz drugih listov. Ob poročilih o rusko-poljskih odnosih je očitna zadrega; ker bi bilo obsojanje Rusije v tedanjih okoliščinah neprimerno, se Tomšič omeji na čestitko, ki jo je Rusom izrekel v Slovenskem narodu ostro napadeni Beust.¹² — Ob umoru na srbskem dvoru skuša biti Tomšič objektivni, vendar pa točno zasleduje usodo Aleksandra Karađorđevića.

Vse to je pripovedovano brez posebnih grafičnih poudarkov med raznimi vestmi. Le enkrat zapusti Tomšič ustaljeno »nesenzacionalno« obliko, ko namreč, tako rekoč s fotografijo dokumenta, grafično ponatisne račun za slovenski prevod uradne listine.¹³

Videti je, da so tradicionalni mariborsko-ljubljanski odnosi še bolj poglobili mladoslovensko-staroslovenska nasprotja. Slovenski narod je v prvih mesecih obstoja imel le 120 naročnikov¹⁴ v Ljubljani. Tudi reklame so bile v začetku smo za mariborska podjetja. Celotna reklama iz Gradca¹⁵ je prišla v časopis prej kot iz Ljubljane.

Osebnost izredno talentiranega često navdušenega in še češče obupujočega, tragično občutljivega Antona Tomšiča in politični boji pa tudi osebna nasprotja ob rojstvu prvega političnega lista so polni dramatičnih elementov, ki bi bili vredni posebne obravnave.

¹¹ SN 1868, št. 5, 31, 40, 46 ...

¹² SN 1868, št. 5.

¹³ SN 1868, št. 27.

¹⁴ SN 1868, št. 27.

¹⁵ SN 1868, št. 35.

OB NOVIH ODKRITJIH SREDNJEVEŠKIH FRESK V MESTNI ŽUPNIJSKI CERKVI SV. JURIA V PTUJU

Preliminarna opažanja in ugotovitve**

Janez Höfler*

UDK 75.033:726.5(497.12 Ptuj)

HÖFLER Janez: Ob novih odkritjih srednjeveških fresk v mestni župnijski cerkvi v Ptuj. (Zu den Neuentdeckungen mittelalterlicher Fresken in der Stadtpfarrkirchen des Hl. Georg in Ptuj). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 31—50. Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Članek obravnava stenske slike od 13. do začetka 18. stoletja, odkrite v nekdanji proštiji, zdaj mestni župni cerkvi sv. Jurija v Ptuj med zadnjo restavracijo notranjščine cerkve.

UDC 75.033:726.5(497.12 Ptuj)

HÖFLER Janez: To the New Discoveries of Middle-Age Frescoes in the Town Parish Church of St. George at Ptuj. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, p. 31—50.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

The article treats the wall pictures from the 13th to the beginning of the 18th century, discovered in the former provost's, now town parish church of St. George at Ptuj during the last restoration of the interior of the church.

I. Položaj in funkcija cerkve. Sedanja mestna župnijska in proštjska cerkev sv. Jurija v Ptuj stoji na mestu neke zgodnjersrednjeveške kulturne stavbe, ki bi jo bilo mogoče indentificirati s tisto »novo« cerkvijo v zgornjem, vzhodnem delu mesta, ki se omenja v potrditveni listini cesarja Otona II. salzburški nadškofiji iz leta 977 (in superiori civitate in orientali parte civitatis curtalem locum ubi nova ecclesia incepta est).¹ Gre za prepis neke starejše izgubljene darovnice, ki jo zrcali tudi ok. 970—977 ali ok. leta 980 ponarejena podelilna listina kralja

* Dr. Janez Höfler, izr. prof., Filozofska fakulteta Univerze E. Kardelja, Ljubljana.

** Prihujoci prispevek naj služi kot začasno poročilo o najdbah med obsežno restavracijo notranjščine cerkve, ki jo je izpeljal Zavod za spomeniško varstvo v Mariboru s sodelovanjem restavratorja akad. slik. Viktorja Gojkoviča. Posamezna osnovna opažanja so podana v diplomski nalogi Tatjane Špitalar z naslovom Novo odkrite gotске freske na Slovenskem Stajerskem (na področju Zavoda za spomeniško varstvo Maribor), Ljubljana 1986, obranjeni ne oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani. Uvodoma naj še pripomnimo, da je za zgodovinsko gradivo o sami cerkvi v srednjem veku tako rekoč povsem neraziskano. Pri roki nimamo celo najosnovnejših podatkov o oltarjih in benediktijih, tudi vizitacije iz 17. in 18. stoletja (tisti iz let 1780 in 1773 iz Škofljakega arhiva v Gradcu mi je ljubeznivo dal vpogled dr. Jože Mlinarič) v tem pogledu ne ponujajo ničesar oprijemljivega.

¹ J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogtums Steiermark I, 1875, št. 27, F. Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev II, št. 460.

Arnulfa k letu 890.² Zato bi bila prednica ptujske župnijske cerkve lahko tudi starejša, čeravno njene zveze s cerkvama, ki sta tu izpričani še v času Karolin-
gov,³ ni mogoče ugotoviti. Pač pa se v istem zgodovinskem dokumentu iz leta 977, in sicer na prvem mestu, omenja še neka cerkev z desetino (ad Petouiani ecclesia cum decima), ki bi se dala identificirati z nekdanjim sedežem ptujske pražupnije. Že F. Kovatič⁴ je namreč pravilno zapisal, da je v srednjem veku ptujska župnja bila pri cerkvi sv. Ožbalta in ne pri sv. Juriju v samem mestu, kamor so jo menda zaradi turške nevarnosti preselili šele v poznem 15. ali v 16. stoletju. Tako bi lahko drugo (oziroma prvo) ptujsko cerkev iz leta 977 lokalizirali na mesto sedanje cerkve sv. Ožbalta. Da je tu treba iskati prvotni sedež ptujske pražupnije, govorijo tudi ostanki zgodnjerednjeveškega grobišča, ki so ga pred poldrugim desetletjem odkrili okoli cerkve in ob tem tudi potrdili nastanek same cerkve najmanj v obdobju romanike.⁵

V takšni luči se nam cerkev sv. Jurija v Ptujju razkriva kot naslednica Iastniške cerkve v okviru zgodnjerednjeveškega dvora, ki je slej ko prej pripadel salzburškemu nadškofu. Zato jo moramo razumeti kot neke vrste »dvorno« cerkev in jo zgodovinsko obravnavati skupaj z usodo gradu, ki se je vzpenjal nad njo. Znano je že, in to potrjuje odkritje srednjeveških poslikav, da si je mogoče marsikatero stavbno sestavino te cerkve razložiti kot posledico te njene funkcije. Pri tem seveda tudi velja, da je cerkev to funkcijo lahko bolj opravljala v času, ko so se salzburški nadškofje še osebno zanimali za svojo posest ob madžarski meji, kot pa pozneje, ko so jo prepuščali v upravljanje osamosvojenim ministerialom ali celo, ko so skrb nad cerkvijo prevzeli meščani.

II. Stavbna zgodovina cerkve. Raziskovanja po drugi svetovni vojni so pripeljala do nekaterih osnovnih ugotovitev o stavbnem razvoju cerkve.⁶ Obveljala je teza, da gre prvotno za enoladijsko zasnovo, ki je bila šele sekundarno razširjena v troladijsko s priključenim dvonadstropnim stavbnim telesom na zahodu in v več gotskih fazah deloma predelana, dopolnjena in obokana. Zadnja restavracija notranjščine na prvi pogled ni prinesla kakšnih bistveno novih momentov. Materialna in stilna interpretacija poslikave nam pač lahko tu in tam pomaga, da časovno bolj natančno določimo posamezne faze gradnje, še vedno pa so ostala neraziskana tla, ki bi nam utegnila povedati še največ novega. S tem seveda še ne moremo reči, da restavrirana notranjščina ne ponuja prvin, na podlagi katerih bi se dala stavbna zgodovina cerkve na novo rekonstruirati, vendar bi to zahtevalo strokovno specializiran spopad s težko razberljivimi elementni gradnje, ki občutno presega naravo pričujočega prispevka. Kljub temu nam bodi dovoljeno, da opozorimo na poglobitve sestavine sedanje zgradbe v njihovem razvojnem kontekstu.

² J. Zahn, o. c., št. 9. F. Kos, o. c., št. 296.

³ F. Kos, o. c., št. 163 (840–850) in št. 232 (874). — Dvor, v katerem je bila omenjena cerkev, je bil v času izdaje izvorne listine v lasti vdove po nekem Karantancu, tistem namreč, kot pravi listina iz leta 977, ki se je bil upri cesarju in bil zaradi tega obsojen, njegov del mesta pa je pripadel cesarju; dvor omenjene Karantanke s cerkvijo je bil tedaj še izvzet iz cesarjevega darila salzburškemu nadškofu. Zgodovinarji se bolj ali manj strinjajo, da stoji v ozadju tega »Karantanca« spomin na spodnjepanonskega mejnega grofa in kneza Kocija, celo to, da bi tako pristna listina Otona II. kot tudi ponarejena listina kralja Arnulfa nastali na podlagi neke pristne listine iz 9. stoletja (gl. npr. F. Zwitter, 'K predzgodovini mest in meščanstva na starokarantanskih tleh', Zgodovinski časopis VI–VII, 1952/1953 — Kosov zbornik —, 1953, posebej str. 221–224). Če je bil iz te listine prevzet tudi dodatek o cerkvi, ki se je bila pričela graditi, bi morali potemtakem to cerkev postaviti že v 9. stoletje. Ta cerkev, če je obstajala in kakršna je že bila, pa zagotovo ni preživeła madžarskega pustošenja v tolikšni meri, da bi lahko na njeni osnovi zgradili novo. Razen tega se tudi iz arheoloških raziskovanj, opravljenih leta 1972 (Varstvo spomenikov XVII–XIX/1, str. 164), vidi, da je prvotna zgodnjerednjeveška kaitna stavba na lokaciji sedanje cerkve sv. Jurija, bodisi iz 9. ali iz poznega 10. stoletja, ležala nekoliko vstran proti zahodu.

⁴ Zgodovina Lavantinske škofije, Maribor 1928, str. 67.

⁵ Varstvo spomenikov XVII–XIX/1, str. 165.

Po dosedanjih in še vedno veljavnih ugotovitvah tvori jedro cerkve nižje enoladijsko telo v dolžini treh travaj od pevskega kora do četrte, zadnje travaje pred prezbitერიem. Verjetno predstavlja obnovo neke še starejše predromanske enoladijske cerkve, ki se je morda še ohranila v nekdanj povsem zaprti severni steni iz lomljenca. To enoladijsko cerkev, ki je ne moremo časovno natančneje opredeliti — mogoče gre za dobo gradbeno ambicioznega nadškofa Konrada I. (1106—1147), ki je dal na novo pozidati tudi stari ptujski grad⁷ — je razsvetljevala vrsta ohranjenih oken v južni steni, globoko pod zaključkom sedanje gotške stene. Ta okna se ne ujemajo z osmi obstoječih arkad iz 13. stoletja in potemtakem pripadajo tej starejši fazi. Neki starejši stavbni fazi pripada tudi jedro sedanjega zahodnega prizidka z emporo. E. Cevc ga je še pripisal tej »Konradovi« cerkvi,⁸ medtem ko naj bi bil po J. Curku mlajši, nastal pa naj bi v dveh fazah, najprej v obliki vhodne lope, ki bi pred sredino 13. stoletja dobila še poznoromansko-zgodnjegotsko nadstropje s križnorebrasto obočno konstrukcijo.⁹ Kljub temu, da zahodna meja »Konradove« cerkve še ni natančno ugotovljena, bi bilo v primeru, da enoladijsko cerkev povežemo s prizadevanji tega nadškofa, nekam nenavadno, če ne bi nadškof poskrbel še za to obvezno sestavino »svoje« cerkve, nenavadno bi tudi bilo, če bi najprej sezidali vhodno lopo in jo šele kasneje nadzidali. Sprememba v načinu zidave na zunanjsčini — meja klasične romanske skladnje sega nekoliko nad spodnjo črto novih gotških oken — vsekakor kaže na dve fazi, pa še to, da je bil prvotni vhodni prostor višji od sedanje gotške vhodne veže, o tem priča tudi zazidano okence v južni steni malo pod to mejo.¹⁰ Ko so v 13. stoletju ta prostor nadzidali z emporo, so talni nivo novega nadstropja spustili pod višini prvotnega vhodnega prostora. Kakšen je sicer bil ta prostor, kje se je vanj prišlo in kako je bil krit potem, ko so ga nadzidali z emporo, v to se tu ne bomo spustili.

Druga — ali, če upoštevamo še predromansko prednico, tretja — gradbena faza datira v splošnem v 13. stoletje. V to prehodno dobo sodita zahodna empora z dvema velikima križnorebrastima polama in razširitev stavbnega telesa same cerkve v troladijsko cerkev. Še v 13. stoletju so prebili bočne stene enoladijske cerkve s trema paroma polkrožnih arkad, ki so jih znotraj obložili z lepo rezanimi ploščami in opasali z zidcem; njihovo datiranje v ta čas omogoča poleg jasnih slogovnih znamenj tudi odkrita poslikava obloge v zadnji vzhodni arkadi na severu, nastala vsaj v začetku 14. stoletja. Stranski ladji sta križnorebrasto obokani, rahlo zašiljeno in z rebri zgodnjegotskega profila, ki so v južni ladji konservativnejša (tretja četrtnina 13. stoletja) od tistih v severni ladji. Lahko pomislimo na možnost, da sta bili stranski ladji sicer istočasno zgrajeni, a tudi ne takoj in hkrati obokani, se pravi, da sta nekaj časa po izgradnji stali neobokani oziroma pokriti z lesenim stropom.¹¹ — Približno v istem času, ko so razširili cerkev, so prezidali in obokali tudi zahodno emporo, in to z dvema pravokotnima polama, postavljenima oblongno v smeri zahod—vzhod. Sledovi tega oboka se poznajo na novo odkriti poslikavi, ki se mu povsem podreja, podreja pa se tudi obema že v prvi povojni restavraciji ugotovljenima

⁷ Pregled literature in osnovnih tez za obdobje romanike podaja M. Zadnikar, *Romanika v Sloveniji*, Ljubljana 1982, str. 167 ss. Za to dobo in za naslednja obdobja pa so še vedno dragocena opažanja E. Cevca, »Nova umetnostnozgodovinska odkritja v Ptujju«, *Zgodovinski časopis VI—VII (1962/1963) (Kosov zbornik)*, 1963, str. 301—329, in J. Curka, »Prostorska cerkev in minoritski samostan v Ptujju«, *Časopis za zgodovino in narodopisje n. v. I (1976)*, str. 31—37, ki tudi spremlja zgodovino cerkve do konca 19. stoletja.

⁸ F. Kos, o. c. IV, št. 109. Konradovi graditeljski vnemi pripisujejo 10 cerkev tudi val dosedanji pisni o spomeniku.

⁹ E. Cevc, ib.

¹⁰ J. Curk, ib., sicer pa tudi E. Cevc, ib., in M. Zadnikar, ib., ne pomišljata datirati te empare v čas pred sredino 13. stoletja.

¹¹ Skico zidave južne stene zahodne empare objavlja E. Cevc, o. c., sl. 1.

¹² Tako tudi E. Cevc, o. c., in J. Curk, o. c. O tem govore tudi kamnite konzole na južni strani arkadne stene nad obokom južne stene, ki so nekdanj nosile strešno konstrukcijo.

velikima polkrožnima, pozneje z nekoliko manjšima gotskima zamenjanima oknoma v južni steni. Da sta bili ti dve poli zahodne empore križnorebrasto obokani, govori tudi že prej znana konzola v severozahodnem kotu empore, pozneje zazidanem s polžastim stopniščem, katere kopijo so zdaj vstavili še v ustrezni južnozahodni kot. Konzola kaže na zgodnjo gotiko 13. stoletja.¹² Ker zdaj po ostankih fresk iz druge polovice 14. stoletja na zunanjščini zatrdno vemo, da sta severni in južni zid zahodnega prizidka bila takrat še nezazidana, lahko pomislimo, da se je v emporo prišlo neposredno od zunaj, bržkone na severu, preko nekega lesenega mostovža. Temu ustreza tudi novo odkrita manjša, polkrožno sklenjena vratna odprtina v severni steni empore. — V vseh pogledih odlična in pomembna poslikava zahodne empore nam žal ne ponuja zadostne dodatne opore za dosedanje datacijo njenega oboka. Postaviti jo je mogoče šele na konec 13. stoletja. Vendar bi bilo vredno premisleka, če ne bi konec koncev tudi samo zgodnjegotško arhitekturno predelavo tega prostora kazalo postaviti bolj v ta čas.

Nadaljnja gradbena usoda cerkve je bolj ali manj znana, četudi, kar zadeva absolutno kronologijo, še vedno bolj ali manj hipotetična. V 14. stoletju so cerkev na vzhodu podaljšali za eno, sedanjo četrto travejo in nekdanje zaključke apsid, ki jih ne poznamo, nadomestili z dolgim gotskim prezbiterijem. Prezbiterij v florisnih in prostorskih razmerjih spominja na zgodnjegotški prezbiterij minoritske cerkve v mestu (ok. 1260), a bi pretiravali, če bi tej zvezi prisojali kakšen globlji pomen. Po našem prepričanju gre za tipičen produkt zgodnjega 14. stoletja, za katerega paralel ne manjka; pri tem mislimo zlasti na Breže na Koroškem, ki so bile kot močna salzburška postojanka v smeri proti jugovzhodu nekje na pol poti med Salzburgom in Ptujem gotovo pomemben vzor.¹³ Dokončna gotizacija vhodne veže in zahodne empore (1372?) je okrnila umetnostnozgodovinsko pričevalnost te važne stavbne sestavine cerkve, a zato prinesla enega najodličnejših prostorov zrele gotike na Slovenskem.¹⁴ Povišana in obokana je bila tudi glavna ladja, osvetljena z vrsto izvirnih okulov tik pod obokom. Leta 1415 so podaljšali južno ladjo do zahodne črte vhodne veže s tremi nadaljnji obočnimi enotami, katerih stenske konzole izdajajo parlerjevsko smer.¹⁵ Barok tako nastali zgradbi, ki jo je prekril gotški pečat, ni ničesar bistveno dodal, a ji na srečo tudi ničesar bistvenega odvzel.

III. Poslikava zahodne empore. Zadnja restavracija je potrdila, da predstavljajo freske, za katerih obstoj vemo že skoraj štiri desetletja, neki obsežen ikonografski in dekorativni program, pa tudi, da imamo opraviti z eno najzanimivejših prič srednjeveškega stenskega slikarstva na slovenskih tleh. Žal pa je treba takoj pristaviti, da na novo odkrite in očiščene partije ne pomenijo kakšne količinsko bistvene obogatitve že doslej znanega. Tudi stopnja njihove ohranjenosti ni zadovoljiva: z vidika celosti ostaja poslikava slej ko prej žalosten torzo. Vendar je tu nekaj zanimivih novosti, ki omogočajo, da jo prevrednotimo, tako glede ikonografije in stilne usmeritve kot glede njenega včlenjenja v kulturnozgodovinski prostor, v katerem so nastale.¹⁶

¹² E. Cevc, o. c., str. 306 s.

¹³ Bolj kot sicer izredno pomembna gradnja kora dominikanske cerkve (posv. 1300; W. Buchowiecki, *Die gotischen Kirchen Österreichs*, Dunaj 1952, str. 212 s, 220, 229 s) sta zanimivi cerkev sv. Krvi (1305) in mestna župna cerkev sv. Jerneja, katere kor iz prve četrtine 14. stoletja še vedno gradi na konservativni kvadratni obočni enoti (*Die Kunstdenkmäler Österreichs, Kärnten*, 1976, str. 133).

¹⁴ E. Cevc, o. c., str. 325 s, l. Komelj, *Gotška arhitektura na Slovenskem*, Ljubljana 1973, str. 159—162.

¹⁵ E. Cevc, *Srednjeveška plastika na Slovenskem*, Ljubljana 1963, str. 166.

¹⁶ Freske je odkril in takrat vidne partije opisal že E. Cevc, v op. 6 cit. članek, a se kasneje kljub dovolj izrazitim slogovnim značilnostim komaj omenjajo (npr. F. Stele, *Slikarstvo v Sloveniji od 12. do 16. stoletja*, Ljubljana 1969, str. 132). Žal ni bilo mogoče odkriti partij na severu in na jugu, ki jih zakrivala orgelski omari.

Poslikane so bile vse tri ohranjene stene nekdanje empole, na severu, jugu in zahodu, od vrha do tal.¹⁷ Kaže, da je bila nekdanj zaprta severna stena namenjena nekemu pripovednemu ciklu, medtem ko je bila naloga drugih dveh, da predočijo neko simbolično-dogmatično tematiko, ki se je v primerjavi s severno steno izrazila z bolj dekorativnimi, da ne rečemo heraldično-reprezentativnimi prvini. S tem je v tematskem in likovnem organizmu poslikave nastopila neka dvojnost, ki vsekakor ni pripomogla k celostnemu vtisu poslikave, četudi sorazmerna kvaliteta posameznih partij razkriva, da so bili na delu usposobljeni in zanesljivi slikarji, ki so se znali uspešno podrediti neenotnim zahtevam danega programa.

Vsebina severne stene je bila delno že znana. Vidi se, da je stena v dveh kontinuirano potekajočih pasovih prinašala dva cikla: zgoraj prizore in Geneze, spodaj prizore Kristusovega rojstva in otroštva. Na začetku zgodnjega pasu na zahodu, še v prostoru sekundarnega gotskega polžastega stopnišča, je upodobljeno Ustvarjenje Eve. Naslednja slika (pričakovali bi upodobitev Izvirnega greha) je z zidovi stopnišča uničena, tudi o tretji, že v sami empori, lahko le ugibamo: po neki oblečeni (angelski?) in še dveh (golih?) postavab bi sklepali na izgon iz raja, onstran stenskega stebra novega gotskega oboka pa se v rudimentarno ohranjenih črtah kaže Abrahamovo darovanje Izaka. Spodnji pas se pod Evinim ustvarjenjem začenja z Marijinim oznanjenjem. Sledi zopet neki uničen prizor (prejkone Kristusovo rojstvo: ob zidu stopnišča se vidijo obrisi kamnitnih jasl) z obema živalma in spodnji desni konec votline, v kateri je po starih bizantinskih vzorcih ležala Marija), zatem, že povsem izven stopnišča v empori, še dobro viden Poklon sv. treh kraljev. Pod Izakovim žrtvovanjem je bil naslikan Beg v Egipt, ki ga razpoznamo po neki »po žensko« sedeči osebi na oslici in moški postavi (Jožefu), ki stopa za njo. Desna pola severne stene je deloma, za orgelsko omaro, še neodkrita, na odkritem delu pa je poslikava povsem uničena. Uničen je tudi njen spodnji pas.

Na zahodni steni se je zdaj pokazala obsežna dekorativno učinkujoča kompozicija dopasnih prerokov v vitičevju, na način, ki se sicer pojavlja v razširjenem motivu Jesejeve korenike, kakor je domneval že E. Cevc. Ker imajo upodobljeni liki na levi polovici stene vse značilnosti prerokov (bradate figure s koničastimi židovskimi kapami in — zdaj praznimi — napisanimi trakovi), lahko ta motiv tu izključimo; na ustreznem desnem delu stene bi si namreč lahko zamislili na prav takšen način upodobljene apostole, kar bi potem dalo neko ikonografsko in likovno smiselno celoto. Tista partija desne polovice stene, ki ni zazidana s stopniščem, je pokrita z istim vitičevjem, v samem stopnišču pa je ohranjenih dvoje podobnih figur, ki v resnici nimata znamenj prerokov (sta razoglati) in bi potemtakem lahko predstavljali apostole. Srednji del stene med obema polstebroma novega gotskega oboka je sekundaren in tanjši.¹⁸ Spodnji del poslikave v približni višini dveh metrov nad tlemi je uničen, le na levi se je ohranil ozek pas z neko arhitekturno ali geometrično ornamentiko.

¹⁷ Da je poslikava segala praktično do tal, se vidi le na nekaj mestih na sredini južne stene. To bi dokazovalo, da niso nivoja tal spustili šele ob gradnji gotske empole v poznem 14. stoletju, kot je to predvideval J. Curk, o. c., str. 36.

¹⁸ Sklepali bi se pač dalo, da je tu bilo že v tem času okno (sedanje je novogotsko; prim. J. Curk, o. c., str. 36), a to ni nujno. Vidi se namreč, da je tu zid od samih tal do vrha sekundaren, sekundarno je nameščen tudi glavni portal v pritličju, ki je sicer zgodnjegotski (kot kažejo polstebri na zahodni strani v empori, so to adaptacijo izvršili ob gradnji sedanje gotike empole). Naravno bi bilo, da je bila stena tu prvotno zaprta, tako spodaj v veži, kamor se je prišlo, kot se je sedaj pokazalo, s severne strani, kot tu v empori, kjer lahko glede na način poslikave predvidevamo kvečjemu kakšen romanski okulus. (Poslikava se je namreč morala nadaljevati še precej proti osi stene, da bi bil zaključen ornamentalni vzorec in da bi na steno prišlo vseh dvanajst prerokov in apostolov). Pač pa lahko domnevamo, da je bil tu, kot tudi na ustreznem mestu spodaj v veži, nameščen oltar v smislu starih vzorcev zahodnih korov.

Sistem poslikave južne stene se dekorativno in tematsko podreja obema prvotnima oknomu. Ob oknih je nekaj bilo četvero monumentalnih angelskih postav — čuvarjev luči, od katerih se je lepo ohranil levi v desni poli, v frontalni pozi in z žezlom ter majhno kroglo v rokah; vidna sta še prvi na levi in tudi skrajni desni v profilu. Pod angeli oziroma tik pod oknom je bila stena razdeljena na dva ožja in s cikcakastim ornamentom razmejena vodoravna pasova, zdaj večidel uničena. Zgornji teh dveh pasov je prikazoval neke like v deloma s preprosto naslikano arhitekturo razmejenimi ali uokvirjenimi medaljoni, značilnimi za zgodnjegotske vitraže in rokopisno slikarstvo, katerih smisel ni razberljiv. Na desni, pod velikim angelom v profilu, sta dve ženski postavi, v drži, ki spominja na upodobitve pametnih in nespametnih devic (njuna ikonografska razlaga ostaja odprta). Na drugi strani so v medaljonu vidni obrisi neke mlajše moške postave. Površina okoli središčne konzole prvotnega oboka je okrašena s tankim vitičevjem z bršljanovimi ali trtnimi listi. Podobna ornamentika, prekinjena z nekimi loki, se pojavlja tudi na spodnjem pasu. Tudi tu je tisti del stene, ki ga zakriva orgelska omara, ostal neodkrit. Leva polovica leve traveje je razen obrisov velikega angela ob oknu uničena do zidu.

E. Cevc, ki je prvi opisal dotlej vidne partije fresk, se je v istem prispevku¹⁹ lotil tudi njihove umetnostno zgodovinske interpretacije in datacije. Z upoštevanjem posameznih ikonografskih nadrobnosti ter splošnejšega položaja slikarske tvornosti vzhodnoalpskega prostora v drugi polovici in v začetku 13. stoletja, ki so jo obvladovali vplivi iz Salzburga, se je avtor odločil za datacijo v drugo četrtino 13. stoletja: freske naj bi nastale sočasno s samo zidavo empore in naj bi bile hkrati z njo rezultat gradbeniških in umetnostnih prizadevanj nadškofa Eberharda II. (1201—1246). Upošteval je tudi za vzhodno alpski prostor zelo pomembno poslikavo zahodne empore v stolnici v Krki na Koroškem, vendar ji zaradi njene problematične datacije (ok. 1220 ali 1260), predvsem pa pod pritiskom zgodovinskih okoliščin, oziroma želje, da ptujske freske na vsak način postavi v zvezo z vladavino nadškofa Eberharda, ni odmeril potrebne pozornosti. Zdaj se je dokončno pokazalo, da pomenijo freske v krški zahodni empori terminus »post quem«: četudi je v Ptujju še vedno najti reminiscence na starejše slikarstvo Salzburga in v splošnem Srednje Evrope, naše freske niso mogle nastati pred tistimi v Krki, ki se datirajo v čas okoli leta 1260.²⁰ Tudi vztrajanje na »salzburški zvezi«, kakršnikoli že, zožuje njihov dejanski horizont.

Preden se spustimo v oceno fresk v ptujski zahodni empori, naj opozorimo na nekaj dejstev, ki otežujejo kakršnokoli poglobljeno umetnostnozgodovinsko in estetsko interpretacijo. V prvi vrsti je to slaba ohranjenost. Velike površine so povsem uničene, pri boljše ohranjenih večinoma manjka barvna plast, s tem pa so se izgubile tudi oblikovalske kvalitete. Tam, kjer je barva še vidna, zlasti na nekaterih figurah severne stene in tistega severozahodnega kota, ki ga je zgradilo gotsko stopnišče (ohranila se je predvsem opečno rdeča), manjka — če je bila — zadnja, lazurna plast, ki je šele dala figuram potrebno plastičnost in modelacijske finese. Nemalo preglavice povzroča tudi celostna zasnova poslikave, takšna, kot je pred nami, in okrnjena za izginuli obok. Freske se nam namreč že na prvi pogled kažejo kot eklektičen, stilno in ikonografsko nehomogen organizem, rezultat različnih stilnih in ikonografskih spodbud. Tako raznorodnega tematskega in dekorativnega koncepta neke arhitektonsko sklenjene prostorske celote v našem širšem prostoru zlepa ne najdemo: očitno je, da se naši slikarji niso gibali ob virih, ki so soustvarjali srednjeevropsko stensko slikarstvo tega časa. Očitno so bili odvisni od sekundarnih spodbud in predlog, segali

¹⁹ E. Cevc, o. c., posebej str. 321 ss.

²⁰ O. Demus, *Romanische Wandmalerei*, München 1968, str. 102—103 in 212—214.

po zamislih iz drugih umetnostnih zvrsti, zlasti rokopisnega slikarstva različnega izvora in datuma, pri tem pa izhajali iz neke stare obrtne tradicije, ki sega nazaj tja v sredino 12. stoletja, v klasično dobo salzburškega slikarstva romanike. V tem pogledu je najbolj zgovorna severna stena s starozaveznimi in evangelijskimi prizori. Njihovo kontinuirano nizanje, celo na istem (pokrajinskem) prizorišču, kot je to s Kristusovim rojstvom in poklonom kraljev, govori o ohranjanju nekih starosvetnih bizantinskih predstav. Tudi posamezne ikonografske rešitve, na katere je opozoril že E. Cevc (Oznanjenje, Poklon — tako prejkone tudi samo Kristusovo rojstvo) govore o tradiciji 12. stoletja, kamor sodi ne nazadnje figuralika sama z ritmom teles in silhuetami oblačil, četudi ne več visokoromansko stilizirana. (Podoben tip figuralike nam ponujajo prizori iz Geneze na oboku Nikolajeve cerkve v Matreiju na Vzhodnem Tirolskem, iz tretje četrtine 13. stoletja, ki jih bomo morali tu še enkrat omeniti.²¹) Novo odkrite partije zahodne in južne stene nam zdaj ponujajo povsem drugačno sliko, tako v dekorativnem repertoarju kot v skromno ohranjenih primerkih figuralike, kjer odmeva nova manira t. i. »zackenstila«, navezujoča se na posamezne poteze gotike. Kar zadeva datacijo fresk, se bo torej treba opreti na te nove momente.

Nove površine poslikave ptujske zahodne empore so torej rszkrile zgodnjegotski značaj teh fresk: umirjeni, lepotno naglašeni risarski slog s sledovi nemškega »zackenstila«, ki pa jih ne smemo tolmačiti kot napoved, ampak izzven tega umetnostnega pojava. Tu se vsekakor kaže ozreti na freske v zahodni empiri krške stolnice, ki veljajo za prvo in najkvalitetnejšo realizacijo sloga ostro-lomljenih gub v vzhodnoalpskem prostoru. Nova elegantna moda ženskih postav z malce »pointiranimi« obrvmi in dolgimi, rahlo nakodranimi lasmi (Eva v prizorih iz Geneze na krškem oboku) — moda, ki jo v plastiki uveljavi znameniti Bamberški mojster (druga četrtina 13. stoletja) — prihaja v obeh »devicah« na zahodni steni v vsem sijaju na dan,²² ob tem pa se njuno oblačilo podreja že nekemu naravnejšemu in delikatnejšemu gotskemu loku. Podobno je izpeljano tudi oblačilo levega monumentalnega angela, četudi korenini njegova stroga frontalna drža v bizantinskih predstavah. Največ spomina na nemški slog ostro-lomljenih gub je v podobah prerokov, s karakterizacijskimi črtami v obrazni fiziognomiji, opazno pa je tudi že uveljavljanje novega, bolj zaokroženega gotskega obraznega tipa (lepa glava zgornjega apostola zahodne stene v stopnišču), katerega privlačnosti se slikar ni mogel upreti celo v konservativno zasnovanih kraljih v poklonu na severni steni.

Omenimo naj še dekorativni repertoar. Tradicionalna je okrasitev prostih ploskev pod vrhom stenskih pol z naslikanimi ploščami v dveh menjajočih se marmornatih vzorcih.²³ Na južni steni se pojavlja bordura s cikcakasto prepognjenim trakom, ki je sicer tudi star dekorativni element, a so tu vmesna trikotniška polja izpolnjena s trolistnim nazobčanim akantom.²⁴ Dalje je tu zanimiv lok nad obema »devicama«, ki je v resnici zgornja polovica gotskega

²¹ O. Demus, o. c., str. 211 ss. Freske se sleer datirajo splošno v tretjo četrtino 13. stoletja, a so po nsšem prepričanju nastale za tistimi v zgornjem koru, ki so delo padovansko volivanih slikarjev iz ok. 1270 (O. Demus, ib., I. Hänsel-Hacker, Die Fresken der St.-Nikolaus-Kirche bei Matrei in Osttirol, Jahrbuch der Österreichischen Byzantinischen Gesellschaft III, 1954, str. 100 ff).

²² Prim. k temu upodobitve pametnih in nespametnih devic na vitražih žuone cerkve v Brežah (ok. 1270—1280) (W. Frodl, Glasmalerei in Kärnten, Celovec-Ounaj 1950, str. 30 s. 59 sl.

²³ Gre za znano ahatno inkrustacijo, ki se je ohranila le na končku zahodne stene med zidom stopnišča in polstebrom, in droben, a močsn vzorec iz srčastih zank. Oboje je znano že v okviru salzburškega stenskega slikarstva druge polovice 12. stoletja, se pojavlja tudi v krški zahodni empiri, zadnji vzorec pa se na Avstrijskem ohranja še v 14. stoletju (npr. arkadni loki minoritske cerkve v Steinu na Donavi, po 1310, in v grški kapeli v Drossu, ok. 1340; E. Lanc, Die mittelalterlichen Wandmalerien in Wien und Niederösterreich, Ounaj 1983, sl. 560, 108, 110—112).

²⁴ Obrtni paa pod obočnimi loki v kapeli Göttweilškega dvorca v Steinu na Donavi (ok. 1305—1310, E. Lanc, o. c., sl. 520—521).

četverolista, kombiniranega s kvadratom, lastnega bolj rokopisnemu slikarstvu in vitražem kot stenskem slikarstvu.²⁵ Dekorativni trolist pod nekdanjo srednjo konzolo na južni steni kaže oblike, ki jih je uporabil slikar v spodnjem koru cerkve sv. Nikolaja v Matriju (ok. 1270).²⁶ Ne nazadnje sega v dekorativni svet zgodnje gotike vitičevje na zahodni steni, jasno in pregledno, brez obveznih romanskih palmetk; tisto na fragmentiranem spodnjem pasu južne stene ima celo bršljanove ali trne liste.²⁷

Kronologija in zemljepisna razprostranjenost del, ki so nastala pod vplivom »zackenstila« krške zahodne empore, je poučna. V tej smeri sta najkvalitetnejši poslikavi t. i. škofovske kapele v nekdanjem samostanu Göss na Štajerskem (ok. 1282/1285)²⁸ in ciklus fresk, ki jih je dal napraviti vitez Gozzo v dominikanski cerkvi v Kremsu na Donavi (pred 1288).²⁹ V začetku 14. stoletja pride v avstrijsko-štajerskem prostoru do novega »francoskega« gotskega sloga, ki se zasidra v t. i. slikarski šoli samostana St. Florian; prvo doslej znano in najkvalitetnejše delo te »šole« v stenskem slikarstvu so freske v kapeli Göttweiškega dvorca v Steinu na Donavi (Göttweigerhofkapelle) iz časa okoli 1305—1310.³⁰ zmaga bogatih, a mehko usločenih in padajočih gub oblačila 7 obraznimi tipi sočasnega pariškega in kölnskega slikarstva. Osemdeseta leta 13. stoletja torej ostajajo vrh v recepciji nemškega sloga ostrolomljenih gub, ki se zatem polagoma ublaži in približa mehkejši in modnejši idiomatiki 14. stoletja (npr. kapela Gozzovega gradu v Kremsu, ok. 1290, freske iz Janezove kapele v Seckauu, ok. 1290, apsida kostnice v Mödlingu, ok. 1300³¹) ali povsem rustificira (St. Johann im Sierningtal, konec 13. stoletja, Pitzen, po 1300³²). Rustificiranju brez izrazitejših gotskih črt zapade tudi nasledstvo krške zahodne empore na Koroškem in Vzhodnem Tirolskem: že omenjeni Matri, obok spodnjega kora cerkve sv. Nikolaja,³³ freske v stranskih apsidah šentpavelske samostanske cerkve (ok. 1260—1264)³⁴ in tiste v karnerju v Piswegu (ok. 1280), ki pa kažejo dodatne bizantinske (padovanske) spodbude; kakršne so se povsem uveljavile v zgornjem koru cerkve v Matriju (ok. 1265—1270);³⁵ Koroška je v tem pogledu zanimiva za nas toliko, kolikor potrjuje pravilnost naše odločitve, da pomaknemo datacijo ptujskih fresk iz druge četrtine 13. stoletja proti letu 1300.

Držalo bo torej, da so freske ptujske zahodne empore neki samostojen in okolju prilagojen, vendar v kontekstu avstrijsko-štajerskega slikarstva zadnje četrtine 13. stoletja razločljiv rezultat. Videli smo, da moramo računati z več različno usposobljenimi rokami, pa tudi z različnimi spodbudami in uporabo različnih predlog, katerih koordinate pa se sekajo nekje tam okoli 1290—1300.

²⁵ O vlogi te oblike v evropski gotiki ne kaže izgubljati besed. Opozorimo naj le na slikano okno v okulusu krške zahodne empore iz časa poslikave (ok. 1260, S. Hartwagner, *Der Dom zu Gurk*, 2. izd., Celovec 1969, str. 81).

²⁶ Gl. op. 35.

²⁷ Na oboku škofovske kapele v Gössu. Gl. op. 28. V Krkl takšnih vitic še ni.

²⁸ O. Demus, *Romanische Wandmalerei*, München 1968, str. 215 s (s starejšo literaturo).

²⁹ O. Demus, o. c., str. 214 s; E. Lane, *Die mittelalterlichen Wandmalereien in Wien und Niederösterreich*, Dunaj 1963, str. 123 ss.

³⁰ E. Lanc, o. c., str. 293 ss, sicer pa: G. Schmldt, *Die Malerschule von St. Florian, Köln-Grädec 1962*.

³¹ E. Lanc, o. c., sl. 191—192, O. Demus, o. c., str. 216 (z lit.).

³² E. Lanc, o. c., sl. 451—454, 375.

³³ W. Frodl, *Die romanische Wandmalerei in Kärnten*, Celovec 1942, str. 33 ss (z napačno datacijo), O. Demus, o. c., str. 211 s.

³⁴ W. Frodl, o. c., str. 48 s.

³⁵ W. Frodl, o. c., str. 49 s. Med povojnimi odkritji poznoromanskih fresk na Koroškem, ki v splošnem ne spreminjajo te slike, naj omenimo tiste v Bergu v zgornji Dravski dolini, sprva datirane okoli 1200 in po O. Demusu v drugo tretjino 13. stoletja (O. Demus, o. c., str. 269 s), ki pa so slej ko prej mogle nastati šele ob koncu 13. stoletja (E. Baehner, v: *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* XXIII, 1969, str. 121 ss). Kakšne povezave s Plujem ni zaslediti, pač pa se v njih na podoben način uveljavljajo izrazito konservativne poteze s takšnimi, ki so posledica poljudne interpretacije »zackenstila«. Vendar toliko gotskih clementov kot v Ptuj na njih še ni.

Neposrednih paralel v štajersko-avstrijskem prostoru pač ni mogoče najti, ne za slog ne za izpeljavo ikonografske tematike. Podobe prerokov na zahodni steni so vendarle zelo blizu še v »zackenstil« ujetim postavam v Michelstettenu (konec 13. stoletja),⁶⁶ kaže pa opozoriti tudi na omenjene freske v Mödlingu (ok. 1300), ki razkrivajo, kako je bilo mogoče na osnovi tradicionalne romanske idiomatike doseči sodobnejši gotski izraz brez kakšnih odločilnejših inovativnih teženj, kakršne pokaže npr. slikarstvo, povezano s St. Florianom; bilo bi namreč precej tvegano, če bi poskušali Ptuj povezovati s tem izjemno pomembnim slikarskim centrom avstrijske gotike. Ob takšnih parametrih se kajpak zastavlja vprašanje Salzburga. Slikarska dejavnost samega Salzburga v tem času nam je popolna uganka, gotovo pa je, da še zdaleč ni več imela tolikšnega pomena kot v drugi polovici 12. stoletja. Klasično področje salzburškega vpliva na Koroškem in Štajerskem, kamor sodita tudi Krka in Göss, se v tem času preusmeri v koroško oz. avstrijsko-štajersko nasledstvo krške zahodne empore, dokler se ne ukloni čisti gotiki.⁶⁷ Edino znano in ohranjeno delo salzburškega stenskega slikarstva 13. stoletja, ki ga je celo mogoče povezati z nadškofom Eberhardom II., v sami samostanski cerkvi sv. Petra (druga četrtina 13. stoletja),⁶⁸ kaže povsem tradicionalni poznoromanski slog: fresk ptujske zahodne empore očitno ne gre povezovati neposredno s Salzburgom, še manj z osebo nadškofa Eberharda II. To je seveda težko uskladiti z dosedanjimi predstavami o zgodovinskih okoliščinah, ki naj bi porodile ptujske freske. Najbrž bo treba računati z nekim drugim zgodovinskim dejavnikom: ptujskimi gospodi.⁶⁹

Na koncu moramo spregovoriti nekaj besed še o nekem, danes žal izginulem spomeniku najstarejšega stenskega slikarstva v Ptujju. Leta 1931 je Francé Stelê za strnaskima oltarjema nekdanje minoritske cerkve odkril sledove fresk v tipičnih črtah sloga ostrolomljenih gub ter jih povezal z zahodno emporo v Krki ter datiral v čas okoli 1260.⁶⁶ Zdaj, ko je zgodovina tega sloga v vzhodnih Alpah že bolj jasna, pač ni več nujno, da mislimo zgolj na Krko, saj se ponujajo tudi druge in politično-geografsko bližje paralele na Štajerskem, s tem pa se tudi odpira možnost poznejše datacije (ok. 1260). Vendar nekdanje freske pri minoritih kljub relativni časovni bližini nimajo neposredne zveze z našimi v župni cerkvi. Podobno kot drugi avstrijsko-štajerski primerki sedemdesetih in osemdesetih let 13. stoletja (Göss, Krems, tudi še Seckau) so bliže velikemu zgledu, njihov slog je — povsem razumljivo — strožje izpeljan, zato so po svoje tudi kvalitetnejše. Pomembne so predvsem v tem, ker ilustrirajo prodor slogovnih teženj krške zahodne empore na skrajni jugovzhod vzhodnoalpskega prostora, razkrivajo pa z našimi v cerkvi sv. Jurija odprtost mesta za raznolike umetnostne pobude v času, ko se je prebujala gotika.

IV. Freske v ladjah: 14. stoletje. Najstarejše ohranjene in odkrite slike v sami ladji ptujske župnijske cerkve krasijo notranji pas prve arkade severne

⁶⁶ E. Lanc, o. c., sl. 263—266.

⁶⁷ Gl. v splošnem W. Frodl, 'Zur Malerei der 2. Hälfte des 13. Jahrhunderts in Osterreich', Wiener Jahrbuch für Kunstgeschichte XVI (XX) (1964), str. 47 ss.

⁶⁸ O. Demus, o. c., str. 209.

⁶⁹ Leta 1279 je kralj Rudolf Habsburški Frideriku V. Ptujskemu za njegovo pomoč v bojih proti Otokarju II. podeli ptujsko grajsko gospodstvo. To je sprožilo dolg spor s Salzburgom, ki se je končal šele leta 1309 v njegovo korist, vendar so Ptujski ta čas spretno izrabili za krepitev svoje posesti in položaja med deželnim plemstvom. V reanici se prav v teh letih, s sinovoma leta 1288 umrlega Friderika, Friderikom VI. (u. pred 1304) in Hartnidom III. (u. 1316), začenja vzpon tega rodu, ki se je — čeravno ni nikoli prejel grofovske časti — kmalu lahko vedel grofovsko. Poleg tega se v tem času pokažejo določene težnje, da se utrdijo tudi v bolj oddaljenih okrajih, na Zgornjem Štajerskem, od koder je prišla Hartnidova prva žena, Kunigunda Liechtenstajnska, in na Dolnjem Avstrijskem: v Dunajskem Novem mestu so že prej imeli hišo. Gl. H. Pirchegger, 'Die Herren von Pettau', Zeitschrift des Historischen Vereins für Steiermark XLII (1921), str. 3—36.

⁶⁹ F. Stelê, 'Stenske slike v minoritski cerkvi v Ptujju', Zbornik za umetnostno zgodovino XI (1921), str. 1—30, tudi O. Demus, 'Wandgemälde einer Gurker Werkstatt in Pettau', Carinthia I CXXIII (1933), str. 162 ss.

stene na vzhodu. Celotni lok je razdeljen na štiri pravokotnike (»kasete«), katerih prvi na vzhodnem slopu je odkrit le do polovice. Od tu do nasprotnega slopa si sledo naslednje upodobitve: malofiguralno Križanje (viden samo zgornji del), Kristus v slavi, Imago pietatis in dve stoječi ženski postavi v profilu, z rokami, dvignjenimi v molitvi, očitno naročnici teh slik (in verjetno tudi ustanoviteljici oltarja, ki je stal pod to arkado). Kristus v slavi je postavljen na običajni zahodnjaški način, v mandorli in blagoslavljač, v koteh so simboli evangelistov. Križanje in Imago pietatis sta uokvirjena z romansko-gotskim trolisom. Na Križanju, ki je precej slabše ohranjeno, se vidi, da Kristus visi na križu z villčastima prečnima krakoma in spušen, kot je bilo v navadi v poznem 13. in zgodnjem 14. stoletju; v samem Ptujju ga takšnega kaže fragment iz nekdanjega minoritskega križnega hodnika (zdaj v Pokrajinskem muzeju), iz ok. 1260—1280. Trpeči Kristus (Imago pietatis) je prikazan malo več kot do pasu, gol in z opasico okoli ledij, v desnici drži tri žeblice. V koteh nad lokom sta angela z žalujočimi gibi rok. Ozadje je modro. Nimbi so vtisnjeni v omet.

Gre očitno za delo istega zgodnjegotskega risarskega sloga kot v empori, četudi ne povsem iste smeri in kvalitete. V obeh donatoricah se opažajo sledovi cikcakastega sloga. Tudi obrazni tip nekje še spominja na tistega v zahodni empori, a je izgubil precej nekdanje elegance. Nadrobnosti so v splošnem slabo ohranjene, kljub temu pa se jasno opaža navzočnost gotike. Dolge in mehke črte v oblačilih donatoric, Kristusovega plašča v slavi in opasice, ki ovija Kristusova ledja v Imago pietatis, govore za začetek 14. stoletja. S tem časom soglašajo tudi paleografske značilnosti napisov ob simbolih evangelistov⁴¹ in ne na koncu tudi sam motiv trpečega Kristusa, in to v izjemni ikonografski rešitvi, ki ji lahko v tem trenutku navedemo eno samo, a značilno paralelo.⁴² Po vsem tem sodeč so te freske nastale v začetku 14. stoletja. Nad donatoricama so sledovi nekega kratkega napisa, najbrž njuni imeni, ki ju žal nismo mogli razbrati.

V severni ladji sledov drugih slik ni. Bogatejša je južna ladja s podaljškom krstne kapele. Tu je več slik, ki segajo od začetka 14. do začetka 16. stoletja. Zgolj zgodovinsko vrednost imajo grbi, naslikani na steni nad prvo in drugo prvotno arkado (oziroma, če štejemo od krstne kapele, nad peto in šesto arkado). Ščitki imajo še preprosto obliko prve polovice 14. stoletja. So opremljeni z napisnimi trakovi in jih je mogoče identificirati. Tista dva nad prvo travejo pripadata družini Obraern: zapisani sta imeni Frintzal in Albrecht, ki ju sicer ne poznamo, a vemo za več drugih članov družine, ki so bili v prvi polovici in sredini 14. stoletja salzburški fevdniki v Ptujju in okolici.⁴³ Na drugi travejo so grbi treh poimensko navedenih vitezov Pesničarjev: Friderika, Gotfrieda in Hermana, ki je označen kot glavar družine. Zadnji se v listinah omenja med 1302 in 1307 kot fevdnik ptujskih gospodov.⁴⁴

⁴¹ W. Koch, „Paläographie der Inschriften österreichischer Fresken bis 1350“, *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* LXXVII (1969), str. 1—42.

⁴² Zopet gre za kapelo Götweigerhofs v Steinu na Donavi, E. Lanc, o. c., sl. 528. Glede na inovacijsko naravo teh fresk (gl. o tem zgoraj, op. 30) bi si ptujski Kristusov lik težko zamislili brez vpliva kroga, ki je te freske ustvaril. Zadnje pomembno delo na temo Trpečega Kristusa (H. Belting, *Das Bild und sein Publikum im Mittelalter, Form und Funktion früher Bildtafeln der Passion*, Berlin 1981) takšnega tipa ne pozna. Medtem ko se je tudi na zahodu, in to šele približno v istem času ok. 1300, uveljavila bizantinska podoba Imago pietatis z mrtvim Kristusom, ki ima zgolj prekrizani roki na prsih, kaže naša podoba izrazite zahodnjaške poteze in se z elementi »arma Christi«, odprtimi očmi in obema donatoricama, postavljenima neposredno pod podobo, ki sestavljata z njo očitno enotno votlino kompozicijo, tako tesno vključuje v problematiko dobesedne »imago pietatis« (prim. H. Belting, o. c., str. 281 ss) kot nobeno drugo znano zgodnje delo doslej. V tem duhovnem in slikovno-predstavnem kontekstu je naša slika izjemno pomembna.

⁴³ O teh grbih piše, s pomočjo identifikacije prof. Boža Otorepca (SAZU), Tatjana Špitalar v uvodoma citirani diplomski nalogi.

⁴⁴ Tudi identifikacijo teh grbov je prispeval prof. Božo Otorepec.

Nad tretjo in zadnjo romansko arkado južne ladje se komaj vidijo sledovi neke obsežnejše kompozicije votivnega značaja. V sredini se da razbrati prizor Kristusovega vstajenja, na levi so obrisi neke proti sredini obrnjene klečeče figure z napisnim trakom, verjetno donatorja ali donatorice, na levi neka sedeča figura. Ploskve so obrobljene z rdeče-belimi trakom in se ne podrejajo oboku nad arkado. Tudi nad opisanimi slikami, tik pod obočno kapo, je bila stena poslikana, vse skupaj pa daje vtis, kot da je freske sekundarno obrezal obok. Vsebinsko in namen slik je določal fragmentiran napis, ki obroblja lok same arkade in je datiran z letnico 1377; paleografske karakteristike tega napisa se povsem ujemajo z napisnim trakom domnevnega donatorja, tako da ni dvoma, da se letnica 1377 nanaša tudi na samo poslikavo arkadne stene.

Dalje so zanimivi ostanki fresk na nekdanji severni in južni zunanji steni vhodne lope oziroma empore, ki so zdaj v zadnji zahodni traveji južne ladje (krstni kapeli) in na baročnem stopnišču, ki na severu vodi na emporo. Opravka imamo z italijansko usmerjenimi slikarji druge polovice 14. stoletja, za katere je znano, da so radi po sredozemskem običaju slikali na zunanjščinah cerkva.

Tudi te freske so se žal le fragmentarno ohranile. Na jugu je viden le konček bordure, ki je tekla vzdolž obstoječega gotskega okna, ki je prvotno razsvetljevalo vhodno vežo z južne strani.⁴⁵ Bordura s tipičnim kosmatskim vzorcem govori o italijansko usmerjeni slikarski delavnici druge polovice 14. stoletja. Nekaj več je ohranjenega na severu. Gre za krepak in bogato okrašen zgornji obrobní pas neke slike z več prizori, ki so najbrž prikazovali Kristusovo rojstvo in otroštvo. (Slike manjših mer so bile razmejene s pasovi, dvoje vtisnjenih nimbov — eden večji in eden manjši — je verjetno ostanek Bega v Egipt.) Močan in mesnat spiralasto zasukan akant je prekinjen z osmerokrakim medaljonom, v katerem je doprsna podoba nekega preroka s kapuco in z napisnim trakom (nerazberljivim), ki se mu vije iz medaljona navzdol. Takšen medaljon je tudi na levem koncu bordure. Nimb je vtisnjen v omet. Dekoracija pasu, oblika medaljona in obrazni tip preroka razkrivajo, da imamo tudi tu opraviti s kakšno potujočo italijansko delavnico poznega trečenta. Pred nami je le skromen fragment, a dovolj za sklepanje, da je tudi naša tla dosegla tista dejavnost italijanskih potujočih slikarjev, ki je od srede 14. stoletja dalje napolnila umetnostni prostor takratne Dolnje Avstrije in Štajerske (najznačilnejši primerki v Dürnsteinu, Ulmerfeldu, Steinu na Donavi, Judenburgu in Brucku na Muri), da ne omejamemo Madžarske in Zagreba.⁴⁶ Bilo bi namreč napačno, ko bi te ptujske fragmente povezovali s t. i. furlanskimi potujočimi delavnicami v osrednji Sloveniji in na Koroškem, ki pomenijo le pozen, lokalni in umetnostno šibak odmev širšega srednjeevropskega dogajanja.

V. Freske v ladjah: 15. in zgodnje 16. stoletje. Že 15. stoletju pripada votivna freska s Križanjem na severni steni glavne ladje nad prvo zahodno arkado. Prikazuje Križanje z Marijo in Janezom Evangelistom, ki jima je dodan stoječi sv. Peter, na levi pa kleči donatorjeva družina. Tla so skalnata po tradicionalnem vzorcu. Zgoraj na levi je ikonografsko mikavna ponazoritev donatorjevega bogastva s hišami oziroma ogradami, v katerih so upodobljeni sodi, živina in skrinja z denarjem. Okvir je sestavljen iz šabloniranega pasu z več vzorci, na sredini stranic in v kotih okrašenega s plastičnimi diski; v spodnjih kotih sta slabo razpoznavni heraldični znamenji (?). Freska ni posebej kvalitetno delo. Modeliranje je šibko, potegnjene figure svetnikov z otrdelimi pote-

⁴⁵ Po J. Curku, o. c., str. 40, starejše od sedanjega oboka veže (1372?).

⁴⁶ E. Lanc, o. c., str. XXXVII ss, M. Prokopp, *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe particularly Hungary*, Budapest 1983 (z recenzijo podpisanega v ZUZ n. v. XXI. 1985, str. 165–168).

zami mehkega sloga govore za lokalnega slikarja v nasledstvu slikarjev z Gornje Mure (t. i. Murtaler Schule)⁴⁷ in čas okoli 1430 ali celo 1440.

Veliko zanimivejša je poslikava prve, vhodne pole nadaljevanja južne ladje, ki je po vsemu sodeč tvorila neko zaključeno in posebej okrašeno kapelo. Poslikava je nastala v dveh fazah: stene sodijo še v 15. stoletje, medtem ko je bil obok poslikan šele v 16. stoletju. Severna stena, v sredini žal uničena z vgrajenim baročnim epitaфом in tudi sicer slabo ohranjena, je na zgornjem delu prikazovala ikonografsko komplicirano upodobitev simboličnega Križanja, t. i. Živi križ. Osrednji del te upodobitve je, kot rečeno, uničen, a se iz ostankov na levi in desni strani jasno vidi, za kaj gre: na naši levi Marija, na naši desni Eva, obe ob t. i. drevesu spoznanja v teološko zgrajeni antitezi, zgoraj na vrhu Bog oče z dvema asistirajočima angeloma. Najmonumentalnejšo znano upodobitev te teme v vzhodnoalpskem prostoru je prispeval Tomaž Beljaški v cerkvi sv. Andreja v Vratih (Thörl) pri Podkloštru na Koroškem (ok. 1470).⁴⁸ Tudi podločje južne stene je namenjeno zanimivi ikonografski temi, ki jo zaznamuje napis pod njo: *Triplex stat(us) mundi*. Simbolično so prikazani tisti trije stanovi, ki so po spekulativnih predstavah srednjega veka sestavljali ogrodje človeške družbe: kmetje v delu na polju, vojaki in duhovniki pri maševanju, nad njimi Kristus z dvignjenima rokama in angeli z napisnimi trakovi (besedila se ne dajo več razbrati). Čeravno je na temo treh stanov sveta v srednjem veku nastala obsežna literatura,⁴⁹ se zdi, da je bil njen slikovni prikaz sila redek in tudi naši sliki ne vemo navesti nobene paralele. Pod upodobitvijo simboličnega Križanja so sledovi treh uokvirjenih prizorov, od katerih se da razbrati le prvi kot mučeništvo sv. Lovrenca. Okrašeni sta tudi dve polji oboka, tisti nad severno in nad južno steno, z zelo slabo ohranjeno rastlinsko ornamentiko zgodnjega 16. stoletja, v kateri sta nad severno steno vpleteni figuri dveh prerokov; eden med njimi je Danijel. To je tudi edina obočna pola stranskih ladij, ki je bila poslikana. Vse kaže, da je bila tu nameščena neka morda sv. Lovrencu posvečena zasebna kapela, katere nekdanji plemiški lastniki se skrivajo za dvema grboma, nameščenima na spodnjem delu severne stene na levi in na desni. Žal sta njuna ščitka tako poškodovana, da ju ni več mogoče indentificirati.⁵⁰

Obravnavane freske so precej slabo ohranjene. Upodobitev treh stanov je v barvni plasti zelo šibka, ima pa jasno risbo, ki dovoljuje oceno sloga, medtem ko ima poslikava severne stene sicer več barvne plasti, a zato komaj opazno risbo. Tehnični prijem je očitno različen in posledica tega je, da se severna in južna stena zdita delo dveh rok in dveh dob. Kljub temu smo prepričani, da gre za isto slikarsko delavnico in isti čas nastanka.

Omenili smo, da je upodobitev simboličnega Križanja podobno sestavljena kot tista Tomaža Beljaškega v Vratih na Koroškem, in to ne bo zgolj slučaj. Ugotoviti je pač treba, da je med njima tudi precej razlik, ki pa so posledica tematske redukcije ptujske upodobitve: v Ptujju ni angelskih korov, tudi ni ecclesie in sinagoge, če nista uničeni z epitaфом, mogoče tudi ni bilo figuralne upodobitve Kristusovega vhoda v predpeklo, ki nekako sodi zraven, tudi napisi

⁴⁷ K. Garzaroli-Thurnlack, 'Die steirischen Malerschulen bis zur Mitte des 15. Jahrhunderts', v: *Das Joanneum 1943*, str. 201 ss; G. Bledermann, 'Zur Problematik steirischer Tafelmalerei um 1400', *Alte und moderne Kunst*, zv. 153, 1977, str. 1 ss; *Gotik in der Steiermark*, katalog razstave St. Lambrecht 1978, str. 189 ss (G. Bledermann).

⁴⁸ J. Höfler, *Die gotische Malerei Villachs*, Bd. 1 (= Neues aus Alt-Villach, 18. Jahrbuch des Stadtmuseums), Beljak 1981, str. 125 ss, in Bd. 2 (= Neues aus Alt-Villach, 19. Jahrbuch des Stadtmuseums), Beljak 1982, Kat. Nr. 30, str. 34 ss (s pregledom literature).

⁴⁹ G. Duby, *Les trois ordres ou l'imaginaire de féodalisme*, 1978, slov. prevod *Trije redi ali imaginarij fevdalizma*, Ljubljana 1985.

⁵⁰ Po bivojih rogovih, nataknenjih na čelado, ki je postavljena na ščitke (Zimler, cimier), gre za grba nižjega vojaškega plemstva.

prinašajo očitno neko drugo besedilo,⁵¹ vendar celotni habitus obeh ohranjenih stranskih likov, Marije in Eve, v določeni meri spominja na Tomaža. Na tega koroškega »Apela« spominja tudi slog figur na upodobitvi treh stanov sveta, brez očitnih sledov sočasnega nemškega sloga »zmečkanih gub«, a tudi že daleč od »mehkega« sloga prve polovice 15. stoletja. Obstajajo torej rahle zveze s Tomažem Beljaškim, ki omogočajo tudi datacijo teh fresk v čas okoli 1470 do 1480. Na kakšne delavniške povezave ni mogoče pomisliti, omenimo pa lahko, da Tomaž na Štajerskem ni bil neznan, saj so mu leta 1485 zaupali izdelavo zahtevne »kužne slike« na zunanjsčini današnje stolnice sv. Egidija v Gradcu.⁵² Pripomnimo naj, da se je ta slikar odlikoval po upodabljanju zamotane ikonografske tematike, kamor sodi poleg Živega križa tudi slika treh stanov sveta. Njegov iz mehkega sloga prve polovice 15. stoletja izhajajoči način je tako enkrat v vzhodnoalpski slikarski produkciji druge polovice stoletja, da ga težko zgrešimo.

Končno kaže omeniti še dvojne svetniških postav na severni steni zadnje, krstne kapele v južni ladji, na levi in na desni ob gotškem oknu. Povsem je ohranjena le desna, sv. Sebastijana s puščicami v rokah, v lepi noši časa okoli 1510—1520. Od sv. Martina na desni, ki z mečem razpolavlja svoj plašč, je ostal le zgornji del. Po vsemu sodeč odlično delo severne renesanse v običajni modni predstavi časa.

Ptuj

Ptuj, eno najbolj slikovitih slovenskih mest, je hkrati tudi najbogatejše z dediščino preteklosti. Naravni pogoji so povzročili, da je tam, kjer mesto stoji, že davno zraslo gospodarsko, prometno in strateško središče, ki je bilo vedno spet pomembno tudi v politiki, upravi in kulturi.

Danes nam le nekaj kamenega orodja in značilno geometrijsko oblikovanih posod v muzejskih vitrinah priča o tem, da so stala bivališča na grajskem griču in zlasti na ravnici vzhodno od tod že v poznih obdobjih mlajše kamene dobe. Isti prostor in terase na južnem dravskem bregu je bil gosto poseljen z vencem malih naselij, ki so svoje mrtve pokopavala v bližini, tudi ob začetku zadnjega tisočletja pred n. št., ob izteku bronaste v železno dobo. Grajski grič je pomenil verjetno že tedaj središče, nosil je domovanje plemenskega poglavarja in žrtvenike za skupno čaščenje bogov. O takratnem času, obrtnih spretnostih in navadah spet pričajo arheološke najdbe v muzeju. Konec te civilizacije v zgodnji železni dobi nam je v srednjem Podravju še vedno uganka. Vsekakor so v zadnjih stoletjih n. št. v drugi fazi svojih velikih selitev na vzhod keltska plemena deželo okrog ptujskega dravskega broda spet civilizirala in poselila v velikem obsegu na krajih starih selišč. Teme grajskega griča je bilo tedaj že utrjeno z obzidjem. V to prvinsko državno tvorbo Norikov so začeli v zadnjih desetletjih pred n. št. pronikati gospodarski vplivi rastoče rimske države. Prav gotovo v zadnjih letih pred n. št. pa so si Rimljani zagotovili že toliko političnega vpliva, da se v bližino naselja z imenom Poetovio namestili vojaške enote za osvajanje ozemelj do Donave. Ob teh velikih spremembah se je stara na-

⁵¹ Napise v Vratih objavlja O. Demus, *Der Meister von Gerlamoos*. (prvi del), *Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen* ... NF XI (1937), str. 67—76.

⁵² J. Höfler, o. c., Ed. 1, str. 141 ss, Ed. 2, Kat. Nr. 34, str. 38 s (s pregledom literature).

selbina prerodila in zaživela z novo močjo ob vse večji in daleč segajoči trgovski menjavi. Vojaki so pripeljali s seboj svoje družine iz severne Italije, dele Dravskega in Ptujskega polja so zorali na rimski način. Tudi nekatere stare družine lastnikov velikih pašnih in kmetijskih posesti so se pridružile novemu redu, s pohorskih pobočij so začeli voziti beli marmor. Rimski pisci mesto omenjajo večkrat v zvezi s pomembnimi dogodki od izvolitve Vespaziana v letu 69 pa do domovanja staršev poslednjega zahodnorimskega cesarja Romula v 5. stoletju. O pomenu, vzponu in umiranju tega petstoletnega mesta pričajo poleg bogate rimske zbirke v muzeju tudi vzdani rimski kamni po mestu, tloris trdnjavnice in bazilike na Gradu, oba mitreja, lončarska in opekarska peč na Bregu in v Rabeljéji vasi, steber pri stavbi srednjih šol in Orfejev spomenik na Slovenskem trgu — nagrobnik župana iz 2. stoletja, ki verjetno še stoji na mestu, kamor so ga bili pred malone 2000 leti postavili.

Mnoge najdbe med ruševinami, posebni načini pokopavanja po širnem ozemlju starega rimskega mesta in še posebej na grajskem griču pričajo, kako so stari Slovani za drugimi ljudstvi iz časov selitve narodov v 7. in 8. stoletju spremenili deželo in kako so se, kar zadeva zakonitosti graditve, podrejali tja do 10. stoletja tradicijam kraja in okolice. O Ptujju, še vedno najpomembnejšem staroslovanskem najdbišču na Slovenskem, priča predvsem nakit iz grobov, bogastvo arheološke zbirke v ptujskem muzeju.

Zgodovinski viri zopet omenjajo Ptuj leta 853 ter nato 874 in 890, ko je postal last salzburške nadškofije. Tridelna karolinška naselbina se je razvila okrog mostišča, pri starejši Pribinovi cerkvi, ki je pred letom 874 postala župna, in okrog Kocljeve, sedaj proštjske cerkve, ki so jo tega leta posvetili. Kraj je torej že pred letom 874 premogel župnijo s cerkveno desetino, most z mostnico in letne sejme s sejmino, sejemskim pravom in sejemskim sodstvom. Okrog leta 900 so Ptuj uničili Madžari, vendar se že leta 977 zopet pojavi, tokrat na novi lokaciji, na diluvialni terasi pod grajskim gričem.

Ptuj je tudi v 11. stoletju mnogo trpel zaradi madžarskih napadov in šele po sklenitvi miru leta 1131 in po postavitvi novega gradu in cerkve se začenja njegova sedanja gradbena in umetnostna zgodovina, ki od tedaj ni bila več prekinjena. Začetki so bili skromni. Naselje, obdano z nasipi, palisadami in jarki, se je le počasi razvilo vzdolž tržne ulice in ustvarilo zametke rebrastega uličnega sistema.

Z obnovo župnijske cerkve in mostu zahodno od naselbine so bili ustvarjeni pogoji rasti Ptujja v 12. stoletju. V naslednjem stoletju sta gradnji dominikanskega in minoritskega samostana vokvirili srednjeveško podobo Ptujja, ki je postal mesto in dobil obzidje, znotraj katerega sta bila tudi oba samostana. Večje spremembe je vanj vnesla šele prestavitev mostu sredi 14. stoletja, saj je spremenila njegov prometni režim. Uspešen razvoj je povzročil, da je postal Ptuj že v 1. pol. 15. stoletja urbano in gradbeno zaključeno mesto, ki se je v naslednjih stoletjih le še stilno in komunalno dopolnjevalo.

Konglomeratni grič nad mestom dominantno obvladuje grajski kompleks, ki so ga do 15. stoletja strnili v celoto in ga v 16. zaradi grozeče turške nevarnosti znatno preuredili (med 1565 in 1580). Nastale so mogočne bastije s kazarinami, 3 portali, renesančno stopnišče in dvoriščne arkade. Ko je prevzela grad družina Leslie (od 1656 do 1802), je nastopilo naslednje obdobje velikih prezidav. Nastali sta obe grajski krili in gospodarsko poslopje s stolpom na vzhodnem platuju, obnovljena pa so bila tudi grajska obzidja na zahodnem. V 1. pol. 18. stoletja so končno postavili še veliko žitnico z vinsko kletjo, grajsko pristavo in upravno poslopje pri vhodnih Karlovih vratih. V obdobju med 1864 in 1945 so bili lastniki gradu Herbersteini. Njihovi obnovi v letih 1873 in 1912 gradu nista gradbeno spremenili. Leta 1945 je bil grad nacionaliziran in

v njem urejena kulturnozgodovinska zbirka ptujskega muzeja. V naslednjih letih so se ji pridružile še 3 zbirke: etnografska, NOB in galerijska.

Pod gradom ob Muzejskem trgu leži dominikanski samostan, ki je nastal med leti 1230 in 1255. Po požaru leta 1302 so ga obnovili in razširili. Takrat je dobil freske na zahodni fasadi vzhodnega trakta. Samostan so prezidavali tudi v 15., 16. in 17. stoletju, ko pa so ob koncu 17. stoletja obrnili cerkev, je kmalu dobila svojo sedanjo štukirano fasado. Samostan so leta 1786 razpustili. V njem je bilo najprej skladišče, pozneje kasarna — vse do leta 1926, ko so ga predelali v stanovanjske in muzejske namene. Muzejska zbirka, ki jo je osnoval prof. Franc Ferk, obsega mnogo dragocenih arheoloških predmetov. Ob zunanjem samostanskem dvorišču, ki ga zapirajo ostanki mestnih utrd, domuje Zgodovinski arhiv.

Najpomembnejši kulturni spomenik Ptuja je proštjska cerkev sv. Jurija ob Slovenskem trgu. S svojim jedrom sega v najstarejšo dobo sedanjega Ptuja. Tam, kjer stoji sedanja cerkev, je stala poznoantična bazilika, nato karolinška in otonsko-selijska cerkev. Zasnova sedanje stavbe je iz okoli 1130, do srede 13. stoletja pa so jo popolnoma prezidali. S tem so nadaljevali še v 14. in 15. stoletju pa ob koncu 17. in v 18. Med barokizacijo so zamenjali gotsko opremo, ostal je le Laibov oltar iz 1459, relief Treh kraljev iz 1515, kovana zakristijska vrata iz 1. pol. 15. stol., dragocene korne klopi iz 1446, kip Pieta iz okoli 1410, svetniški plastiki iz okoli 1530 in nekaj nagrobnikov. Od novejših del je omeniti freske Matije Schifferja iz 1809 v presbiteriju in glavni oltar iz 1818. Med 1840 in 1889 so cerkev regotizirali, vendar ne tako usodno kot stolnico v Mariboru. Na zunanjsčini je vzdanih mnogo nagrobnikov zlasti iz 18. in 17. stoletja. Pred cerkvijo stoji mestni stolp na mestu starejšega. Je iz 2. pol. 18. stoletja. Leta 1830 so uredili ob njem prvo arheološko zbirko pri nas, h kateri lahko štejemo tudi bližnji Orfejev spomenik, ki je do leta 1848 rabil kot mestni sramotilni kamen.

Minoritski samostan na Trgu svobode je iz let 1255—1280. Njegova cerkev, ki jo je leta 1945 porušila bomba, je bila prva celovita gotska arhitektura pri nas. Samostan so zlasti ob koncu 17. stoletja prezidali, v letih 1930—1932 pa obnovili. Sedaj je v njemu poleg minoritskega samostana Študijska knjižnica. V parku ob Dravi stoji polkrožen stolp renesančnega porekla iz leta 1551, ki rabi sedaj kot razstavni paviljon pokrajinskega muzeja.

Ob cesti dr. J. Potrča stoji Ožbaltova cerkev, omenjena leta 1321. Ima romansko ladjo, poznogotski presbiterij, renesančen zvonik in baročni kapeli. njena notranjščina hrani bogate štukature in oltarja iz 1. pol. 17. stoletja. Tam blizu je nekoč stal še tretji ptujski samostan, kapucinski, iz let 1615—1630, ki pa so ga po letu 1786 spremenili v vojašnico.

Med hojo po mestnih ulicah je mogoče videti vrsto zanimivih stavb. Spodnji dvor na Krempljevi 7 (sedaj sodišče) odlikuje bogat portal, okna in široki veži iz 2. pol. 18. stoletja, katerih gornjo krasi štuk iz okoli l. 1750. Na Trgu mladinskih brigad stoji Florijanov spomenik iz leta 1745. Gostišče Evropa ima baročno fasado iz 1. pol. 18. stol, rotovž pa je bil zgrajen leta 1907 po načrtih Maksa Ferstla. Na Murkovi 1 stoji največja ptujska patricijska hiša z rustičnim portalom, trifornim oknom in arkadnim dvoriščnim hodnikom iz 18. stoletja. Mestno gledališče s pusto, med okupacijo predelano fasado, je iz leta 1785. Tudi Slovenski trg, sredi katerega stoji spomenik narodnega heroja Jožeta Lacka iz leta 1955, obdaja vrsta zanimivih hiš. Ona s št. 5 ima stebrično ložo in fresko Marijine smrti iz okoli 1750, medtem ko je sama iz 1565, stari rotovž s št. 6 skriva za baročno fasado gotsko-renesančno stavbo iz okoli 1550, proštija na št. 10 je sestavljena iz gotske in renesančne stavbe v stebriščnim hodnikom in biforami iz 2. pol. 18. stoletja. Za njo je ohranjeno še mestno obzidje s pol-

krožnim stolpom. Na Prešernovi 1 stoji stara apotekarska hiša iz sredine 16. stoletja, njej nasproti na št. 4 pa najpomembnejša meščanska hiša Ptuja in vsega Podravja, ki je v ostenju iz zgodnje gotike, a je bila v pozni gotiki prezidana. Prešernovo ulico zaključuje Zgornji dvor vulgo Mali grad s števil. 33, ki je tu stal že v 13. stoletju, v sedanji sestavi pa je iz 15. in 16. stoletja. V mestnem jedru stoje v Muršičevi, Jadranski, Askertevi, Cankarjevi in Krempljevi ulici še mnoge stare hiše, ki s svojo slikovito sestavo dajejo mestu romantično obeležje zgodovinsko pomembnega mesta-muzeja.

ZU DEN NEUENTDECKUNGEN MITTELALTERLICHER FRESKEN IN DER STADPFARRKIRCHEN DES HL. GEORG IN PTUJ

Zusammenfassung

Die einstige Eigenkirche des Salzburger Erzbischofs und spätere Stadt- und Propsteikirche des hl. Georg in Ptuj ist im Grunde ein einschiffiger, mit Westempore versehener romanischer Bau, im 13. Jahrhundert zur heutigen dreischiffigen Anlage erweitert und später allmählich gotisiert. Während der jüngsten, 1986 beschlossenen Restaurierung des Inneren kamen Teile der ursprünglichen Bemalung zutage, die sowohl wegen ihrer Thematik und Stilrichtung als auch wegen ihrer Lage im breiteren kulturhistorischen Rahmen auffällt. Die ältesten und interessantesten Fresken schmückten die Westempore. Sie entstanden bald nach der ersten, nicht erhalten gebliebenen frühgotischen Wölbung des Raumes und zeigten Szenen aus der Genesis und der Kindheit Christi von Verkündigung Mariens an (Nordwand), Brustbilder von Propheten und Aposteln in Ranken (Westwand) und große Engelse gestalten neben einigen schwerer zu erkennbaren Figuren (Südwand). Diese Fresken wurden aufgrund der bisher bekannten Teile der Nordwand ins zweite Viertel des 13. Jahrhunderts datiert, die Neuentdeckungen verlangen aber, ihre Entstehungszeit ins letzte Jahrzehnt dieses Jahrhunderts zu rücken. In ihnen klingt noch der Zackenstil der Westempore des Domes von Gurk in Kärnten (um 1260) nach, sie lassen jedoch schon Linien der neuen weichen Manier der Frühgotik spüren, auf eine Weise, wie sie in Niederösterreich und in der Steiermark gegen 1300 auftritt.

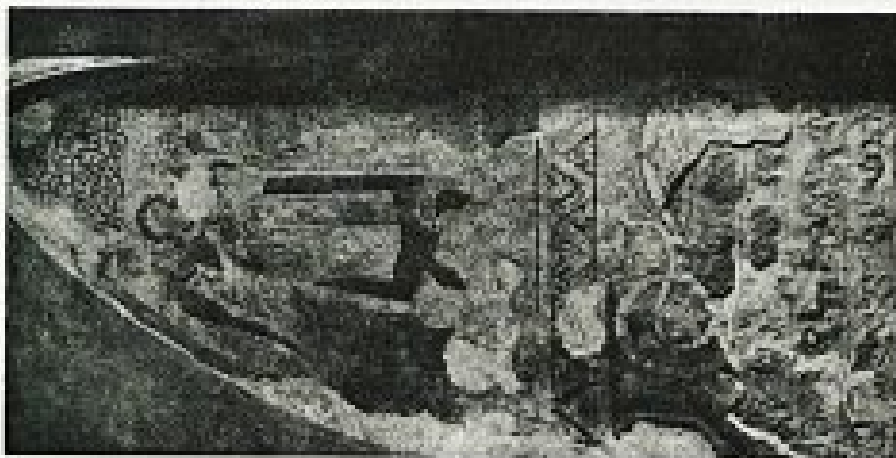
Neben den bescheidenen Fragmenten aus dem einstigen Minoritenkloster in Ptuj im ausdrücklichen Zackenstil (um 1260—1280) sind die besprochenen Fresken der Westempore das einzig bekannte Malereidenkmal dieser Zeit in Slowenien. Im allgemeinen sind sie in die österreichisch-Steirische Nachfolge der Gurker Westempore einzuordnen und auf die künstlerische Bemühungen der Herren von Ptuj zurückzuführen. Zum gleichen Stil gehört die etwas spätere Dekoration der Leibung der letzteren nördlichen Arkade im Osten, die eine dreifigurige Kreuzigung Christi, Christus in der Glorie (Maestas Domini), Imago pietatis (eines der ältesten Beispiele dieses Themas im Ostalpenraum) und zwei weibliche Donatoren, wahrscheinlich aus dem Anfang des 14. Jahrhunderts, bringt. — Die übrigen Fresken stammen aus der Zeit vom abgerückten 14. bis Anfang des 16. Jahrhunderts. Ein italienischer Wandmaler schmückte die einstige Süd- und Nordaußenwand der Westempore, jetzt im Treppenaufgang im Norden bzw. in der letzten Kapelle des südlichen Seitenschiffes. Nur Reste von Bordüren mit den charakteristischen Trecento-Ornamenten (an der Nordwand sieht man auch das Brustbild eines Propheten im Medaillon) sind erhalten geblieben, die sich in die zweite Hälfte des 14. Jahrhunderts datieren lassen. Im südlichen Seitenschiff reihen sich einige gemalte Wappen bekannter Adelsfamilien aus der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts und ein sehr stark beschädigtes Votivbild aus 1377. An der Nordwand des Hauptschiffes wurde ein Votivbild einer Bürgerfamilie mit einer dreifigurigen Kreuzigung Christi und dem hl. Petrus freigelegt, wo der Auftraggeber auch sein Hab und Gut (ein Gebäude mit Weinfässern, Vieh und eine Geldtruhe) abbilden ließ. Das Gemälde zeigt den verspäteten Weichen Stil aus der Zeit um 1430 oder 1440 in der Manier der obersteirischen Maler aus der sogenannten Murtaler Schule. Einen besonders reichen Schmuck erhielt die letzte Travée des südlichen Seitenschiffes vor der Eingang in die Taufkapelle. Fragmente einer anspruchsvollen Komposition sind zu sehen, die das sogenannte Lebende Kreuz schilderte (die Gestalten von Maria und Eva neben dem Baum der Erkenntnis und

oben das Brustbild Gottvaters sind noch erhalten), weitgehend beschädigte Szenen aus dem Martyrium des hl. Laurentius und eine interessante, im allgemeinen ziemlich seltene Darstellung der Drei Stände der Welt (mit der Inschrift »triplex status mundi«). Die Fresken stammen zweifellos aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts, obwohl in ihnen noch die Spuren des Weichen Stils weiterleben, wie er uns in den Werken des Thomas von Villach begegnet, wenn auch es sich hier um keine engere Beziehungen zu diesem Kärntner Maler handelt. (In diesem Zusammenhang ist interessant, daß Thomas von Villach zu dieser Zeit, um 1465, das berühmte Landplagenbild am Grazer Dom schuf.) Die Bemalung des dazugehörigen Gewölbes, Pflanzenornamentik mit zwei Propheten, gehört schon den ersten Jahrzehnten des 16. Jahrhunderts an. Es gilt noch, auf zwei schöne Heiligengestalten an der Nordwand der letzten Travée der Taufkapelle aufmerksam zu machen, den hl. Sebastian und den hl. Martin (dieser nur zur Hälfte erhalten), die mit ihrer Modetracht für die Zeit um 1510—1520 sprechen.

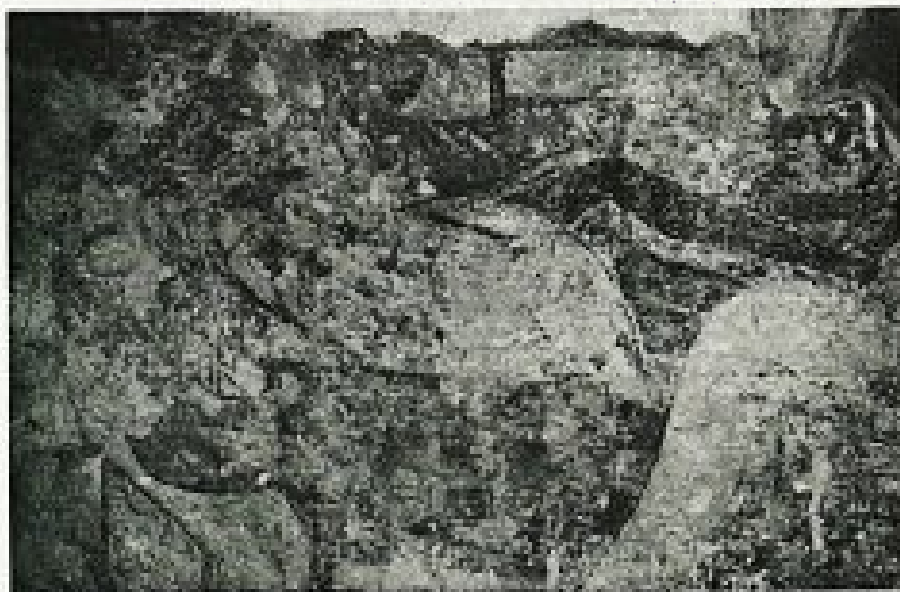
Literatura

- Iva in Jože Curk, *Ptuj*, Ljubljana 1969
- več naslovov iz J. Emeršič, *Bibliografija Ptuja*, Ptuj 1986
- /poljudno
- Iva Curk, *Rimljani na Slovenskem*, Ljubljana 1976
- strokovno arheološko zlasti
- Iva Curk, *Arheološki vestnik* 29, 1979, 405—410
- ista, I. Tušek, *Arheološki vestnik* 36, 1985, 285—314/
- *Ptujski zbornik* I, II, III, IV, in V iz let 1953, 1962, 1969, 1975 in 1985
- *Ptujska posvečena številka* ČZN 28 za leto 1933 z dotedanjo bibliografijo
- *Vodniki po Ptuj* (4/1966), *ptujskem gradu* (57/1975) in *proštijiški cerkvi* (78/1977)
- Jože Curk: O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. ČZN NV 11/1975, 183—212
- Jože Curk: O utrjevanju Ptuja v srednji 16. stoletja. YZN NV 16/1980 p. 109—130
- Hans Pirchegger: Die Herren von Pettau. *ZdHVfStm* 42/1951
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962
- Bogo Grafenauer: *Ptuj v srednjem veku*. ZČ 24/1970 p. 157—175
- Baldulf Saria: Pettau. *ZdHVfStm*. Sonderband 10. Graz 1965 p. 5—48

Priloga 1

Ptuj, 2. c. sv. Jurija, poslikava zahodne empore (južna stena) (ok. 1250—1300)

Ptuj, 2. c. sv. Jurija, poslikava zahodne empore (Poklon sv. treh kraljev) (ok. 1250—1300)

Ptuj, ž. c. sv. Jurija, posilkava zahodne em-pore (prerok v vitici) (ok. 1290—1300)

Ptuj, ž. c. sv. Jurija, posilkava zahodne em-pore («deviel» na južni steni) (ok. 1290—1300)

Ptuj, ž. c. sv. Jurija, Prerok v medaljonu (Italijanski potujoči slikar, druga pol. 14. stol.)

Ptuj, ž. c. sv. Jurija, Imago pietatis (zač. 14. stol.)

Ptuj, ž. c. sv. Jurija, Donatorici (zač 14. stol.)

Ptuj, ž. c. sv. Jurija, »Triplex status mundi« (ok. 1480)

MARIBOR — PRIZORIŠČE DOGAJANJA V POGREŠANI OPERI LA SORELLA DI MARK' ITALIJANSKEGA SKLADATELJA GIACOMA SETACCIOLIJA

Manica Spendal*

UDK 782.1(091):929 Setaccioli G.

SPENDAL Manica: Maribor — prizorišče dogajanja v pogrešani operi La sorella di Mark' italijanskega skladatelja Giacomo Setacciolija. Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24 (1988)1, str. 51—59.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Italijanski libretist Enrico Golisciani je izbral Maribor oziroma njegovo okolico za prizorišče dogajanja v operi La sorella di Mark' italijanskega skladatelja Giacomo Setacciolija (1868—1925). Maribor oziroma nekdanji Marburg, v času pred 1840, je Golisciani izbral na željo slavne pevke Gemme Bellincioni-Stagno (1864—1950), ki je nastopila v glavni vlogi Marke pri prvi izvedbi opere, 6. maja 1896 v Teatro Costanzi v Rimu. Ohranili se je le libreto, ne pa tudi partitura, zato ne moremo nič določenega povedati o glasbenem delu opere.

UDC 782.1(091):929 Setaccioli G

SPENDAL Manica: Maribor — the scene of action in the vanished Opera La sorella di Mark' of the Italian Composer Giacomo Setaccioli. Casopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24 (1988)1, p. 51—59.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

Italian suitor of the libretto Enrico Golisciani had chosen Maribor (former Marburg, towards the year 1840) for the scene of action in the opera »La sorella di Mark« by the Italian composer Giacomo Setaccioli (1868—1925). This scene was chosen at the request of the famous singer Gemma Bellincioni-Stagno (1864—1950), who also sang the main role of Marka at the premiere on May 6th 1896, at Teatro Costanzi in Rome. The libretto has been preserved, whereas the score ist lost-and therefore nothing very specific about Setaccioli's music in this opera can be said.

V tedniku Slovenski gospodar, ki je v letih 1887—1914 izhajal v Mariboru, je v XXX letniku, št. 25, z dne 25. julija 1896 natisnjen članek jezikoslovnega in slovstvenega publicista Frana Solčavskega iz Petrograda.¹ V njem avtor poroča o premieri opere »La sorella di Mark'« (Markova sestra) italijanskega skladatelja Giacomo Setacciolija, ki je bila 8. maja 1896 v rimskem Teatru Costanzi. Solčavski piše med drugim: »Petrograjska akademija znanosti in umetnosti ima v Rimu vedno po nekoliko svojih gojencev, kateri, razen svoje stroke, sledijo

* Dr. Manica Spendal, redna profesorica, Pedagoška fakulteta Maribor.

¹ Fran Solčavski je bil psevdonim Franceta Stifitarja (Fedor Matvejevič, 1846—1913). Več o tem glej SBL 1971, III, št. 11, 867. Na članek je leta 1963 opozoril novinar Branko Senica (7 dni, XIII, št. 28, priloga mariborskega dnevnika Večer).

tudi za drugimi pojavami kulturno-duhovnega življenja večnega Rima ter poročajo o njih svojim rojakom v razne petrograjske in moskovske liste. Eden teh gojencev piše v 'Novem Vremeni' o operni predstavi v gledališču Constanzi, katera se postranski tiče tudi vas, Mariborčanov, kar je tudi mene napotilo k temu poročilu. Opera, o kateri piše mladi akademik, imenuje se 'La sorella di Mark', je umotvor mladega pa že precej slovitega muzikanta — skladatelja Giacomina Setacciolija. Libretto za to operno skladbo je napisal pa tudi še kaj mladi rimski pesnik Golisciani,³ in to po prošnji slavno znane pevkinje italijanske Bellincioni, a pravo izdanje vsega tega dela kupil je od skladatelja in pesnika svetovno znani tenor Stagno. Vsebina libretta vrši se leta 1848 v Mariboru.⁴

Iz besedila je razvidno, da je avtor libreta Enrico Golisciani izbral Maribor oziroma njegovo okolico za kraj dogajanja v operi »La sorella di Mark« v prvi polovici 19. stoletja, in to na prošnjo operne pevke Gemme Bellincioni. Zakaj je navedena pevka hotela za prizorišče opere prav Maribor, ne vemo.

Iz skromnega gradiva, ki je ohranjeno v rimskih knjižnicah in arhivih: Biblioteca Nazionale di Roma, L'archivio del Teatro dell' Opera ex Teatro Costanzi, La Biblioteca dell' Accademia Nazionale di Santa Cecilia, La Biblioteca dell' Ente teatrale della S.I.A.E., La Biblioteca Apostolica Vaticana, La Biblioteca di Storia dell' Arte di Palazzo Venezia — sezione musicale, La Biblioteca dell' Università di Roma, La Biblioteca Baldini in iz razpoložljive leksikalne ter enciklopedične in druge strokovne literature, tega ni mogoče ugotoviti. Na prvi strani ohranjenega libreta je označeno, da se opera »La sorella di Mark', idillio drammatico in tre atti« dogaja v majhnem mestu pri Mariboru pred letom 1840: »La scena e in una piccola città presso Marburg (Stiria) verso il 1840«.⁴ Za katero majhno mesto pri Mariboru gre, prav tako iz gradiva ni razvidno. Da se operna zgodba odvija v nekdanjem Mariboru (Marburgu) na Spodnjem Štajerskem oziroma v njegovi okolici in ne v mestu Marburg an der Lahn, v današnji Zvezni republiki Nemčiji, kot bi morda lahko prvi hip domnevali, kaže oznaka dežele »Stiria«. Poleg tega je tudi na začetku tretjega dejanja omenjena reka Drava. Podatki kažejo, da je pesnik Enrico Golisciani napisal libreto za opero »La sorella di Mark« po vsebini, ki jo je sestavila pevka G. Bellincioni.^{4b} Libreto je naročil, skupno s pevko Bellincionijevo pri pesniku Goliscianiju tenorist Roberto Stagno,⁵ ki je izdelal tudi režijsko zasnovo za krstno izvedbo opere »La sorella di Mark«, 6. maja 1896 v Teatru Costanzi v Rimu.^{5a}

V operi »La sorella di Mark« nastopajo naslednje osebe: Marka, mlado brezdomno dekle (sopran), Karl, študent prava (tenor), Il Borgamastro (župan) — Henrik Steinfeld, Karlov oče (bas), Max Mosenthal, lastnik predilnice (bariton), Rina, njegova hčerka (mezzosopran), nadalje lastnik igralnice, javni klicar, mešetar ter zbor (meščani, vaščani, prodajalci, kupci, študenti, bobnarji, godci, glumači, konjarji itd.).

³ Pesnik in libretist Enrico Golisciani (1848—1918) je napisal librete za operna dela Ermanna Wolf-Ferrarija: Madonin nakit (I gioielli della Madonna), Ljubček zdravnik (L'amore medico) in Suzanina skrivnost (Il segreto di Susanna) za opero Marion Delorme skladatelja Amilcara Ponchellija in še za opere manj znanih skladateljev.

⁴ Slovenski gospodar 1896, XXX, št. 26, 224.

^{4b} Verjetno je F. Solčevski (F. Štifter) zvedel za krstno izvedbo opere te po ustnem izročilu in ni poznal libreta, ko je v članku navedel, da se dejanje odvija v l. 1843.

^{4c} Domnevamo lahko, da je pevka G. Bellincioni potovala skozi Maribor in ker ji je bilo naše mesto všeč, si ga je izbrala (oziroma njegovo okolico) za prizorišče svoje zgodbe. Mogoče je tudi, da si je »majhno mesto pri Mariboru« izmislila.

⁵ Roberto Stagno (pravo ime Vincenzo Andreoli, Palermo 1835 — Genova, 26. 4. 1897); italijanski operni pevec (tenor). Z uspehom je nastopal na raznih evropskih opernih odrih in v ZDA. 1881 je poročil pevko Gemmo Bellincioni. Njuna hčerka Bianca Stagno-Bellincioni (roj. 1881), učenka svoje matere Gemme, je bila prav tako pevka. Prim. Riemann H., Musiklexikon 1961, 715.

^{5a} Il Teatro Costanzi — operno gledališče v Rimu (1830—1907), imenovano po Domenicu Costanzi.

Prvo dejanje. — Na trgu majhnega štajerskega mesta na sejmski dan proti večeru. Na trgu je množica ljudi; prodajalci ponujajo mimoidočim svoje blago, na levi strani so glumači, ki vabijo publiko k predstavi, na desni pa lastnik igralnice, ki ponuja loterijske srečke. Nenadoma se iz ozadja scene zasliši pesem deklice, ki ob spremljavi lajne poje »Dove la via mi porta?« (Kam me vodi pot?). V pesmi izpoveduje neznana deklica svoje brezdomno življenje, ki jo vodi iz mesta v mesto. Vsi postanejo pozorni na deklo, ki se jim približa z osličkom, vpreženim v majhen voz in z lajno. Vprašujejo jo, kdo je, odkod prihaja in kdo so njeni starši. Deklica jim odgovori, da ne ve, kje je doma, da nima staršev. Nato se obrne k osličku, ki ga poimenuje Marka.⁶ Vsi se zasmejejo, skupina pobalinov jo zasmehuje, deklica pa jih roti, naj se je usmilijo in je ne ubijejo, da nima drugega na svetu kot oslička Marka in lajno. Med množico je tudi županov sin Karl, ki je študent prava in ženin Rine, hčerke bogatega meščana Mosenthala. Marka se zaljubi v lepega Karla, vendar jo on zavrne, češ, naj ga pusti pri miru.

Drugo dejanje. — Na travnikih, zunaj mesta ob prazničnem jutru zbrana množica prodajalcev, meščanov, vaščanov, lovcev itd. Tam sta tudi deklica Marka in študent Karl. Marka pove Karlu, da ga ljubi, vendar pa ve, da je njena ljubezen brezupna. Karl jo sočutno poljubi na čelo, kar v dekličinem srcu vzbudi še večjo ljubezensko strast do Karla. Svoje nagnjenje do njega izpove Marka v pesmi »Un bacio. Un bacio! il caro lungamente desiderato bacio suo!« (Poljub, poljub, dragi, dolgo zaželeni njegov poljub). Ko pa Marka dojame, da Karl ljubi Rino, ki je njegova nevesta, od obupa skoraj zblazni.

Tretje dejanje. — Slikovit trg pred predilnico Maxa Mosenthala zunaj mesta — ob Dravi. Množica spremlja ženina Karla in nevesto Rino k poroki v cerkev. Na trg pred predilnico pride tudi nesrečna Marka. Ko se svati s poročnim parom vrnejo s poročnega obreda v cerkvi na trg, poprosijo Marko, da jim kaj zaigra in zapoje. Marka jim zaigra in zapoje pesem po štajerskih motivih (sul motivo della Stiriana). Ob igranju vsi veselo zoplešejo. Marka pa potegne nenadoma iz žepa nož in se zabode v prsi. Ko plesalci opazijo, da je Marka padla, prhitijo k njej, toda deklica obleži mrtva na sceni. Karl se skloni k mrtvi Marki in reče zamišljeno: »Ona me je torej ljubila in je umrla zame«.

Glavni izvajalci pri prvi izvedbi 6. maja 1898 v Teatru Costanzi v Rimu so bili: Gemma Bellincioni (Marka), O. Mieli (Karl), Checchi (Max Mosenthal), Bastia (Rina). Režiser je bil Roberto Stagno, opernemu orkestru pa je dirigiral G. Setti. Po ohranjenih poročilih sodeč, je bila izvedba uspešna. Pa tudi opero je večina kritikov ugodno ocenila. Ponovitve opere 10., 15. in 18. maja 1896 so imele enako dober odmev. Nenadna smrt režiserja Stagna (aprila 1897), ki je predstave verjetno tudi gmotno podpiral, je preprečila nadaljnje uprizoritve tega opernega dela.⁷

Kot kaže sinopsis opere, gre za enostavno, naivno in zelo sentimentalno romantično zgodbo, značilno za tisti čas. V središču dogajanja je tragična usoda neznane deklice Marke. Ta zaide v majhno mesto, kakršen je bil na primer Maribor proti sredini prejšnjega stoletja. Da gre za nekdanji Marburg, kaže poleg citiranih označb v libretu tudi struktura prebivalstva v operi. Nastopajo večidel bogati meščani-obrtniki, ki so, kot pove zgodovina, sestavljali jedro mariborskega prebivalstva v takratnem času.

⁶ V libretu jo imenuje avtor »Una giovane boema«.

⁷ Prim. Zbornik »Giuseppe Setaccioli«, izdala ob 100-letnici skladatelja Občninska akupščina Tarquinia (Comune di Tarquinia), Roma 1969, 92.

Domnevamo lahko, da je izrazito romantičnemu značaju operne vsebine ustrezala tudi stilno romantično obarvana glasba Giacoma Setaccioliija. O njej bomo lahko natančneje spregovorili, če se bo našla partitura okere. Ta je bila namreč s številnimi drugimi skladateljevimi deli prodana na neki dražbi.⁸ Zaenkrat se lahko opremo le na skromno ohranjeno gradivo: kritike v časopisih in druge strokovne članke in razprave, ki so izšle ob premieri opere ali ob času neposredno za njo.

Ker je avtor opere Setaccioli pri nas verjetno povsem neznan, najprej nekaj biografskih podatkov. Rojen je bil 8. decembra 1868 v toskanskem mestu Tarquinia, študiral je flavto pri Filippu Franceshiniju in kompozicijo pri Cesaru De Sanctisu na glasbeni akademiji (Accademia di Santa Cecilia) v Rimu. Od 1896 je predaval harmonijo, od 1903 pa še kontrapunkt na srednji glasbeni šoli (Liceo musicale di S. Cecilia). Začasno je v letih 1916 in 1922 predaval tudi kompozicijo — v odsotnosti Ottorina Respighija na glasbeni akademiji S. Cecilia. 1922 je postal predavatelj na katedri za »fugo in kompozicijo« na konzervatoriju (Conservatorio di S. Cecilia) in do 1924 namestnik direktorja na omenjeni glasbeni šoli. 1925 je bil direktor konzervatorija (Conservatorio »Luigi Cherubini«) v Firencah. Od leta 1921 je bil tudi umetniški vodja Kraljevske rimske filharmonije (Reale Filarmonica Romana); leta 1922 je postal prvi docent za predmete instrumentacija in orkestracija, ki jih je sam uvedel na glasbeni akademiji S. Cecilia. Njegovi učenci so bili, med drugimi tudi znani italijanski dirigenti, kot Mario Rossi, Oliviero de Fabritis, Vittorio Gui, Carlo Zecchi idr. Setaccioli je umrl 5. decembra 1925 v Sieni.⁹

Italijanski muzikolog in skladatelj Guido Pannain, avtor številnih razprav in sesatvkov o pomembnejših italijanskih, zlasti opernih skladateljih, je edini obširneje pisal tudi o G. Setaccioliiju. V razpravi »Profilo musicale di Giacomo Setaccioli« piše Pannain takole: »Obuditi spomin na glasbenika Giacoma Setaccioliija, zlasti na umetnika Setaccioliija, je težavna in obenem boleča naloga, ker so neugodne okoliščine hotele, da se velik del njegovega opusa ni ohranil. Vendar pa osebnost Giacoma Setaccioliija ne sme utoniti v pozabo, ker je preveč tesno povezana z italijansko glasbeno kulturo svojega časa. Obuditi spomin nanj, pomeni izpolniti sveto dolžnost. Če se vživimo v mlajšega raziskovalca, ki preučuje kako pozabljeno glasbeno osebnost iz preteklosti, se mora le-ta, če hoče zapolniti vrzel zaradi manjkajočih podatkov, dostikrat opreti na lastno intuicijo. Začel bom torej kot raziskovalec, ki gleda na Giacoma Setaccioliija nepristransko, z distanco in menim, da bo to najboljši način, s katerim bomo lahko počastil spomin nanj. Žal, torej ne poznam v celoti njegovega ustvarjalnega dela, kar je, seveda, velika pomanjkljivost. Kljub temu pa si drznem sklepati po ohranjenih skladbah, kot če bi poznal celotni opus, da govorim o upoštevanja vrednem glasbeniku.

G. Setaccioli je izšel iz okolja ustvarjalcev, ki so se posebno v Italiji hoteli otresti okostenelega stilnega konvencionalizma in shematiziranih načel, po katerih naj bi umetnost sledila višjim, utrjenim in nespremenljivim principom. Bili so v nekakšnem sklenjenem obroču, iz katerega so hoteli izstopiti, vendar niso vedeli kako. Najbolj nadarjeni in vztrajni med njimi, so iskali nove poti med teorijo in prakso, med pridobljenim šolskim znanjem in svobodnim, zdravim umetniškim občutkom. Med slednjimi je bil tudi Giacomo Setaccioli. Duhovno se je krepil ob zdravem publicističnem delu, kar kažejo njegove kritike,

⁸ Tako je povedala skladateljjeva hčerka Alba Maria Setaccioli, ki živi v Rimu in je veliko let zbirala podatke za monografijo o svojem očetu. Ne ve, kdo je očetove skladbe s celotnim premoženjem kupil oziroma, če sploh še obstajajo.

⁹ Prim. Enciclopedia dello spettacolo, Roma 1961, III, 1873, 1874; Zbornik »Giacomo Setaccioli«, 1b., note biografiche, 89, 99; Damertini A., MGG 1965, zv. 12, 591, 592.

tehnično se je discipliniral kot skladatelj po rigoroznih kompozicijskih principih v šoli Cesara de Sanctisa. Te principe pa je poživil v nadaljnjem delu z lastnimi ustvarjalnimi prizadevanji.

Bilo je v času, ko so ob izteku starega in ob vstopu novega stoletja nastopili glasbeniki, kot Richard Strauss in Claude Debussy. Izvršili so značilen preobrat v takratnih glasbenih naziranjih, vezanih na dediščino preteklosti, izhajajočo še od Beethovna, Wagnerja, Brahmsa, ki se je zdela nespremenljiva in dokončna. Na obe izraziti, vendar medsebojno različni osebnosti, kot sta bila Strauss in Debussy, je postal svet pozoren, še preden je vzšla zvezda Stravinskega. To pa zaradi njunih nazorov in osebnih spoznanj, ki so izzvala kritične pa tudi tendenciozne sodbe. Prav tako pa jima niso bile neznane tuje tehnične pobude, predvsem glede pojmovanja tonalitete, ki je ne moremo razumeti kot zgodovinsko dejstvo, ampak kot absolutno danost in kot tim. abstraktno 'formo'.

Giacomu Setaccioliu, kot pristnemu, tehnično dovršenemu glasbeniku, ni bilo naloženo, da izpolni naloge rigorozne estetske kritike. Teh niso izpolnili tudi kvalificirani kritiki. S svojimi publicističnimi prispevki o obeh znamenitih skladateljih pa je Setaccioli dokazal poznavanje kulture in to ne le glasbene...¹⁰

Med sestavki, razpravami in predavanji, ki jih je napisal Setaccioli o obeh citiranih skladateljih in v njih razodel svoje poglede na njuno delo, so na primer: »Debussy è un inovatore?« (Je Debussy novator?, estetsko-kritična študija, ilustrirana z 49 primeri iz različnih del C. Debussyja, 1910), »Riccardo Strauss« (časopis »Orfeo«, 1913), »L' estetica e la tecnica nell' arte di R. Strauss e C. Debussy« (Estetika in tehnika v umetnosti R. Straussa in C. Debussyja, iz razprave »Studi e conferenze«, 1923), »Riccardo Strauss e Claudio Debussy« ali »La scuola impressionista e il simbolismo letterario e musicale« (Impresionistična šola in literarni in glasbeni simbolizem, iz »Ciclo di dieci conferenze tenute all' Università degli Studi per Stranieri di Perugia«, 1924) idr.

Poleg navedenih prispevkov je Setaccioli pisal še sestavke o Wagnerju, posebno pa o starejših in novejših italijanskih skladateljih: o Verdiju (»Il sentimento religioso di Giuseppe Verdi«, 1923), o Pucciniju (»Il contenuto musicale del «Gianni Schicchi»«, 1920 in »Intorno al tritico pucciniano«, 1923), nadalje o Marcu E. Bossiju (1916), Riccardu Zandonajju (1915), ali Giovanniju Sgambatiju (1915) itd. Nekaj njegovih razprav je tudi s področja kompozicije, instrumentacije in glasbene vzgoje.¹¹

V nadaljevanju svoje razprave sodi G. Pannain: »Giacomo Setaccioli je bil predvsem glasbenik, s tega vidika moramo presojsati tudi vse drugo njegovo delo. Bil je odličen pedagog. Svoje pedagoško delo je obogatil in razširil z izkušnjami, ki so izhajale iz njegovega ustvarjalnega dela. Kompozicijsko delo je torej tisto, ki označuje osebnost Setacciolija glasbenika in prav to področje bi morali v največji meri raziskati. Vendar pa žal, kot sem poudaril na začetku svojega spisa, tega ne moremo, ker se njegova dela niso ohranila. Bil je verziran na vseh glasbenih področjih: gledališkem, komornem (instrumentalnem in vokalnem), simfoničnem.«¹²

Na glasbeno odrskem področju je Setaccioli zapustil štiri opere: »L'ultimo degli Abenceragi« (Zadnji med Abenceragi) v 2 dejanjih in 4 slikah (1893),

¹⁰ Prim. Pannain G., *Profilo musicale di Giacomo Setaccioli*, Zbornik Giacomo Setaccioli, ib., 0, 10.

¹¹ To so razprave ali predavanja: »Sull' indirizzo dello studio della moderna composizione musicale« (Milano, 1908), »Intorno all' arte dell' orchestre« (1910), *Il disordinato insegnamento musicale in Italia*, (časopis »Musica«, 1910), »Insegnanti e insegnanti negli Istituti Musicali« (časopis »Musica«, 1911); v zadnjih dveh razpravah nakazuje avtor, kot meni G. Pannain, koščljiv problem, ki še danes, po več kot pol stoletju ni rešen, nasprotno, še bolj je zapleten kot kdajkoli. Prim. Zbornik »Giacomo Setaccioli«, ib., 12, 91.

¹² Prim. Pannain G., ib., 12.

PERSONAGGI

MARKA	giovane boema	<i>Soprano</i>
KARL	studente in legge	<i>Tenore</i>
IL BORGOMASTRO	(HENRIK STEINFELD) padre di Karl	<i>Basso generico</i>
MAX MOSENTIAL	padrone di una filanda	<i>Baritone brillante</i>
RINA	sua figlia	<i>Mezzo soprano</i>
IL DIRETTORE D'UNA LOTTERIA	}	<i>Seconde parti</i>
UN PUBBLICO GRIDATORE		
IL PARANINFO		

Borghesi — Paesani e paesane — Venditori e venditrici
 d'ogni sorta — Saltimbanchi — Avventori di birreria —
 Studenti — Fanciulle e garzoni della filanda — Monelli —
 Invitati — Tamburini — Fanfara — Suonatori — Uscieri
 — Palafrenieri, ecc.

La scena è in una piccola città presso Marburg (Stiria) verso il 1840.

»La sorella di Mark'« (Markova sestra), dramatična idila v 3 dejanjih (1894).
 »Adriana Lecouvreur« (nedokončana), lirična drama v 4 dejanjih (1903) in »Il Mantellaccio« (Plašč), dramatična opera v 3 dejanjih in 4 slikah (1923).

Poleg opere »La sorella di Mark'« je bila izvedena le prva opera »L'ultimo degli Abenceragi« leta 1893 v Teatro Drammatico Nazionale di Roma, medtem ko je »brodolom« preživela, kot pravi G. Pannain, le zadnja opera »Il Mantellaccio«. ¹⁵

Kot je razvidno iz gradiva, je žel Setaccioli večje priznanje s svojimi instrumentalnimi skladbami, simfoničnimi in komornimi. Te so bile tudi v večji meri izvedne. Vendar pa se je večidel teh skladb prav tako izgubil. ¹⁴

Kritiki so opero »La sorella di Mark'« ob njeni prvi uprizoritvi, 5. maja 1896, v glavnem pozitivno ocenili. Dobro pa jo je sprejela tudi rimska publika. ¹⁵ Recenzent v rimskem časopisu »La Capitale« piše o operi takole: »La sorella di Mark je med novejšimi operami eno redkih del, ki že takoj prepričljivo opozori na vrednote avtorja. Med deli zadnjih dveh desetletij je težko zaslediti opero, ki že pri prvem preizkusu razodeva v taki meri avtorjevo obvladanje situacije in poznavanje instrumentacije. Tam, kjer bi mnogi drugi skladatelji končali, je maestro Setaccioli komaj začel in prispeval dovršeno opero, ki kaže veliko avtorjevo znanje in njegovo sposobnost, da ustvari ravnovesje vseh elementov, sredstev in učinkov, kar je doslej uspelo samo velikim mojstrom.« ¹⁶

V publikaciji »Ricordi viventi di artisti scomparsi« (Živi spomini izginulih umetnikov, 1927), piše Gino Ronaldi: »La sorella di Mark' skladatelja Setacciolija vsebuje tisto prisrčno dramatsko vnanjost, ki jo publika vselej rada sprejme«, vendar pa tudi meni, da je skladatelj partituro »natrpal s številnimi, večkrat nepotrebnimi orkestralnimi odlomki, ki delu niso v prid.« Čeravno se opera »La sorella di Mark'« ni obdržala na repertoarju, dodaja avtor kritike, pa vendar »vsebuje notranje vrline močne, lepe in izvirne glasbene vsebine in dokazuje spretnost in nadarjenost skladatelja«. ¹⁷

Noben pisec v svojih ocenah in razpravljanjih o Setaccioliju — tudi ne v člankih v leksiki in enciklopedijah — stilno določneje ne opredeljuje skladateljevega ustvarjalnega dela. Vendarle moremo iz razpoložljivega gradiva razbrati, da je skladatelj Setaccioli temeljito obvladal kompozicijsko tehniko. Stilno se je verjetno še najbolj orientiral v romantiko oziroma postromantiko; blizu so mu bili veristi, zlasti Puccini. Prav tako pa ni imel odklonilnega stališča do novejših stilnih naziranj, kar razodevajo njegove razprave in spisi. Verjetno so v njegovih skladbah tehniško oblikovalne zakonitosti obvladale njegova naravna ustvarjalna hotenja. Še najbolj določno je označil G. Setacciolija italijanski muzikolog Adelmo Damerini: »Večji uspeh kot s svojimi operami je imel Se-

¹⁴ Prim. Pannain G., *ib.*, 12; pri zadnji operi »Il Mantellaccio« se je ohranila partitura in klavirski izvleček. Hranil ju arhiv ustanove Accademia Chigiana v Sieni.

¹⁵ Med ohranjenimi skladbami so še: Koncertni Allegro za klavir in orkester op. 17 (v rokopisu, 1900), godalni kvartet op. 18 v g-molu (1912), sonata za klarinet in klavir v Es-duru op. 21 (1921), Lirična pesnitev za 12 flavt, 2 obol, 2 klarineta, 2 fagota in klavir (v rokopisu, 1924), Preludij in fuga za orgle (1913) ter cerkvene skladbe: 2 requilema (Messa da Requiem), prvi zbor in orkester, drugi za zbor (v rokopisu, 1905, 1914), 2 štiri-osemglasna moteta (1915), nekaj samospevov in klavirskih skladb. Med deli, ki se niso ohranila, so poleg treh oper med drugimi še simfonija v A-duru, več simfoničnih pesnitev, suita za harfo in godala, nonet za pihala idr. Nekaj je tudi priredel skladb J. S. Bacha, D. Scarlattija, Clementija, Corellija, Couperina, Graziolija, Schumanna, Tartinija in Zipolija. Med naštetimi pogresanimi skladbami je imela posebno ugoden odmev pri strokovni kritiki simfonija v A-duru (prim., Paribeni G. C., *Ecchi di una sinfonia italiana*, Zbornik »Giacomo Setaccioli«, *ib.*, 27—42).

¹⁶ Tudi avtor članka v Grove's Dictionary of Music and Musicians 1954, VII, 725, trdi, da je »La sorella di Mark' Setacciolijevo najuspešnejše operno delo.

¹⁷ Prim. Zbornik »Giacomo Setaccioli«, *ib.*, 93.

¹⁸ Prim. Ronaldi G., *Ricordi viventi di artisti scomparsi*, Campobasso 1927, 180; izvedbo opere 4. maja 1896 pa natančneje ocenjuje Matteo Incaguti v publikaciji »Il Teatro Costanzi 1890—1907«: »Nova opera je bila sprejeta z laskavim uspehom. Na koncu vsakega dejanja je poslušalstvo poklicalo avtorja in pevko G. Bellincioni na sceno«. (Prim. Incaguti M., *Il Teatro Costanzi 1890—1907. Note e appunti della Vita teatrale a Roma, Roma 1907*, 149); ocene opere so izšle še v drugih rimskih časopisih, npr. v »La Riforma«, »Il Popolo Romano«.

taccioli s svojimi instrumentalnimi deli: orkestralnimi in komornimi. V svojih skladbah se je izkazal predvsem kot mojster tehnike, s katero je deloma kompenziral pomanjkanje izvirnosti...¹⁸

Ustvarjalno delo Giacoma Setacciolija ima v razvoju italijanske glasbe nedvomno določen zgodovinski pomen. Posebno so njegove instrumentalne skladbe pomenile konec 19. stoletja in na začetku 20. stoletja dragocen prispevek k obnovi italijanske, za dolgo prekinjene intenzivne dejavnosti na instrumentalnem področju.

Da je do uprizoritve opere »La sorella di Mark« leta 1896 v Teatru Costanzi v Rimu sploh prišlo, je imela prav gotovo največ zaslug nekdanja slavna pevka Gemma Bellincioni.¹⁹ V svoji pevski karieri, ki se je začela leta 1879 v Neaplju in zaključila leta 1911 v Berlinu z vlogo Salome v istoimenskem opernem delu R. Straussa, je G. Bellincioni poustvarila vrsto glavnih sopranskih vlog iz italijanskih ter nekaterih nemških in francoskih oper. Nastopala je v vseh pomembnejših italijanskih oziroma zahodnoevropskih opernih gledališčih pa tudi v Rusiji in Južni Ameriki. Vidnejši veristični skladatelji so ji zapuili interpretacije glavnih vlog pri krstnih izvedbah svojih oper: Pietro Mascagni (Cavalleria rusticana, 1890; Amico Fritz, 1891), Umberto Giordano (Mala vita, 1892; Fedora, 1898 — v njej je pela z E. Carusom; Marcella, 1907) ali pa v operi »Istrska svatba« Antonio Smareglia (1895) idr. Laskave izjave o njej so dajali skladatelji Arrigo Boito, Jules Massenet in Richard Strauss. Po končani umetniški karieri se je G. Bellincioni leta 1911 posvetila pedagoškemu delu: poučevala je solopetje ter predavala osnove gledališke igre v Berlinu, Rimu, na Dunaju, v Sieni in Neaplju. Leta 1918 je osnovala svoje filmsko podjetje »Gemma Film« in se udejevala tudi kot filmska igralka. V sodelovanju s pesnikom E. Goliscianijem je poleg vsebine za libreto »La sorella di Mark« prispevala še besedilo za opero »Eros« skladatelja N. Massa (1895). Udejevala pa se je tudi publicistično. Posebno zanimivo bi bilo poznati njeno atvobiografsko delo »Io e il palcoscenico« (Jaz in gledališki oder, 1920), ki pa se ni ohranilo. Morda bi prav ta knjiga razkrila vprašanje, ki sem ga hotela razrešiti: zakaj je umetnica izbrala Maribor za prizorišče dogajanja v operi »La sorella di Mark« Giacoma Setacciolija.²⁰

Zahvaljujem se dr. Ivanu Reberniku iz knjižnice Biblioteca Apostolica Vaticana, ki mi je posredoval dragocene podatke in gradivo iz rimskih knjižnic in arhivov, brez katerih sestavka ne bi mogla napisati.

MARIBOR — THE SCENE OF ACTION IN THE WANISHED OPERA LA SORELLA DI MARK OF THE ITALIAN COMPOSER GIACOMO SETACCIOLI

Summary

From the text of the article published in »Slovenski gospodar«, July 25, 1896, by the philological and literary publicist Fran Solčavski (France Štifter) it is evident that author of the libretto Enrico Golisciani had chosen Maribor (Marburg an der Drau) for the scene of action in the opera »La sorella di Mark«, by the Italian composer Giacomo Setaccioli (1868—1925). This scene was chosen at the request of Gem-

¹⁸ Prim. Damerini A., ib., 591—593.

¹⁹ Gemma Bellincioni (pravo ime Matilda Cesina, Monza 1864 — Neapelj 1950), žena opernega pevca Roberta Sagna (gl. op. 5). Podrobneje o njej glej Enciclopedia dello spettacolo, Roma 1961, 199—202; Riemann H., Musiklexikon 1972, 89.

²⁰ Glej o tem Manica Spendal, Maribor — prizorišče dogajanja v pogrešani operi »La sorella di Mark« italijanskega skladatelja Giacoma Setacciolija, Muzikološki zbornik 1985, XXI, 51—59.

ma Bellincioni-Stagno, a famous singer at the end of the century, who also sang the main role of Marka at the world premiere on May 6th, 1896, at Teatro Constanzi in Rome. Why the singer mentioned above wished that the action of the opera should take place at Maribor (former Marburg, towards the 1840's) is for the present still unclear. The libretto has been preserved, whereas the score is lost — and therefore nothing very specific about Setaccioli's music in this opera can be said. All that is at disposal is represented by brief, preserved materials: newspaper reviews and relevant articles published on the occasion of the premiere or immediately afterwards.

ANDREJ PERLACH IN NJEGOV PRISPEVEK K RAZVOJU MERJENJA ČASA

Friderik Pušnik *

UDK 529.7:616.93-07:929 A. Perlach

PUŠNIK Friderik: Andrej Perlach in njegov prispevek k razvoju merjenja časa. (Andrej Perlach und sein Beitrag zur Entwicklung der Zeitmessung). Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 60—74.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izveček v sloven. in angl.

Avtor razpravlja po prikazu življenja in dela Andreja Perlacha (1490—1551) o razvoju merjenja časa in raznih časomerov izza najstarejših časov do današnje ure, še posebej pa vrednoti njihovo uporabo pri zdravniškem delu. Avtor domneva, da je vse vplivalo tudi na Perlachovo odločitev, ko je opustil filozofijo in se posvetil medicini. Občutek za čas in smisel za merjenje časa je A. Perlachu pomagalo za kuge na Dunaju, da je mogel s pravnimi ugotavljanjem inkubacijske dobe preventivno še pravočasno ukrepati.

UDC 529.7:616.93-07:929 A Perlach

PUŠNIK Friderik: Andrew Perlach and his Contribution to development of the Measuring of Time. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, p. 69—74.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In presenting the life and work of Andrew Perlach (1490—1551) the author discusses the development of measuring time and the different chronometers from the oldest times to the present hour, but he especially appreciates their use in the medical work. The author supposes that all influenced also Perlach's decision, when he gave up philosophy and devoted himself to medicine. The feeling for time and the sense for measuring the time helped A. Perlach for the pest in Vienna that he could take preventive measures in due time by stating the incubation period correctly.

Življenje in delo Andreja Perlacha

Andrej Perlach — Andreas Perlachius se je rodil leta 1490 v Svečini nad Mariborom, umrl pa 11. 7. (19. 7.?) leta 1551 na Dunaju. Svečina je razloženo vinogradniško naselje v ozki dolini na sotočju svečinskega in slatinskega potoka. Vas se začinja pri cerkvi, šoli in gradu ter se raztresa po prisojnih potočjih s posameznimi zaselki; nahaja se 4 km od Zg. Kungote in 15 km od Maribora. Kraj slovi po izjemno kakovostnem vinu in sadju. Cerkev sv. Andreja (mar je Andrej zgolj po naključju ime Perlachiusa?) se prvič omenja leta 1197. Takrat jo je posvetil solnograški nadškof Adalbert III., omenja se pa tedaj že tudi vas. Glavni oltar in prižnico je izdelal J. Holzinger. Severnozahodno od cerkve se nahaja svečinski grad. Prvotni dvorec je Reinpreht Cmu-

* Dr. Friderik Pušnik, zdravnik Splošne bolnišnice Maribor.

reški, višji deželni sodnik, podaril leta 1174 sekovskemu avgustinškemu samostanu. Leta 1532, 2 leti po promociji A. Perlacha za doktorja medicine na Dunaju, so Turki grad požgali in razrušili, leta 1629 pa so grad postavili na novo. Takrat je bila zgrajena tudi grajska kapela, ki je do zadnje vojne ohranila 5 slik iz 18. stoletja. Leta 1893 so poslopje restavrirali in v njem je od leta 1937 dvorazredna vinarska in sadjarska šola z internatom. V Svečini so bili najdeni kamnita kopača, bronast denar in kalupa za oljenke. Sam kraj se od rojstva univerzitetnega profesorja, dekana in rektorja dunajske univerze, avtorja znanstvenih spisov matematičnoastronomske medicinske vsebine ni bistveno spremenil. A. Perlach je užival kot dunajski epigon nekaterih velikih matematikov odličnega glas pri svojih strokovnih kolegih. Dolgo vrsto let je bil na artistični (filozofski) fakulteti profesor matematike. Pozneje je na medicinski fakulteti promoviral in dosegel najvišje funkcije te fakultete in univerze. Njegov ugled potrjuje tudi višina njegove plače, ki je znašala 90 forintov in jo je tedaj presegel le en sam profesor s 100 forinti, medtem ko so se nekateri drugi morali zadovoljiti le z 32 forinti. Prištevali so ga tudi k najuglednejšim dunajskim zdravnikom. Bil je eden izmed štirih profesorjev medicine, ki so si ustvarili ime kot humanistični ali matematični pisci, v svoji medicinski stroki pa so literarno delovali le v neznatnem obsegu. Ovekovočil se je tudi z latinskimi prigodnimi pesmimi in z ustanovitvijo bogate ustanove za štipendiranje južnoštajerskih študentov z glavnico 600 forintov. Vzgojil je več učencev, med njimi Klemena Kukitza (Kukca, Kukec).

A. Perlach je po lastni zamisli konstruiral za časa svojega delovanja na artistični fakulteti na Dunju »Astrolabium Arythmeticum« in »Organum Ptholomei«. V Efemeridah za leto 1531 pa omenja še o svoji iznajdbi dveh astronomskih instrumentov, ki sta mu omogočila opazovanje soncu najbližjega planeta Merkurja, ki ga astronomu Stabiju ni uspelo opazovati nikdar, Staborju pa le enkrat. Efemeride za leto 1529 obravnavajo tudi medsebojni položaj planetov in njihov položaj nasproti najpomembnejšim zvezdam stalnicam. V tem je bil podoben Koperniku. Dunajska Zgodovina o tiskanju knjig od leta 1482 do 1862, izdana 1883. leta navaja naslednja dela Andreja Perlacha:

ALMANACH NOVUM SUPER ANNO CHRISTI SALVATORIS NOSTRI MDXVIII. EX TABULIS DOCTISS. VIRI MAGISTRI JOANNIS DE GUNDEN STUDIJ QUONDAM VIENEN ALUMNI IN OFFICINA COLLIMITIANA PER MAGISTRUM ANDREAM PERLACHIUM STIRUM AD MERIDIANUM VIENNENSEM DILIGENTISSIME SUPPUTATUM, 1520. CUM CAES. MAIST. GRAT. ET PRIVILEGIO DOCTORE COLLIMITIO CONCESSO. F. 1. b: PERLACHS ZUSCHRIFT AN GREGOR PROBST UND ARCHIDLACON IN SECCAU. f. 2 a beginnt der astronomische Kalender. Am Ende: IMPRESSUM VIENNAE PANNONIAE PER JOANNEM SINGERNIUM. 4. 14 Nummer. BL. SIGANT! Ohne CUSTOD. Kleine Antiquatypen. Titel in fetter Schrift. Der Initialbuchstabe Q zeigt uns einen Holzschneider. (K. k. Universitäts-Bibliothek in Krakau, org.).

Zgoraj omenjeni almanah izdan 1517. leta, v katerem je skrbno preračunan dunajski poldnevnik, je posvetil prvemu pravemu dunajskemu škofu Slovencu, Juriju Slatkonji, ki je bil sicer velik prijatelj vseh matematičnih strok. Na splošno je A. Perlach reproduciral in razširjal učbenike svojih predhodnikov, zlasti njihove almanahe, efemeride ter koledarje z astrološkimi in astronomskimi podatki.

Tudi za leto 1520 je izdal podoben Almanach novum (Simonit. Bibl. št. 100: Aschbach ga ne omenja), ki je izšel na Dunaju 1519.

Naslednje efemeride za leto 1529 je izdal na Dunaju leta 1528 z naslovom »Efemerides pro anno... 1529 cum configurationibus et habitudinibus planetarum inter se et cum stellis fixis utique insignioribus cum ex secundo tum ex primo mobili contingentibus sub tali forma hactenus nemini visae« (Efemeride... z razporeditvijo in lego planetov med seboj ter nasproti zvezdam stalnicam..., ki jih doslej v tej obliki še ni nihče videl). To je povsem samostojno Perlachovo delo, saj se v njem ne sklicuje več na tablice predhodnikov. Leta 1530 je izdal na Dunaju Ephemerides... za leto 1531, ki vsebujejo tudi Prognosticon. Izdal jih je tudi v nemškem prevodu (v precej nerodnem jeziku — Aschbach), da bi seznanil tudi širše občinstvo z astrološkim naukom. Latinski izvleček Efemerid je oskrbel njegov učenec Klemens Kukitz (Kukec) na Dunaju 1530 z naslovom: »Judicium Viennense ex... A. Perlachii ephemeridibus extractum«. Že po njegovi smrti je izdal njegov prijatelj Jacob Taurellus (Oechsle) leta 1551 na Dunaju Commentarii Ephemeridum... Andreae Perlachi Stiri, medicinae doctoris ac in academia Viennensi primarii quondam mathematici (Komentar Efemeridam / Fridolin Kaučič) znameniti Slovenci, Izvestja Muz. društva za Krajnsko IX (1899) 62-68 je ugotovil, da je A. Perlach napisal še vsaj dve tiskani deli; v dopisu ogrskemu kralju Ferdinandu, natismjenem v Efemeridah za leto 1529, navaja, da je izdal astronomski letopis za leto 1528. V dopisu opatu samostana Rain, vsebovanem v Efemeridah za leto 1531 pa pravi, da je izdal letopis tudi za leto 1530. Ko Perlach omenja v Efemeridah svoje naprave, dodaja, da ga nekateri neuki zasmehovalci zbadajo, a tolaži ga misel, da so imeli celo največji zvezdoslovci obrekovalce. Žal ne vemo ničesar o usodi dveh astronomskih naprav, ki jih je Perlach iznašel in bi zaslužili podrobnejši opis.

S podanega gradiva, ki ga je zbral univ. prof. dr. Murko Vladimir in ga priobčil v zborniku za zgodovino naravoslovja in tehničnih ved, Ljubljana 1973, je razvidno plodovito publicistično delovanje Andreja Perlacha, dokler je bil profesor na artistski fakulteti, med tem ko je za časa delovanja na medicinski fakulteti izdal le eno knjižico, v kateri so bila zbrana navodila za obrambo pred kugo. Knjižica se je izgubila in je ni mogoče najti. Vzrok temu je iskati v izredno napornem pridobivanju znanstvenih naslovov na medicinski fakulteti, kakor bomo takoj slišali.

Prizadevanje A. Perlacha za višji naziv na dunajski medicinski fakulteti

16. decembra 1529 je bil izvoljen za rektorja dunajske univerze mag. Martin Edlinger, licenciat teologije. Sočasno je bil izbran za dekana medicinske fakultete Johannes Gastgeb. Prejšnji dekan dr. Simon Lacius, izroči po predaji fakultetnih insignij še pripravljene denar v znesku 3 solidov in 8 den. Dne 2. marca 1530 se prijavi Andrej Perlach za habilitacijo znanstvenega naslova na tej fakulteti in vplača v ta namen 4 solde. Nastale so velike težave zaradi nepojasnjene spora z njegovim profesorjem dr. Jurijem Tannstätterjem (Collimitius). Kakor je razvidno iz »Acta Facultatis Medicinae Universitatis Vindobonensis III 1490—1558«, se je Perlach potem, ko je o njem razpravljala dekanatski kolegij, naslednjega dne zglasil pri dekanu in vznemirjen zahteval, da mu naj izroči v vpogled zapisnik seje prejšnjega dne. Dekan, ki je želel, da ostane čast obeh strani nedotaknjena in čista, odgovori Perlachu, da on tega ne more, ker da lahko o tem odloča le fakultetni kolegij. To se bo zgodilo brez zadržka, brž ko se bo sestal omenjeni kolegij. Obenem priporoča dekan fakultetnemu kolegiju, naj pokliče Perlacha zaradi njegovega vztrajne-

ga moledovanja, da bo navzočim razložil svojo prošnjo. Po tej obrazložitvi so nekateri med navzočimi Perlacha nagovarjali, naj vztraja pri svoji zahtevi, medtem ko so ga drugi zavračali. Po dovoljenem premisleku do 16. ure istega dne, se je Perlachius vrnil in nagovoril dekana z naslednjimi besedami: »Ugleдни g. dekan! Potem, ko ste se posvetovali s kolegijem, brez katerega ne bi mogli ničesar, ste namenoma sklenili, da ne smem biti seznanjen s sklepom, ki ste ga sprejeli. Po mojem za mojo zavrnitev ni drugega vzroka kot pismo profesorja Collimicija. Kolikor bi jaz to zadevo molče prešel, bi me za vselej zaznamovala sramota, ki mi jo naprtujejo celo moji prijatelji. Zaradi tega nujno zahtevam predložite to pismo, v primeru pa, da mi bo to odklonjeno, bom zahteval razsodbo pri višjem svetu. Dekan potolaži A. P-a in ga spodbuja v njegovi borbi, vendar je Andrej Perlach o tem podvomil. Ko ga je proti primerni nagradi neki zvitez poučil, je naslednje dni Perlach kar naprej sitnarij pri dekamu. Pri tem se je opiral na dejstvo, da nekdo za vse to ve (verjetno je imel v mislih poprej omenjenega prekanjenca, ki naj bi ga fakulteta določila za člana v skorajšnji razpravi). In tako je moral dekan poslati pismeno obvestilo slehernemu članu kolegija, vendar se nekateri nanj niso odzvali. 24. 3. 1530, izroči javni notar dunajske univerze Perlachu prepise pisma, da bi se le ta lahko mogel braniti pred Collimicijem. Leta 1532 je medicinska fakulteta na dan sv. Tirbucija in Valerijana ponovno izvolila dr. Johannesa Gassegeba za dekana. 6. maja istega leta se ponovno, ker Andrej Perlach vztraja pri svoji zahtevi, sestane kolegij fakultete, kateremu Perlach predloži dve knjigi tehtne vsebine, eno napisano v latinščini, drugo v nemščini. Fakultetni svet se je odločil, da ti dve skrbno in prizadevno napisani knjigi ne da javnosti na ogled ampak da jih shrani v fakultetni blagajni.

V tem času je Dunajčane vznemirjala kuga, saj je med drugimi pobrala tudi dr. med. Simeniusa Laziusa, ki se je okužil in 19. 10. istega leta umrl. Dne 16. 11. zahteval dr. Jacobus Walch omenjeni knjigi Andreja Perlacha. Ze 17. 11. istega leta prejme univerzitetni notar ukaz, da jih prepíše. Fakultetni kolegij prejme dvorno pismo, ki zahteva takojšen odgovor. Kolegij prosi tedanjega rektorja univerze, naj odgovori na dvorno pismo, ker da je že po svojem ugledu za rešitev tako dolgo trajajočega spora najbolj primeren. Walrikus Fabri, rektor dunajske univerze, odgovarja ob navzočnosti dr. Johannesa Enzianerja in dr. Leopolda Jordana, po pretehtanju peticije Andreja Perlacha z naslednjimi besedami: »Vsi člani kolegija so Perlachu sicer naklonjeni, vendar so zaradi zahteve njegovega nasprotnika predali razsodnikovo razsodbo na prvo instanco, zaradi tega nikakor ni dopustno, da bi jo tako ugledna fakulteta zavrnila, ko jo rešuje višja instanca.« Andrej Perlach je bil z odgovorom zadovoljen in pomirjen. Leta 1533, ponovno na dan sv. Tiburcija in sv. Valerijana, je medicinska fakulteta izvolila Dunajčana dr. Leopolda Jordana za dekana. Avgusta tega leta izda dr. Fabri, rektor univerze v imenu dvornega veličanstva ukaz, da ne sme nihče na medicinski fakulteti prejeti višji naslov, v kolikor ne bi soglašal celotni zbor in bi tako sleherni član izrazil svoje so-glasje. Andrej Perlach še vedno ni prenehal borbo za višji naslov, čeprav vse dotlej ni uspel. Dne 13. 10. 1535 so izvolili dr. Frančiška Emerika Oppaviana za dekana fakultete. Prav takrat je bila na fakulteti ustanovljena komisija za boj proti kužnim boleznim, vendar se je izkazalo, da je brez moči zoper kugo. Dne 24. 2. zaprosi Perlach ponovno za znanstveni naslov licenciata. Sklenjeno je bilo, da mora prispevati za izpraševalno komisijo poleg 16 kruziosov in 15 din še steklenico muškarnega vina. Dne 16. decembra istega leta opravi Andrej Perlach licenciatni izpit in še isti mesec mu podeli v cerkvi sv. Stefana licenciat za medicino dr. Oppavian. Dne 16. 3. 1537 sprejme medicinski kolegij

Perlacha v fakultetni svet. Na dan sv. Kolomana, leta 1539, je Andrej Perlach že izbran za dekana medicinske fakultete, z imenom dr. Andreus Perlachius Stirus — (Stajerski). Konec decembra, to je dne 29. decembra 1539, skliče Perlach kongres zdravnikov in predstavnikov dunajske vlade zaradi boja zoper kugo. Fakulteta je izdala ob tej priložnosti navodila, da se zdravila za zdravljenje kužno bolnih ne smejo predpisati na receptu za druga zdravila, vse dokler se ni točno ugotovila diagnoza te bolezni. Hiše in ulice je treba čistiti in zadimiti z dišečimi zelišči in ogljem; na javnih mestih je treba zanetiti velike kresove z dišavami. Pregledati je treba vse lekarne in ugotoviti ali so zadostno založene z zdravili zoper kugo. Fakulteta je tudi izdala v ta namen knjižico dr. Andreja Perlacha, namenjeno bogatim in revnim meščanom z naslovom: »Listi ali zapisi«, ki vsebujejo pismena navodila za boj zoper to bolezen. Dne 7. januarja 1540 so obiskali pod vodstvom dekana medicinske fakultete Perlacha, ki pa imenoma ni naveden, kot prvo lekarno dr. Jakoba Walcha; v komisiji so bili dr. Fabri, dr. Haselreiter in dr. Soran. Dne 19. februarja 1540 predloži Perlach v navzočnosti medicinskega sveta fakultete vladnemu senatu na Dunaju knjigo proti kugi. Ta knjiga vsebuje šest poglavij navodil in seznam zdravil, ki morajo biti na zalogi v lekarni. Avtorju ni uspelo izslediti omenjene knjige. Leta 1547, na dan mučenca sv. Kolomana, je bil A. P. ponovno izvoljen za dekana medicinske fakultete z naslovom doktorja znanosti in doktorja medicine (latinski naslov *Artis et medicinae dr.*) Prav tako je bilo leta 1549. Leta 1550 je bil izvoljen za rektorja dunajske univerze, leta 1551 pa ponovno za dekana medicinske fakultete. Po njegovi smrti je izdal njegov prijatelj Jakob Oechsle (Taurelus ponovno njegove *Efemeride*, katerim doda elegijo Filipa Gundela, nanašajočo se na dunajske matematike:

Magnus Joannes Gmundanus, nobilis arte,
 Ingenio praestans et pietate gradus.
 Carus et Aoniis Purbachius ille Deabus,
 Cujus sat laudes nemo queat.
 Quique sua a patria duxit cognomen, Janus (i. e. Johannes Regiomontanus)

Fama doctrinae notus et astra suae.
 Clarus Joannes Phorcensis, clarus et alter
 Coperspegensis, lumina magna duo,
 Et Stabius nullas non ingeniosus ad artes,
 Plurima declarant ut monumenta viri.
 Preterea ingenii non dotes Stiborii una
 Effulgens Boii gloria magna soli.
 Quique suo studio divinae profuit arti
 Angelus, eximiae dexterritatis homo.
 Et Tannstaterus, Tantus non ultimus inter
 Quem sua praeclarum scripta fuisse docent.
 Tom Vogelinus vir solertissimus atque
 Senfthammer, studii sedulitate bonus,
 Andreasque potens sancta Perlachius arte,
 Invida quem nuper fata tulere senem.

Andrej Perlach in razvoj meritve časa

Andreja Perlacha je verjetno že vedno zanimala meritev časa. Kot matematik in astronom je bil kot mislec in razumnik povezan s prostorom. Obseg svojega mišljenja je razširil prek mej otipljivih predmetov. Na splošno ga je čas, ki je nevidljiv in doumljiv, pritegnil pri njegovem znanstvenem delovanju, saj je kot astronom imel čas za nekaj, kar prihaja in odhaja, ne povrne pa se več nikoli. Jasnemu mu je bilo, da je življenjski ritem človeka prilagojen biološkemu ritmu, pretežno pa ritmu izmene dneva z nočjo. Kakor so potrebe, še bolj pa razvijajoče se družbene razmere prisilile človeka k merjenju vsega, še zlasti pa merjenju časa, tako je Andrej Perlach verjetno že imel žepno uro. Še doma v Svečini je štel pomladi, polne lune, pa sončne vzhode, morda je že prisluškoval udarcem zvona ali bitju cerkvene ure iz bližnjega cerkvenega stolpa. Ljudje na vasi so, kolikor jih niso vznemirjali Turki, živeli mirno in je vas v tihih tajinstvenih nočeh spala, dokler je ni ob prvem svitu s kikirikanjem prebudil petelin, da so se kar brž odpravili po svojih poslih. Pri le teh je verjetno kot deček sodeloval tudi A. P., na domačem dvorišču je gotovo občudoval domačo perjad, ki izvira iz Indije in se prvič omenja pred dva tisoč leti pred našim štetjem pri Babiloncih, kjer je veljala za imenitno jed na kraljevski mizi. V Iranu, v stari Perziji, ki so jo imenovali deželo petelinov, so to perjad uvrstili med svete živali in so imeli Almo Mazdo za boga svetlobe in vsega dobrega. Za to je moral stražar na nočni straži prebuditi sveto žival, petelina, ki je s svojim kikirikanjem razgalil duhove teme in demone spanja. Dandanašnji človek živi naglo in nervozno, zadevajo ga stresi in tare ga managerska bolezen ter ni deležen vedno petelinovega kikirikanja, ki je poprej skozi stoletja napovedoval svetlobo. Helga Pohl opisuje v svojem delu »Wenn dein Schatten sechszehn Fuss misst, Berenike«, v povesti o merjenju časa od vodne ure starih Grkov in Rimljanov do atomske ure, kako je Berenika vsak trenutek hitela na vrt in si izmerila svojo senco, ko jo je Amasis, njen izvoljenec, čakal v oljčnem gaju. Grgatiognis iz Magare, ki je doživel osvajanje otoka Samosa, se ni mogel načuditi perzijski vojski, ki je imela s seboj tudi peteline. Grgatiognis je bil praznoveren in je imel kikirikanje za zlo znamenje. Darij in njegovi Perzijci si niso mogli kaj, da ne bi dovolili petelinu osvajalne poti na zahod brez harema kokoši in tako je kokoš osvojila Balkan. Perzijci premagani pri Maratonu in Salamini, so med begom pozabili na nje. Leta 1450 p. n. št. se pojavi v mestu Dardanos v Dardanelah petelin na denarju, prav tako v mestu Himera na Siciliji.

V Sibaridi so največji uživaški umetniki pregnali peteline iz svojega mesta prav zaradi kikirikanja, ki jih je motilo pri njihovem dolgotrajnem dnevnem spanju po prečuti noči. Koliko je petelin vplival na iznajdbo naprave za merjenje časa — na uro, ni čisto jasno, verjetno pa le precej. Saj je znano, da dolga obdobja človek sploh ni meril časa. Mladi narodi, ki so začeli osvajati zemljo in države so že imeli meč in plug, ure pa še ne. Prvo jim je bilo sonce in ob njem sončna oziroma peščena ura. Od najstarejših časov pa tja do 17. stoletja, torej še za življenje Andreja Perlacha, je bila v rabi vodna ura, tako imenovana klepsidra. Narejena je bila iz pokončne valjaste posode in je imela pri dnu ali v dnu luknjico, skozi katero se je iztekala voda v drugo posodo. Tako je vodna gladina v valjasti posodi usihala in napovedovala ob lestvici, dognani s poskusi, pretekli čas. Vzporedno je bila v rabi že omenjena peščena ura, ki simbolično pomeni minljivost. Klepsidra se navaja sočasno z znamenitim petelinom v grški književnosti pri Empedoklesu, Pindarju in Ajshilu, tako da lahko sklepamo na medsebojno povezavo med njo in petelinom, Alek-

sandrijski Heleni so prištevali medicino k tehničnim umetnostim. Medicinac je pripadal tehničnemu poklicu, h kateremu so prištevali med drugim arhitekta, kiparje, zlatarje in izdelovalce orožja. Mehanike, ki bi se v helenski dobi bavili izključno z urarstvom ni bilo. Sele v rimski dobi so se pojavili tako imenovani klepsidariji, izdelovalci ur. Zdravstvo, zvezdoznanstvo, merjenje časa in urarska umetnost, pa tudi izdelovanje horoskopov, je bilo najtesneje povezano. Večina dvornih in privatnih astrologov (horoskopoidi, matematiki) helenistične in rimske dobe je pripadalo zdravstvenemu stanu; bili so torej medicinci v ožjem smislu, bodisi kirurgi, ali padarji in barbirhi. Sele, ko so se pod vplivom peripatetske znanosti v aleksandrijskem obdobju medicina, naravoslovje in merjenje časa kot mehanika najtesneje med seboj povezale in se vsestransko pospeševale, so meritev časa oziroma priprave za to dosegle napredek, ki je bil za urarstvo bistveno pomemben. Herophilos (325–270 pr. n. št.) dožene sinhronizacijo med gibanjem srca in utripom arterij. Imel je žepno vodno uro, s katero je meril utrip arterije. Skupaj z Aristotelovim vnukom Erasistratesom osnuje aleksandrijsko medicinsko šolo in opredeli meritev časa v iatromatematiko, izdelovanje aparatov, orodja in instrumentov pa v iatromehaniko. Ta šola je mnogo prispevala k izboljšanju izdelave vodnih ur. S sodelovanjem medicincev z mehaniko so nastale vodne ure na kolesččke, ki jim je bila dodana številčnica in kazalec ter je tako nastal najstarejši vzorec utežne vodne ure. V času helenizma je bil Egipt največje tržišče z urami. Svoje instrumente je pošiljal v vse tedaj znane dežele sveta. Aleksandrijski poznavalci ur so bili zelo cenjeni na vseh dvorih in mestnih upravah. Zato pa je njihova tehnika imela velik vpliv na tovrstno tehniko v poznejšem obdobju. Najslavnejši antični mehanik Ktesibios iz Askre (2. stol. pr. n. št.) ni samo popolnjeval kirurških instrumentov, ampak izdeloval tudi vodne ure, vodne orgle, gasilske brizgalke, orodja in podobno. Njegovo pot so nato prehodili drugi antični tehniki, posebno Rimljani, nato Bizantinci in končno tehniki krščanskega srednjega veka. Učenje Helenov in Aleksandrijcev je bilo za zdravstvo zaradi njihove avtoritete vsa renesansa in to predvsem radi iatromatematične meritve časa, trajne vrednosti.

Dioskorides (1. pol. stol. n. št.) poudarja v svojem opisovanju vodne ure v delu »De materia medica« pomembnost te vrste ure za zdravniško prakso. Galen iz Pergama (129–201 po n. št.) uporablja vodno uro tudi za merjenje temperature in srčnega utripa. V svojih spisih, ki so polni določil časa, zdravnikom toplo priporoča ta pomagala. Njemu pripisujejo celo posebno knjigo, v kateri opisuje tehnično stran izdelovanja ur. Tudi bizantinski zdravniki so uporabljali vodne ure. Nicolas Cusanus iz Kuesa, ki je živel nekaj časa v takratnem Konstantinoplu in drugih krajih vzhodne rimske države, poroča leta 1440 o merjenju srčnega utripa z vodno uro. Zato ni čudno, če zasledimo med osebnimi zdravniki vzhodnorimskih cesarjev znanstvenike, ki so se bavili z mehaniko v medicinsko kirurške namene, nadalje z izdelovanjem ur v astronomskoastrološko in iatromatematične namene.

Mavrostos, osebni zdravnik cesarja Konstantina iz Kopronimusa (741 do 835), je napisal traktat o redkih medicinskih instrumentih. Ta spis večkrat omenjajo poznejše sirski in arabski enciklopedisti. Velik vpliv pa je imel na islamsko mehaniko in večino izdelovanja ur. Bizantinci so že poznali uro z navijalno vzmetjo (na pero). Povezanost zdravstva z meritvijo časa, astronomijo in astrologijo pa doseže pri Arabcih višek v srednjem veku. Mnogi muslimanski zdravniki so dozirali zdravila na podlagi matematičnih astronomskoastroloških pravil in po zakonih glasbene harmonije.

Muslimani in Mavri so prevzeli instrumente, aparate, stroje in orodja antike in Bizanca ter jih številčno obogatili. Izredno natančni so bili že njihovi astrolabiji, kvadranti, dioptriji, magnetne igle itd. Mnogi arabski znanstveniki, med njimi tudi zdravniki, so imeli naziv Al-Astrelabi, ki so se posebno izkazali pri izboljšanju raznovrstnih instrumentov.

Tu se srečujemo z astrolabom, napravo, ki je v starodavnosti rabila merjenje višine nebeških teles in grafičnemu reševanju nalog iz sferne astronomije. Kakor že omenjeno, je Andrej Perlach po lastni zamisli konstruiral »Astrolabium-arithmeticum«.

Arabski zdravniki so se izkazali kot izdelovalci ur (al-saati). Številni telesni zdravniki kalifov v Bagdadu, Damasku in Kairu ter drugod so zasloveli po vodnih urah, katere so kazale čas na stolpih džamije. Te ure so posebno občudovali križarji ob svojem prihodu na Orient in so po njih postali znani po vsej Evropi. Kalifi so premgli tudi utežne vodne ure, katere so prenašali iz rezidence v rezidenco. Zdravnik Riduan, ki je živel okoli leta 1200, je opisal delovanje kolesčk, verig in uteži, ki so sestavljale ure na džamiji v Damasku. Izdelal jo je namreč njegov oče za slovitega sultana Saladina (1146 do 1173). Arabski vzorec te vodne ure predstavlja s svojo dovršeno popolnostjo prehod med stolpno in domačo uro v novem veku. V tej uri že najdemo osnovne sestavne dele moderne utežne ure v edinstveno izraziti sestavi pogonskega mehanizma, s kotvico, regulatorjem, številčnico in kazalci.

S tako natančnimi urnimi mehanizmi so arabski znanstveniki ugotovili mesta soncu, mesecu, zvezdam in živalskemu krogu, ki so jim bila potrebna v iatromatematične namene.

Na začetku srednjega veka so se zdravniki z veliko vnemo lotili izboljšanja napredka teoretične in praktične meritve časa in mnogo prispevali nadaljnemu razvoju izdelovanja ure. Fizika, matematika, astronomija in mehanika so postale sestavni deli medicinskega študija in zdravniškega dela. Fiziki so posredovali antično naravno znanstvena spoznanja. Njim je bila na dvorih in v mestnih upravah, kjer so bili zaposleni kot znanstveni in politični sodelavci, zaupana meritev časa. Postali so horologi, oziroma astrologi, izdelovalci astroloških in astronomsko-astroloških instrumentov, pa tudi izdelovalci ur. Astrolog je bil filozof, geometer in matematik hkrati. O tem poroča Kristina iz Pize. Njen oče je bil okoli leta 1370 zdravnik in astrolog francoskega kralja Karla V., imenovanega »učeni«. V imenu kralja je postavljaj javne ure, katere so mu izdelali celo na račun njegovih kraljevih lastnih sredstev. V 14. stoletju so vladarji čedalje bolj pospeševali izobrazbo zdravnikov-laikov in pravnikov. Pod vplivom siderizma in razlaganja zvezd so imeli zdravniki astrologe za svoje svetovalce in so le ti na ta način postali pospeševalci globalne meritve časa in izdelovanja ur. Uvedli so državljanski dan (dies civilis), rimsko pravo in moderno štetje časa. Razdelitev dneva 2-krat po 12 ur (imenovano pol ure), ali 24 ur (imenovana polna ura), je zamenjala cerkvene hore. Ze v drugi polovici 13. stoletja se ukvarjajo kastilski kralj Alfonz X., imenovan »učeni« in njegovi zdravniki svetovalci z določitvijo kraja in časa na morju in na kopnem. Po njem imenovane tablice je uporabljala navtika cela stoletja. Do podrobnosti je ohranjen opis živosrebrne ure nekega Kastilca, iz katerega je razvidno, kako zelo so si prizadevali, da bi opustili arabske vodne ure. Za časa francoskega kralja Filipa »Lepega« (1285—1314) je bil objavljen opis prave ure na kolesčke. Z meritvijo časa na širšem območju postane ura last vseh ljudi. Postavljati so jih začeli na stolpih rotovžev in na mestnih vratih. Vse do 18. stoletja se ni samo plemstvo, ampak tudi ljudstvo ravnalo pri uporabi zdravil po položaju sonca, meseca, planetov in tudi živalskega kroga. To je bilo lično prikazano na

kompliciranih urah s točno navedbo časa za puščanje krvi itd. Zelo znana zdravniška, oče Giacomo (1293—1359) in njegov sin Giovanni (1318—1389) sta bila astronom, mehanika in izdelovalca ur hkrati. Ko so se v prvi četrtini 15. stoletja pojavili tiskani koledarji in almanahi, pa še danes znane pratike, so bili zopet zdravniki tisti, ki so se z njihovo izdajo in razmnoževanjem posebno izkazali. A. P. se je zlasti ukvarjal z izdajo almanahov, koledarjev z astronomskimi in astrološkimi podatki, kakšne so izdajali že njegovi predhodniki in si s tem ustvaril med Slovenci velik sloves.

Mehanično pojmovanje življenja in dogodkov, ki jo je zastopala medicina od Descartesa in Galileja je bilo za razvoj merjenja časa in izdelovanja ur nad vse pomembno. Kot izhodišče vsemu temu je rabilo Descartesovo naziranje, da so živali stroji. Tukaj se srečamo s tako imenovano urno enačbo, ki je filozofe, fizike in matematike zaposlovala cela desetletja in dovedla do ureničitve do znanstveno dokazanja merjenja časa in do rabe ure v krogih, v katere še vse dotlej ni prodrla. Galileo Galilei je že v času Descartesa (1595 do 1650) postavil mehaniko na razumne temelje. Veliki orač na ledini mehničnega nazora je začel leta 1581 v Pizi študij medicine, katerega pa je po dveh letih zamenjal s študijem filozofije, matematike in astrologije. Toda medicina je bila tista, ki ga je dovedla do zakona o nihanju. Galilei je priporočal uporabo nihala za merjenje srčnega utripa in vročine. V medicinski namene je celo konstruiral nihalo, ki ga je imenoval »pulsilogus«. Galilejeve zakone, katere nato Newton prenese na ozvezdja, so obenem pomagali osnovati moderno balistiko. Ako še upoštevamo pomembnost mikroskopije v medicini, nam postanejo razumljive Galilejeve zasluge za razvoj optike in optičnih instrumentov. Leta 1666 konstruiral Galilejev znanstveni naslednik, znameniti matematik in fizik Kristijan Huygens (1629—1695) prve ure na vzmeti in leta 1673 postane spiralna vzmet povsod sestavni del žepnih ur. Z nahačom so bile konec 17. in v začetku 18. stoletja celo že oskrbljene stolpne ure. Znameniti Denis Papin (1674—1714), Huygensov asistent, ima v nadaljnjem razvoju ure posebne zasluge. Kot sin zdravnika, ki je pripadal zelo znani družini Blois izdelovalcev ur, je Papin študiral tudi medicino in ko si je leta 1685 v Angersu pridobil doktorski klobuk, je deloval kot splošni zdravnik. Kot hugenot je moral zbežati v Anglijo, kjer se je spoznal z znanima fizikom in matematikom Robertom Boylejem in Hookom. Pozneje se je naselil v Marburgu v Nemčiji, kjer je poučeval matematiko. Tukaj je izvajal svoje najbolj zanimive poskuse s paro in jo priporočal ladjedelništvu in sploh vsej industriji. Znanstvenemu napredku v merjenju časa uspe že v 15. stoletju izpodrinuti antično sončno uro, katera je pokazala le dolžino sence. Njeno mesto prevzame sončna ura, ki je z odčitanjem dolžine sence omogočila ugotoviti točnejši čas. To je vodilo v reformo Julijanskega in Gregorijanskega koledarja, za kar ima poleg drugih velike zasluge tudi osebni zdravnik papeža Pavla II., Girolamo Fracastoro (1478—1553). Ta je spremljal papeža Pavla II. na tridentinski koncil, ki je koledarsko reformo tudi potrdil. Prvo merjenje meridiana od Pariza do Amiens je opravil Jean Fernel (1497—1558), ki je bil profesor v Parizu in osebni zdravnik kralja Henrika II. To mu je uspelo z določitvijo višine pola na vožnji od Pariza do Amiens in z na vozu pričvrščenim hodometrom pri vožnji nazaj. Toda za uvedbo metode točne določitve meridiana in zemeljske dolžine (kraj in čas), ki je postala za ladijski promet neogibno potrebna, gre zasluga astronomu in mehaniku Gemma Friziusa (1508—1555) iz Antwerpna. Frizius je bil sprva praktični zdravnik, nato je poučeval od leta 1540 dalje na univerzi matematika, postal pa je tudi profesor za medicino. Teoretično in praktično podkovan se je posvetil predvsem izboljšavi astronomskih instrumentov. Postavljen je

zvezdarn na Greenwichu in Parizu konec 17. stoletja je pomenilo temeljni kamen ne samo za astronomijo in ladijski promet ampak tudi za merjenje časa in izdelovanja ur. Pod vodstvom zdravnika Laudette Perraulta (1613—1688) je bil izgotovljen pariški observatorij.

Od petelina, vodne ure in krajevnega časa do medicinskih kronografov in določanja časa po vsem svetu pelje zelo dolga pot. Medicina ima velike zasluge na vseh odločilnih preokretih v njihovem razvoju, h kateremu so doprinašali zdravniki mnogih dežel. Eden med njimi, s katerim se lahko ponašamo tudi mi Slovenci, je naš rojak iz Svečine, znameniti matematik, astronom, astrolog in medicinec Andrej Perlach. Iz življenjske poti velikih znanstvenikov, ki so bili obenem tudi zdravniki, je razvidno, da je bila tudi znanstvena pot Andreja Perlacha podobna poti vseh drugih, ki so prispevali k merjenju nasploh, še posebej k merjenju časa, s čimer so pripomogli k višji stopnji človeške civilizacije.

Astrologija in njen pomen v znanosti ali zakaj se je tudi Andrej Perlach bavil z njo.

Astrologija se je razvila kot lažna znanost iz verovanja, da zvezde vplivajo na vsa dogajanja na zemlji. Izhaja od Kaldejcev, o katerih so jo prevzeli Egipčani, od teh Rimljani in nato Arabci. V srednjem veku je bila že tolikanj razširjena, da so se morali z njo zaradi lastnega obstanka ukvarjati celo najpomembnejši evropski astronomi, kakor Brahe, Kepler in Regiomontanus. Znanstveniki so imeli zemljo za središče sveta, bili so geocentričnega nazora in se jim je dozdevalo, da so letni časi in narava odvisni od položaja sonca, da povzročajo naravni pojav lunine mene in da imajo zaradi tega tudi druga nebesna telesa odločujoč vpliv na človeško usodo. Še v 16. stoletju se bavijo vsi astronomi in matematiki z astrologijo. Zato je razumljivo, da se z njo bavi tudi naš Andrej Perlach. Kot astronomu in matematiku mu je bilo znano da so prav astrologi cela stoletja zbirali podatke o potovanju planetov po živalskem krogu (zodiaku) in s tem znatno prispevali prav k razvitku astronomije.

Andreju Perlachu še ni bila znana ogromna Asurbanipalova knjižnica, ki jo je odkril šele leta 1845 sir Austen Layard, ko je po naročilu britanskega muzeja začel z izkopavanjem na levem bregu Tigrisa in nasproti Mozula naletel na domnevne razvaline pogrešanega glavnega mesta Asircev, imenovanega Ninive. V teh zgodovinskih ostankih so dremale ogromne glinaste plošče knjižnice pravkar imenovanega asirskega kralja. Le te so našle svoja zavetja v britanskem muzeju, kjer so jih filologi z največjo muko vendar le prečitali. Tudi Louvre v Parizu in vseučilišna knjižnica v Philadelphiji sta obogatela z arhivi iz mezopotamskih svetišč še izza prejšnjih izkopavanj. Tu hranijo pravne pogodbe, molitve, himne in psalme iz verskih in literarnih del v svetiščih tega časa. Posebno številne so zgodovinske listine. Med temi s klinasto pisavo popisanimi glinastimi ploščami so tudi številne glinaste plošče z astrološko vsebino. Za nje so se posebej zanimali. Samo ob sebi je razumljivo, da niso samo prastara verstva videla na nebu svojega panteona, ampak da je bila z ozvezdji najtesneje povezana vsa kronologija, kakor štetje let, koledar itd. Saturn, Jupiter, Mars, Sonce, Venera, Merkur in Mesec tvorijo redosled antičnega vrstnega reda. To velja še danes, vendar moramo Sonce zamenjati z Zemljo in k Zemlji prišteti še Mesec. To je bil heliocentrični sistem starih Grkov, ki so ga pa poznali že stari narodi še pred Egipčani pozneje pa je postal temelj sistemu, ki ga je zgradil znameniti Poljak Nikolaj Kopernik (1473—1543), zdravnik in kanonik, sodobnik Andreja Perlacha. Največ pa je

pridobila zgodovinska znanost iz teh starih astronomsko-astroloških plošč. To je razvidno iz enega med drugimi mnogimi primeri. Vrstni red dinastij v Babilonu je sicer že bil znan z drugih plošč in deloma iz grških virov, toda vsaki regent le po času svojega vladanja, medtem ko o letnicah vladanja ni bilo nič znanega. Opazovanje Venere, opisano na glinasti plošči, je dalo o tem planetu tako zanesljive podatke, ki so bili najtesneje povezani s podatki nekega vladajočega kralja, da je prav zato Fotberinghamu in Schochu uspelo dognati tudi točno letnico vladanja. Na ta način je bilo moč izračunati čas vladanja posameznih kraljevskih dinastij in z njimi dognati tudi podatke iz zgodovine teh narodov za tri tisoč let pred našim štetjem, in to do leta točno. Te astronomsko astrološke plošče pa vsebujejo tudi razna imena, razlage dogodkov glede na položaj zvezd. Tako je stopila astrologija, ki so jo stoletja sicer premagala, zopet na področje današnje znanosti, saj je bila za razumevanje starih tekstov nenadomestljiva. Iusener in posebno pa Bauche Leclercy sta v Parizu začela ob začetku našega stoletja raziskovati stare grške astrološke spise. Obenem je društvo starofiloloških znanstvenikov pripravilo katalog »Catalogus Codicum Astrologorum Graecorum«. Nastalo je spoznanje, da astrologija ni samo staro praznoverje, ki je kot tako za nas nezanimiva in so jo raziskovali le toliko, kolikor je zgolj povečevala človeško znato in napačno pojmovanje. Na stopnjo čaranja je zdrknila že v helenistični dobi antike, če že ne morda v poznem Babilonu. Na tej stopnji je ostala tudi skozi ves arabski in krščanski vek in jo je obdajal svetniški sij antične vede. V času svoje prosperitete je bila veliko več. Zajemala je v celoti filozofijo in znanost sploh ter tako pronicala v vsa področja človekove miselnosti in delovanja. Brez takega pojmovanja si starogrške filozofije sploh ne moremo predstavljati. Ima pa še tudi danes, čeprav ne posebno, veljavo v tradiciji narodnih verskih običajev, ob nastopu pomladanskega enakonočja, polni luni, in glede določitve Velike noči. Zato nas ne sme presenetiti, da je astrologija izredno privlačevala vse pomembne znanstvenike prejšnjih stoletij in ti so navadno bili matematiki, astronomi, astrologi in zdravniki hkrati tako tudi naš Adrej Perlach iz Svečine. Ko je znanosti rabila ena institucija, ki so jo predstavljali duhovništvo, arhivi in knjižnice svetišča, je vladala enotnost v gledanju na svetovni nazor, bogoslužje (kult) in koledar. Takrat je čutil posameznik duševno in telesno povezanost z vesoljem. Pravila in izkušnje iz tega časa so dospela do nas le fragmentarno. Danes se čutimo še bolj kot nekdanj za del celote in smo zaradi tega pod vplivom vesolja, ki se nam razodeva v sončnih pegah, kozmičnem zračenju, zračni elektriki, magnetizmu in še z mnogimi drugimi fizikalnimi dejavniki, ki so današnji znanosti scela znani, čeprav so prastari. Zanimivo pa je, kako so naši predniki odkrili pot iz vesolja do človeka. Ta pot je brez dvoma zanimala vse znanstvenike, ki so se v preteklosti, ko še ni bilo jasnega odgovora na to, kot astronomi in astrologi še posebej bavili s tem vprašanjem. Odveč bi bil sleherni dvom, da ni temu vprašanju posvetil velike pozornosti tudi naš A. P. kot viden predstavnik astronomov in astrologov 16. stoletja. V literaturi je najti, da so naši predniki našli pot iz vesolja do človeka v tem, da se končno trenutna slika vesolja o tem kar se tam ta hip dogaja, združi s trenutnim dogajanjem na zemlji. Makrokozmos mora biti do podrobnosti enak mikrokozmosu, torej tudi človek v svojem fizičnem obstoju, prav tako pa tudi rastlina in žival, pa celo kamen. Vsota vseh kozmičnih sil se po tem starem učenju odraža nepretrgoma v polju kozmičnih silnic na zemlji. Na tem sloni horoskop, ki se še vedno naslanja na učenje, Plotomeja in Firmikusa ter poznejših astrologov. To učenje pa ne upošteva, da se je vesolje v 1000 ali 2000 letih spremenilo in da so ta pravila že zdavnaj zastarela, že kakor so bila zastarela še za

Ptolomeja in Firmikusa. Kljub temu ljudje še dandanes bero radi horoskope, nekateri vladarji so jih zase celo posebej naročevali in jim tem bolj verjeli, čim bolj so le ti bili tajinstveni, tako da sta ob tem postajali stvarna uvidevnost in kritičnost tem manjši. Drugi način povezave z vesoljem je bil v določitvi ure. Mars obvlada uro, pravi v svojem delu znameniti pesnik in dramatik F. Schiller. Prvotno je bil način razdelitve znanstvena astronomska razdelitev kroga z označbo epoh in podepoh. Naša današnja razdelitev mesecev na tedne, kakor leta na koledarske mesece še ponazarja takšno razdelitev. Sicer pa je to učenje zdrknilo že davno na nivo sterilnega, čeprav se konsekvantno nadaljuje in je notranji smisel teh pravil že s koledarskimi reformami spremenjen in tako popolnoma oddvojen od ritma vesolja. Zanesljivo pa je, da so se kozmične sile in medicina druga z drugo prepletale in obogatele. Puščalca krvi in njegovega rodovskega očeta, nebeškega moža, prototipa človeka na nebeškem svodu, prastaro obliko nebeške ideje v Platonu, ki je v nenehnem stiku z vsemi njunimi odsevi, smo še ohranili v pratikah vse do danes. Vsaki člen odgovarjajočega človeškega lika na nebu, ki je astronomsko-astrološko počaščen s specifičnimi žarki enega od planetov, obsevajo sočasno človeka, njegovo zemeljsko podobo, isti žarki. Na tej podobi se bodo torej pokazale vse zdravilne moči v času sevanja, so pa lahko ugodne ali neugodne. Tega posebnega sevanja so deležne tudi zdravilne rastline in minerali. V vsaki rastlini in mineralu prevladuje posebna zmes, torej dejavnik, ki posebno harmonira z nebeško rezonanco, zato ni nepomembna naklonjenost dejavnika na nebeškem svodu delovanju določene substance kakor tudi njenem pridobivanju in njeni uporabi. Pri tem pa pripadnost rastlin in mineralov posameznim planetom ni poljubna. Ko se je odgrnila tančica raz Venerin pentagram (peterokraka zvezda — magični simbol, ki se javlja na spomenikih v Afriki in Mali Aziji, v krščanski simboliki pa pomeni večnost) in bila odkrita tajna pot tega planeta, je postalo jasno, po čem so cvetovi, ki oponašajo s svojimi listi to obliko, dobili to znamenje (simbol). Razdelitev prenatalnega in postnatalnega življenja po posameznih periodah planetov, ki določajo časovna obdobja z vmesnimi prehodi, je natančno urejena skladno z nebeškim ritmom. Bogovi planetov so učlovečene projekcije na gigante, ki v svojih periodah pretrpijo človeške usode od koncepcije do smrti in zavetnega vstajenja. Te astrološko pisane stavke beremo s pridom samo, ako si moramo stvarno predočiti mitološka in kulturna stališča. Postanejo pa pomembni častilcem božanstev kakor je v stiski ravnal tudi človek v preteklosti, ko mu še niso bili na voljo eksaktni znanstveni odgovori. Primerjava značajev ljudi glede na planete ali celo obratno, razporeditev ljudi na posamezne tipe, podobnim tirnicam planetov, pojasnjuje kakšen vzor so našli ljudje na nebeškem svodu. Dobrodušna in vesela umirjenost enakomerno se gibajočega se Jupitra ali opreznega, kar hipoma poskakujočega krvavordečega Marsa dajeta precej točno zrcalno sliko podobnega obnašanja pri človeku. S tem se pokaže astrologija v svoji prvotnosti kot smiselna, za razumevanje njene prvotne, sicer bogate vrednosti po pomembnosti, pa si jo moramo zamisliti predstavljeno v dobo astrološkega razcveta z le temu ustreznou kulturno stopnjo. Vsekakor so astrološka vprašanja privlačevala ljudi in so se zato nujno morali njihovi razlagalci, namreč znanstveniki astronomi ukvarjati z astrologijo. S tem pa ni rečeno, da so v njej sami iskali odgovor na mnoga vprašanja, katera še niso bila za njihovega življenja razjasnjena. Zato se je tudi A. P. ukvarjal na dunajski artistski fakulteti kot profesor matematike in astrologije s to lažno znanostjo in se verjetno mora glede že prikazanih mnenj o delovanju makrokozmosa na bolezen in njihovo zdravljenje boriti, da bi se povzpел do vidnega mesta tudi v medicini.

Andrej Perlach in njegovo pojmovanje inkubacijske dobe

Za njegovega življenja je še vedno razsajala najhujša nalezljiva bolezen v zgodovini, namreč kuga. Zdravniki so že pred izbruhom vidnih znamenj te bolezni opazili, da je oboleli v nekem stanju, ki ne ustreza zdravemu. Obdobje takega stanja inkubacije pomeni obenem določen stadij v poteku neke bolezni, najpogosteje nalezljive. Latinska beseda *incubatio* pomeni toliko kot ležati na neki podlagi, medtem ko ima Plinij za inkubacijo dozorevanje jajčec. Inkubacija je imela tudi v antičnem zdravstvu poseben pomen. S tem nazivom so namreč imenovali stanje bolnika v Eskulapovem svetišču, kjer bi mu naj sanje obrazložile njegovo bolezen in nakazale način ozdravitve. Ta ritual se je zelo dolgo ohranil in ga je najti še v 4. stoletju po n.š. V eni od disertacij z naslovom »De incubatione« iz leta 1742 je navedeno, da so se k takem stanju, kakor smo ga pravkar navedli, zatekali še v 19. stoletju v samostanu Antona Padovanskega. Pozneje se ta pojem namreč po spečem človeku prenese na bolezen samo, ker »spi« v telesu. Nekateri avtorji so pisali celo o zgodovini inkubacije. Pojasnjevali so, kako začetna znamenja bolezni navadno nakazujejo neko nenormalno (nezdravo) stanje, ki so ga imenovali inkubacija, le ta je še brez vidnih bolezenskih znamenj. Razmeroma dolgo je trajalo, da se je ta izraz v medicini popolnoma udomačil. Leta 1838 je izšel enciklopedijski slovar medicinskih znanosti, ki tolmači inkubacijo kot dozorevanje, vendar že v letu 1840 že zamenja nova izdaja pravkar navedenega slovarja termin inkubacija s terminom *latencia*. Štiri leta pozneje pa kritični etnološki medicinski leksikon navaja, da pomeni inkubacija razvojni potek cepljene ali necepljene nalezljive bolezni. Bolezen samo pa razčlenjuje v predhodna znamenja, invazijo, stopnjevanje, višek bolezni, odločitev, pojemanje in rekonvalescenco — torej gre za razčlenitev poteka bolezni, kakor je bila v navadi še v predbakteriološki dobi, ko so patološke procese primerjali s kemijskimi reakcijami. V petdesetih letih prejšnjega stoletja se je izraz inkubacija dokončno uveljavil. Največjo zaslugo za to ima celična patologija, ki je odprla pogled v pravo bistvo bolezni. Medtem ko drugi avtorji govorijo o prodromih oz. o podromnem stanju pa že Virchow, oče celularne patologije, desledno uporablja naziv inkubacija. Najpomembnejše besede pa je izrekel Nägeli: »Nalezljive bolezni imajo svojo inkubacijo«.

Andrej Perlach, eden med najvidnejšimi dunajskimi zdravniki je morda že pred vidnimi bolezenskimi znamenji kuge računal z določenim, vendar še ne točno dognanim inkubacijskim časom, čeprav ga ni tako imenoval. Za Andreja Perlacha, matematika in astronoma, ki je imel meritev časa za enega med najvažnejšimi dejavniki v človeškem življenju, lahko domnevamo, da je bila tudi zanj inkubacija eden med razlogi, da je zapustil svojo prvotno stroko (filozofijo) in se nato z isto vnemo posvetil medicini.

ANDREAS PERLACH UND SEIN BEITRAG ZUR ENTWICKLUNG DER ZEITMESSUNG

Zusammenfassung

Vor dem vorhellenistischen Altertum maß der Mensch überhaupt nicht die Zeit. Der Lebensrythmus wie auch sein Arbeitsrythmus waren dem biologischen Rythmus angepasst. Sein Lebensrythmus richtete sich in erster Linie dem Rythmus des Tages und der Nacht nach.

In eigenem Interesse, vielmehr aber die Entwicklung der gesellschaftlichen Beziehungen zwangen den Menschen, dass er alles zu messen versuchte, insbesondere die Zeit. Zuerst zählte er Frühlinge, dann Vollmonde, die Sonnenaufgänge usw., bis er nicht die Uhr erfand, die im Anfang eine Sonnen- und Sanduhr war. Mit dem ersten Zeitmessinstrument — der Uhr, begannen sich auch verschiedene Pseudowissenschaften, wie zum Beispiel Astrologie und andere zu entwickeln. Der reichen Fantasie wegens, welche einige Astrologen besaßen, sind auch die Astronomie und andere Wissenschaften zur Erscheinung gekommen. Auf Grund der schon erforschten Tatsachen der historischen Medizin und der Kulturgeschichte schildert Autor kurze Entwicklung des Zeitmessens und der Forschern, die sein Obulus dazu brachten. Der Autor will erleutern die enge Verbundenheit der Zeitmessung mit der Uhrenmacherkunst, Astrologie, Astronomie, Mathematik und Medizin, mit deren sich viele berühmte alte Forscher beruflich beschäftigt haben und erreichten in erwähnten Fächern weltlichen Ruf. Einer von denen war auch Andreas Perlach aus Svečina bei Maribor, der viermal Dekan und einmal Rektor der Wiener Universität war. Andreas Perlach wurde bis heute von mehreren slowenischen Autoren z. B. Ivan Pinter als Medikohlstoriker, Primož Simoniti als klassischer Philologe und Vladimir Murko als Kulturhistoriker erforscht. Mit dem Wunsch nur eine Skizze des wirklichen Gesichtes dieses grossen Mathematikers, Astrologen, Astronomen und Arztes zu geben, versucht der Autor mit den bereits erwähnten Tatsachen über den harten Kampf des Andreas Perlach mit der damaligen gesellschaftlichen Hierarchie und vorallem seine grossen Verdienste bei der Bekämpfung der Pest, die in dieser Zeit als Epidemie in ganzem Staat Österreich ausgebreitet war, zu schildern. Der Autor ist der Meinung, dass Andreas Perlach bei der Ausbreitung dieser Krankheit schon die Inkubationszeit in Betracht genommen hatte, und hat damit mit der rechtzeitigen Isolierung der Kranken die Pest zu stillen geholfen. Als Mathematiker und Astronome besaß er einen Scharfsinn für die Zeitmessung, was diesen Erfolg ihm ermöglichte. Hier findet man auch die Antwort, weshalb sich Andreas Perlach erst nach den Erfolgen, die er in der Mathematik und Astronomie erlang, dann der Medizin widmete. Andreas Perlach lebte in der Zeit Karl des Fünften, in dessen Staat die Sonne nicht versang und war als Rektor der Wiener Universität auch, einer ranghöchsten Vertreter der Wissenschaft in diesem Staate. Die Zugehörigkeit dem slowenischen Volke hat er mit der Gründung des Stipendiums für südsteirische Studenten bestätigt. Primož Trubar hat 1551 das erste slowenische Buch verfasst und herausgegeben, das uns in die Reihe der Kulturvölker eingliederte. Das war zugleich das Sterbejahr von Andreas Perlach, der meistens in Wien wirkte und daselbst in unserer Kulturgeschichte noch nicht solchen Platz einnehmen konnte, den er verdient.

Literatura

1. »Acta facultatis Medicae Universitatis Vindobonensis III.«
2. »Speculum Academicum Viennense, seu Magistratus antiquissimae et Celebrerrimae Universitatis Viennensis a primo ejusdem Auspicio ad nostra tempora Chronologice, Historice et Lemmatice exhibitus D. Joanne Josepho Locher J. U. D., Aule et iudicorum advocato nec non inclytae Nationis Saxonicae procuratore eis emerito.«
3. »Wien's Buchdrucker-Geschichte 1482—1882 herausgegeben von den Buchdruckern Wiens verfasst von Dr. Anton Mayer-Sekretär und Ausschuss des Vereins für Landeskunde Niederoesterreich.«
4. Acta Facultatis Medicae III 1490—1558 auf Veranlassung des medicinischen Doctorencollegiums aus der Originalhandschrift herausgegeben von dr. Karl Schrauf. Wien 1904.
5. Ritter von Aschbach: Historie der Wiener Universität und ihre Humanisten im Zeitalter Kaiser Maximilian I. von Joseph Ritter von Aschbach. Acta medica III. Wien (1877), str. 202—243.
6. Fran Bradač, Latinsko-slovenski slovar DZS, 1972.
7. M. Kostrenčič — V. Gortan — Z. Herkov, Lexicon latinitatis medii aevi Jugoslaviae. Zagreb 1969.
8. Primož Simoniti, Humanizem na Slovenskem. Ljubljana 1979, str. 202.

9. Josip Gruden, Zgodovina slovenskega naroda. Celovec 1912, str. 315, 417.
10. V. Murko, Starejši slovenski znanstveniki. Zbornik za zgodovino narodoslovja in tehnike 2, Ljubljana 1973.
11. Helga Pohl, »Wenn dein Schatten sechszehn Fuss misst, Berenike« — povest o merjenju časa od vodne do atomske ure.

SVEČINSKI SVET DO LETA 1600

Jože Koropec*

UDK 332(091)(497.12-18 Svečina)»11/18«

KOROPEC Jože: Svečinski svet do leta 1600. (Das Land von Svečina bis zum Jahre 1600.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 75—92.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Zahodno od Sentilja v Slovenskih goricah sta se ob sedanji jugoslovansko-avstrijski meji začeli v drugi polovici 12. stoletja oblikovati župnija Svečina, inkorporirana samostanu v Admontu, in svečinsko zemljiško gospodarstvo, dodeljeno samostanu v Sekavi (Seckau).

Vinogradništvo je na Svečinskem znano od konca 12. stoletja. Postajalo je ena glavnih gospodarskih panog. Mnogo je pomenila tudi živinoreja. Mlinska kolesa so se tod vrtela že konec 13. stoletja. Živahnost je vnašala zlasti važna cesta prek Plača. Že na začetku 15. stoletja je bila družba precej razslojena. Iz svečinskega okolja je izšel doktor Andrej Perlach (1490—1551). Deloval je na Dunaju kot ugledni matematik, zvezdoslovec in zdravnik. Bil je tudi rektor dunajske univerze.

UDK 332(091)(497.12-18 Svečina)»11/18«

KOROPEC Jože: The Land of Svečina to the Year 1600. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, p. 75—92.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

To the west of Sentilj in Slovenske gorice at the present Yugoslav-Austrian frontier the parish of Svečina, incorporated in the monastery of Admont and the manorial estate of Svečina, assigned to the monastery of Seckau, began to form themselves in the second half of the 12th century.

Viticulture had been known in the area of Svečina since the end of the 12th century. It became one of the chief economic branches. Stock-breeding, too, was of great importance. Already at the end of the 13th century the mill-wheels had turned round. The important road via Plač entered especially liveliness. Already at the beginning of the 15th century the society had been split into different classes.

Out of the environment of Svečina came Dr. Andrew Perlach (1490—1551). He worked in Vienna as a renowned scientist, astronom and physician. He was also Chancellor at the University of Vienna.

Svečinska krajevna skupnost, okoliš štirirazredne osnovne šole oziroma svečinska župnija leže zahodno od krajevne skupnosti Sentilj v Slovenskih goricah ob meji z Avstrijo. Poleg Svečine so v njih kraji Ciringa, Plač, Podigrac, Slatinski Dol, Spičnik in severni del Vrtič.

V že vsaj poldrugo tisočletje poseljeni prijazni rodovitni svet so prišli Slovenci v drugi polovici 6. stoletja. O njih vemo tu do konca 12. stoletja le toliko, kolikor nam pove skupna slovenska zgodovina za vso to dolgo dobo.

V avguštinskem Marijinem samostanu, ustanovljenem leta 1140 v Sekavi-Seckau (aeverovzhodno od Judenburga) so po letu 1180 spisali latinsko bratovščinsko knjigo. V njej naletimo na strani 364 na laika Gunther-a iz »Wetscin«

* Dr. Jože Koropec, redni profesor na Pedagoški fakulteti Maribor.

in na ime »Spiso de Wetscine«, na strani 367 na redovnico »Mahthilt de Wetsine«, in na strani 397 na sporočilo, da je laik Reinhart podaril vinograd »Wetscin«.¹

V štajerskem deželnem arhivu v Gradcu-Graz hranijo originalno latinsko listino, datirano z 19. marcem 1197. Z njo je salzburški nadškof Adalbert (1168 do 1177 in 1183—1197), sicer sin češkega vladarja, od 1158 kralja Vladislava I. (1140—1173), potrdil kmalu po nastopu novega sekavskega samostanskega predstojnika samostanu njegove pravice. V njej je tudi sporočal, da je nedavno tudi posvetil kapelo svetega Andreja (capellam sancti Andree) v vasi Svečina (villa Wetsin). Tu so menihi imeli tudi svoj dvor (curtis) in v njem se je zbirala cerkvena desetina. Pravico do njene polovice je nadškof priznal samostanu kot svečinskemu zemljiškemu gospodu. Ker je bila svečinska kapela doka oddaljena, je nadškof tudi zanjo odločil, da njen župnik (plebanus) ima podarjeno in dohodke, da krsti dojenčke, pokopava mrtve, da ne dela sile sodni oblasti in zemlji samostana ali njegovim upraviteljem (provisor), da pa župnik in njeovi prebivalci s svojim razpolagajo.

Svečinska župnija se je oddelila od jareninske že leta 1139 znane cerkve, priznane admontskemu samostanu, ustanovljenem 1074. leta. Svečina je torej 1197 že bila gruščasto vaško naselje, v niem so nedavno zgradili svetišče, ki pa je nadškof pred kratkim, vsekakor po letu 1183, tudi osebno posvetil. V niem je že stal dvor za sekavske upravitelje svečinskega zemljiškega gospostva. Postala je sedež samostojne župnije.² Salzburški nadškof Eberhard II. (1201—1246) je potrdil sekavskemu samostanu z listino, izdano v Salzburgu 11. decembra 1208, tudi vasi Svečino (Wetscine) in Slatino (Sulze), kar sta ustanovi darovali že Gertruda in njena hči Matilda. Truda, ki je darovala Svečino (Wechschanz Wetschna) je bila Cmureška.³

Zgleda, da je stranska veja Cmureških, znanih od 1151, dobila od cmureškega zemljiškega gospostva oddeljen svečinski svet, živela tu v svoji plemiški nostojanki in vse svoje zapustila sekavskemu samostanu. Slednji je postal 1215 bivališče kanonikov in Sekava že 1218 sedež škofije, predhodnica sedanje graške škofije.

Dne 29. septembra 1250 zverno iz listine, v kateri so zapisani kot pričé tudi Widitz, Neso in Geroldus de Wetskein, da je bil tudi Klanec — Glenz že v sekavskem svečinskem gospostvu.

Dne 11. februaria 1269 so izjavili bratje Ditmar, Henrik in Ortolf iz Strettweg-a, severno od Judenburga, da desetina v Svečini (Witschein), ki jo uživa njihov brat Oton le dosmrtno (župnik v St. Marein pri Knittelfeldu, 1269—1297), ni dedni fevd. Namesto starejših zapisov krajevnega imena se je prvič pojavil Witschein, nato pretežno tako pisan v latinskih in nemških listinah, vendar že leta 1270 kot Wetschina. Hadmar na Žlembergu (južno od Lučan — Leutschach), ki se je že 29. septembra 1250 pomiril s Sekavo, je tudi pred smrtjo obžaloval svoje nasilje nad sekavsko posejstvo na Klancu, njegova vdova se je 16. avgusta 1263 zase in za oba sinova stinjala z njegovo poravnavo. Devet let kasneje je 28. maja 1278 salzburški nadškof potrdil Admontu pravico, da so svečinski pravi župniki izmed njegovih menihov. Poslej bodo o svečinskem svetu mnogo odločali sekavski prošti kot svečinski zemljiški gospodi in admont-

¹ Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev 4, 1915, št. 927.

² Ignaz Orožen, Das Bisthum und die Diözese Lavant 1, 1875 (Orožen), 165—166.

³ Beno Roth: Besitzgeschichte des ehemaligen Augustinerchorherren- und Domstiftes Seckau I, Seckauer geschichtliche Studien 3, 1933 (Roth I), 26—32.

⁴ Franc Kos, Gradivo za zgodovino Slovencev 5, 1929, št. 136
Roth I, 26—32

ski opati kot nadrejena cerkvena oblast. Svečinski dvor je predstavljal sekavsko postojanko, svečinsko župnišče admontsko oporišče.⁴

Po volji štajerskega vojvode Otokarja II. Premysla, sicer tudi češkega kralja, so spisali med 1265 in 1267 urbar viadarjevih zemljiških gospoств, med drugim tudi za mariborsko s sedežem v spodnjem gradu. Ta grad je bil takrat hkrati sedež obširnega visokosodnega okoliša. Segal je tudi na Svečinsko. V urbarju je bilo zapisano, da morajo oddati v Maribor za sodne stroške letno v prvič omenjenih krajih: na dveh Podigracih (due Podegraetz) in na Plaču (Plavers) po enega prašiča. V zvezi z imenom Plač bi zapisal, da se je že 1147 javljalo podobno ime Plaetse zahodno od Sekave. Dne 5. decembra 1281 je bil v Mariboru za pričo svečinski (de Wetschein) upravnik (officialis) Martin.⁵

Benediktinski leta 1091 ustanovljeni samostan v St. Pavlu v Labotski dolini — St. Paul im Lavanttal — (severno od Dravograda) je že ob ustanovitvi dobil svet Jurskega Vrha v zahodni svečinski soseščini. Iz leta 1290 ohranjeni šentpavelski urbar za to področje nam sporoča marsikaj za kraj Špičnik (Peytsnich). Tod je bilo takrat 7 kmetij, dvoje domcev (domec = kmetijica) in 24 gorskih vinogradov. Zanje je bilo treba oddajati letno v šentpavelski obdravski grad na Fali od kmetije 5 meric (mensura = 26,25 litra) pšenice, 2 merici ovs, namesto prašiča 40 denaričev, posebej še 6 denaričev, nekaj lanu, 2 sira, 2 piščeta, 10 jajc, ob trgatvi 2 hleba kruha in pišče, za (falskega) upravnika 2 hleba kruha in pišče, od domca 25 denaričev, 1 sir, pišče, 5 jajc in za upravnika hleb kruha in pišče. Krajevna skupnost je morala na Petrovo in Pavlovo oddati še ovco. Za vsak vinograd je bilo treba plačati po 5 denaričev gorščine. Posesnik prve omenjene kmetije je bil Oton (Otto). Poleg nje je posedoval še njivo in oddajal zanjo po 12 denaričev. Posesnika domcev sta bila Zdeslav (Zdezzlau) in Martin (Maert). Že se je na področju Jurskega Vrha in njegove okolice vrtelo tu in tam mlinsko kolo.⁶

Dne 11. junija 1307 je sekavski škof Ulrik II. (1301—1308) priznal svečinsko zemljiško gospodstvo (officina de Waetschina) sekavskim kanonikom.⁷

Šentpavelski opat je 19. julija 1311 jamčil na Fali za dolžnih 20 mark (marka = 160 srebrnih denaričev) grofu Ruprehtu Chastelu s 14 kmetijami na Plaču (auf dem Platus) v vasi in z 8 kmetijami na Podigracu (Podgraetz). Dne 6. januarja 1314 so spisali pogodbo o prodaji 2 dvorov (Hof) na Podigracu.⁸

Sekavski škof Friderik (1308—1318) je 2. novembra 1315 priznal sekavskim kanonikom letno sod vina po 20 veder mariborske mere (vedro = blizu 18 litrov) od cerkvene desetine v Svečini namesto 1 funta ali libre (funt = 240 srebrnih denaričev) vsakoletnega dohodka od kopališča v Judenburgu. Kanoniki so morali za to po škofovi smrti zanj opraviti letno vsaj 30 maš.⁹

Leta 1334 je podaril Sekavi Markvard, župnik na Koroškem, vinograde pri Svečini.¹⁰

Truda, hči dolgega Henrika iz Lučan-Leutschach, vdova sekavskega svetnega svečinskega upravnika, je 1336 zapisala kupnopravni domec pri svečinskem

⁴ Jakob Wichner, Geschichte des Benediktinerstiftes Admont, 1876 (Wichner, 1876), 118, 358—366.

⁵ Jože Milinarič: Gradivo za zgodovino Maribora I, Maribor 1975, št. 80, Roth 1, 50—51, Hans Pirchegger, Die mit. Stifurbare der Steiermark 1, 1955, 85.

⁶ Alfons Dopsch, Die landesfürstlichen Gesamturbare der Steiermark, 1910, 108—111.

⁷ Joseph Zahn, Ortsnamenbuch der Steiermark im Mittelalter, 1893 (ONB), 44.

⁸ Jože Milinarič: Gradivo za zgodovino Maribora II, Maribor 1976, št. 52.

⁹ Walther Fresacher, Die mittelalterlichen Urbare des Benediktinerstiftes St. Paul in Kärnten, 1968 (Fresacher), 60—61.

¹⁰ Jože Koropec, Slovenskogoriška posest šentpavelskega samostana do začetka 17. stoletja, Zbornik Pedagoške akademije v Mariboru, 1970 (Koropec, 1970), 239—253.

¹¹ Listina 1708, Štajerski deželni arhiv v Gradcu (Sda).

¹² Listina 1753 a, Sda; Regesten des Herzogtums Steiermark 1, 1876, str. 163, št. 599.

¹³ Posebni arhiv Seckau, 160/124, Sda.

¹⁴ Listina 2077 b, Sda.

dvoru (hoff) in vinograde pri »Pristenich« po svoji smrti za maše za sebe in sestre.¹¹

Pri delitvi posesti 24. aprila 1339 v Mariboru med Gotfridom in Ulrikom Mariborskima, gospodarjema zgornjega mariborskega gradu, se je omenila polovična kmetija na Podigracu. Kolon Vuzeniški je prepustil na Dunaju 30. novembra 1344 svoje posesti na Podigracu stricema Eberhardu in Henriku Walseejema.¹²

Sekavski svečinski upravnik (Amman) Martin je z ženo Gertrudo 5. julija 1344 prodal sekavskemu samostanu 3,5 vinograda, njivo, gozd, bivališče (herberg), stiskalnico in klet v »Schergen« pri Svečini za 64 funtov. Pridržel si je štiriletno pravico do odkupa. V listini se omenja 24. junija 1347 polovična kmetija v Vrčičah (Tamsmetzl).¹³

Leta 1353 je Gertruda Perneg, vdova po bivšem svečinskem upravniku, zapisała svojemu novemu možu pravico do 21 mark pri svojem svečinskem premoženju.¹⁵

Župnik iz Gomilice-Gamlitz je 1372 kupil od Hansa iz Ernovža-Ehrenhausen vinograd na Podigracu v gornini cerkve v Gomilici. Letno je oddajal 9 veder gorščine.¹⁵

Leta 1372 je bil Špičnik (Peycnickh, Peyschnykeh, Paeychnykeh) še vedno šentpavelska falsa posest. Takrat je bilo tu 7 kmetij, dvoje domcev in vsaj dvoje družin, živečih ob gorskih vinogradih. Posestniki s svojimi družinami na kmetijah so bili: po Štefanu Zwaente in Janez (Janes) Agler, Mihael Praun, po Nedelku Jakob, po Mateju Ulrik, po Kristanu Gotfrid, po Petru Martin Tawr, Martin Hurnaus; na domcih sta bila Štefan Ribitz in Štefan Speyser; ob gorskih vinogradih sta živela s svojima družinama Ottel in njegov sosed Ulrik. Med 11 družinami jih je že 6 imelo priimke. Na prvi omenjeni kmetiji sta živeli v tovarišiji 2 družini, posedovali sta tudi že znano njivo. Dva posestnika sta še imela slovenski imeni.

Kmetija je oddajala večinoma tako kot pred dobrimi 80 leti. V denarju niso plačevali več posebej 6 denaričev, oddajali pa so po 5 jajc več in namesto prašiča že nove denariče. Domca sta poleg že znanega dajala še hleb kruha in pol piščeta ob trgatvi. Družini ob vinogradih sta plačevali le po 12 starih denaričev. Dva nova denariča sta veljala tri stare.

Posebej je še posestnikom bilo treba oddajati grajskemu sodniku v Mariboru za njegove stroške 3,5 denariča, 0,75 merice ovsa, 2 piščeta, 3 hlebe kruha, 10 jajc, poleg tega celotni kraj še 96 denaričev, dalje njemu za sodstvo kozliča ali 7 denaričev, četrt merice ovsa, 2 piščeta, 2 hleba kruha, 2 sira in 10 jajc. Tudi sta sina bivšega deželskega sodnika dobivala od vsake družine četrt merice ovsa, pišče in hleb kruha.

Vse kmetije so veljale že za kupnopravne (empticia-chaufreht). Zanje je bilo treba letno oddati še za vsako na Petrovo in Pavlovo po 3 denariče in na Mihaelovo 5 denaričev za posestno pravico (ding). Na področju Jurskega Vrha z okolico je bilo takrat že okoli 160 vinogradov.¹⁶

Sekavski kanonik Herman Haller je 1. septembra 1377 zapisal sekavski pokopališčni kapeli letni dohodek 1 funta s področja Svečine (Wetschsin) in sicer od mlina pri dvoru. Pri mlinu je živel Andrej, ki je letno oddajal na Mihaelovo funt denarja, ob pustu 2 kuri in za veliko noč 20 jajc, gorščine pa

¹¹ Posebni arhiv Seckau, 160/124, Sda.

¹² Listini 2125 in 2125 I, Sda.

¹³ Listini 2248 in 24. 6. 1347, Sda.

¹⁴ Listina 2498, Sda.

¹⁵ Listina 3140 a, Sda.

¹⁶ Fresacher, 246, 249—250.

Koropec, 1970, 229—253.

vedro (khübel) vinskega mošta. Za darovani denar je moralo v kapeli trajno goreti 12 sveč, ob kvatrnih nedeljah je bilo treba peti viligije in ob kvatrnih ponedeljkih brati dušne maše.¹⁷

Sekavski prošt je 1382 dobil domec pri svečinskem upravnikovem dvoru (Ambthoff) in vinograd pod ledino »Startz«. Domec je letno oddajal 8 šilingov (šiling = 30 srebrnih denaričev), kozliča, 8 kur in 40 jajc. Za to darilo je morala goreti večna luč v sekavski pokopališni kapeli.¹⁸

Svečinski svetni župnik Janez (Hans) Smogrner je 25. marca 1387 potrdil ustanovo za posebno mašo v cerkvi na Jurovskem Vrhju.¹⁹

Dne 24. julija 1389 sta Mariborčana prodala radeljski priorici gorščino pri Mariboru in na Ciringi (Czyro). Tega leta je Diel Cehner s sinom na Plaču bil lastnik dela kmetije pri »Saag«. Iz leta 1403 izvira sporočilo o vinski in žitni desetini v Svečini.²⁰

Špičnik ni bil 15. septembra 1408 več v celoti šentpavelski, temveč že tudi sekavski. Judenburški meščan Hans Vinkler je za vinograd na Špičniku bil dolžan poravnati gorščino sekavskemu samostanu.²¹

Mariborski Žid Jayer je 13. oktobra 1416 prodal Erhardu Kopunu svojo kmetijo z vinogradom, kar je bilo prej last Jurija Silbenbergerja. Posest je bila v Vrtičah (Damsbnicz) pri »tewphaws« poleg kmetije Brunner. Letno je morala kmetija oddajati za činž 18 računskih veder vinskega mošta in za veliko noč in binkošti po 2 kopuna.²²

Upravnik zemljiškega gospostva Ernovž je po sporočilu listine 17. aprila 1418 imel za letno 22 funtov in 2 soda vinskega mošta za 4 leta v najemu admontsko žitno in vinsko desetino v goricah. Na ledini »Reiffenstain« (k. o. Plač) naletimo 6. marca 1424 na 2 vinograda, stiskalnico in klet.²³

Lučančan je z listino 4. julija 1428 prodal Sigmundu Kamencerju v Svečini 10 četrto velik sekavski gorski vinograd s stiskalnico in kletjo. Posest je mejila na vinograda, ki sta ju posedovala Henrik Karl in Henrik Maychn. Za vinograd je moral letno oddati 10 veder (kibl) vinskega mošta in 5 denaričev. V prodajo so privolili dediči sekavske svečinske upravnice in gorske oskrbnice Katarine.²⁴

Dne 21. decembra 1426 je upravnica Katarina, vdova po Erhardu Kopunu, tudi s svojim pečatom na listini potrdila prodajo svoje posesti pri Šentilju sekavskemu proštu. Za tem se je znova poročila. Dne 26. aprila 1434 jo je vir poznal kot pokojno vdovo moža Martina, ki je bil sekavski svečinski upravnik.²⁵

V listini 26. aprila 1434 je Marjeta Škunder priznala, da je prevzela do-smrtno svečinski vinograd »Schkunder« ob vinogradu Prenner.²⁶

V letu 1439 naletimo prvič na ledinsko ime Pessler na Plaču.²⁷

Že znani Sigmund Kamencer je v Svečini napisal odgovor 6. aprila 1441 v Sekavo, odkoder so mu sporočili, da je Jurij Kukunik dolžan tretjino desetine. V Jurijevi hiši je takrat že živel Pankrac, ki bo tu lahko ostal še 3 leta.²⁸

Dne 30. junija leta 1444 je Sigmund javljal v Sekavo, da so iz Admonta želeli od njega seznam o desetini. Sigmund, vsekakor že nekaj časa sekavski svečinski upravnik, je že pritegnil precej podložniškega k svoji posesti.²⁹

¹⁷ Listina 3291, Sda.

¹⁸ Listina 3419 a, Sda.

¹⁹ Jakob Wichner, Geschichte des Benediktinerstiftes Admont, 1880 (Wichner, 1880), 656.

²⁰ Listina 3675 a, Sda.

²¹ Alois Lang: Die Salzburger Lehen in Steiermark, BK St. G. Qu. 42—44, 1937—1939, 426.

²² Listina 4357 a, Sda.

²³ Listina 4639, Sda.

²⁴ Listina 4689 b, Sda.

²⁵ Listina 5076 a, Sda.

²⁶ Listini 5090 b in 5425 b, Sda.

²⁷ Listina 5425 b, Sda.

²⁸ Listina 5537 a, Sda.

²⁹ Listina 5723 a, Sda.

³⁰ Listina 5927, Sda.

Za svoje posesti (dvor, 2 kmetiji, 6 posesti, 5 domceev, mlin in 2 gozda) je oddal 1444 takole:

kmetijo (hubn) pod »Reyffenstain« (k. o. Plač) 4 vedra, gozd tu 2 vinarja (= denariča), mlin 2 vinarja, domec (hoffstad) pri cerkvi proti »Suep« 1 vinar, domec Mase 0,5 vinarja, posest Karl 10 vinarjev, posest v Račjem (Ratschpach k. o. Svečina) 1 vinar in 0,5 vedra, posest Gsunder 2 vinarja, posest Premer 2 vinarja, kmetijo Sawm 8 vinarjev — za plačilo pol funta mu je bila priznana kot župnica (Supphueb), domec Mesner 8 vinarjev, 2 domca na Špičniku, gozd v Slatini (Sulz) — prej ga je imel Mihael Černišnak — 0,5 vedra, dvor (hoff) na »Tchern« 3 vinarje, posest »Slayffn« 1 vinar in za posest »Sabn« 2 vinarja, za vse nad 42 vinarjev in 5,5 vedra.³⁰

Dne 14. julija 1444 je Marjeta, vdova po nožarju Martinu in živeča na Plaču, z dediči potrdila, da dolguje mariborskemu Židu Kestlu 20 mark, ki jih mora vrniti do 29. septembra.³¹

Leta 1445 je bilo v svečinski župniji, ki je takrat zajemala tudi še župnijo Jurski Vrh, 150 ognjišč, kar bi pomenilo približno 750 ljudi.³² Po urbarju iz leta 1445 so oddale družine v Svečini za činž (census) in pravdo (ius) vinarje:

Primož Lapsec		Martin Novak	4
Jakob Vičajner (= Svečinski)	2+8	Klavž Klavžev sin za km. muec	6
Tomaž Olajnsov sin	2	za posest Lapsec	
upravnik Signund		Herman Otemsov sin iz Račan-	
Štefan Simonov sin	1+7	Ratsch ali Novak	2,5
Klavž Cehner	1+8	Jans Cmade	8
župnik za njivo		Mihael Škrobot	8
Janso Snajderjev sin	2+8	Haberl za domec Mase	8
Klavž Patriarh	1+6	Jernej za kmetijo Hajnč	8
upr. Sigmund za domec Mase, za		Janso v »holtz« za posest Lipo	6
dvor na Scherem		Jurij Mase	
Ruprecht Jeger za domec Maren	4	Ulrik v »Pontak«	6
Erhard Probst		Jans Kert	4
upravnik za mlin in gozd		Klavž Perloch ali Peter	2
upravnik Martin za očetov domec		Niderlender	12
Kunc Hanuš za travnik, ga imel		Majhen Kukerič za Trinkaus	
upravnik	1	v Račanah	3
Elendova ali Kristan	2	Selesnik za posest Andreja	
Štefan Klavžev sin v »holtz«	1+8	Sparsprata	4
Kunc Marolt	8	Andrej Sparsprat	3
Urban Gros	4	v Svečini	0,5
Mate Vičajner	4	v Slatini	0,5
Filip Perloch	6	upravnik, župnik in 32 družin	
		za 42 posesti nad 169,5 vinarja ³³	

Admontski opat je prepustil 25. julija 1447 sekavskemu kapitlju in proštu v Št. Andražu-St. Andraž im Lavantal za 12 let za 400 funtov tretjino desetine od vina, žitaric in drobnice pri Svečini in Jurskem Vrhu.³⁴

Sigmund Kamencer se je 3. maja 1451 družno z mariborskimi meščani zavzel pri vladarju za svojega sorodnika mariborskega mestnega sodnika.³⁵

³⁰ Urbarialni zapisi za Svečino, Pokrajinski arhiv Maribor (PaM) (Urbarialni zapisi).

³¹ Listina 5930 d. Šda.

³² ONB, 497.

³³ Matija Ljubša, Zemljepisni razvoj sedanjih lavanlinskih župnij na levem bregu Drave do Jožefa II., ČZN XIX, 1924, 54—59.

³⁴ Urbarialni zapisi.

³⁵ Regesti listin v admontskem samostanu. Za posredovanje lepa hvala ordinariju doktorju Jožetu Milnarčiču.

³⁶ Jože Milnarčič, Gradivo za zgodovino Maribora 7, 1961, 32.

Cesar je 10. julija 1453 priznal sekavski svečinski upravnikov dvor za 4 leta za svobodnega, prostega obveznosti. V istem letu je omenjenih na Plaču 5 polkmetij — na eni je živel Suppan —, 5 domceev in 1 vinograd.³⁶

Upravnik Sigmund je 29. maja 1454 kupil od Klavža Patriarha 2 četrta velik vinograd ob cesti pod Svečino. Zgornji sosednji vinograd je imel v posesti Andrej Mežnar, spodnjega Štefan Papecl. Od vinograda je bilo treba oddajati po 2 vedri vinskega mošta in srebrnik.³⁷

Listini iz leta 1454 omenjata župana na Plaču in gorskega mojstra (pergmaister), stiskalnico in klet na Podgracu.³⁸

V drugi četrtini 1463. leta si je sekavski škof sposodil od sekavskega prošta 175 funtov. Zato mu je za 6 let prepustil svoj del vinske desetine v svečinski župniji.³⁹

Za dobo 1460—1467 so ohranjeni urbarialni zapisi za sekavsko svečinsko zemljiško gospodarstvo.

	enote	družine	za vino-gr. vinarjev	pravda + činž vinarjev	gorniki	vinarjev	davčni obvezniki	denar.
Klanec-Glanz	12	11	2—10	25—243 za pšenico 86—240 za rž	41		20	10—120
Slatina	10	10		123—243	100	—15	12	40
Svečina	41	32		2—8	103	0,25—9,5	23	25—320
Špičnik	19	17		122—243 za pšenico	76	—4	19	20—120
	82	84			320		78	

skupaj svečinski urad (Ambt) 64 funtov, 3 šilinge in 12 denaričev in 7 funtov za »prewnd« (pravda)

Todesdorf pri Cmureku-Mureck za vse 5 funtov in 5 šilingov — 7,5 funta.

Za Svečino je izpuščena obveznost v žitu.

Za družine so zapisani:

Klanec:

Martin Graber, župan Jans Repolusk zase in za Seidla, Ulrik Grebien, Lovrenc Pedin, Mihael za puščo Grah, Martin Munter-Pistler, Simon Brus, Štefan Kramar, Gašpar Šuster, Jakob Lambrecht, Primož Malhor za posest Puce, stara Agnes Grabas, Klavž Gugl Cipfl-Brus, Mihael Brus, Erhard Zubeinov sin, Ajnfalt, Prusov sin — Guk, Janso Brus, Martin Škorjanc-Brus, Mihael Cocl-Kumer, Jans Vajncadl, Martin Paumgartner, Hans Skuro-Gresink, Ulrik Mihaelov sin — Šentl; med gorniki iz »Gesennitz«, bratovščina, Jakob Juri.

Slatina:

Ratgeb, Štefan Ozim, Mertus, Sune na Puhel, dolgi Andrej, Mihael Veber-Enderl, Primož za domec Veber v »Hohennekch«, Šuk, Mihael Veber Trapecov sin, Jans Ozimov sin, Jakob Arahel, Rupert-Šulk za domec Martin; med gorniki-am kogl, Šuster iz Gornilice, v Steinpach — Kamenik, viničar, Pader v Gornilici, v Wolfzagl, iz Ottenburg-a, Šuster iz Lučan, iz Gorn,

³⁶ Listini 11. 1. 1453 in 6488 b. Sda.

³⁷ Albert Starzer: Die landesfürstlichen Lehen in Steiermark, BK St G Qu. 32. 1902. 194.

³⁸ Listina 6484 a. Sda.

³⁹ Listini 6490 d. in 19. 7. 1454 Sda.

⁴⁰ Listina 6487 a. Sda.

Peter Delebetz, iz Račan, Hans Mulner iz Ernovža, iz Slatine Štefan Suppan, upravnik Sigmund za gozd, Serdeinov podložnik, Zwete an der Zueb = Nazobeh, iz Rath, Štajnpreht iz Gomilice, Juri Tschelikch.

Svečina:

novi priimki po 1445 — Runšec, Napas, Šmid, Vudi, Publ, Suha; med gorniki — Jakob Fluher, Juri in Jans Frajtag, Filip Perlach, Majer iz »Wielatsch«, Vakercilov podložnik Černigo, Pankrac Šuster iz Lipnice-Leibnitz, gospod Gabriel v Svečini.

Špičnik:

Štefan sin Martina Entenšalka, Lap ali Supan Šparsprat, Andrej Šparsprat, Jurij Hertlajnov sin, Lenart Kuster, Andrej Corn, Mihael Škof, mladi Corn, mladi Vajs-Gresing-Paumgartner, Trapov podložnik Marko-Perloch za posest Grasnak, Majhen Veber, Simon Paumgartnerjev sin za kmetijo Kegl-Gresing, dolgi Jans-Rajhman, Munter za Jakoba Reš-Entnšalk, Juri Supan Jakobov sin — Rudel, zase in za posest Posnik, Puham za staro Mes, Lovrenc Reš-Trabas, Štefan Šišnak-Veber, Hanzi Zube; med gorniki — Jorg Šrajber, lučanski župnik, upravnik Sigmund, Nesa Zebuetin, fuerer Zwete, Friderik Vakercil, Janez Šrajber iz Lučan, Pernekerjev podložnik, Jakob pod »Forst«, Brus, gospod Rupreht Vakercil.

Za varuhe vinogradov pred trgatvijo je upravnik izdal za dominikalne vinograde denaričev: Peserl 24, Gastrei 40, Špičnik 62, Startz 70, Trappn (k. o. Špičnik) 100 in Reifenstein 160. Za voznje gnoja je bilo treba plačati za vinograde denariče: Gastrei 3 voznikom za 12 voženj 120, Gueser-Špičnik 4 voznikom za 45 voženj 480, Startz 4 voznikom za 48 voženj 480, Trappn 3 voznikom za 47 voženj 500 in Reifenstein upravniku Sigmundu za 90 voženj 780, torej 2360 denaričev. Za obdelavo teh vinogradov je bilo treba računati za vinograde marke: Khauff-Peserl 3, Trappn 4,75, Gastrei 6, Startz 7, Gueser-Špičnik 11 in Reifenstein 29.⁴⁰

Upravnik Sigmund si je 1409 pred smrtjo sposodil pri mariborskem Židu 40 funtov. Iz leta 1472 je bil v uporabi še njegov pečat.⁴¹

Svečinski cerkovnik je 1479 posedoval gorski vinograd na Račjem bregu pri Mariboru.⁴²

Leta 1490, verjetno 18. oktobra, se je rodil v Svečini Andrej Perlach, poznejši ugledni vztrajni znanstvenik, matematik, zvezdoslovec in zdravnik, univerzitetni profesor, dekan in rektor na Dunaju.⁴³

Svečinski župnik Klavž Poden je s cerkvenima možema Pernekovim županom Pavlom Secem in županom Andrejem Kerne-jem prodal 1494 cerkveni vinograd Petru Cimermanu. Istega leta je prodal Erhard Lampreht v Svečini Sigmundu Ivniškemu 3 četrte velik vinograd z njivo na Slatini (obern Sultzperg). Vinograd je oddajal 3 vedra mošta in 3 denariče. Posestnika sosednjih vinogradov sta bila Filip Pehernik in Rupreht Štrasnak. S prodajo se je strinjal sekavski svečinski upravnik in gorski oskrbnik Jurij Durrenperger (Dürnperg-Suhi vrh v k. o. Svečina).⁴⁴

Sentpavelska Fala je 1495 beležila 9 gornikov v Vrtičah (Wertisch).

⁴⁰ Urbanični zapisi.

⁴¹ Listini 7273 a in 7427 a, Sda.

⁴² Jože Milinarič, Gradivo za zgodovino Maribora 9, 1983, 48.

⁴³ Beno Roth: Besitzgeschichte des ehemaligen Augustinershorherren — und Domstiftes Sechau II, Sechauer geschichtliche Studien 7, 1940 (Roth II), 76—84, 97, 99, 106—113, 124.

⁴⁴ Friderik Pušnik: Andrej Perlach in njegov prispevek k razvoju merjenja časa. CZN 59, 1988 (Pušnik).

⁴⁵ Listini 9212 in 9258, Sda.

Radeljsko zemljiško gospostvo je imelo po urbarjih 1498 in 1553 na Plaču 55 gornikov.⁴⁶

V urbarju mariborskega spodnjega grajskega zemljiškega gospostva iz leta 1499 naletimo v seznamu obveznikov dajatev — nekaj žita, denaričev in kokoši — za deželsko sodstvo tudi na sporočilo, da so med njimi bili podložniki iz krajev:

	kmetije 1499		oves				kruh		jajca
	vse	služeče	1535	četrtov	denar.	kure	sir		
Plač	9	4	6	1	92	2	2	4	
Spodnji Podigrac	11	11	3	2	92	2	da	1,5	
Srednji Podigrac	11	7,5	6	2	46	2		2	
Zgornji Podigrac	9	8,5	7	2	46	2		2	
Slatina	9	7	9	2		2+1		2	1,5
Svečina	17	16,5	14	2		2		2	1,5 le 4 obvezniki
Špičnik	17,7	17	13	2		2 sedaj ne			1,5
Vrtiče-Tambanitz	21	13	15	2	92	2		2	4
	104,5	84,5	73 ⁴⁶						

Na svečinskem zvonu je vlita letnica 1518.⁴⁷

Leta 1528 je mariborsko mestno vodstvo na terenu preverjalo po mestnem požaru 1513 v mariborsko mestno knjigo prepisani sodni zbirni seznam iz urbarja 1499.⁴⁸

Leta 1527 so morala zemljiška gospostva spisati sezname nad 12 let starih ljudi, da je oblast tako dobila osnovo za davek glavarino. Sekavski svečinski upravnik je takrat še bil Jurij Durnperger. V dvoru je živel s tremi sinovi, s 5 deklami, 5 hlapci in 2 hlapčičema. Prijavil je blizu 110 podložnih družin:

odrasli — sami	2
po dve osebi	
mož + dekla	1
mož + 1 otrok	1
žena + 1 otrok	4
mož + žena	17
po tri osebe	
mož + 2 otroka	1
mož + žena + dekla	3
mož + žena + gost	1
mož + žena + hlapec	2
mož + žena + dninar	6
mož + žena + berač	1
mož + žena + 1 otrok	19

⁴⁶ Falski gorninski seznam 1495, PaM.

Urbarja 1498 in 1553 za gospostvo Radlje, Stockurbare 55/132 in U 22/1, Sda.

Jože Koropec, Zemljiške gosposčine med Dravogradom in Mariborom do konca 18. stoletja, 1972 (Koropec, 1972), 53—54.

⁴⁷ Urbar za mariborsko spodnje grajsko gospostvo 1499, Stockurbare 42/107, Sda.

⁴⁸ Orožen, 170.

⁴⁹ Mariborska mestna knjiga, fotokopija, PaM (Mariborska mestna knjiga), 222—243 v.

po štiri osebe

žena + sin z ženo + dekla	1
mož + žena + gornik z ženo	1
mož + žena + 2 dninarja	1
mož + žena + 2 hlapca	1
mož + žena + hlapec + dekla	1
mož + žena + 2 gosta	1
mož + žena + svak + rejenc	1
žena + 3 otroci	1
mož + žena + otrok + dninar	1
mož + žena + 1 otrok + dekla	1
žena + 2 otroka + dninar	1
mož + žena + 2 otroka	4

po pet oseb

mož + žena + 1 otrok + gornik + dninar	1
mož + žena + gornik z ženo + gornik	1
mož + žena + hlapec + dekla + gost	1
mož + žena + mama + 2 dninarja	1
žena + 1 otrok + dekla + gost z ženo	1
mož + žena + 1 otrok + gornik z ženo	1
mož + žena + 1 otrok + 2 dninarja	2
mož + žena + 1 otrok + 2 dekli	1
mož + žena + 1 otrok + starša	1
mož + žena + 2 otroka + dekla	1
mož + žena + 3 otroci	4

po šest oseb

mož + žena + 2 dninarja + gornik z ženo	1
mož + žena + 1 otrok + 3 dninarji	1
mož + žena + 2 otroka + 2 dninarja	1
mož + žena + 3 otroci + hlapec	1

po sedem oseb

mož + žena + 2 otroka + dninar + 2 gornika; Andrej Vičajner, Perloch	2
mož + žena + 4 otroci + dninar	1
mož + žena + 4 otroci + hlapec	1
mož + žena + 5 otrok	3

Pri 34 podložnih družinah je pomagalo pri delu 9 gornikov = viničarjev, med njimi 3 z ženami, 30 dninarjev, 8 hlapcev, 12 služkinj, 6 gostov = osebenjkov, med njimi 2 z ženama in 1 berač.

Med osebami, označenimi z imenom, priimkom ali z obojnim jih je bilo zapisanih z imenom 30, s priimkom 38, z obojnim 78, skupaj 146 od 388 oseb, starih nad 12 let. Pisec seznama je razen gospodarja ostale člane družine najraje označil le z besedami žena, otrok, sin, hči, hlapec, dekla, gost, dninar, gornik.

Imena (45) so bila:

1 oseba — Ahac, Ajta, Ambrož, Barbara, Blaž, Bolfenk, Erhart, Fabjan, Filip, Gertruda, Ilj, Katarina, Kilijan, Kolman, Marek, Marina, Matevž, Melhior, Ozvald, Pankrac, Primož, Ulrik, Urša, Valentin, Vincenc;

2 osebi — Gašpar, Klavž, Klement, Lenart, Magdalena, Marjeta, Pavel, Tomaž;

3 osebe — Luka, Neža, Simon, Urban;

4 osebe — Andrej, Gregor, Ruprecht;

5 oseb — Janez, Martin;

6 oseb — Štefan;

7 oseb — Peter;

9 oseb — Mihael;

11 oseb — Jurij.

Novi priimki so bili: Cmager, Cvajzler, Drabas, Dizer, Dras, Drasler, Dercek, Derka, Flajšaker, Fluher, Fister, domčar Fišer, Fufobec, Karc, Kaube, Kacinas, čevljar Kek, Kenig, Kerne, Kobalnik, Kobolt, Kokotic, Kolbl, Kos, Kožuh, Kraher, Krajnic, Kristajn, domčar Kunstl, Lesica, Lopec, Lupajn, Majhenič, Mild, Marko, Muler, Obrizek, Pecenic, Pisler, Klesbec, Plos, Poznic, Prater, Priner, Pterne, Rifel, Šerbel, Šmavc, Šraj, Štepec, Štobe, Šute, Unuk, Varlač, Virt (= krčmar), Vogdan, Vrafanek, Zajndl, Zebe.⁴⁹

V mariborskem zgornjem grajskem zemljiškem gospostvu so živele 1527 na Srednjem Podigracu 3 družine: Peter Kiner, Gašpar Koh, Ruprecht Koh, vsi trije z ženami brez drugih odraslih.⁵⁰

Četrtek 28. julija 1528 so se morali oglasiti v Mariboru pri cerkveni inšpekciji svečinski župnik Tomaž Šaf, kaplan Janez Baumgartner in samo tu znani cerkveni odborniki Gregor Kulac, Andrej Kuster, Fabjan Šaf in Sigmund Sober. Župnik ni dobival od župljanov vsak dvanajsti snop žita za svoje 3 kaplane. Inšpekcija je odločila, da župljani morajo oddajati omenjeno žito. To mora župnik oznaniti s prižnice, župani pa po starem običaju.⁵¹

Turki so 14. septembra 1532 zavrnilo izpad posadke iz gradu, naslednjega dne so stavbo zažgali in se še 16. septembra mudili tod. Takrat je bila na Slovenskem največja turška vojska, ki se je pod vodstvom sultana Sulejmana vračala na jugovzhod.⁵²

Umrlega župnika Tomaža Šafa je 1533 nasledil Mihael Šeda, nadškofu ga je predlagal gornjegrajski opat.⁵³

V letu 1535 je bil 45-letni doktor Andrej Perlach prvi sodekan artistične fakultete na dunajski univerzi. Fakultete so imele takrat hkrati dva dekana. Perlacha je na Dunaj usmerila zelo živahna cesta prek Plača in izobraženo osebje admontskega in sekavskega samostana.⁵⁴

V letih 1535 in 1536 je mariborsko mestno vodstvo kot mariborsko deželso sodišče sestavilo na terenu poimenski seznam služočih podložniških družin, ki so pripadale tej sodnji. Zapisali so ga v mestno knjigo, med drugim tudi za Svečinsko takole:

Dajatve od kmetije so bile: 1—2 četrta ovsa, 2—4 kure, 2 kruha, 4—6 sirov (za 1 sir poldrugi denarič), do 20 jajc, namesto svinje 6—94 denaričev. Svečinski upravnik je moral dati posebej 172 denaričev in 600 jajc.

⁴⁹ Seznam glavarine-Leibsteuer 1527/149. Šda.

⁵⁰ Seznam glavarine-Leibsteuer 1527/59. Šda.

⁵¹ Orožen, 169.

⁵² Orožen, 168—169.

⁵³ Wichner, 1890, 101.

⁵⁴ Pušnik

	kmetije									
	1499	1536	trojne	dvojne	3/2	cele	3/4	1/2	pušta dvojna enojne	
Plač	4	6			1	3		1	1	
Zgornji Podigrac	8,5	7		3		4				
Srednji Podigrac	11	6		1		5				
Spodnji Podigrac	11	3	1	1	1					
Slatina	9	9			1	7			1	
Svečina	16,5	14		2		8	2	2		
Špičnik	17	13		3		10				
Vrtiče	13	15	1	2		8			4	
	90	73	2	12	3	45	2	3	1	5

Novi priimki v letu 1536 so bili:

Plač:

Barko, Kolbl, Kukic, Nepokoj, Polecan, Škerget, Štumpf, Tišler;

Spodnji Podigrac:

Masenik, Osmah, Cvater;

Srednji Podigrac:

Guncel, Kasavec, Krabat, Kumer, Ozvaldič, Polc, Suhota, Štravs, Vrtič;

Zgornji Podigrac:

Hofman, Kravt, Lesnik, Lurkl, Ogen, Pahernik, Prauhart, Sarl, Supan;

Slatina:

Erne, Markuš, Piač, Polak, Runcik, Škopič;

Svečina:

Plahuter, Ropač, Tenk, Varlavc;

Špičnik:

Behajm, Hru, Korc, Kožuh, Kuster;

Vrtiče:

Balic, Černko, Fronhajmer, Grabner, Gradmajer, Kajndlih, Kaube, Kunc, Marpurger, Napast, Niderlender, Ogronec, Ror, Šuster, Tarsoner, Trofeler, Vetinj, Virčenkas, Vrtič.

Združene posesti, pušče in nižje število služečih družin kakor leta 1499 pričajo o razsežnostih zadnjega turškega pustošenja.

Posebej kot župne skupnosti so plačevali za sodstvo kraji: v spodnjem delu mariborskega deželnega sodišča Plač 92 denaričev, v zgornjem delu Spodnji Podigrac 62 den., Zgornji Podigrac in Vrtiče po 92 den. Srednji Podigrac se je odcepil od Zgornjega in si z njim delil župno obveznost. Kraji Slatina, Svečina in Špičnik niso plačevali sodne župne obveznosti, je pa tu kmetija dajala posebej po 20 jajc in pustno kokoš.

Leta 1536 so bili zemljiški gospodi za kraje, dolžne obravnavane sodnine:

Plač:

lučanski župnik. Tu so ostale družine bile v okviru radeljskega zemljiškega gospodstva, sodnino so bile dolžne ženi Janeza Ivniškega.

Spodnji Podigrac:

Cmurek 1, Rohr (južno od Wildona) 2, Friderik Breuner 1;

Srednji Podigrac:

neznano 5, zgornji mariborski grad 3, Volf Štubenberg — Cmurek 1, Urschenpeck 2;

Zgornji Podigrac:

Radlje 6, Urschenpeck 1;

Slatina, Svečina, Špičnik:

sekavski samostan;

Vrtiče:

Hollenek 12, lučanski župnik 1, plemič Saurau 1, vetrinjski samostan 1.⁵⁵

Leta 1536 je moral doktor Andrej Perlach priskrbeti za slavje po težjem izpitu iz medicine na Dunaju muškato vino.⁵⁶

Od 1537 do 1562 je bil sekavski svečinski upravnik Hans Wucherer. Ob nastopu je prevzel stari dvor, bližnji mali ribnik, grajska vinograda na Špičniku in Reifenstein, 4 kmetije, 2 polovični kmetiji in urbarialno posest. Njegovih bo letno dobljenih 303 kokoši, 6 kopunov in 226 hlebov črnega kruha. Ena omenjenih 4 kmetij mu bo morala dati ob trgatvi mleko, zelje in repo. Gorniki se bodo zbirali na gorskih zborovanjih.⁵⁷

Upravnik je 12. marca 1539 kupil 4 četrto velik vinograd v »Scherter« od Erharda Ponstingla na Klavževi kmetiji na Špičniku. Vinograd je oddajal gorščine 4 vedra mošta in 3 denariče.⁵⁸

Leta 1539 je doktor Andrej Perlach postal prvič prvi sodekan dunajske medicinske fakultete. Drugi njen sodekan je bil nato še leta 1547, 1549 in 1551. Zelo se je trudil ustaviti kugo v prestolnici.⁵⁹

Do 15. maja 1542 so v Svečini popisali imenje za novo obdavčenje:

družine	nepremičnine brez vinogr. v imenjskih goldinarjih							poprečje
	—5	—10	—15	—20	—25	—30	—50	
79	32	22	6	12	2	2	1	10

družine	vinogradi v imenjskih goldinarjih										poprečje	družine pri vinogradih	
	—10	—20	—30	—40	—50	—60	—70	—80	—90	—100			—115
65	18	20	8	7	4	2	1	1	1	2	1	28	16

družine	konji				govedo					svinje							
	1	2	3	4	0	—5	—10	—15	—20	21	poprečje	0	—5	—10	—15	—18	poprečje
95	14	6	3	1	7	36	33	13	5	1	6	11	31	36	13	4	6

družine	koze			ovce					kočarji	kmetje		
	—5	—9	vse	—5	—10	—15	—20	21		vse	srednji	veliki
95	13	3	53	7	3	1	3	1	117	32	37	26

Ovce in koze so redili pri 8 družinah od 6 do 27 glav.

Perlach je živel na veliki kmetiji. Posedoval je za 6 imenjskih goldinarjev nepremičnin, za 15 imenjskih goldinarjev vinograda, 2 konja, 19 govedi in 6 svinj. Od 79 družin so jih natančneje označili 17 : 10 kmetij, 6 domcev in 1 kmetijo z domcem. Pri vinogradih je živelo 16 družin. Pri 6 vinogradih so stale stiskalnice s kletni.

⁵⁵ Mariborska mestna knjiga, 244—279 v, 281—282 v.

Jože Koropec: Mariborski grajski zemljiški gospodarstvi v 16. stoletju, CZN 1967, 284—287.

⁵⁶ Pušnik

⁵⁷ Seznam Olavarine-Leibsteuer 1527/53, Sda.

⁵⁸ Slatina 1539, 12. 2, Sda.

⁵⁹ Pušnik

Posebej so popisali še sledeče gornike:

gorniki	imenjski goldinarji											popr.	površina v četrtih	štube	kleti	stisk.
	-10	-20	-30	-40	-50	-60	-70	-80	-100	-150	-230					
Slatina	33	1	10	14	3	1	2	2				31	1 — 10,5	1	9	10
Na zobeh	3		2			1						25	1 — 2		1	1
Coplje »Zoppl« (k. o. Slatinski Dol)	7	2	2	3								20	1 — 3		2	3
»Maletschn«	4		1									12	1			
Klanec	8	4	1	2			1					19	0,5 — 4		1	1
Špičnik	19	6	9	2	2							17	1 — 4	1	2	3
Svečinski breg	15	1	4	3		1	1	1		2	1	61	0,5 — 21	3	5	5
Račje	8	1	2	1	2		2					45	1 — 6	1	3	3
Pasji vrh — Huncp.	6		2	1	1	1			1			40	2 — 16	1	2	2
»Tepsicenperg«	5		4				1					45	2 — 4	1	1	
»Dechsnperg« pri Wildonu	9	3	5	1								10	2 — 4			1
Todesdorf	23	21	1		1							9	0,5 — 3,5	2	7	6
	137															

V svečinskem imenjskem popisu so zajeli posebej še 8 sekavskih podložnih družin v Sembriachu severno od Gradca.

Novi priimki so bili že redki: Arjavec, Cimerman, Camrek, Deren, Fridrašič, Graher, Grajn, Ganker, Gerlitz, Jager, Jermek, Karner, Kert, Klepic, Mauher, Pal, Ranc, Riki, Samko, Seniča, Sobel, Šanti, Škof, Šok, Škrajner, Tišler, Toplak, Valh, Varšič, Vorabl, Voršnjak, Vurblač, Zigaiffler.

Na Slatini se omenjajo dvor, Kalltnegkh, gorniki — Petrova cerkev na Gomilici, 3 iz Ernovža in dediči pokojnega gospoda Florjana Gruberja. Doktor Andrej Perlach je imel na Svečinskem bregu za 17 četrto velike vinogradniške površine s kletjo in s stiskalnico, ocenjeno s 150 imenjskimi goldinarji, Toman Durnperger je imel vinogradov za 21 četrto s štubo, kletjo in s stiskalnico in na Plaču v goricah Bernarda Urschenpecka vinograd, velik 2 četrta, ocenjenega s 18 goldinarji, vse ocenjeno z 230 imenjskimi goldinarji. Od njegovih 4 vinogradov sta bila najmanjša na Pasjem vrhu in v Račjem, vinograd z zgradbami na Svečinskem bregu in največji pri Todesdorfu. Na Svečinskem bregu so bili med gorniki tudi iz krajev: Ernovž, Strass in 2 v Vogau. Po krajih so zapisani še gorniki: na Račjem iz Retznei, Kramer in še eden iz Ernovža, na Pasjem vrhu svečinski župnik, na »Dechnsperg«-u iz kraja »matzensdorff« in pri Todesdorfu Šparabec.

Upravnik Hans Wucherer je imel pri gradiču 3 konje, mulo, 22 volov, 17 krav, 17 telet in precej svinj, ocenjenih za 10 imenjskih goldinarjev. S svojimi sredstvi je zgradil bližnji mlin. Posedoval je še kupne posesti: tričetrtsko kmetijo, polovično kmetijo, vinograd (70 im. gold.) na Svečinskem bregu in vinograd s kletjo in s stiskalnico (100 im. gold.) na Pasjem vrhu.

Privilegiranih gornikov-plemičev, cerkvenih ustanov in meščanov je bilo:

	vinogradov za imenj. gold.	površina v četrtih	kleti	
Ernreich Trautmannsdorf	345	11		Klanec, Slatina, Špičnik
Krištof Ivniški	30	3	1	Slatina
bratje Penner	60	6		Nazobeh, Slatina
Regalova iz Ptuja	40	3		Špičnik
Hans Halmer	100	17	1	Špičnik
Krištof Halmer v Lučanah	120	12		Kaltnek, Klanec
dediči Sadl		1		Pasji vrh
Krištof Rüdmannsdorfer	20	4		Copl
Bernard Urschenpeck	19	2		Copl
Caharija Himperger	3	2,5		Klanec
Rindscheit	15			»Prening«
župnik — Lučane	40	4		Maleč
župnik — Sand Marein	30	3		Tepsic
župnik — Lipnica	100			Copl
graški zlatar Lenart	400			Kressenbach-Kroisenbach
graški meščan Volf Hofman	500			Kressenbach-Kroisenbach
Sigmund Suster iz Lipnice	15	2		Slatina
Hans Seretschin	80	2		Slatina
Matevž Keler iz Lipnice	116	11		Nazobeh, Copl
Florjan Heber iz Knittelfelda	100	10		Trappn
Tomaž Schlosser iz Lipnice	36	2		Svečinski breg
tkalec Ruprecht Breg iz Lipnice	300			Račje

Plemič Lenart Harrach z gradu Rabenstein (severno od Gradca) je sporočil 23. maja 1542 v Gradec, da ima v Svečini 6 podložnih družin:

nepremičnine v im. gold.			popr.	konji		govedo		popr.	svinje			popr.	davčna osnova v šilingih				kmetje		
-20	-30	-35		1	0	5	10		0	5	10		-3	-4	-6	-8	kočarja	srednji	veliki
4	1	1	24	3	1	2	3	6	1	2	3	5	1	2	1	2	2	1	3

Pri treh družinah je bilo še od 8 do 14 ovac, pri eni 2 ovci in koza. Pisali so se Haler, Kaserič, Rahab, Svak in 2 Straner.⁶¹

V okviru mariborskega zgornjega grajskega gospostva sta bili 1542 na Srednjem Podigracu 2 družini, Kumer na kmetiji in Pelcl na dvojni kmetiji. Hiši sta bili ocenjeni s 5 in 10 imenjskimi goldinarji, nepremičnine z 10 in 20 imenjskimi goldinarji. Oba sta redila po 1 konja, po 3 in 4 goveda, Pelcl 5 svinj.⁶²

V admontskem samostanu so 1. novembra 1543 vedeli, da dobivajo pri Svečini 4 sode gorščine in 11,5 sode vinske desetine, kar je nanese 51 funtov, 5 šilingov in 10 denaričev imenjske davčne osnove, in da sta njihovi še 2 družini na kmetiji in dvojni kmetiji. Imeli sta po 1 konja, do 5 glav govedi, le večja 5 svinj.⁶³

Leta 1547 je umrl Mihael Landstrasser-Kostanjeviški, ki je bil tu vsaj 2 leti župnik. Za časa njegove bolezni si je upravnik Wucherer prilastil cerkveni denar in nekaj sodov vina iz župniščne kleti. Dne 22. marca 1546 je župnik poslal admontskemu opatu svojo oporoko.⁶⁴ Mihaela je nasledil Peter Dajmanič, svečinski župnik je bil do svoje odpovedi 1562. leta. Proti njemu se je marca in aprila 1547 pritoževal v admontski samostan Franc Leisser, upravnik admontske Jarenine. Peter je bil 1553 v sporih z jareninskim župnikom.⁶⁵

Ko so prišli 1548, tako kot že vrsto let, iz Maribora na proščanje na Jurski Vrh pobiralci mitnine, so tu domačini z njimi obračunali.⁶⁶

V letu 1550 je bil doktor Andrej Perlach sorektor dunajske univerze. Naslednje leto je 11. januarja umrl tik pred možnostjo dobiti v roke prvi slovenski tiskani knjigi. Pokopali so ga v Štefanovi katedrali. Prijatelj pravnik Filip Gundilin mu je postavil spomenik. Na njem tudi piše, da je »Andrej Perlach iz Štajerske, zelo izobražen matematik in zdravnik, plemenit in zelo pošten, dočakal 60 let, 7 mesecev in 24 dni«. Za študente je ustanovil zelo bogato štipendijo 600 goldinarjev. To je pomenilo njegovo plačo za 6 let in 8 mesecev.⁶⁷

Peter Dajmanič se je 1554 samovoljno preselil iz Svečine k podružnici na Jurskem vrhu. Tam si je pridržal dohodke za svečinskega župnika. Odnosi med Svečino in Jurskim Vrhom so bili že nekaj časa napeti. Svečinčani so zahtevali, da vrnejo z Jurskega Vrha zvon, ki je bil tja prodan po turškem pustošenju za 7 goldinarjev, 3 šilinge in 4 denariče. Zahtevali so tudi, da cerkvene oblasti Petra Dajmaniča odstavijo. V letu 1556 se je pojavil v Svečini župnikov namestnik vikar Peter Leisser. Admontski opat je predlagal za novega župnika Pavla Diežiča iz zagrebške škofije. Peter Dajmanič ga je priznal šele leta 1562.

⁶¹ Imenjska cenitev 1542/174, Sda.

⁶² Imenjska cenitev 1542/136, Sda.

⁶³ Imenjska cenitev 1542/3, Sda.

⁶⁴ Wichner 1880, 135—136.

Regesti listin v admontskem samostanu.

⁶⁵ Wichner, 1880, 151.

Regesti listin v admontskem samostanu.

⁶⁶ Rudolf Guslav Puff, Marburg in Sleiermark 2, 1847, 110.

⁶⁷ Pušnik

Diečišč je bil tu za župnika do smrti 1563. leta. V Svečini je imel tudi vinotoč. Zaradi tega je bil v sporu z upravnikom Wuchererjem.⁶⁶

Med 1563 in 1569 je v Svečini župnikoval Gregor Eisenberger. S sekavskim svečinskim upravnikom Kilijanom Wuchererjem je bil skoraj trajno v sporih.⁶⁷

Leta 1570 je bilo na Podigracu 36 gorskih vinogradov vuzeniškega zemljiškega gospostva.⁶⁸

Eisenbergerja je nasledil v župnišču vikar Jakob Brdnik (1569—1573). Leta 1573 se je hotel okoliš podružnice na Jurskem Vrhu odcepiti od Svečine, uspelo ni.⁷¹

Iz prijave za davek od ognjišč 1572 zvedemo, da sta župnišču bili podložni 2 kmečki družini Andreja Fašanka in Klementa Raka. Prijavo je napisal, podpisal in pečatil s svojim pečatom župnik Brdnik. S pomočjo nezadovoljnih župljanov ga je izrinil njegov kaplan (od 1570) Sigmund Muhič kot novi vikar.⁷²

Od leta 1572 se je nabiralo v svečinskem gradu ohranjeno pisno gradivo o svečinskem zemljiškem gospostvu.⁷³

Vikar Muhič se je s svojimi verniki pritožil 1560 v admontski samostan zoper njegovo jareninsko upravnico Ano Leisser, ki je zavlačevala s pregledom cerkvenega letnega obračuna. Zoper vikarja pa se je pritožil zaradi nasilja kmet Andrej Mauhernik s spodnje Slatine. Muhiča je s težavo nasledil iz oglejskega patriarhata južno od Drave prišli Jurij Lendorfer. Še 5. februarja je pisal sekavski svečinski upravnik Ilija Wucherer admontskemu opatu, naj prisili odpuščenega Muhiča, da Svečino zapusti. Že decembra 1567 so se opatu pritožili zoper novega vikarja. V takih razmerah so 1590 vendarle zgradili novo župnišče. V njem je že tudi živel vikar Andrej Niger leta 1599. Župnik pa je vsaj do 1604 bil Jurij Lendorfer.⁷⁴

Pod konec 16. stoletja so v svečinskem zemljiškem gospostvu nagovarjali podložne družine, da so si z enkratnim velikim plačilom zboljševale prostosajno posestno pravico v kupnopravno. S tem se je znatno znižala primščina pri vsakokratnih dedičih. Dne 11. marca 1569 je posebna komisija ocenila vrednost skupine 50 takšnih kmetij. Sestavljali so jo plemiča Krištof in Hans Wucherer, Peter Šarbinek, Ruprecht Repolusk, Luka Trinhau, Florjan Jakobe in Urban v Grabnu. Aprila in maja 1569 sta poročala v sekavsko prošnjo upravnik Adam Durnperger in Hans Wucherer, koliko sta sprejela na račun kupnopravnega plačila.⁷⁵

V spodnji Kungoti je bila mitnica na zelo prometni cesti skozi Podigrac in prek vzpetine Plač. Za leti 1567 in 1595 sta ohranjeni najstarejši mitniški knjigi. Iz njiju zvedemo, da so tod nosili, tovorili, vozili in gnali tudi:

1567 1420 tovorov kamene soli iz skladišča v Ernovžu, 14 voz gline s Podigraca, 1595 2249 tovorov in 1354 voz. V knjigo so zapisali 52 pešcev, 213 jezdecev, žitaric za sedanjih 554 hl, 733 štartinov domačega vina najbolj po trgatvi in 4 štartine ne na Svečinskem nabranega medu.

Leta 1600 je mitničar nabral 176 goldinarjev in 36 krajcarjev (krajcar = 4 denariči).

⁶⁶ Wichnar, 1880, 151, 197.

Regesti listin v admontskem samostanu.

Ignaz Orožen: Das Bisthum und die Diözese Lavant V. 1884, 534.

⁶⁷ Regesti listin v admontskem samostanu.

⁶⁸ Urbarja za gospostvo Vuzenico 1553 in 1570. U 31, Sda.

Koropec, 1972, 33, 35.

⁶⁹ Regesti listin v admontskem samostanu.

⁷⁰ Dimmling-Rauchgeld 1572—1574, 442, Sda.

Regesti listin v admontskem samostanu.

⁷¹ Posebni arhiv Seckau 160/134 a, Sda.

⁷² Miscellanea, Acta ecclesiastica V. 1963, 73—74.

Regesti listin v admontskem samostanu.

⁷³ Posebni arhiv Seckau 160/134 b, Sda.

Med prevozniki sta bila posebej prizadevna 1606 Gregor Perlach iz Slatine in 1618 dunajski trgovec Jakob Zschebelair.⁷⁶

Na Svečinskem je reformacija zrahljala katoliško vero. Še 1615 je bilo treba na Plaču upepeliti skakaško molilnico. Krištof Wucherer je še 1617 vztrajal v nekatolištvu.⁷⁷

DAS LAND VON SVEČINA BIS ZUM JAHRE 1600

Zusammenfassung

Westlich von Šentilj in Slovenske gorice begannen sich an der jetzigen jugoslawisch-österreichischen Grenze in der zweiten Hälfte des 12. Jahrhunderts die von Jarenina entfernte Pfarrgemeinde Svečina, inkorporiert dem Admonter Stift, und die Grundherrschaft von Svečina, zugeteilt dem Seckauer Stift, zu formieren. Danach bedeutete der Pfarrhof in Svečina einen Admonter Stützpunkt, der Hof — das Schlößchen — das Schloß einen Seckauer Posten. Die höhere Gerichtsbehörde für das Gebiet von Svečina befand sich in Maribor.

Der Ort Špičnik wurde erst um das Jahr 1400 in die Grundherrschaft von Svečina einbezogen, Plač, Podigrac und Vrtilce gehörten zu anderen Grundherrschaften.

Der Weinbau ist im Gebiet von Svečina seit dem Ende des 12. Jahrhunderts bekannt. Er wurde zu einem der wichtigsten Wirtschaftszweige dieses Bereiches. Mehrere Weingärten waren im Besitz entfernter Herrschaften von Radlje und Vuzenica. Die Mühlräder drehten sich in der Nachbarschaft von Svečina schon Ende des 13. Jahrhunderts. Die wichtige Straße über Plač hat hier besonders für Regsamkeit gesorgt.

Die Urbare von St. Paul aus den Jahren 1290 und 1372, die urbarialen Aufzeichnungen aus Svečina zur Zeit zwischen 1444 und 1467, da Urbar von Maribor für das Jahr 1499, das Verzeichnis über die Kopfsteuer aus dem Jahr 1527, das Mariborer Stadtbuch für die Jahre 1535 und 1536, die Gülterschätzungen für die Jahre 1542 und 1543 und das Mautbuch für das Mautamt von Plač in Zgornja Kungota aus der Zeit um 1600 machen uns zufriedenstellend mit dem Leben im Bereich von Svečina bekannt. Die Grundherrschaft von Svečina war mittelgroß. Neben dem Weinbau bedeutete die Viehzucht viel. An der Verkehrsstraße sorgte man besonders für Pferde. In Podigrac wurde eine bessere Tonerde gegraben. Schon Anfang des 16. Jahrhunderts gab es auf dem Gebiet von Svečina ziemlich viele Mägde, Knechte, Inwohner, Winzer und Tagelöhner.

Die Gegend wurde von türkischen Verwüstungen heimgesucht, am schlimmsten im Jahre 1532.

Gegen Ende des 16. Jahrhunderts verwandelte das Seckauer Stift in reichlichen Maße die frei anbauenden Bauernhöfe in kaufrechtliche, was für die damaligen Untertanenfamilien eine große zusätzliche Belastung bedeutete.

Aus der Umwelt von Svečina ging Dr. Andreas Perlach (1490—1551) hervor. Die Gebildeten aus dem Admonter Pfarrhof und aus dem Seckauer Schlößchen und die immer verkehrsreichere Straße wiesen ihm den Weg in die weite Welt. Er wirkte in Wien als ein kämpferischer angesehenen Gelehrter, Mathematiker, Astronom und Arzt. Er war auch Rektor der Wiener Universität und viermal Dekan an ihren Fakultäten. Zu Hause besaßte er umfangreiche Weingärten. Die Perlachs waren im Bereich von Svečina unternehmungslustige vermögende Leute. Andreas Perlach starb unmittelbar vor der Möglichkeit, die ersten slowenischen gedruckten Bücher in die Hände zu bekommen.

⁷⁶ Ferdinand Tremel, Der Verkehr über den Platsch in der frühen Neuzeit, ZHVS 48, 1975, 110, 117, 121, 130, 131, 135, 136.

⁷⁷ Miscellanea, Acta ecclesiastica V, 1983, 122, 178—181.

POSEST CISTERCIJANSKE OPATIJE REIN NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM OD 1276 DO OKOLI 1600

Jože Mlinarič*

UDK 332:726.7(436.4:497.12) »12/16«

MLINARIČ Jože: *Posest cistercijske opatije Rein na slovenskem Štajerskem od 1276 do okoli 1600.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 93—118.

Izvirnik v sloven., povzetek v angl., izvleček v sloven. in angl.

Avtor obravnava na osnovi arhivskih virov, ki jih hrani opatija Rein pri Gradcu, zgodovino vinogradniške posesti tega samostana pri Mariboru, Ljutomeru in Gornji Radgoni, od prve pridobitve posesti v letu 1276 do okoli leta 1600.

UDC 332:726.7(436.4:497.12) »12/16«

MLINARIČ Jože: *The property of the cistercian Abbey of Rein in Slovene Styria 1276 to about 1600.* Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, p. 93—118.

Orig. in Slovene, summary in Engl., synopsis in Slovene and Engl.

On the basis archival sources, preserved in the abbey of Rein near Graz the author treats the history of the viticultural estates of this monastery near Maribor, Ljutomer and Gornja Radgona from the first acquisitions of the estates in the year 1276 to about the year 1600.

Reinska opatija pri Gradcu, ustanova štajerskih Traungavcev iz leta 1129, poseljena iz samostana Ebracha v Frankoniji, matica naše stiške cisterce (ok. 1130), je imela že pred pridobitvijo zemlje v mariborski okolici in posesti v Mariboru tesne stike z deželnoknežjimi ministeriali, gospodi Mariborskimi. Omenjeni gospodje namreč nastopajo v vrsti listin, izdanih za samostan. Razlog za ta pozitiven odnos Mariborskih do reinske cisterce je v dejstvu, da so štajerski Traungavci bili ustanovitelji te duhovne ustanove, saj jo je ustanovil mejni grof Leopold I. (1122—1129), in so po smrti Bernarda Spanheima (1147) postali gospodje trdnjave Maribora, prvičkrat omenjene v zvezi z reinsko cisterco, je iz leta 1189. Tedaj je vojvoda Otakar I. (1180—1192) vrnil opatiji nekatere posesti, ki jih je ustanovi poklonil njegov oče in štajerski mejni grof Otakar III. (1129—1164).¹ V tej listini srečamo kot pričo mariborskega župnika Konrada, ki je bil iz rodu deželnoknežjih ministerialov Mariborskih-Viltuških (1189—1215) in obenem prvi znani mariborski župnik, s tem pa tudi priča

* Dr. Jože Mlinarič, arhivski svetovalec, redni profesor na Pedagoški fakulteti v Mariboru.
¹ 1169, VIII, 10., Gradec (orig. perg. listina v arhivu reinske opatije = AR).
Objava: J. Mlinarič, Gradivo za zgodovino Maribora (= GZM) 1/21.

za obstoj samostojne dušnopastirske postojanke s sedežem pod gradom Mariborom.²

Iz obdobja med leti 1254 in 1261 je ohranjenih osem listin, v katerih nastopata kot priči v zadevah reinske opatije dva Gotfrida Mariborska (ime Gotfrid je značilno za to družino), katerih eden je nekaj časa opravljal funkcijo deželnega sodnika (iudex provincialis). V dokumentu iz leta 1254, izdanem v zadevi reinske cisterce, se kot priči omenjata »Gotfridus de Marhpurch, iudex provincialis« in »Gotfridus de Marhpurch«.³ Deželnega sodnika Gotfrida srečamo v letu 1255 kar dveh listinah: 12. januarja potrjuje izjavo reinskega⁴ opata Amelrika (ok. 1251—1265), po kateri v skladu s privilegiji cistercijanskega reda nima nihče pravice do odvetništva nad njegovim samostanom,⁴ 11. julija pa je Gotfrid priča v neki drugi listini za Rein.⁵ V naslednjem, 1256. letu, je deželni sodnik Gotfrid ponovno izstavil listino za reinsko cisterco.⁶ Gotfrid Mariborski se v listinah za Rein, izdanih v letu 1260, pojavi kar trikrat. Takó je bil 10. marca prisoten, ko je češki kralj Otokar Reinu potrdil vse njegove posesti in pravice ter ga sprejel v svoje posebno varstvo, enako pa je bil prisoten tudi za božič ob nekem drugem pravnem dejanju.⁷ 25. aprila pa srečamo Gotfrida Mariborskega v listini salzburškega nadškofa Ulrika (1256 do 1264), izdani za cisterco.⁸ Poslednjič pa najdemo Gotfrida kot pričo v listini z dne 18. julija 1261, ki jo je za Rein izdal štajerski deželni glavar Woko Rosenberg.⁹

Omenili smo, da je prvi znani mariborski župnik z imenom Konrad bil priča v listini, izdani za reinsko opatijo v letu 1189.¹⁰ Določene stike med mariborskimi župniki in Reinom moremo zaslediti tudi v naslednjih obdobjih, in to v času, ko je opatija bila že lastnik posesti v mariborskem mestu in v njegovi okolici. Tako je v letu 1288 mariborski župnik pečatil dokument, darovnico, s katero je Mariborčanka Elizabeta Reinu darovala posest v Košakih tik Maribora.¹¹ Mariborskega župnika Ulrika, kasnejšega sekovskega škofa (1297 do 1308), šteje Rein za svojega dobrotnika. Ulrik namreč v listini iz leta 1304 navaja, da je še kot mariborski župnik (torej pred letom 1297) samostanu podelil dohodke treh mark s posesti v Pischkbergu pri Brucku na Muri in dohodke v višini enega talenta s posesti pri Gradcu. Iz omenjenih dohodkov naj bi menihi prejeli vsako leto za vigilijo pred praznikom Marijinega oznanenja (25. marec) priboljšek v hrani in pijači (ribe in vino). Samostan pa je zagotovil

¹ J. Mlinarič, Župnja Sv. Janeza Krstnika v Mariboru pod jurisdikcijo salzburške nadškofije XII. stoletje — 1786. Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije 1228—1978, Maribor 1978, str. 130.

² 1254, IX. 10., Feldkirchen (orig. perg. listina št. A III/24 v AR).

Objava: GZM I/83.

³ 1255, I. 12. (orig. perg. listina št. A III/25 v AR).

Objava: I/87.

⁴ 1255, VII. 11., Gradec (Zapis v Codex Hermannii abbatis, 15. stol., v AR).

Objava: GZM I/90.

⁵ 1258 (oktober 14., Gradec) (orig. perg. listina št. A III/30 v AR).

Objava: GZM I/94.

⁶ 1260, III. 10., Dunaj (perg. listina, falsifikat? št. A III/46 v AR).

Objava: II GZM II/1.

⁷ 1260, XII. 25., Gradec (orig. perg. listina št. A III/47 v AR).

Objava: GZM II/5.

⁸ 1260, IV. 25., Piber (orig. perg. listina št. A III/47 v AR).

Objava: GZM II/2.

⁹ 1261, VII. 18. (orig. perg. listina št. A IV/4 v AR).

Objava: GZM II/8.

¹⁰ Prím. 1261 (okoli VII. 18.) (orig. perg. listina št. A IV/3 v AR).

Objava: GZM II/7.

¹¹ »Chunradus plebanus de Marhpurch« (glej op. št. 1).

¹² 1288, IX. 26. (orig. perg. listina v AR).

Objava: GZM II/62.

Ulriku tri in pol marke dohodkov s svoje posesti, vendar le do njegove smrti.¹² Omenimo naj tudi, da sta reinski opat Herman (1439—1470) in mariborski župnik Jurij Swentenrieg (1452—1474) na prošnjo žičkega priorja Nikolaja izdala dva dokumenta. 24. novembra 1465 sta izdala za pletersko kartuzijo transumpt listine grofa Friderika II. Celjskega iz leta 1439,¹³ 27. novembra istega leta pa transumpta dveh privilegijskih listin za žičko kartuzijo, listino cesarja Friderika III. iz leta 1453 in grofa Friderika II. Celjskega iz leta 1444.¹⁴

Na ozemlju današnje slovenske Štajerske in Dolenjske si je reinska opatija začela pridobivati posest v času opata Bernarda (1265—ok. 1261/62). Na Dolenjskem si je opatija prvo posest pridobila v letu 1275, in to z nakupom, kar priča za načrtno izgrajevanje posesti na tem delu slovenske zemlje. Nakup sodi v čas zelo agilnega opata Bernarda, znanega po svoji gradbeni dejavnosti v Reinu in po vizitacijah, ki jih je opravil v imenu reda. Bernard je bil v letu 1275 na vizitaciji v stiški opatiji¹⁵ in ob tej priložnosti se je zanimal za posest na Dolenjskem. Še v istem letu je stiški opat Konrad (1267—1276) na Bernardovo prošnjo za njegov samostan kupil urbarialno naselje Zagorico pri Mirni z devetimi podložniki, ki predstavljajo zametek bodoče reinske posesti na Dolenjskem.¹⁶ Dve leti kasneje, v letu 1277, si je Rein pridobil na Dolenjskem v bližini Velike Loke sedemnajst kmetij od stiške opatije. Listina pravi, da je opat Konrad Reinu prodal posest, da bi na ta način zmanjšal svoje dolgove.¹⁷ Reinski opatje so svojo posest na Dolenjskem povečevali z nakupi tam od sredine 14. stoletja naprej, takó da je opatija v času najstarejšega ohranjenega urbarja iz leta 1395 premogla 72 kmetij in dvor ter dva mlina.¹⁸ Posest na Dolenjskem je bila v glavnem osredotočena okoli Velike Loke in Litije, mlina pa sta stala na reki Temenici. Posest reinske cisterce je bila v bližini stiškega samostana, kar je bilo zanjo vsekakor ugodno, saj vemo, da so Stiški pogosto poskrbeli za to posest in poleg plačanih reinskih upraviteljev bdeli nad njo. Reinski opatje so svojo zemljo na Dolenjskem v finančnih stiskah 16. stoletja dajali v zakup ali pa jo zastavljali, v letu 1607 pa so polovico posesti odprodali.¹⁹ Sicer pa je reinska posest na Dolenjskem skozi vsa stoletja od 14. stoletja naprej štela približno enako število kmetij oziroma podložnikov: v letu 1450 je urbar zabeležil osemdeset podložnikov, v letu 1535 pa petinsedemdeset.²⁰ V 17. stoletju so dolenjsko posest menihi imeli sami ali pa so jo dajali v zakup, v drugi polovici stoletja nekaj časa tudi stiški opatiji. V letu 1693 je reinska cisterca to svojo posest prodala.

Najstarejši dokument, ki priča o pridobitvi posesti reinske opatije na Štajerskem, je iz leta 1276; torej si je Rein pridobil svojo prvo posest na Štajerskem le leto po pridobitvi zemlje na Dolenjskem. V letu 1276 je mariborski meščan Oto Herbersteiner samostanu izročil svoj vinograd v Krčevini (in der

¹² K. Amon, Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218—1968. Graz Wien Köln 1969, str. 61.

Omenimo naj, da je 28. VIII. 1312 sekovski škof Friderik (1302—1317) na prošnjo reinskih menihov izdal na podlagi predloženih listin v Mariboru transumpt listin iz leta 1211 (St UB II, št. 117, str. 176—177) in iz leta 1209 (St UB II, št. 101, str. 156—158).

¹³ 1304, VIII. 1., Gradec (Diplomatarium Runense = Collectaneum Runense antiquitatum I-V: delo reinskega konventuala Alana Lehra /1727—1778/ za čas od 1129 do 1690); (I, str. 445—446).

¹⁴ 1465, XI. 24. (orig. perg., listina v Arhivu SRS v Ljubljani).

Objava: GZM VII/128.

¹⁵ 1468, XI. 27. (orig. perg., listina št. 7096 v Štajerskem deželnem arhivu v Gradcu).

Objava: GZM VII/130.

¹⁶ M. Wild, Die Äbte von Rein. Stift Rein, 1129—1979. 850 Jahre Kultur und Glaube. Rein 1979 (= Stift Rein 1129—1979), str. 51.

¹⁷ 1276, Stična (orig. perg., listina št. A IV/21 v AR).

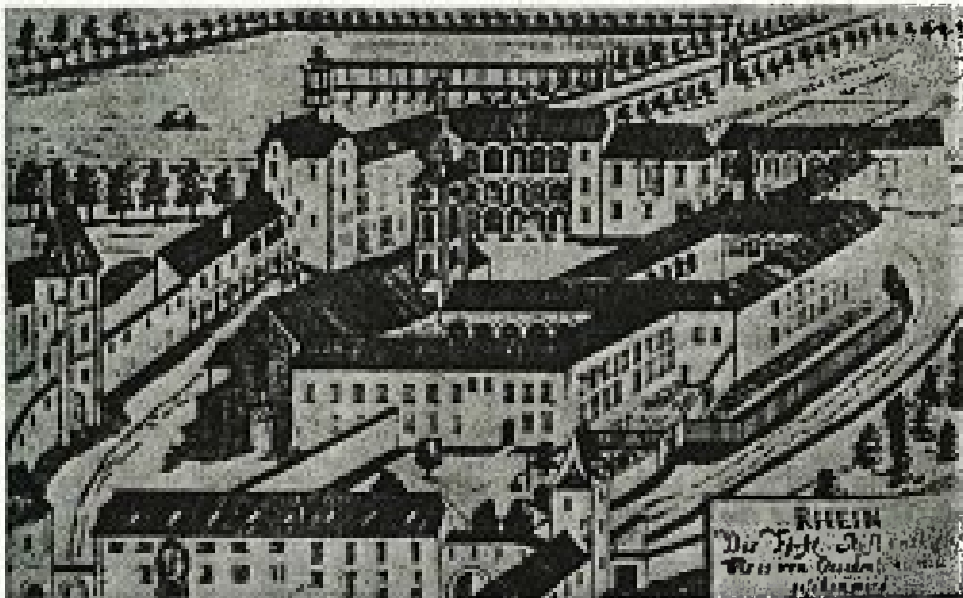
¹⁸ 1277 (orig. perg., listina št. A IV/24 v AR).

¹⁹ Urbar D (1395), fol. 179^v—183^v v AR.

²⁰ Dokument z dne 4. V. 1807, Rein (K XXXIV/8 v AR).

²¹ Urbar C (1480) v AR.

²² Urbarium des gottshaus Rein, welches herr Hanna Vngnadt freyherr zu Sonegg landshauptman in Steyer, da er anstatt seines herren sohn Ludwig Vngnadt die administration des stifts als commandator angadretten ordentlich verfasst vnd errichtet hat anno 1535.

Opatija Rein pri Gradcu (G. M. Vlscher, Topographia Ducatus Stiriac, 1681)

Carthusen) tik Maribora. Žal je ohranjen le prepis v izvlečku, kjer pa tekst ni popolnoma jasen. Verjetno gre pri formulaciji »vendidit alibi legavit« deloma za prodajo deloma pa za dar. Sicer pa je tudi primek Herbersteiner za meščana nekolikanj nenavaden.²¹ Dejstvo je, da je reinska opatija v letu 1395 imela v Krčevini dva vinograda. Nakup vinogradniške posesti v letu 1293 jasno kaže, da je samostan imel namen izoblikovati si posestno jedro okoli Maribora z gospodarskim in upravnim središčem v mestu samem.²² V letu 1276 pridobljeni vinograd je bil z dvema vedroma mošta in z dvema denarjema na leto podložen deželnemu knezu, ki se mu je dajatev izročala v njegovo mariborsko klet. Vinograd je bil gorskopraven in ga je samostan oddajal sogornikom v zakup po gorskem pravu. V letu 1377 je ta vinograd v Krčevini (in der Kartussen) opat Nikolaj (1368—1384) izročil v zakup mariborskemu meščanu Bernczelu, ki je bil poleg zgornje dajatve deželnemu knezu dolžan oddajati v samostanski dvor v Mariboru (hof ze Marchpurg) tudi še štiri vedra mošta na leto.²³ V urbarju iz leta 1395 se omenja kot hasnovaalec tega vinograda isti Bernczel (Wernczil).²⁴

Bernardov naslednik, opat Reinold (ok. 1281/82—1292), je za svoj samostan pridobil vinograd blizu prejšnjega vinograda. 26. septembra 1288 je Elizabeta, vdova po Rudolfu, ki je bil sin mariborskega sodnika Markvarda, zapisala volilo svojega pokojnega moža. Elizabeta je vpricho vrste mariborskih meščanov in mestnega sodnika, ki je skupaj z mestnim župnikom listino tudi pečatil, ter mariborskega sholastika Henrika in komturja malteške komende, brata Nudunga, Reinu podarila po tri vedra mošta na leto z vinograda v Ko-

²¹ (1276), IV, 24, (regist v Diplomatarium Runense I, str. 360 v AR).

Objava: GZM II/34.

²² 1293 (zapis v urbarju D (1395) in po njem Diplomatarium Runense I, str. 398 v AR).

Prepis v Diplomatarium Runense I, str. 838 z napačno letnico 1393.

²³ 1377, VIII, 28., Maribor (orig. perg. listina št. A VI/95 v AR).

Objava: GZM V/22.

²⁴ Urbar D (1395), fol. 127r.

šakih (in Choschach) pri mestu.²⁵ Vinograd je bil gorskopraven ter je kasneje prišel iz rok samostana, saj se že v urbarju iz leta 1395 ne omenja več. Elizabeta je nato v letu 1330 reinskemu samostanu prodala posest v Mariboru.²⁶

Z letom 1293 si je opatija pričela pridobivati posest zahodno od Maribora, kjer je postala lastnik vrste vinogradov od Račjega brega pa tja do Proška pri Bresternici. V letu 1293 je prior dominikanskega samostana na Ptujju, brat Helmbicus!, opatu Henriku (1292—1303) za petindvajset mark srebra prodal vinograd na Krivcu (apud Griberitz) pri Kamnici.²⁷ Zgornjo posest je dve leti prej dominikancem daroval mariborski meščan Tomaž, a je bila za samostan zelo oddaljena in potemtakem malo pomembna. Vinograd je bil last benediktinske opatiije iz St. Pavla v Labotski dolini na Koroškem, ki je prejemale letno po pet veder mošta in enako število denarjev.²⁸ Vinograd (vinea Gricz), ki ga omenja tudi urbar iz leta 1395²⁹ je reinska opatija v letu 1443 zamenjala za posest v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni.³⁰

Pod opatom Henrikom si je v letih od okoli 1300 do 1303 reinska opatija pridobila vrsto posesti zahodno od mesta Maribora. 21. maja 1300 je Veitel Bresterniški, ki je prebival v stolpu v Bresternici in je bil razvpit kot roparski vitez, ki ga je cerkvena oblast preganjala zaradi njegovih zločinov in prestopkov, med drugim naj bi molil k nekemu drevesu, ki je stalo poleg njegovega doma,³¹ s privoljenjem svoje žene Jere in sinov, duhovnika Otona, Vernezja in Josleina, prodal za petnajst mark srebra dunajske teže mariborskemu meščanu in oskrbniku reinskega samostana Henriku (Hainreichen der herren diaener von Revn) vinograd pri Prošku (ze Prezzek). Ob prodaji so bili navzoči magdalenski župnik Gotfrid, hočki župnik Majnhard in mariborski mestni sodnik Rudolf, ki je dokument tudi pečatil.³² Vinograd je očitno prišel kasneje v last samostana Reina ter je po vsej verjetnosti identičen z vinogradom pri Prošku, od katerega se je v skladu z urbarjem iz leta 1395 dajalo v mariborsko deželno knežjo klet letno po pet vodnih veder mošta in po tri gorske polovice denarjev³³ in ki ga je opat Herman (1439—1470) leta 1443 zamenjal za posest v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni.³⁴ Okoli leta 1300 in 1303 je Rein postal lastnik vinogradniške posesti na Račjem bregu zahodno od mesta, koder je imela svoja gorskopravna zemljišča vrsta zemljiških gospok, med njimi pa največ benediktinska opatija iz Admonta na zgornjem Štajerskem, katere upravno in gospodarsko središče za posest pri Mariboru je bilo na Račjem dvoru.³⁵ Reinska opatija je vinograde na Račjem bregu dajala v zakup po gorskem pravu. Vinograd (Raicz), ki ga je v letu 1300 hasnoval zet Kunigunde za dve vedri mošta in enako število denarjev na leto,³⁶ je očitno kmalu prišel v last reinskega samostana. Za isto vsoto je ta vinograd v letu 1395 kasnoval »junior Smokel«.³⁷ V letu 1303 je omenjena Kunigunda opatu Henriku prodala še dva vinograda na Račjem bregu (in Raitz).³⁸ Vinograda se omenjata v urbarju iz

²⁵ 1288, IX, 26. (orig. perg. listina) in regest v urbarju C (1450), fol. CL v AR.

Objava: GZM II/62.

²⁶ Glej str. 98.

²⁷ 1293 (Diplomatarium Runense I, str. 398 po urbarju D (1395) v AR).

²⁸ 1291 (ibidem).

Objava: GZM II/72.

²⁹ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

³⁰ Glej str. 102.

³¹ 1300, V, 2., Maribor (orig. perg. listina v Avstrijskem državnem arhivu na Dunaju).

Objava: GZM II/91.

³² 1300, V, 21. orig. perg. listina št. A V/34 v AR).

Objava: GZM II/92.

³³ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

³⁴ Glej str. 102.

³⁵ Prim. J. Mlinarič, Admontski Račji dvor pri Mariboru. CZN XLIX, 1978, str. 33—47.

³⁶ Urbar C (1450) in prepis v Diplomatarium Runense I, str. 616.

³⁷ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

³⁸ Urbar C (1450) in prepis v Diplomatarium Runense I, str. 616 v AR.

leta 1395, katerih enega je za pol vedra mošta in za pol denarja na leto hasnoval Nikolaj »aus der Chirchencz«, drugega pa je za vedro mošta in en denar hasnoval mariborski mestni pisar Matevž (Matheus scriptor civitatis),³⁹ morda sin onega znamenitega mestnega pisarja Matevža, ustanovitelja meščanskega špitala iz leta 1348.⁴⁰

Rein si je svojo vinogradniško posest povečal še v drugi polovici 14. stoletja v času dejavnega opata Sajfrida (1349—ok. 1367), ki je samostanu povečal posest tudi na Dolenjskem. 25. marca 1362 je namreč ptujski meščan Ulrik, Ulmanov zet, z ženo Katarino in s privoljenjem šentpavelskega gorskega mojstra Henrika iz Št. Andraža v Labotski dolini na Koroškem opatu podaril vinograd z imenom Marolt v Bresternici (dacz Tresternicz). Posest je torej bila z gornino podložna samostanu v Št. Pavlu, ki je prejemal letno po sedem golid mošta, Gebhard z Waldsteina pa je prejemal po vedro mošta in gorski denarič na leto. K daritvi posesti je Ulrika in njegovo ženo verjetno vzpodbudil njun sorodnik, ki je kot menih z imenom Kristan živel v reinskem konventu. Darovalca sta Kristanu zapisala po sod vina z dvajsetimi vedri na leto ter si nad posestjo pridržala lastninsko pravico do svoje smrti.⁴¹ Vinograd so reinski opatje dajali sogornikom v zakup po gorskem pravu in v letu 1395 ga je za poldrugo vedro mošta in pol denarja hasnoval Gebhard »von Weyer«.⁴²

Vzhodno od Maribora je reinska opatija morala imeti posest že pred letom 1362. V tem letu je reinski kletarski mojster v Mariboru Rupert na gorski pravdi odvzel staremu oficialu Konradu vinograd z imenom »Stainprug«, ker samostanu ni redno oddajal gornine v višini osem veder mošta na leto. Vinograd je bil last deželnega kneza, saj se je na njegov naslov dajalo letno po pet vodnih veder mošta, po en graški denar in še po eno staro polovico denarja.⁴³ Iz urbarja iz leta 1395 je razvidno, da gre za vinograd v Sojči nad mestnim kamnolomom (in der Sulz ober den stainpruch).⁴⁴ Ta vinograd z imenom »Stainprugker« (in der Sulcz) je opat Herman v letu 1443 zamenjal za posest v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni.⁴⁵

Pred letom 1378 je reinska opatija morala imeti dva vinograda pri Prošekcu pri Bresternici. Tedaj je namreč mariborski meščan Gilg Slachenochs z opatom Nikolajem (1368—1384) zamenjal gornino. Za samostanski vinograd »dacz Prezzek«, ki je dajal letno po šest veder, in ga je tedaj hasnoval Ulrik Payer s Prošeka, je samostan prejel dva vinograda.⁴⁶ Zanimivo je, da se ta vinograd (in Pressek) omenja še v urbarju leta 1395 z navedbo, da ga za šest veder mošta in za tri denarje na leto hasnujeta Ulrik Payer in neki Friderik.⁴⁷ Dejstvo je, da je opat Herman v letu 1443 zamenjal svoja dva vinograda pri Prošekcu za vinogradniško posest v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni.⁴⁸ Samostan je z zamenjavo dobil vinograd v Krčevini (in der Kartussen), ki je bil po vsej verjetnosti identičen z vinogradom »Czêrsiaekrl« in ki ga je Rein v letu 1393 za dve vedri mošta in za stari graški denar na leto izročil že omenjenmu

³⁹ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁴⁰ Prim. 1348, XI. 24. (regist v Vizitacijskem zapisniku mariborskega meščanskega špitala iz 1731, str. 1 v Škočjiškem arhivu v Mariboru).

Objava: GZM IV/48.

⁴¹ 1362, III. 25. (orig. perg. listina št. A VII/75 v AR).

⁴² Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁴³ 1362 (zapis v urbarju C /1450/, fol. CL in njegov prepis v Diplomatarium Runense I, str. 724 v AR).

Objava: GZM IV/98.

⁴⁴ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁴⁵ Glej str. 102.

⁴⁶ 1378, IX. 25. (orig. perg. listina št. A VI/67 v AR).

Objava: GZM V/25.

⁴⁷ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁴⁸ Glej str. 102.

mariborskemu meščanu Bernczelu v zakup po gorskem pravu.⁴⁸ Urbar iz leta 1395 omenja vinograd »in der Karthu^sen« in pravi zanj, da ga ima v zakupu žički dvorni mojster (Seiczer hofmeister iz Maribora).⁴⁹ Drugi vinograd, ki ga je samostan dobil po zamenjavi, pa je ležal severno od mesta, na Koglu (in der Gugel), in od katerega se je dajalo letno po dve vedri mošta in enako število denarjev. Vinograd »in der Gugel« omenja tudi urbar iz leta 1395.⁵¹

Najstarejši ohranjeni urbar iz leta 1395 navaja še nekaj vinogradov, za katere pa ne vemo, kdaj si jih je reinska opatija pridobila in na kakšen način so prišli v njene roke. Urbar omenja vinograd v Počehovi in štiri vinograde z imenom »Wierbach«, »Weyerbach« ali »Wyerbach«.⁵² Vinograd v Počehovi vzhodno od mesta (in Poskar) je 1395 za pet veder mošta in za dva denarja na leto hasnoval Henrik iz Počehove (von Poskar).⁵³ Ostale štiri vinograde pa so tedaj hasnovali: za pol vedra mošta in gorako polovico denarja Ožbalt, za vedro in tri polovice denarja žički kartuzijani, za dve vedri mošta in dve gorski polovici denarja vetrinjski samostan (domus de Victoria) in za pol vedra mošta in gorski denarič Friderik (Friczil).⁵⁴ Eden izmed štirih pravkar omenjenih vinogradov bo identičen z vinogradom, ki so ga leta 1588 hasnovali vetrinjski cistercijani in ki je po urbarju ležal »im Kherschpach vnder dem Laischerperg, so man gen Jaring geth«. Posest je torej morala ležati vzhodno od mesta, saj urbar za mariborsko župnijo iz okoli leta 1550 ime »Kerspach« istoveti s Sojčo.⁵⁵

Reinska opatija je za upravljanje svoje posesti v mariborski okolici in za shrambo svojih vin nujno potrebovala v Mariboru hišo s kletjo. V letu 1224 je generalni kapitelj dovolil redovnim postojankam oddajo posesti, ki so sodile h grangijam (gospodarskim enotam, ki so jih cistercijani obdelovali v lastni režiiji), podložnikom proti oddaji letnih dajatev (činža).⁵⁶ Kar je ostalo viškov od činža in pridevkov z dominikalne posesti, so cistercijani skušali vnovčiti, ponudili pa so na trg tudi obrtne izdelke iz svojih delavnic. Čeprav so postojanke cistercijanov bile vstran od prometnih poti, so se redovniki hitro vključili v trgovino, na kar pa je redovno vodstvo gledalo z zaskrbljenostjo, v strahu za samostansko disciplino in monastično preproščino. V letu 1157 je generalni kapitelj prepovedal svojim postojankam preprodajo pridelkov in izdelkov: menihi niso smeli ničesar nakupiti z namenom, da to za višjo ceno prodajo naprej. Kapitelj je tudi določil, da menihi sicer smejo trgovsko blago dati naprodaj, vendar ne na javnih tržnicah.

Tudi reinska cisterca se je že sredi 12. stoletja vključila v trgovino, vendar so ji stala na poti ostra redovna določila. Prvi reinski opat Gerloh (1129/1130—ok. 1164) se je v zadevi trgovanja obrnil na mejnega grofa Otakarja III. (1129—1184) in ta je opatu na njegovo prošnjo poklonil v graškem predmestju in pod gradom zemljišče velikosti treh domcev (tria curtifera), da bi si na njem menihi mogli azidati klet (cellarium) in bi tam mogli neovirani od trškega hrupa (turbis forensibus) dati naprodaj vino in ostalo blago (vinum et cetera venalia sua).⁵⁷ Na omenjenem zemljišču so reinski menihi pozidali

⁴⁸ 1393 (urbar C /1460/, fol. CL v AR).

⁴⁹ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁵⁰ Ibidem.

⁵¹ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁵² Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁵³ Urbar D (1395), fol. 126^v—127^v v AR.

⁵⁴ Urbar iz leta 1588: »Vrbarium des stiftts Reun hierinnen das gantze ein khomben begriffen wie zue sechen de anno 1588« v AR. Urbar ok. 1550 (arhiv krške škofije v Celovcu I, XII 1a).

⁵⁵ J. M. Canivez, Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis II, št. 10, str. 31. Prim. J. Mlinarič, Kostanjeviška opatija 1234—1786, Kostanjevica na Krki 1987, str. 76—77.

⁵⁶ J. M. Canivez, Statuta capitulorum generalium Ordinis Cisterciensis I, št. 35, str. 84 in I, št. 3, str. 171.

⁵⁷ 1164, Gradec: J. Zahn, Urkundenbuch des Herzogthums Stetermark I. Graz 1875, št. 494, str. 451—452.

svoj dvor (curia), t. i. Reinski dvor (Reinerhof), ki stoji še danes v današnji Sackstrasse na jugozahodnem podnožju graškega Schloszbega. Zanimivo je, da listina Otakarja III., izdana v letu 1164 v Gradcu, omenja na prvem mestu klet (cellarium), kar kaže, da so tudi reinski menihi svoje glavne dohodke prejeli iz vinske trgovine. Sprva so tudi vinograde obdelovali »s svojimi rokami in na lastne stroške« (propriis manibus et sumptibus), kakor so to določali redovni Statuti, kasneje pa so vinogradniške komplekse obdelovali deloma v lastni režiji, deloma pa so zemljišča, primerna za napravo vinogradov, izločili iz ostale posesti in jih oddajali interesentom v zakup po gorskem pravu. Hasnovalci takih zemljišč, sogorniki, so samostanu oddajali dajatve zlasti v moštu, nekaj tudi v denarju.⁵⁹

Reinska cisterca je svojo mestno grangijo, upravno in trgovsko postojanko, ki jo smemo imenovati kar trgovsko hišo, razvila tudi na zemljišču in posesti, ki jo je prejela v Hartbergu že leta 1147. 8. junija 1147 je omenjeni mejni grof Otakar III. izdal za reinske menihe listino, v kateri jim je v kraju »Hartberc« poklonil »unum beneficium et duas curtes cum vinea«. Tod so si menihi uredili svoj dvor (curia), ki je stal na tedanjem starem trgu (današnji Hauptplatz) in ob poti, ki je vodila v smer Ogrske in v Dunajsko kotlino.⁶⁰ K pomembnim mestnim grangijam reinske cisterce štejemo tudi grangijo v Dunajskem Novem mestu, ki je postala gospodarsko in upravno središče za vse samostanske posesti severno od Semmeringa in Wechsla in ki so segale do Dunaja in njegove okolice.⁶¹ Opat Sajfrid (1349—ok. 1367) pa je za svoj samostan pridobil hiši še na Dunaju in v Brucku na Muri.⁶²

Za gospodarstvo samostanov je bilo izredno pomembno, da so mogli neovirano prevažati svoje pridelke bodisi v samostan ali v svoje gospodarske postojanke, ter blago, kupljeno za lastne potrebe. Glede svobodnega prevoza blaga, oproščenega vsakršne mitnine, je med samostani in meščanskimi naselji prihajalo do pogostnih sporov, saj ta niso rada upoštevala od deželnih knezov duhovnim ustanovam danih svoboščin. Kamen spotike so za meščane predstavljale tudi t. i. samostanske »svobodne hiše« (Freihaus), ki so bile privilegirane in oproščene dajatev in bremen, ki so jih bili dolžni meščani in ostalo prebivalstvo od svojih poslopij v mestu. Iz listine vojvode Rudolfa iz leta 1305 je tak konflikt med reinskim samostanom in nekaterimi meščanskimi naselji na Štajerskem jasno viden. 19. junija omenjenega leta je Rudolf v cisterci Heiligenkreuz pri Dunaju na prošnjo reinskega opata Alberona (1303—ok. 1323) naslovil dokument na vrsto meščanskih naselij na Štajerskem. V dokumentu je rečeno, da nekatera naselja ne upoštevajo danih privilegijev in samostan neupravičeno bremenijo. Vojvoda je v pismu, naslovljenem na mestne sodnike Maribora, Voitsberga, Brucka na Muri, Leobna, Rottenmanna in Judenburga, torej krajev ob pomembnih trgovskih poteh, prepovedal od reinskih menihov od pridelkov, ki jih prevažajo (in deducendis et reducendis victualibus) in ki jih potrebujejo za lastne potrebe in jih ne dajejo naprodaj, terjati mitnino. Po besedah vojvode tudi niso zadovoljni z običajnimi davščinami in zahtevajo še druge, ki jih terjajo od ljudi v samostanskih hišah.⁶³

Sistematično pridobivanje vinogradniške posesti v neposredni okolici Maribora je nujno terjalo pridobitev poslopja v mestu, ki naj bi postalo upravno

⁵⁹ J. Grill, Wirtschaftlicher und sozialer Aufschwung durch die Granglenstruktur der Zisterzienser von Rein. Stift Rein 1129—1979, str. 143—144.

⁶⁰ 1147, VI. 8., Rein (J. Zahn, Urkundenbuch I, št. 261, str. 271—272).

⁶¹ Prim. L. Grill, o. c., str. 141—142.

⁶² L. Grill, o. c., str. 146—147.

⁶³ L. Grill, o. c., str. 149—150.

⁶⁴ (1305), VI. 19., Heiligenkreuz (orig. perg. listina št. A V54 a v AR).

Objava: GZM II/111.

in gospodarsko središče in klet za shrambo vina ter postojanka za njegovo prodajo. Sicer pa je Maribor stal ob važni prometni poti, ki je vodila od Dunaja in preko Gradca na Celje in dalje proti Ljubljani ter k morju. Pred pridobitvijo lastne hiše v Mariboru je imela reinska cisterca svoj vinski pridelek shranjen v kletih vetrinjske opatiije. Vetrinjski menihi so imeli posest na Stajerskem že okoli leta 1150 in v mariborski okolici na začetku 13. stoletja.⁶⁴ Takó je v letih med 1220 in 1224 vojvoda Leopold VI. Babenberžan (1202—1230) z listino potrdil, da je vetrinjski opat Konrad od mariborskega meščana in kožarja Gotschalka za deset mark kupil »hišo s pripadajočim, z zemljiščem, vrtom in s stajami« (domum cum aliis eiusdem domus attinenciis area videlicet et orto et stabulis).⁶⁵ Dvor (curia) je stal ob mestnem obzidju na njegovi vzhodni strani ter je postal upravno in gospodarsko središče za vetrinjsko posest v mestu in okolici.⁶⁶ V kletih tega dvora je imel reinski samostan tja do začetka 14. stoletja vkleten svoj vinski pridelek (njivo si je Rein pridobil šele v letu 1330). V letu 1320 je reinski opat Alberon zakup odpovedal. V listini pravi, da je njegov samostan imel »dolga leta« (per longa tempora) v zakupu klet v vetrinjskem dvoru v mestu (cellarium vini . . . in curia), ki jo pa zdaj menihom vrača, »češ da je za reinske potrebe malo primerna« (tamquam nostris usibus in reliquum minus aptum). Medtem se je namreč reinska posest v mariborski okolici močno povečala in je klet bila očitno pretesna, pa tudi Vetrinj je ob povečanju svoje vinogradniške posesti potreboval prostore sam, kajti dokument pravi, da je Alberon klet vrnil tudi na prošnjo vetrinjskih menihov.⁶⁷

Sicer pa je reinska opatiija v letu 1320 imela v Mariboru že svoje poslopje in ki si ga je pridobila najkasneje v letu 1318. 6. maja tega leta je namreč kralj Friderik mariborskemu mestnemu sodniku, svetu in vsej občini prepovedal od reinskih menihov terjati davke in druge dajatve od hiše, ki jo imajo za potrebe vinogradov (de domo sua, quam pro cultura vinearum suarum vobis obtinent) in ki jo sami poseljujejo (et fratres ipsorum inhabitant).⁶⁸ Iz listine jasno sledi, v kakšen namen je hiša služila, in da so v njej prebivali bodisi menihi ali pa laiki kot upravitelji posesti. Da so menihi bili upravitelji posesti tudi v krajih, oddaljenih od svoje redovne postojanke, ni nič nenavadnega. Takó je npr. v letu 1353 vetrinjsko posest v Mariboru upravljal menih Janez iz Brabanta in je na dvoru tudi živel. Listina iz leta 1300 navaja reinskega uslužbenca Henrika (der herren diaener von Revn), ki je bil mariborski meščan, se pravi, da je imel v mestu svojo hišo, in ki je bil morda upravitelj samostanske posesti.⁶⁹ V letu 1362 nam dokument omenja kletarskega mojstra (chellermeister) reinskega samostana, ki je tedaj vodil gorsko pravdo, po vsej verjetnosti v reinskem dvoru v Mariboru.⁷⁰

V letih od 1318 do 1361 si je reinski konvent v mestu Mariboru pridobil kar tri stavbne komplekse. V letu 1318 se je mariborski meščan Jakob v korist reinske cisterce odpovedal vsem pravicam do hiše in ostalega premoženja v mestu, ki ga je njegov stric in vinogradnik (vinitor) Henrik poklonil opatiji.⁷¹ Morda je omenjeni Henrik bil v službi Reina, na kar bi kazal njegov tesen

⁶⁴ Prim. J. Mlinarič, *Posest vetrinjske opatiije na Stajerskem (ok. 1145—1786)*. CZN LII, 1981, str. 40—42.

⁶⁵ (1220—1224, avgust) (orig. perg. listina št. A 1526 v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu). Objava: GZM I/55.

⁶⁶ Glej J. Mlinarič, *Posest vetrinjske opatiije na Stajerskem*, str. 42.

⁶⁷ 1320, IX. 27. (orig. perg. listina št. A 218 v Koroškem deželnem arhivu v Celovcu).

Objava: GZM III/56.

⁶⁸ 1316, V. 6., Oradeč (orig. perg. listina št. A V/84 v AR).

Objava: GZM III/43.

⁶⁹ 1300, V. 21. (orig. perg. listina št. A V/34 v AR).

Objava: GZM II/92.

⁷⁰ 1363, III. 26. (orig. perg. listina A V/75 v AR).

⁷¹ 1318 (zapisa v urbarju D /1396/, fol. 239 in v urbarju C /1450/, fol. CL v AR).

Prepis v *Diplomatarium Runense* I. str. 498 v AR.

odnos s tem samostanom. Čez dobrih deset let, namreč leta 1330, pa si je opat Hugo (ok. 1323—1331) prizadeval za pridobitev poslopja v mestu. 5. decembra je bila sklenjena kupoprodajna pogodba med samostanom in Mariborčanko Elizabeto, vdovo po Rudolfu, ki je za osemnajst mark srebra graške teže prodala menihom hišo in domec z vsem pripadajočim pri reinskem dvoru ter še njivo, prvo znano nevinogradniško posest pri Ulrikovih vratih (ob den zwain chirchen). Pri tem pravnem dejanju so bili navzoči mestni sodnik Ditrik, ki je dokument tudi pečatil, ter vrsta mariborskih meščanov.⁷² Mariborsko mesto je Reinu očitno delalo težave in je menihom kratilo podeljene pravice. V letu 1332 je namreč vojvoda Oton mariborskemu mestnemu sodniku, svetu in mestni občini prepovedal od menihov terjati davke in druge dajatve od hiše, ki jo imajo za potrebe svojih vinogradov. Vojvoda se v dokumentu sklicuje na listino svojega brata, izdano v korist Reina v letu 1316. Posebej pa v tem dokumentu Oton navaja hišo, pridobljeno v letu 1330, in posest s kletjo (una cum cellari anteriori), pridobljeno v letu 1318 od viničarja Henrika.⁷³

Stavbni kompleks reinske opatije v Mariboru se je večal okoli prvotnega reinskega dvora (curia) s stanovanjskimi prostori in s kletmi. 24. junija 1361. leta si je opatija ponovno pridobila v mestu posest. Tedaj je Nikolaj, stanujoč pri reinskem dvoru (pey der Raevner hoff), z gradiščanom Andrejem opatu Sajfridu (1349—ok. 1367) za deset in pol goldinarja prodal hišo »pri reinskem dvoru« (ze naest pey ierem hoff), k čemur je dal svoje soglasje mestni sodnik Nikolaj Wolf. Pridobljena hiša ni bila »svobodna hiša«, saj je bil samostan dolžan dajati mestu letno po tri nove polovice denarja zemljiškega davka, mestnemu kaplanu pa po namenu neke duhovne ustanove (von ze sel geraet) šestdeset starih denarjev.⁷⁴

Nakup stavb v mestu Mariboru v letih 1330 in 1361 jasno kaže na načrtno gospodarsko politiko opatov, željo po povečanju vinogradniške posesti v mariborski okolici. V letu 1362 je samostan prejel v dar vinograd v Bresternici, zahodno od mesta⁷⁵ in v letu 1378 z zamenjavo posesti (za vinograd pri Prošekcu pri Bresternici) dva vinograda v neposredni okolici mesta (Krčevina, Kogel).⁷⁶ Očitno pa so nekatere neugodne okoliščine, o katerih bomo govorili kasneje, zavrle rast vinogradniških kompleksov v mariborski okolici in povzročile preusmeritev nakupa posesti k Ljutomeru in h Gornji Radgoni. Zapisi v najstarejšem ohranjenem reinskem urbarju iz leta 1395 izpričujejo, da reinski menihi vseh poslopij v Mariboru niso potrebovali zase in da so celó kleti tedaj dajali v najem. Samostanski dvor (curia) je 1395 Rein potreboval zase ter je dajal od njega mestu letno po šest šilingov denarjev.⁷⁷ Klet pred samostanskim dvorom je v letu 1339 imel za funt novih graških denarjev, ki jih je bil dolžan poravnati za Martinovo, Jakob iz Gradca,⁷⁸ leta 1395 pa je to posest (cellarium ante domum nostram) imel za pol funta denarjev v zakupu neki »Czyrnickho«.⁷⁹ Tudi zemljišče, ki ga je reinska opatija imela »pred vrati svojega dvora« (ante portam curiae nostrae), je tedaj dajala v najem.⁸⁰ Takó

⁷² 1330, XII. 5., Maribor (orig. perg. listina št. A VI/46 in regist v urbarju C /1450/, fol. CL v AR).

⁷³ Objava: GZM III/101.

⁷⁴ 1362, II. 25., Gradec (orig. perg. listina št. A VI/49 in regist v urbarju C /1450/, fol. LXVIII v AR).

⁷⁵ Objava: GZM III/107.

⁷⁶ 1361, VI. 24. (orig. perg. listina št. A VI/73 v AR).

⁷⁷ Objava: GZM IV/93.

⁷⁸ 1362, III. 25. (orig. perg. listina št. A VI/75 v AR).

⁷⁹ 1378, IX. 25. (orig. perg. listina št. A VI/97 v AR).

⁸⁰ Objava: GZM V/25.

⁷⁷ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁷⁸ 1339 (regist v urbarju C /1450/, fol. CL in prepis v Diplomatarium Runcense I, str. 601 v AR).

⁷⁹ Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

⁸⁰ Ibidem.

se je leta 1342 mariborski meščan in sodar Jakob zavezal, da bo dajal reinskim menihom vsako leto o Mihelovem (29. septembra) po deset novih graških denarjev.⁸¹ Od zemljišča, ki ga urbar iz leta 1395 omenja kot »de angulo circa valvam curiae nostrae«, se je tedaj dajalo opatom letno po petnajst denarjev. Tudi hišo, ki je stala pred reinskim dvorom (de domo ante curiam), je v letu 1395 imel v najemu nek mariborski tkalec (textor) ter je dajal Reinu letno po pol šilinga o Mihelovem.⁸²

Na začetku 15. stoletja je reinska opatija pričela polagoma svojo vinogradniško posest v mariborski okolici odprodajati, medtem ko je za tisto, ki jo je imela v zakupu po kupnem pravu, odpovedala zakup. Odločilen korak pa je napravil opat Herman Molitor (1439—1470), ko je z dovoljenjem opata iz Morimonda, Janeza, v letu 1443 zamenjal štiri samostanske vinograde pri Mariboru (in Marckburga) za dva vinograda v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni (in Rachersburga): zamenjani pa so bili vinogradi: dva vinograda pri Proseku pri Bresternici in po en zemljiški kompleks na Krivcu pri Kamnici in v Sočji pri Mariboru. V 15. stoletju so vsekakor bili odprodani tudi stavbni kompleksi v mestu, saj nam kasnejši viri, med njimi opis mestnih četrti iz 16. stoletja, v mestu ne omenjajo več reinskih posesti. Rein navaja kot vzrok za zamenjavo oziroma odprodajo zemlje v mestu in okolici dvoje: neobstojnost vina in težave ob njegovem prevozu ter neupoštevanje pravic, danih reinskemu samostanu v zvezi z njegovim dvorom. Mariborska vina naj bi ne bila »obstojna« (stabilla) in so se zato poleti rada kvarila (frequenter corruppebantur), pa so »zaradi pokvarljivosti vina« (propter corruptionem vini) morali kupcem pri ceni močno popustiti (magnas relaxationes). Opat tudi toži, da je »zaradi močvirij in neprimerne ceste« (propter paludes et indispositionem vie) bilo le redko kdaj moč vino pravočasno prepeljati v Rein. Pozimi in v zgodnji pomladi so bile blatne ceste velika ovira pri prevozu, medtem ko je v času suhih poti, se pravi v času vročine, bil prevoz vinu le v škodo. Vsekakor je bil prevoz vinskega pridelka od Radgone v Rein zaradi bližine in ugodnejše poti manj tvegan. Na drugi strani pa so se mariborski meščani bali samostanske konkurence, zlasti v prodaji vina, saj so njihovi dohodki izvirali ne le iz obrtne dejavnosti, ampak v prvi vrsti iz vinske trgovine. Sicer pa so mariborski meščani imeli na vseh vinorodnih območjih okoli Maribora svoje vinograde in so se z vinskim pridelkom vključevali v trgovino, ki jim je prinašala v določenih obdobjih glavni zaslužek. Reinski menihi so imeli precejšnje privilegije takó glede hiše v mestu kakor tudi pri prevozu vinskega pridelka, na kar so meščani gledali z zavistnim očesom. V urbarju iz leta 1395 je zapisano, da so menihi v mnogih rečeh bili privilegirani, takó glede hiše v mestu kakor tudi posesti zunaj njega, o čemer da pričajo številne privilegijske listine, da pa meščani niso upoštevali nobenega izmed privilegijev (in nullo tamen nos privilegio eisdem gaudere permiserunt). Rečeno je tudi, češ da bi reinskemu samostanu šle vse tiste pravice v mestu, kot so jih deležni meščani (alii cives civitatis), da pa so mu jih meščani kratili. Navedena je tudi pritožba, češ da so dali Mariborčani »pred leti« podreti reinsko hišo, ki da je bila ocenjena na petdeset funtov denarja, in da so samostance ovirali pri nakupu gnoja in vsega ostalega, kar potrebujejo za svoje vinograde. Tu gre za očitno nagajanje konkurentu v vinski trgovini.⁸³ Po odprodaji in zamenjavi posesti

⁸¹ »wegen alnen vbervanch ... ante porlam curiae nostrae« (zapis v Diplomatarium Runense I, str. 610).

Objava: GZM 1V/25.

⁸² Urbar D (1396), fol. 126^r v AR.

⁸³ Zapis v urbarju D (1395), fol. 127^r v AR.

O sporih Maribora z vetrinjsko opatijo glej J. Mlinarič, Posest vetrinjske opatije na Stajerskem (ok. 1145—1786). CZN LII, 1981, str. 53—56.

v mestu in v njegovi okolici si je reinski samostan izoblikoval novo jedro vinogradniške zemlje v okolici Gornje Radgone.⁸⁴

Nakup posesti v Hočah pri Mariboru ob poti, ki je Rein preko Maribora povezovala z jugom, jasno izpričuje načrte njegovih predstojnikov v njihovi gospodarski politiki. Nakup zemlje na desnem bregu Drave sodi v čas, ko si je opatija pridobivala še posest na levem bregu reke, in v čas, ko si je pridobivala tudi že posest pri Ljutomeru. V letu 1342 je opat Hertvik (ok. 1331—1349) kupil vpricho Ulrika Mariborskega, ki je dokument tudi pečatil, od ptujskega meščana in zlatarja Nikolaja za petindvajset goldinarjev kmetijo v Hočah (ze Cho^{ets}).⁸⁵ V času najstarejšega ohranjenega urbarja (1395) je hočka posest obsegala dve podložni kmetiji, ki ju je, enako kakor v letu 1412, hasnoval en podložnik.⁸⁶ Ali se je hočka posest v letih med 1342 in 1395 povečala še za eno kmetijo, ali pa gre za drobitev zemlje. V letu 1395 je kmetiji v Hočah (in Choeczs prope Marpurgam) hasnoval podložnik z imenom Peter, ki je reinski cisterci dajal letno šest četrti pšenice, osem četrti ovsa, kruha v vrednosti štirih denarjev, dve piščeti, deset jajc, ob trgatvi (ad vindemias) pa še trideset denarjev. Zgornjo vsoto oziroma dajatve je Peter dajal od vsake kmetije. V letu 1412 pa je opat Angelus dal obe kmetiji v zakup po kupnem pravu Hermanu s priimkom Presschil, ki je dajal opatiji letno po štiri goldinarje, ob trgatvi pa je bil dolžan oddati v Maribor steljo in seno (stramina et fenum). Novi hasnovalec je torej bil zavezan predvsem denarnim dajatvam, kar je vsekakor v zvezi z oddaljenostjo posesti. Zanimiva je tudi dajatev bodisi v denarju ali v senu in stelji ob trgatvi, kar je reinska opatija potrebovala za svoje najemnike in za živino. Sicer pa so na trgatev prihajali tudi ljudje iz Reina in morda kdaj tudi reinski opatje, kakor je bilo to ponekod v navadi. Omenimo naj, da nam še urbar iz leta 1588 priča o reinski posesti v Hočah.⁸⁸ Urbar iz leta 1395 pa govori tudi še o dveh opuščenih kmetijah pri današnji Slovenski Bistrici (juxta Feustricz, quod est inter Marpurgam et Seycz) in ki sta dajali samostanu letno po šest mer ovsa, vendar tedaj od njiju samostan ni prejemal ničesar.⁸⁹ Ne vemo, kdaj sta omenjeni gospodarski enoti prišli v last Reina, in tudi ne tega, na kakšen način si ju je samostan pridobil. Morda gre v tem primeru za načrten nakup na poti od Maribora proti Celju, ali pa za pridobitev z darom.

V času opata Alberona (1303—ok. 1323), ko si je reinska opatija že pridobila večino zemlje v mariborski okolici, si je pričela pridobivati zemljo tudi pri Ljutomeru. Medtem ko si je reinski samostan večino zemlje v mariborski okolici in pri Radgoni ter na Dolenjskem pridobil z nakupi, pa si je posest pri Ljutomeru pridobil skoraj izključno z darovi dobrotnikov. Prva znana pridobitev zemlje pri Ljutomeru je iz leta 1314, ko je Albreht »ab der Zeyrich«, deželni pisar na Štajerskem, podaril za oltar sv. Petra v Reinu (auf sant Peters alter durch ere sant Clementen der in dem selben alter rastet) in na katerem naj bi se za dušni blagor darovala in njegovih brala vsak dan maša, vinograd pri Ljutomeru (dacz Luetenberch) z imenom »Enderlein«. Pri izdaji dokumenta, po vsej verjetnosti v reinski opatiji, so bili prisotni prior Henrik, njegov namestnik Hertvik (verjetno kasnejši opat), nadcellerarij (nadekonom) Janez, oskrbnik špitala Henrik ter komornik Nikolaj.⁹⁰ Nekaj let kasneje,

⁸⁴ Glej str. 102.

⁸⁵ 1342, XI. 19. (orig. perg. listina št. A VI/7 v AR).

Objava: GZM IV/24.

⁸⁶ Urbar D (1395), fol. 127^v v AR.

⁸⁷ Ibidem.

⁸⁸ Urbar iz leta 1588 v AR.

⁸⁹ Urbar D (1395), fol. 127^v v AR.

⁹⁰ 1314, III. 22. (orig. perg. listina št. VI/26 v AR).

Ali je morda Albreht sorodnik bratov in reinskih konventualov Zeyrikerjev, dobrotnikov reinskega samostana? (Glej Stif Rein 1129—1979, str. 150).

namreč leta 1322, se je samostanska vinogradniška posest povečala z darom Otona Türnstainerja, ki je Reinu podaril v soglasju s svojo ženo Kunigundo vinograd v Nunski grabi pri Ljutomeru (dacz Luetenberch an dem Schutzenperig).⁸¹ Po urbarju iz leta 1395 je hasnovalec tega vinograda moral dajati letno po devet veder mošta, ob Jurjevem pa po tri gorske denarje, deset denarjev pa še pisarju (scriptori).⁸² Za veliko samostansko dobrotnico pa se je v tistem času izkazala Marjeta, vdova po Konradu iz Ljutomera (von Lutenberch), ki je bil pokopan na reinskem pokopališču (Runae in caemeterio sepultus).⁸³ Marjeta je v letu 1329 samostanu darovala za pokoj svojega moža vinograd z imenom »Zlaenich« na Grajskem hribu (am Havspereg) pri Ljutomeru (ze Lutenberch), koder si je ta kasneje pridobil še več vinogradniške posesti.⁸⁴ Vinograd »der Slénich« je bil po urbarju iz leta 1395 z gornino podložen in se je za njegovo hasnovanje dajalo (deželnemu knezu) letno po dvanajst veder mošta, za Jurjevo pa še štiri gorske denarje.⁸⁵ Omenjena Marjeta je v letu 1328 za svojega, tedaj že pokojnega moža, v reinskem samostanu naredila ustanovo (aniverzarij) ter mu je v ta namen darovala posest »zu Ofenpach« in pri Liebochu (zu Lyboch) pri Gradcu.⁸⁶

Iz 14. stoletja je ohranjena še ena darovnica, s katero si je samostan pridobil dva vinograda pri Ljutomeru. 1363. leta je kramar Wolfhart iz Ljutomera (der chramer datz Luetenberch) z ženo Jero podaril vinograda »dacz Luetenberch«, a pod pogojem, da moreta darovalca posest hasnovati do svoje smrti in da menihi zanje opravljajo molitve.⁸⁷ Vinograd z imenom »der Saefnaer« je ležal na Grajskem hribu (an dem Hauspereg) ter je po urbarju iz leta 1395 bil zavezan trem vedrom mošta in poldrugemu denarju za pisarja ter za Jurjevo gorskemu denariču. Drugi vinograd z imenom »an dem Ellent« pa je ležal v Nunski grabi (an dem Schutzenpereg) ter je sodil k onim trem vinogradom, ki so pred letom 1395 bili Reinu odtujeni. Urbar namreč za vinograde »ym Ellend vel Chramer«, »Payer« in »der Franokh« pravi, da ne ve, kdaj so prišli iz samostanskih rok in na kakšen način (sed nescio qualiter, deus scit).⁸⁸ Edini znani nakup vinogradniške posesti pri Ljutomeru pa je iz leta 1328. Tedaj je Elbel iz Ljutomera (von Lutenberch) s soglasjem svoje žene Elizabete in otrok Elbleina in Marjete prodal opatu Hugu vinograd na Grajskem hribu (an dem Havspereg) pri Ljutomeru (zu Lutenberch), z imenom »Ulrikin vinograd«, saj ga je prodajalec za deset mark graškega denarja kupil od Ulrikove vdove. Pri prodaji je bil navzoč tudi ljutomerski župnik Rüger (her Rvöger, der pharrer cze Lutenberch).⁸⁹

Urbar iz leta 1395 nam daje pregled nad celotno reinsko posestjo v trgu Ljutomeru in v njegovi okolici. V Ljutomeru je samostan tedaj imel hiši in zemljo ter klet in prešo, zunaj kraja pa devet vinogradov, od katerih pa so mu trije, kot smo že navedli, bili odtujeni. Reinska opatija si je nepremičnine v Ljutomeru pridobila pred letom 1395, vendar ne vemo, od koga in na kakšen način. Tedaj je samostan bil lastnik stavbe s kletjo in prešo pod gradom (sub castro) ter je od nje dajal letno po tri in pol denarja zemljiškega davka gradiščanu. Ostalo posest pa je reinski samostan dajal v zakup: zemljo (area) v ulici z imenom »Hawgasse« (in der Hawgassen) je imel proti plačilu štiride-

⁸¹ 1322, III. 23. (orig. perg. listina št. A VI/26 in regest v urbarju C /1450/, fol. CLI v AR).

⁸² Urbar D (1396), fol. 125^v v AR.

⁸³ Diplomatarium Runense I, str. 539.

⁸⁴ 1329, IX. 29. (orig. perg. listina št. A VI/43 v AR).

Regest v urbarju C (1450), fol. CL v AR.

⁸⁵ Urbar D (1396), fol. 125^v v AR.

⁸⁶ 1329, IV. 17. (regest v urbarju C /1450/, fol. CXXLI in LXVIII ter prepis v Diplomatarium Runense I, str. 530–531 v AR).

⁸⁷ 1363, V. 11. (orig. perg. listina št. A VII/76 in regest v urbarju C /1450/, fol. CLI v AR).

⁸⁸ Urbar D (1396), fol. 125^v v AR.

⁸⁹ 1329, I. 13. (orig. perg. listina št. A VI/37 v AR).

setih denarjev na leto Tomaž Schudnick (Schu^odnickh), hišo pri mostu (domus circa pontem) pa je imel v zakupu neki Negeli ter je Reinu dajal po pol funta na leto. 1395 je reinska opatija imela pri Ljutomeru tri vinograde, za katere ne vemo, kdaj so prišle v njeno posest in na kakšen način. Vinograd z imenom »Swebel« je 1395 za marko denarja na leto hasnoval mesar Vulfil (Wlffil). Dva vinograda, za katera iz kasnejših dokumentov (1399), vemo, da sta ležala na Grajskem hribu (Hausberg), so reinski menihi obdelovali v lastni režiji in so od njiju, enako kakor od ostalih (z izjemo vinograda z imenom Sweb), dajali gornino. O vinogradu z imenom Altenmarkt ne vemo ničesar drugega kakor le za njegovo ime, medtem ko za vinograd, ki naj bi bil sosed zgornjega vinograda, vemo, da je reinski samostan dajal zanj letno po deset in pol vedra mošta, tri in pol gorskega denarja in za pisarja po pet denarjev.¹⁰⁰

Konec 14. stoletja se je vojvoda Viljem odpovedal nekaterim zahtevkom do reinskih vinogradov pri Ljutomeru. V letu 1399 je v svojem imenu in v imenu svojih bratov in vojvod, Leopolda in Friderika, izdal dokument, v katerem poudarja veliko naklonjenost opata Petra in konventa do njegovih prednikov in njuno skrb za duhovno dobro Habsburške hiše, pa ju zato »za vse večne čase« oprošča dajanja gornine in desetine od štirih samostanskih vinogradov pri Ljutomeru, in sicer na Grajskem hribu (Hausberg) (Zlenich, Altenmarkt in Seffner) in v Nunski grabi (Schuczenperg).¹⁰¹ Od vseh vinogradov z izjemo Sweba, ki so ga menihi dajali v zakup po gorskem pravu, so morali deželnemu knezu dajati gornino, od prav vseh pa še dve tretjini vinske desetine, medtem ko so tretjino desetine morali dajati vsakokratnemu radgonskemu župniku (Radkersburg).¹⁰² Vojvoda Viljem je v dokumentu ukazal ljutomerskemu (zu Lutenberg) oskrbniku Rudolfu Laspergerju ter vsem kletarskim mojstrom, naj zgornji privilegij upoštevajo. Konvent pa se je zavezal, da bo za Viljema in za vse njegove prednike in potomce opravljal vsako leto aniverzarij (spomin obletnice smrti) na prvo nedeljo po prazniku sv. Janeza Evangelista, in sicer na predvečer z vigilijo, na sam spominski dan pa s peto mašo ob dvanajstih gorečih svečah, in vsi menihi-duhovniki so bili dolžni opraviti še posebej mašno daritev. Samostanski ekonom (celerarij) pa je bil dolžan na omenjeni dan dati vsakemu izmed menihov po malo merico Ljutomerčana, eno žemljo in ostale hrane v vrednosti dveh denarjev. Duhovniki pa so prejeli vsak po tri denarje za nagrado. Viljem v listini omenja naklonjenost opata Petra (1384—1399), ki pa je bil v času izdaje dokumenta že pokojni, medtem ko je njegov naslednik Angelus Manse, bil izvoljen za predstojnika 7. junija 1399.¹⁰³ Ker so v letu 1399 imeli zgornje dohodke od deželnih knezov v zastavi Celjski, so tudi oni morali k zgornjemu dati svoje soglasje. 11. decembra istega leta se je grof Herman I. dajavam odpovedal ter je naročil svojemu kletarskemu mojstru v Radgoni, naj od reinskih menihov ničesar ne terja.¹⁰⁴

Zaradi plačevanja omenjene tretjine vinske desetine od štirih vinogradov pri Ljutomeru je konec 15. stoletja prišlo med Reinom in sekovsko škofijo do spora. Ko je leta 1495 radgonska župnija sv. Ruperta bila pridružena (inkorporirana) sekovski škofiji,¹⁰⁵ je škof Matija Scheit (1482—1503) od opata Wolfganga (1481—1515) terjal vinsko desetino od ljutomerskih vinogradov. Opat je bil trdno prepričan, da je vojvoda Viljem 1399 samostan oprostil celotne vinske desetine, vendar je bil v zmoti, saj je župniji sv. Ruperta v Radgoni

¹⁰⁰ Urbar D (1395), fol. 125^v—126^v v AR.

¹⁰¹ 1399, IV. 28., Gradec (orig. perg. listina št. A VIII/27 in regest v urbarju C /1450/, fol. CIII v AR).

Prim. Diplomatarium Runense I, str. 851—853.

¹⁰² Prim. urbar D (1395), fol. 125^v v AR.

¹⁰³ M. Wild, Die Äbte von Rein. Stift Rein 1129—1079, str. 53.

¹⁰⁴ 1399, XII. 11. (orig. perg. listina št. A VII/29 in regest v urbarju C /1450/, fol. CII v AR).

¹⁰⁵ K. Amon, Die Bischöfe von Graz-Seckau 1218—1968. Graz Wien Köln 1969, str. 167.

zanj dajalo letno po sedem in pol vedra mošta za Mihelovo ter po pet gorskih polovic denarja za Jurjevo.¹⁰⁸ Čez slabih dvajset let je opat Herman (1439 do 1470) pridobil za samostan vinograd na kraju, koder je ta imel že od prej svojo zemljo. 1441. leta je Štefan »des Hewrichter sun«, doma iz Stročje vasi (zu Schüzendorf), opatu prodal vinograd v Nunski grabi (am Schuczenperg). Posest je ležala pri vinogradu radgonskega meščana Mihaela, sina Paltrama, in se je za njeno hasnovanje dajalo v klet deželnega kneza v Ljutomeru letno po štiri in pol vedra mošta.¹⁰⁹

Prva znana pridobitev posesti pri Radgoni sega v leto 1443, ko se je opat Herman iz že znanih razlogov skušal znebiti posesti v Mariboru in v njegovi okolici. Vinogradniško posest pri Radgoni si je Rein pridobival načrtno, torej v glavnem z nakupi in z zamenjavo. Tudi nakup hiše s kletjo v Radgoni (Radkersburg) že v letu 1444 je odraz opatovega načrta, da si za radgonsko posest ustvari lastno gospodarsko in upravno središče. V letu 1443 si je opat Herman pridobil zemljo pri Gornji Radgoni z zamenjavo in z nakupom. 3. aprila je opat z Mariborčanom Sigmundom Dreschpacherjem in z njegovo ženo Barbaro zamenjal svoje štiri mariborske vinograde za dva vinograda pri Gornji Radgoni. K zamenjavi posesti sta dala svoje soglasje redovno vodstvo in radgonski deželnoknežji glavar in gorski mojster Konrad Premer. Opat Herman je Sigmundu izročil dva vinograda pri Prošekcu (ze Pressegk) pri Bresternici, enega z imenom Vulfink (Wulfing), ležeče pri vinogradu žene bivšega viltuškega oskrbnika, in drugega, ki je ležal poleg vinograda krške proštije. Izročil mu je tudi vinograd na Krivcu (ze Grips) pri Kamnici ter v Sojči (in der Sulcz) vzhodno od Maribora. Samostan pa je prejel dve gorskopravni zemljišči v Hercegovščaku pri Gornji Radgoni (am Herzogperg bei Ragkerspu^{arg}), z gornino podložni deželnemu knezu. Za hasnovanje vinograda z imenom »der Luczinger« so reinski menihi morali dajati letno po štiri vodna vedra mošta in enako število denarjev, od vinograda, ki ga je prej hasnoval »der Gscherbe«, pa po tri vodna vedra mošta in enako število denarjev. Gornino je bilo treba izročiti v klet deželnega kneza v Radgoni (Radkersburg).¹¹⁰ K tej zamenjavi je še v istem letu dal svoje soglasje v imenu redovnega vodstva opat Janez iz Morimonda.¹¹¹ Prvi nakup vinogradniške posesti pa je znan iz listine z dne 11. marca 1443, v kateri je radgonski meščan Ivan Payer (Hanns Pair) z ženo Barbaro prodal opatu Hermanu vinograd z imenom »der Fürbringer« in ki je mejil na vinograd z imenom »der Stallenperger«, last radgonskega meščana Petra Payerja. Kot je iz kasnejših dokumentov razvidno, je omenjeni vinograd ležal na Noričkem vrhu pri Gornji Radgoni. Od vinograda so reinski redovniki dajali v radgonsko deželnoknežjo klet letno po štiri vodna vedra mošta in po dva gorska denarja.¹¹² V letu 1450 si je reinska opatija pri Gornji Radgoni pridobila zemljiško posest na podlagi darovnice. 30. januarja je namreč radgonski meščan Martin Payer (Payer) iz vplivne družine Radgončanov (Radkersburg), katere član Jurij je v tem času opravljal službo mestnega sodnika, izpolnil volilo svojega brata Petra (umrlega po letu 1443), ki je reinski opatiji namenil kar štiri vinograde: »Stallenberger«, »Seedin«, »Scherff« in »Puechler«. Na prvem mestu imenovani vinograd je v skladu z dokumentom iz leta 1567 ležal na Noričkem vrhu (am Narrn Puchel).¹¹³ Po mnenju Alana Lehra naj bi vsi štirje vinogradi bili

¹⁰⁸ 1424, IV. 10. (orig. perg. listina št. A IX/14 v AR).

¹⁰⁹ 1441, V. 22. (orig. perg. listina št. A IX/25 v AR).

¹¹⁰ 1443, IV. 3. (orig. perg. listina št. A IV/35 v AR).

Objava: GZM VI/89.

¹¹¹ Diplomatarium Runense II, str. 288.

¹¹² 1443, III. 1. (Diplomatarium Runense II, str. 290).

¹¹³ 1450, I. 30. (orig. perg. listina št. A X/22 v AR).

v njegovem času združeni v enem zemljiškem kompleksu z imenom Veliki in Mali Hercegovščak (Gross, Klein Herzogberg).¹¹⁴ S pridobitvijo te posesti pa si je reinska opatija naprtila posebno obveznost. Menihi so se morali zavezati, da bodo na praznik sv. Brikcija (13. novembra) obhajali za dobrotnika in za njegove aniverzarij (spomin obletnice smrti): na večer pred praznikom bodo opravili pete vigilije, na praznik sam pa peto mašo zadušnico in šest tihih maš. Dokument je določal, da so menihi dolžni porabiti na stroške samostana dva funta voska za svečavo, opat pa da je dolžan poskrbeti za priboljšek menihom in v ta namen potrošiti funt denarja za ribe in beli kruh.

Opatija je za shranjevanje svojega vinskega pridelka z radgonskih goric potrebovala stavbo s kletmi, kar si je pridobila že v letu 1444. Tedaj je opat Herman od Martina Payerja, od brata prav kar omenjenega samostanskega dobrotnika, kupil hišo in dvor (haws vnd hof) z vsem pripadajočim v mestu Radgoni (ze Ragkenspurg in der stat) v ulici z imenom »Murgasse« (in der Muergassenn). Hiša je stala med hišama radgonskega meščana in kramarja Martina Geistla in Zida Schaula ter ni veljala za »svobodno« hišo (frey-¹¹⁵ haus), ampak je bila zavezana vsem davščinam in dajatvam, kot so to bile ostale hiše v mestu.¹¹⁶ Njen status je določala listina, ki jo je 19. novembra istega leta izdal mestni sodnik Jurij Payer, in iz nje je razvidno, da je bil reinski samostan dolžan dati mestu letno po dva in pol funta denarja dunajske veljave. Dokument je tudi dovoljeval reinskemu samostanu, da ima v hiši krčmarja (wiertt), ki pa da je zavezan vsem dajatvam in dolžnostim, kot so jim ostali meščani.¹¹⁶ Omenimo naj, da je Rein imel v 15. stoletju, in to že pred pridobitvijo vinogradov v radgonski okolici, stike s tamkajšnjimi Židi, o čemer priča dokument iz leta 1438. Pred omenjenim letom se je samostanski podložnik Štefan iz Stročje vasi (Schüczendorff) pri Ljutomeru pri Zidu Jakobu, Aramovem sinu, zadolžil za vsoto štirih funtov dunajskega denarja in 23. marca 1436 je omenjeni Žid izstavil za opata Janeza Aichstetterja (ok. 1433 do 1439) dve zadolžnici, ki zadevajo zgornji dolg.¹¹⁷

V 16. stoletju je od nekdanje posesti pri Mariboru in v mestu samem ostal le skromen zemljiški kompleks. V urbarju iz leta 1535 se kot last opatije od vinogradniške posesti omenjata le dva vinograda, ki ju je ta dajala v zakup po gorskem pravu.¹¹⁸ Tedaj je Mariborčan Primož Hürnas hasnoval samostanski vinograd v Vinarjih (im Wiener), zahodno od mesta, ter je dajal zanj letno po marko denarja. Leta 1571 je omenjeno posest imel v zakupu Wolf Hürnas, v letu 1588 pa je vinograd, ki naj bi ležal »im Clain Wiener«, bil v rokah družine Hallerjev.¹¹⁹ Vinograd v Vinarjih si je reinski samostan moral pridobiti po letu 1395, saj ga najstarejši ohranjeni urbar v tem letu ne omenja. Drugi vinograd (der Weyerspach) pa je ležal pri Sojči, vzhodno od mesta, in ga je hasnovala vetrinjska opatija, ki je za njegovo hasnovanje dajala Reinu po dve računski vedri mošta ali po dve marki denarja na leto. V letih 1571 in 1588 pa se je za hasnovanje tega vinograda dajalo Reinu po računsko vedro mošta ali marko denarja.¹²⁰ Vetrinjski so omenjeni vinograd (in Wierbach) imeli v zakupu že v letu 1395, ko so od njega dajali letno po dve vedri mošta in dve gorski polovici denarja. Ugotavljati moremo, da odslej reinska posest v okolici Maribora za Rein v gospodarskem smislu ne pomeni skorajda ničesar. Zanimivo je tudi, da je v omenjenem stoletju zakupnikom bilo na voljo, da

¹¹⁴ Diplomatarium Runense II, str. 342–345 v AR.

¹¹⁵ 1444, V, 28. (orig. perg. listina št. A IX/42 v AR).

¹¹⁶ 1444, XI, 19. (orig. perg. listina št. A IX/45 v AR).

¹¹⁷ 1438, III, 23. (orig. perg. listina št. A IX/22 v AR).

¹¹⁸ Urbar iz leta 1535, fol. 397^r v AR.

¹¹⁹ Urbar iz leta 1588 v AR.

¹²⁰ »Vrbarium des wierdigen vnd löblichen stiftt vndd gotshaus Rein von disem 1571 jar« v AR.

svoje obveznosti do cisterce poravnajo v moštu ali pa v denarju. Razen dveh omenjenih vinogradov je Rein v mariborski okolici v 16. stoletju pre-mogel le še njivo na zahodnem robu mesta, pri Marijini cerkvi na Lebarjah, za katero ne vemo, kdaj si jo je pridobil. Po dokumentih vemo le za nakup njive pri Ulrikovih vratih v letu 1330.¹²¹ Njiva na Lebarjah pa je zavedena že v urbarju iz leta 1395, ko je govora o zemlji »apud beatam virginem« (pri Marijini cerkvi) in ki jo je opatija dajala v zakup.¹²² Njivo, ki jo urbar iz leta 1535 locira pred Koroška vrata (Marijina vrata) (vor vnser Frawen thor) in med posest mariborskega meščanskega špitala in zemljo Mariborčana Erharda Kölla, je tedaj za šest šilingov hasnoval Virgilij Tunkl (Tunckhl). Leta 1571 so njivo imeli Matschpergerjevi dediči, v letu 1588 pa jo je hasnoval mariborski meščan Adam Schartenberger. Urbar tudi ugotavlja, da zemlja leži med njivo meščanskega špitala in med njivo Krištofa Kaluderja, pri Turškem polju (Tirkhischen akher) ter ob Graški cesti. Njiva je torej morala ležati na območju spodnjega dela današnje Gosposvetske ceste.¹²³

V 16. stoletju se tudi še omenja reinska posest pri Hočah, ki jo je v obsegu ene kmetije imel samostan od leta 1342.¹²⁴ V letu 1395 je imel en podložnik dve hočki kmetiji ter je svoje obveznosti poravnal v naturalijah in v denarju,¹²⁵ leta 1412 pa so naturalne dajatve bile prevedene v denarne.¹²⁶ Odslej je vsakokratni zakupnik hočke posesti dajal reinskim menihom letno po štiri funte denarjev, v letu 1588 pa dodatno še dva funta namesto opravljanja tlake. Leta 1571 se posest omenja kot dvor (hof), iz česar sledi, da gre vedno še za večji kompleks zemljiške posesti, in zemljo »zw Gotsch vnder Marchburg bey Sant Larentz« je tedaj hasnoval Lovrenc Sumer: bila je torej v rokah družine Sumer, ki jo je imela že v letu 1535. Leta 1588 je bil zakupnik posesti »zu Gottsch vnder Marchburg bey S. Lorenzen im dorff« Stefan Sumer. K posesti je tedaj sodilo: dvor, travniki in njive. Od dvajsetih njiv sta dve ležali pri Bohovi (zu Wochen), štiri so bile pri hočki župnijski cerkvi, ena pa je ležala ob slivniški cesti (vnder der Schleiniz strassen), omenjajo pa se tudi njive, ki da ležijo ob Ptujski cesti. Urbar iz leta 1535 omenja še zemljo »in der Obern Enng«, ki jo je, enako kakor leta 1571, hasnoval Jurij Panckh. Tudi v urbarju iz leta 1588 je na omenjenem kraju ležala reinska njiva, vendar je ne vemo locirati, domnevamo le, da je bila v okolici Maribora.¹²⁷

Reinska opatija je tudi v 16. stoletju imela s sekovsko škofijo oziroma z vikariji cerkve sv. Ruperta v Radgoni (Radkersburg), ki je bila od leta 1495 škofiji inkorporirana, večletne spore. Omenili smo že spor, ki sta ga obe strani poravnali v letu 1498.¹²⁸ Sredi 16. stoletja se je razvnel spor zaradi tretjine vinske desetine, ki jo je radonska župnija terjala od reinske opatije od vinograda z imenom »Stollnperger« na Noričkem vrhu (am Narrn Püchel) pri Gornji Radgoni in ki ga je v letu 1450 opatija prejela na osnovi volila tedaj že pokojnega radgonskega meščana Petra Payerja.¹²⁹ V dokumentu z dne 20. avgusta 1567 navaja sekovski škof Peter Perčić (1553—1572) o večletnem sporu med njim in reinskim opatom Jernejem Grudeneggom (1559—1577) in se v njem zavezuje, da od Reina ne bo več terjal vinske desetine od zgoraj

¹²¹ 1330, X11. 5., Maribor (orig. perg. listina št. A VI/46 In regest v urbarju C /1450/, fol. CL v AR).

Objava: GZM III/101.

¹²² Urbar D (1395), fol. 126^v v AR.

¹²³ V urbarjih 1571 in 1588 v AR.

¹²⁴ 1342, IX. 29. (orig. perg. listina št. A VI/8 v AR).

Objava: GZM IV/24.

¹²⁵ Urbar D (1395), fol. 127^v v AR.

¹²⁶ Ibidem.

¹²⁷ Urbarja 1571 in 1588 v AR.

¹²⁸ Glej str. 100—101.

¹²⁹ 1450, I. 30. (orig. perg. listina št. A X/22 v AR).

omenjenega vinograda. Skof navaja, da se je tej zahtevi odpovedal v Gradcu leta 1563, ker da je reinski opat proti izročitvi odškodnine umaknil tožbo. Ljudje radgonske župnije so reinskim ljudem povzročali vrsto nevšečnosti, zlasti že v času radgonskega vikarja Pavla Portika (Porticus). Med drugim so Reinu v letu 1560 odvzeli štirinajst veder mošta z vinograda »Stollenpergerja«, ko so reinski ljudje odpravljali vinski pridelek v Rein. Župnijski ljudje so se tedaj pri župnijski majeriji fizično lotili prevoznikov.¹³⁰

Kot je iz letnih obračunov oskrbnikov razvidno, so v 16. stoletju oba vinogradniška kompleksa: pri Ljutomeru in Radgoni, upravljali oskrbniki, zadolženi za upravo obeh kompleksov. Leta 1566 je bil oskrbnik posesti Sebastian Tätzl,¹³¹ ki je podal svoj letni obračun tudi za leti 1567 in 1568.¹³² Iz obračunov moremo ugotavljati, da so dohodki od vinogradov vselej prekašali izdatke, ki so bili v glavnem namenjeni osnovnim delom v vinogradih (rezanje, odnašanje rožja iz vinogradov, dve kopi, vezanje, gnojenje in trgatve) in nakupu gnoja ter prevozom. Naj na tem mestu navedemo iz obračuna oskrbnika za leto 1568 (Weingart register dits 1568 isten) število dni, potrebnih za obdelavo dveh vinogradov pri Ljutomeru (na Grajskem hribu in Slamnjaku):

prva kop	356 dni
rezanje	146 dni
vezanje	126 dni
druga kop	126 dni
čiščenje	65 dni
okopavanje	72 dni
gnojenje	36 dni
Skupno:	955 dni

Omenimo naj, da so za gnojenje potrošili osemindeset voz gnoja.

Dohodki od prodanega vina so tudi za reinsko opatijo kot za večino duhovnih ustanov, ki so premogle večje vinogradniške zemljiške komplekse, predstavljali važno gospodarsko postavko. Zato je razumljivo, da so si reinski menihi prizadevali za pridobitev zemlje na območju vinorodne slovenske Štajerske in da so že na pridobljeni zemlji večali vinogradniško kulturo. Rein je sodil ob koncu srednjega veka k tistim zemljiškim gosposkam, ki so bile na Štajerskem vodilne v pridelovanju vina in v vinski trgovini, o čemer pričajo letni obračuni. Reinski menihi so v letih od 1399 do 1409 za trideset sodov vina iztržili letno v poprečju 333 funtov denarja, kar je znašalo okoli 37 % letnih dohodkov. V letu 1450 pa so redovniki od prodaje 185 sodov vina prejeli kar 1253 funtov denarja, kar je znašalo okoli 45 % vseh dohodkov.¹³³ Tedaj so reinska vina šla v promet na zgornjo Štajersko v takih količinah, da so opatje za prevoz vinskega pridelka v Knittelfeld dali v letu 1461 zgraditi po-

¹³⁰ Dokument z dne 20. VIII. 1567, Gradec (št. A XIV/21 v AR).

Glej Diplomatarium Runense IV, str. 731–734 v AR.

¹³¹ »Sebastian Tätzl empfang vnd ausgab der weingart arbeit zu Leutenberg vnd Radkherpurg im 1568 jare (G lat. I v AR).

¹³² »Weingart register auf Leutenberg vnd Radkherpurg wie volgt dits 1567 /jars/ (G lat. I v AR).

¹³³ O. Pickl, Beiträge zur Wirtschaftsgeographie der Zisterze Rein bis zum Beginn der Neuzeit (Stift Rein 1129–1879, str. 126–127).

H gospodarski zgodovini samostana Reina glej tudi: A. Gasparitz, Mittheilungen des Historischen Vereines für Steiermark XXXVIII, 1890, str. 3–25; XLII, 1894, str. 3–70; XLIII, 1895, str. 3–31 in XLV, 1897; in M. Winkler, Der Besitzstand des Zisterzienserklosters Rein und seine Verwaltung vom 14.–18. Jahrhundert (Dias.) Graz 1977.

sebno cesto preko pogorja Gleinalm.¹³⁴ Samostanski dohodki so v letih od 1399 do 1409 bili letno v poprečju naslednji:

činž od podložnikov	424 funtov
siceršnji dohodki	155 funtov in
prodaja vina	333 funtov. ¹³⁵

Toda tudi izdatki so samostan močno bremenili, zlasti izdatki za obdelovanje vinogradov, ki so vselej predstavljali najvišjo računsko postavko, tem pa so sledili izdatki za nakup prehrabnega blaga in rib ter izdatki za samostanske delavnice in plačila samostanskim uslužbencem in delavcem. Tudi poraba vina je v samostanu bila kaj visoka in je okoli leta 1450 znašala dvainosemdeset polovnjakov (nad 21.000 litrov), od česar so samo konventuali, tedaj jih je bilo oseminštirideset, potrošili dvainštirideset polovnjakov (nad 11.000 litrov), tako da je tedaj na vsakega meniha prišlo poprečno dnevno po pet osmink litra vina.¹³⁶ Za reinske menihe vemo, da niso bili vselej zadovoljni le z lastnim vinom, ampak da so si zaželeli tudi tujih vin, ki so si jih pridobili bodisi zamenjavo pridelka ali pa z nakupom, kot je to razvidno iz obračuna za leto 1407.

Za ilustracijo si oglejmo dohodke in izdatke, ki sta jih za leto 1407 obračunala reinska meniha, ekonom (celerarij) Friderik in blagajnik (bursarij) Henrik.¹³⁷

Dohodki:	od 6 sodov vina iz Ljutomera	130 funtov	—	40 denarejv
	od 20 manjših sodov vina iz Maribora	200 funtov		72 denarjev
	od različnih vin	90 funtov		50 denarjev
	od različnih vin	18 funtov		135 denarjev
	Skupaj od vin:	439 funtov	—	23 denarjev
	Ostali dohodki (največ činž)	424 funtov		70 denarjev
	Dohodki skupaj:	974 funtov		187 denarjev
Izdatki:	za obdelavo vinogradov	320 funtov	—	12 denarjev
	za nakup in prevoz vina	107 funtov		15 denarjev
	za živež	196 funtov		196 denarjev
	za ribe, jajca ipd.	76 funtov	—	27 denarjev
	za uslužbence in delavce	146 funtov		37 denarjev
	za delavnice	127 funtov		108 denarjev
	Izdatki skupaj:	937 funtov		47 denarjev

Omenimo naj, da so se z drugo polovico 15. stoletja samostanski izdatki močno povečali, kar je bila predvsem posledica turških pustošenj in vpadov. V letu 1480 so Turki močno opustošili reinski samostan in njegove posesti, tako da je glavna naloga tedanjega opata Wolfganga (1481—1515) bila odstranitev škode, ki so jo Turki povzročili. Utrjevanje samostanskih poslopij in utrdbena gradbena dela so zahtevala precejšnje vsote.¹³⁸ Na drugi strani pa je deželni knez za obrambo dežel terjal vedno večje prispevke tudi od samosta-

¹³⁴ O. Pickl, o. c., str. 126—127.

¹³⁵ O. Pickl, o. c., str. 118.

¹³⁶ O. Pickl, o. c., str. 119.

¹³⁷ Seznam vseh dohodkov in izdatkov za leto 1407:

»Anno domini M^oCCCC^oVIII circa principium nativitatis domini hec fuerit computata per fratrem Fridericum cellarium et Henricum bursarium de anno precedentis (Računska knjiga 1399—1410, fol. CXIX—CXX v AR).

O. Pickl, o. c., str. 129.

¹³⁸ O. Pickl, o. c., str. 119.

M. Wild, Die Äbte von Rehn (Siltf Rehn 1129—1979, str. 54).

nov. Po turškem pustošenju leta 1480 je cesar Friderik III. sicer spregledal Reinu nekaj dajatev, vendar mu je še v istem letu naložil nove dajatve. 1. oktobra 1482 je sporočil svojemu mariborskemu glavarju Ulriku Grabenskemu in graškima meščanom, županu Henriku Ernestu in Juriju Slawderspacherju, da je reinskemu opatu Wolfgangu črtal polovico vinske naklade na dominikalno vino iz leta 1482, in jim naročil, naj to olajšavo, dano cisterci, upoštevajo.¹³⁹ Toda že 29. oktobra istega leta je reinski opat moral prispevati za vzdrževanje jezdnihi konj za obrambo dvesto funtov denarja, kar sta predstojniku samostana potrdila Andrej Preiner, deželni upravitelj na Štajerskem, in mariborski glavar Ulrik Grabenski.¹⁴⁰

Na koncu naj omenimo, da je bil Ljutomerčan izredno cenjeno vino in da je popraševanje po njem bilo izredno veliko, zato je tudi razumljiv uspeh reinskega samostana v vinski trgovini. Vrsta pisem priča, da so reinski opatje Ljutomerčana radi poklanjali predstojnikom drugih samostanov, zlasti cistercijanskih, da pa so jim ga tudi prodajali in ga z njimi zamenjavali za druge vrste. Naj o tem sledi nekaj primerov. V letu 1561 je reinski opat Jernej Grudenegg (1559—1577) v pismu z dne 20. decembra opatu pri Sv. Trojici v Dunajskem Novem mestu sporočil, da mu je v zameno za »ogrsko vino« (iz Sopronja) poslal štrtin (okoli 500 litrov) Ljutomerčana in da je z istim prevozom poslal enako količino vina tudi proštu pri Sv. Doroteji na Dunaju.¹⁴¹ V pismu z dne 21. marca 1566 je isti opat iz Reina obljubil priorju zgoraj navedenega samostana, bratu Mihaelu, da bo odposlal dva štrtina Ljutomerčana, enega za njegov samostan, drugega pa za cistercijanski samostan v Heiligenkreuzu pri Dunaju.¹⁴² 1. decembra 1678 je reinski opat Kandid Schillinger (1673—1684) opatu Heiligenkreuzu, Mihaelu Schnablu, obljubil ljutomersko vino in ga prosil, naj mu pošlje dovolilnico za prevoz vina.¹⁴³ Kot je iz pisma reinskega opata Alana Matta (1684—1696) opatu pri Sv. Trojici v Dunajskem Novem mestu, Aleksandru Standthartnerju, z dne 21. decembra 1690 razvidno, je v tem letu vina bilo malo (nit gut geraten), pa mu ga je obljubil od naslednje trgatve.¹⁴⁴ Opat sta vino želela zamenjati, kajti omenjeni opat Aleksander navaja v pismu Alanu, da se z njegovim predlogom strinja, da pa bo kljub temu poslal v Rein dva polovnjaka letnika 1688.¹⁴⁵ Iz pisma prošta Henrika iz Spitala am Pyhrn (Zgornja Avstrija) iz leta 1695 je razvidno, da je Rein s to duhovno ustanovo imel poslovne stike in ji prodajal svoj vinski pridelek.¹⁴⁶ V letu 1710 je opat Heiligenkreuzu Gerhard reinskemu opatu Placidu Mallyju (1710 do 1745) pisal, naj pošlje na Dunaj zaboj kopunov in pol štrtina vina, češ da se bodo neke stvari dale urediti.¹⁴⁷ Torej dober Ljutomerčan odpira vrata!

¹³⁹ 1482. X. 1., Dunaj (Chartularium Hermanni abbat. 15. stol., fol. 3^v v AR).

Objava: GZM IX/64.

¹⁴⁰ 1482. X. 29., Gradec (Diplomatarium Runense II, str. 634 v AR).

Objava: GZM IX/65.

¹⁴¹ Pismo z dne 20. XII. 1561, Rein (Diplomatarium Runense III, str. 851—852 v AR).

¹⁴² Pismo z dne 21. III. 1566, Rein (Regesta Runae Intermonastice conscripsit p. Marlinus Wild, professor Runensis MCMLXXXVII /regesit 1129—1736/ /11pkopis v AR/ (št. 1552).

¹⁴³ Pismo z dne 1. XII. 1678 (Regesta Runae Intermonastice št. 2576).

¹⁴⁴ Pismo z dne 21. decembra 1690, Rein (Regesta Runae Intermonastice št. 2850).

¹⁴⁵ Pismo z dne 28. XII. 1690, Dunajsko Novo mesto (Regesta Runae Intermonastice št. 2853).

¹⁴⁶ Pismo z dne 9. X. 1695 (Regesta Runae Intermonastice št. 2965).

¹⁴⁷ Pismo z dne 4. VI. 1710, Dunaj (Regesta Runae Intermonastice št. 3378).

Reinska opatija je na slovenskem Štajerskem bila lastnik vinogradov do druge svetovne vojne, imela pa jih je na širih območjih: v župniji sv. Antona /Cerkvenjak/, pri Ljutomeru, pri Radgoni in pri Sv. Miklavžu pri Ormožu. Rein je svoja vina poimenoval po teh območjih in znotraj le-teh pa po vinskih gorleah:

St. Antonler: Iswanzenberger /Ivanjski vrh/, Neuzogenberger /Cogetinski vrh/, Geyerschacker /Sovjak?/ in Busehmanner. Luttenberger: Kuinersberger /Slamnjak/, Schützenberger /Nunska graba/, Breslcaer /Preslika/ in Nachtigaller /Slavček/. Radkersburger: Niederherzogberger /Ilerogovščak/, Kleinherzogberger in Groszherzogberger.

St. Nicolaler: Kleinalersberger /Kajzar/ in Grossalersberger /Seznam iz leta 1860 v AR: »Verzeichniss der im Jahre 1860 aus den Stift-reinischen Weingärten im Untersleier nach Rohr und ins Stifl gefendeten Weine«/.

I. Mariborska posest

Kraj	vrsta posesti	1395	pridobitev posesti		
			dar	nakup	zamenjava od koga
Krčevina	vinograd	da	1276	1276	Oton Herberstainer*
Košaki	vinograd	—	1288		Elizabeta, Rudolfova vdova
Krivec	vinograd	da		1293	ptujski dominikanci
Prošek	vinograd	da		1300	Veitel Bresterniški
Račji breg	vinograd	da		1303	Kunigunda
Račji breg	vinograd	da		1303	Kunigunda
Račji breg	vinograd	da		1303	Kunigunda
Maribor	dvor	da			
Maribor	hiša, klet	da	1318		viničar Henrik
Maribor	hiša, njiva	da		1330	Elizabeta, Rudolfova vdova
Maribor	hiša	da		1361	Nikolaj
Bresternica	vinograd	da	1362		ptujski meščan Nikolaj
Sojča	vinograd	da			
Prošek	vinograd	da			
Krčevina	vinograd	da		1378	Gilg Slachenochs
Kogel	vinograd	da		1378	Gilg Slachenochs
Počehova	vinograd	da			
Sojča	vinograd	da			
Sojča	vinograd	da			
Sojča	vinograd	da			
Sojča	vinograd	da			
Maribor	njiva	—			
Vinarje	vinograd	—			

* Vse osebe so mariborski meščani

18 vinogradov + 4 hiše + klet + 2 njivi

Način pridobitve posesti:

dar: 3 vinogradi + hiša s kletjo

nakup: 5 vinogradov + 2 hiši + njiva

zamenjava: 2 vinograda

neznano: 8 vinogradov + hiša + njiva

II. Ljutomerska posest

Kraj	vrsta posesti	1395	pridobitev posesti	
			dar	nakup od koga
Ljutomer	vinograd	—	1314	Albreht »ab der Zeyrich« št. deželni pisar
Nunska graba	vinograd	—	1322	Oton Türnstainer
Grajski hrib	vinograd	—	1328	Elizabeta iz Ljutomera
Grajski hrib	vinograd	—	1329	Marjeta, vdova po Konradu iz Ljutomera
Grajski hrib	vinograd	da	1363	kramar Wolfhart iz Ljutomera
Nunska graba	vinograd	da	1363	kramar Wolfhart iz Ljutomera
Ljutomer	vinograd	da		
Grajski hrib	vinograd	da		
Grajski hrib	vinograd	da		
Ljutomer	hiša	da		
Ljutomer	zemljišče	da		
Ljutomer	hiša, preša, klet	da		
Ljutomer	vinograd	da (odtujeno)		
Ljutomer	vinograd	da (odtujeno)		
Grajski hrib	vinograd	da (odtujeno)		
Nunska graba	vinograd	da		

13 vinogradov + hiša + zemljišče + hiša, preša, klet

Način pridobitve posesti:

dar: 5 vinogradov

nakup: 3 vinogradi

neznano: 5 vinogradov + hiša + zemljišče + hiša, preša, klet

III. Radgonska posest

Kraj	vrsta posesti	1395	pridobitev posesti	
			dar	nakup zamenjava od koga
Hercegovščak	vinograd			1443 Ivan Payer, radgonski meščan
Hercegovščak	2 vin., preša, polje			1443 Sigmund Dretschpacher, mariborski meščan
Radgona	hiša z zemljo			1444 Martin Payer, radgonski meščan
Hercegovščak	3 vinogradi		1450	Peter Payer, radgonski meščan
Norički vrh	vinograd		1450	Peter Payer, radgonski meščan

7 vinogradov + preša, polje + hiša z zemljiščem

Način pridobitve posesti:

dar: 4 vinogradi

nakup: vinograd + hiša z zemljiščem

zamenjava: 2 vinograda + preša, polje

IV. Hoče

Kraj	vrsta posesti	1395	pridobitev posesti	
			nakup	od koga
	2 kmetiji	da	2 kmetiji, dvor	1342 (1 h) ptujski meščan Nikolaj

V. Slovenska Bistrica

Kraj	vrsta posesti	1395	pridobitev posesti	
			dar	nakup
	2 kmetiji (pusti)	da	—	—

Način pridobitve posesti v skupnem:

dar: hiša s kletjo + 12 vinogradov

nakup: 3 hiše z zemljo + kmetija + 9 vinogradov + njiva

zamenjava: 4 vinogradi + preša, polje

THE PROPERTY OF THE CISTERCIAN ABBEY OF REIN IN SLOVENE STYRIA
1276 TO ABOUT 1600

Summary

To the numerous monasteries which acquired estates on our territory in the late Middle Ages either by deeds of donation or by purchases belongs also the Cistercian abbey of Rein near Graz, an establishment of the Styrian margrave Leopold I of Traungau (1122—1129) from the year 1129, the parent-institution of the monastery of Stična in Lower Carniola, founded about the year 1130. The first known acquirement of property of Rein in Lower Carniola dates back to the year 1275, when the abbot Bernard acquired nine farms at Zagorica near Mirna and then followed purchases of property up to the beginning of the 16th century, when the abbey possessed 74 subject farms and two mills in Lower Carniola. At the time of the financial straits of the 16th century the abbots gave the property in pawn, later or they let it out on lease, as a rule. In the year 1607 the abbot Mathias Gülger sold half of the estates off and in the year 1644 the abbey afforded only 59 farms and one mill in Lower Carniola, which it possessed to the year 1693.

While Rein acquired its property in Lower Carniola by purchases it acquired that in Styria on the basis of deeds of donation too. In Styria the abbots began systematically to build up their viticultural estates since the year 1276 and the first known acquirement of ground was the acquirement of the vineyard at Krčevina near Maribor. The abbey of Rein had created a strong viticultural property in the surroundings of Maribor, and that from Sojča in the east to Bresternica in the west and in the town it acquired buildings with cellars, and the first building, a manor-house (curia), before the year 1316. The manor-house of Rein became the economic and administrative centre for the monastic property in the environs of Maribor and it remained it till the 15th century, when Rein exchanged it for the estates near Radgona (1443) together with most of the estates, or it sold them off.

With the year 1314 the monastery of Rein began to build up another viticultural property, the estates near Ljutomer (Nunska graba, Grajski hrib), and acquired houses with cellars for the storage of its wine produce in the town. The estates of Ljutomer had been acquired before all by deeds of donation and their growth was mainly concluded at the end of the 14th century. After giving up its property at Maribor and in its surroundings Rein began to build up a new nucleus of estates near Gornja Radgona (Hercegovščak, Norički vrh) and in the year 1444 it acquired a house in the town of Radkersburg for the needs of the vineyards there. Since the 15th century it came already to quarrels especially with the diocese of Seckau because of the wine tithe from the vineyards near Gornja Radgona and Ljutomer. Since the year 1495 the parish of St. Rupert in the town of Radkersburg had been joined to Seckau and it had the right to collect a third of the wine tithe on its territory. Up to the middle of the 15th century the abbey of Rein had acquired nearly forty vineyards and seven houses with cellars and pieces of land, some subject grounds at Hoče near Maribor and near Slovenska Bistrica on the territory of Slovene Styria. From all these estates only two viticultural complexes: the vineyards of Ljutomer and Radgona, chiefly remained the monastery of Rein.

The income from the sold wine represented an important item in the economy of the abbey of Rein, such as for most religious institutions being in possession of bigger viticultural complexes. Therefore the endeavour of Rein to acquire vineyards on the territory of Slovene Styria already since the second half of the 13th century has been understandable. So e.g. fell from the sold wine, for which the monks got 439 pounds of money, about the year 1400, 130 pounds on the wine from the vineyards of Ljutomer and 200 pounds on that of the vineyards round Maribor. Especially the wine of Ljutomer was greatly appreciated and it was very much requested, therefore the success of the monastery of Rein in the wine trade was understandable. A series of letters in the archives of Rein from the 16th to the 16th century bear witness that the abbots of Rein had liked to give the principals of other monasteries and friends the wine of Ljutomer, but they also sold it or exchanged it for other sorts of wine. The abbey of Rein was in possession of the vineyards in Slovenske gorice, Ljutomer and Gornja Radgona up to the Second World War.

ORIS 12 NAJPOMEMBNEJSIH GRADBENIH OBJEKTOV V MARIBORU I

Jože Curk*

UDK 726/728(091)(497.12 Maribor) »11/19«

CURK Jože: Oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru I. (Ein kurzer Überblick der 12 bedeutendsten Bauobjekte von Maribor I.) Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor, 59=24(1988)1, str. 119—145.

Izvirnik v sloven., povzetek v nem., izvleček v sloven. in angl.

Avtor v sestavku obravnava 6 od 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru in to: mestni grad, stolno cerkev, minoritski samostan, jezuitski kolegij, žički dvor in mestno obzidje. Vsi ti objekti so bili sicer že predmet njegovih raziskav, vendar je pri večini od njih odkril nove podatke in s tem tudi nove poglede na njihov gradbeni razvoj. To velja posebno za mestni grad, stolno cerkev in mestno obzidje, zlasti pa za njihov medsebojni odnos. Prav ta ter obstoj že zdavno izginulih kasarne, proviantne hiše in orožarne pe dokazujejo veljavo mesta kot utrdbе vse do leta 1782.

UDC 726/728(091)(497.12 Maribor) »11/19«

CURK Jože: Description of twelve Most Important Buildings at Maribor I. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 59=24 (1988)1, p. 119—145.

Orig. in Slovene, summary in German, synopsis in Slovene and Engl.

In the article the author deals with six of twelve most important building objects at Maribor and that: the town castle, the cathedral, the Minorite monastery, the Jesuitic college, the Ziče mansion and the town-wall. All these objects had already been the object of his researches, but by most of them he discovered new data and with them also new views of their building development. This is true especially for the town castle, the cathedral and the town-wall, particularly for their mutual relation. Just this and the existence of the long disappeared barracks, the proviant house and the arsenal prove the value of the town as a fortification up to the year 1782.

Ker sem gradbeno zgodovino Maribora doslej obravnaval že v več sestavkih:

- Mariborski mestni grad. Kronika 7/1959, p. 30—36
- Razvoj mariborske mestne vedute. Kronika 9/1981, p. 145—156
- Maribor, urbanistično-gradbeni zgodovinski oris I. ČZN NV 2/1986, p. 63—95 in II. ČZN NV 4/1988, p. 83—105
- O srednjeveških zasnovah Ptuja in Maribora. ČZN NV 11/1975, p. 163—212
- Oris gradbene zgodovine nekdanjega minoritskega samostana in žičkega dvora v Mariboru. ČZN NV 13/1977, p. 117—130
- Mariborska stolnica. Zbirka vodnikov 66/1978 in Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije. Maribor 1978, p. 194—212

* Jože Curk, diplomirani umetnostni zgodovinar, Ljubljana.

- Račji dvor pri Mariboru. ČZN NV 14/1978, p. 48—54
- Mariborsko mestno obzidje posebno v 16. stoletju. ČZN NV 16/1980, p. 90—108
- Nekdanji jezuitski kolegij v Mariboru in njegov gradbeni mojster Janez Fuchs. ČZN NV 19/1983, p. 105—124
- Urbano-gradbena in komunalna zgodovina Maribora. Kronika 31/1983, p. 148—157
- Viri za gradbeno zgodovino Maribora do 1850. PAM Maribor 1985, strani 160 + 24,

se bom v tem omejil le na oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v njem. Gre za: mestni grad, stolno cerkev, minoritski, jezuitski in celestinski samostan, sinagogo, rotovž, frajovž, mestno obzidje ter žički, vetrinjski in salzburški dvor. O nekaterih med njimi sem že pred leti pisal, vendar bom njihov opis zaradi novih izsledkov prav na kratko še enkrat ponovil in jih na ta način strokovno enakovredno vključil v ta pregled. Gre za mestni grad, stolno cerkev, minoritski in jezuitski samostan, žički dvor in mestno obzidje, ostalih šest pa bom predstavil v nadaljevanju.

1. **Mestni grad** je dejansko naslednik dveh srednjeveških dvorov iz 12. stoletja, ki sta nastala izven prvotne tržne naselbine, eden med sedanjima Slovensko in Orožnovo ulico, drugi med Slovensko ulico in Volkmerjevim prehodom. Prvi, ki se leta 1190 omenja kot Gornji (oppidum superius v takrat običajnem smislu rečnega toka) je moral ob velikem mestnem požaru aprila 1450 pogoreti, saj se leta 1460 omenja kot opuščeni grad, katerega popravljena stavba pa je še leta 1570 služila kot skladišče in klet (Kasten und Keller), a je maja 1601 skupaj s senikom ponovno pogorela, nakar jo je cesar Ferdinand II. leta 1607 oziroma 1609 podaril Benigni, vdovi po dolgoletnem upravniku gosposčine Grad Maribor Janezu Juriju Schevu, v svobodno in dedno lastnino s pogojem odkupne predpravice (befreytes eigenthumbliches Guet). Ta je tu sezidala manjšo hišo, skedenj in hlev ter uredila vrt, ki je mejil na severu na Slovensko ulico, na zahodu na mestno obzidje, na vzhodu na Gospejno ulico in na jugu (do kamor takrat še ni segala Orožnova ulica) na jezuitsko (preje Rechbergerjevo) posest. Ta hiša, ki je dobro vidna na mestnih vedutah iz 2. polovice 17. stoletja, se je po letu 1681 umaknila čokati, leta 1833 prezidani dvonadstropni stavbi na h. št. 158, pozneje znani kot Lubejeva hiša. Drugi dvor je stal na vogalu Slovenske in Gosposke ulice ter Volkmerjevega prehoda in dajal vzhodnemu delu Slovenske ulice že v 14. stoletju ime Grajska ulica. Ta dvor s funkcijo deželnoknežje uradne hiše in zbirne kleti določno lokalizirata vetrinjska urbarja iz let 1488 in 1502 ter ga označujeta kot Stari upravni dvor. Kdaj je nastal? Verjetno že v 12. stoletju, saj oznaka Gornjega predpostavlja obstoj Spodnjega dvora. Dvor se večkrat omenja v 14. in 15. stoletju, ne ve se pa točno, kdaj po letu 1513 je prešel v meščanske roke, vsekakor pa ga je leta 1555 že posedoval meščan Janez Divjak. Poleg teh dveh dvorov je že v dobi Babenberžanov okoli leta 1227 obstojal tudi dvor njihovega upravnika Ulrika, ki je ležal severno od pripadajoče mu Ulrikove cerkve (omenjene l. 1265) na vzhodni strani mesta (na kraju sedanje samopostrežne restavracije Center v Prešernovi ulici). Dvor je pred letom 1380 priposestvoval vetrinjski samostan, ki ga je imel do svoje ukinitve leta 1786. Nekoliko skrivnostnejši je Srednji dvor (Mitterhof) na zahodni strani mesta na Lebarjih, ki se omenja leta 1403 in 1462 (po Pircheggerju), a se o njemu zaenkrat še ničesar ne ve.

Baumkircherjeva zasedba mesta v letih 1469—1470 ter madžarske in turške grožnje po letu 1471 so vedno resneje ogrožale mesto. Iz tako nastale potrebe po utrditvi mesta in po njegovi boljši oskrbljenosti je cesar Fride-

rik III. leta 1477 sklenil, da zgradi v mestu nov upravni dvor s skladiščem in kletjo. Lokacija je bila izbrana v severovzhodnem kotu mesta, kjer so stala najbolj ogrožena Ulrikova vrata in je bil na razpolago največji manipulativni prostor v mestu (sedanji lijakasti Grajski trg). Stavbi, ki so jo začeli graditi spomladi 1478, se je moralo umakniti nekaj meščanskih hiš, med njimi tudi ona od zidarja Gregorja in njegove sestre Marjete, vdove po peku Urbanu. Preprosta prizmatična nadstropna stavba, razen v severnem delu (zaradi bližine obzidja) podkletena in pokrita s štirikapno zatrepasto streho, je bila postavljena v smeri sever-jug tako, da je stala nekoliko odmaknjeno, vendar vzporedno z vzhodno mestno obzidno stranico, na severu pa segala prav do severne. S tako lego je po svoje učvrstila mestno obrambo, saj je bila na severni strani opremljena v obeh etažah s po več pravokotnimi strelnimi linami. Ker je bila stavba pozneje le malenkostno opečno nadzidana, je njena prvotna velikost na podstrešju še dobro vidna. Medtem ko je bil vhod v njeno klet verjetno že od vsega začetka z južne, cestne strani, pa je dostop v pritličje vodil preko stopnic z majhnega dvorišča na zahodni strani dvora. Ker vzhodnega grajskega dvorišča še ni bilo, tudi še ni bilo vežastega prehoda skozi stavbo, saj je bilo to, za takratno mestno obrambo zelo pomembno zemljišče še neposredno dostopno s trga izpred Ulrikovih vrat.

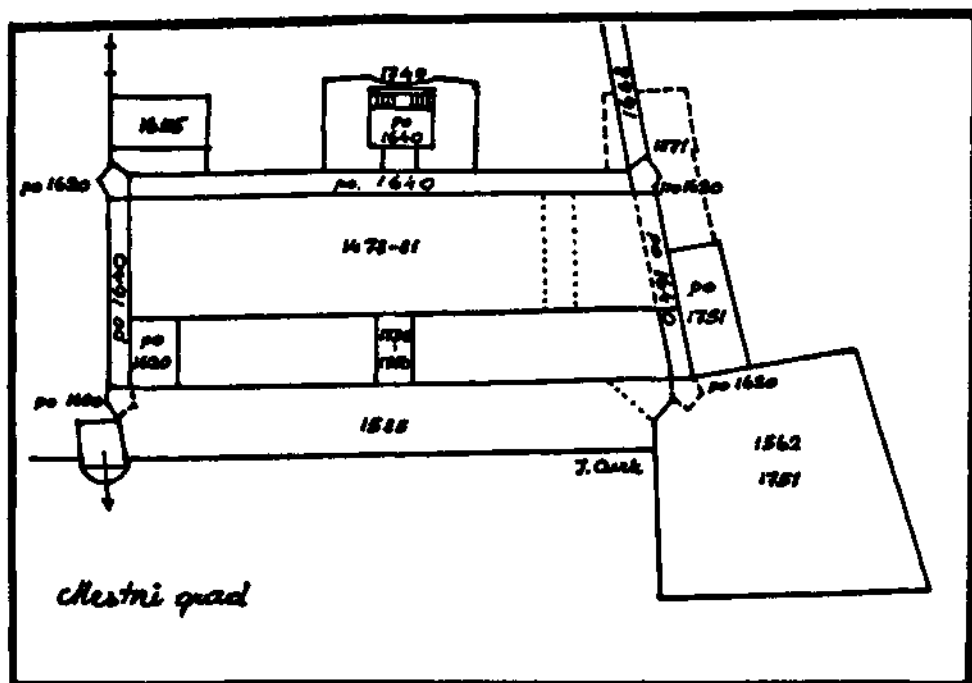
Obnova mestnega obzidja po turški oblegi septembra 1532 in izgradnja bastije med leti 1555—1562 na gradbeno preobrazbo dvorca (Sloz) nista neposredno vplivali. Klinasta štirikotna bastija, ki je nadomestila srednjeveški oglati ogalni stolp iz začetka 14. stoletja, je s svojo bočno lego omogočala učinkovito obrambo severne in vzhodne obzidne stranice ter predvsem preprečevala nevarnost njunega spodkopavanja in miniranja. Premogla je kazematirano klet in dve topovski ploščadi, eno v pritličju in drugo, pokrito s skodlasto streho, v nadstropju, opremljeni vsaka s po tremi strelnimi linami v vsaki stranici. Dvorec, ki je bil od vsega začetka sedež lastne gospoščine, je bil od leta 1493 dalje v raznih zastavah in zakupih, dokler ga niso leta 1575 dobili v trajnejši zakup iz Bavarske priseljeni baroni (pozneje grofi) Khiessli s Fužin pri Ljubljani (Janez 1575—1592, Volbenk in njegova vdova Marjeta Schranz von Schranzhofen 1593—1808, Vid 1808—1812), ki so ga 1. 8. 1620 kupili za 80.000 gld plačila in 55.000 gld zakupnega dolga (Janez Jakob 1612—ok. 1830), a leta 1857 izumrli (Jurij Jernej). Sledil jim je posinovljenec Janez Jakob Khiessl, rojen Zwickl (1657—1687—1888), temu hči Marija Eleonora por. Ursini-Rosenberg (1886—1727), njej južnotirolski grofje Brandisi (Jakob Franc Adam umrl 1748, Henrik Franc Adam umrl 1790, poročen od leta 1745 z Marijo Trautmannsdorf, posinovljenec Janez umrl 1812, sin Klemens rojen 1787 in vnuk Ferdinand umrl 1878), ki so ga posedovali do leta 1876, njim baroni Twickli (Klemens Avgust 1881—1898 in sin Pij 1896—1921), nato trgovec Vili Berdajs do leta 1933 in končno mestna občina, ki ga je hotela najprej predelati v mestno hišo, nato pa ga je spremenila v muzej.

Z baroni oziroma grofi Khiessli začenja velikopotezna gradbena dejavnost, ki je dvorec spremenila najprej v graščino in nato v razkošno rezidenco. Dvorec, ki je bil leta 1572 »mercklich pawfellig« in ga je leta 1580 poškodoval požar, je doživel med leti 1581—1584 prve večje prezidave, ki jih je dve leti pozneje plačal Janez Khiessl na račun zakupnine v znesku 3987 ft pf. Takrat so obnovili »pomotoma« porušeno mestno obzidje med Ulrikovimi vrati in bastijo, zgradili ob njem gospodarsko poslopje s paličastim zidcem, obrambno ploščadjo in sedlasto streho ter z zidom zaprli takrat nastalo vzhodno grajsko dvorišče, vendar pa pustili vrata za dostop nanj in preko njega do mestnih utrdb zlasti bastije. (Ok. 1580 se v mestu omenja ital. gradbenik Pietro Jacomo

de Spilinbergo.) Potres iz leta 1590 je ponovno sprožil vrsto popravil, ki jih je leta 1591 v 21 postavkah obračunal Pietro Antonio de Pigrato v višini 400 fl. Tudi požar maja 1601 je močno prizadel grad. Popravljali so ga do leta 1604. Enako po požaru leta 1610, ko so čez dve leti zamenjali za ceno 500 gld tudi poškodovano ostrešje. Ko so Khiessli leta 1620 postali lastniki dvorca, so ga začeli prezidavati po svojih zamislih. Glavno stavbo so v celoti stanovanjsko usposobili, jo vežasto prebili, da so dobili nov dostop na vzhodno grajsko dvorišče in k mestnim utrdbam, ji vzdali sedanja velika poznorenesančna okna, ji prizidali mesto dvoriščnega zidu skoraj enako visok, vendar nižje ostrešen dvooson južni trakt ter jo na ogalih opremili s 4 pet- oziroma šest-kotnimi, štirietažnimi stolpiči, pokritimi z zvonastimi strehami, ki niso imeli v začetku nobene praktične, zato pa toliko večje reprezentančne vrednosti. Stali so na obeh zahodnih ogalih glavne stavbe, na zunanjem stiku južnega z vzhodnim traktom ter na notranjem stiku severnega mestnega obzidja, bastije in vzhodnega trakta. Z njimi se je двореc tudi vizuelno spremenil v graščino, v okviru katere pa sta bili obrambni obzidji in bastija še vedno deželnoknežja oziroma mestna last. Severozahodna veduta mesta iz okoli leta 1630 nam kaže grad prav v tej gradbeni fazi, naslednjo pa nam predstavlja veduta iz let 1657—1658.

Po letu 1640 so grad, ki je dotlej premogel le efiladno povezavo svojih bivalnih prostorov, obdali s slopastimi arkadnimi hodniki, ki so medsebojno povezali dotlej prosto stoječe ogalne stolpiče, mu s tem omogočili nov komunikacijski sistem, predvsem pa mu dali nov stavbni izgled, ki je ves grajski kompleks vizuelno poenotil in razširil, ker mu je glavno os premaknil precej proti vzhodu. Takrat je namreč nastala petosna južna grajska fasada, ki je prekrila čelno stranico glavnega in vzdolžno stranico južnega trakta ter se zaključevala z mogočnim okrasnim čelom, za katerim je skrila neroden stik višje ostrešenega glavnega in nižje ostrešenega južnega trakta. V osi nove fasade je nastal nov vhod v kletno etažo glavnega trakta, katerega recen ten portal nosi letnico 1661. Med novo in staro fasado pa sta našla prostor obrambni hodnik z deteljasto oblikovanimi strelnicami v spodnji in petločen slopasti arkadni hodnik v zgornji etaži. Obenem je nastala tudi zahodna zunanja fasada, katere dvoetažen arkadni hodnik je pokrila pultasta streha s položnejšim naklonom od glavne, ter seveda severna notranja fasada, ki je nastala tako, da so nadzidali mestno obzidje med glavnim grajskim poslopjem in bastijo ter ob njem zgradili sedlasto ostrešen arkaden hodnik, ki je povezal, speljan skozi glavno poslopje, oba severna grajska stolpiča. Dokaz za tak stavbni razvoj nam ponuja kolizija med renesančnim oknom glavne grajske stavbe in zunanjo steno hodnika. Z izgradnjo opisanega trikrakega sistema arkadnih hodnikov se je grajski kompleks v sebi zaključil, saj je skozi vzhodna stolpiča dobil neposreden dostop na ostrešeni ploščadi vzhodnega grajskega trakta in mestne bastije, obenem pa se določneje izločil iz mestnega. Ker je bila bastija deželnoknežja in v oskrbi mesta ter je zato morala ostati dostopna mestni posadki v slučaju potrebe tako skozi grajsko vežo kot preko ploščadi vzhodnega grajskega trakta, so jo vsaj vizuelno izločili iz grajskega sestava s tem, da so ji predložili vhodno vežo, nastalo na stičišču vzhodnega trakta, severovzhodnega stolpiča in severnega arkadnega hodnika. Veduta iz let 1657—1658 dokazuje, da je sočasno z arkadnim hodnikom nastala sredi zahodne fasade veža s stopnišnim stolpičem, ki je s svojo čebulasto-laternasto streho presegal ostale štiri ter s svojo vertikalo dominantno poudaril pomembnost stavbe, kateri je pripadal. Veža s stolpičem je služila dostopu na obe etaži arkadnega hodnika (sled zazidanega vhoda z zazidanima nišama ob strani v pritličju) ter s tem povezavi gradu s takrat še sorazmerno majhnim zahodnim grajskim

dvoriščem. Zadnji od Khiesslov Jurij Jernej je dve leti pred svojo smrtjo zgradil leta 1655 loretansko kapelo, posvečeno 6 let pozneje, ki z zakristijo sloni ob arkadnem hodniku in jugozahodnem ogalnem stolpiču, z bogato zaključeno fasado pa se je povezovala z južno grajsko fasado. Zahodno dvorišče je obdajalo obzidje z vhomom ob loretanski kapeli, katerega polkrožno sklenjen portal z rustično obrobo je kronalo segmentno, iz profilov sestavljeno čelo. Jurij Jernej Khiessl je v letih 1651—1652 kupil tri meščanske parcele z 2 hišama in kletjo zahodno od grajskega kompleksa, gradnjo tamkajšnjih upravno-gospodarskih poslopij pa je opravil šele njegov posinovljenec Janez Jakob po dosegu polnoletnosti leta 1667. Za njegove vlade, ki je trajala do leta 1666, je razvoj gradu dosegel svoj višek.

Najprej je leta 1666 zgradil že pet let porušeno mestno obzidje zahodno od gradu, postavil na stari lokaciji nov velik Stanovanjski stolp ter nadstropen slopast arkadni hodnik, ki je povezal novi stolp s severozahodnim ogalnim stolpičem in s tem z ostalim grajskim komunikacijskim sistemom. Nato je obdal zahodno dvorišče, sredi katerega je skopal kamnito obrobljeni vodnjak, z 12-osnim nadstropnim upravno-gospodarskim poslopjem, opremljenim z arkadnim hodnikom, kletmi in zapori, z arkadasto odprto pritlično remizo in z enakimi konjskimi hlevi. Gornjo etažo glavnega poslopja je reprezentančno predelal (piano nobile) in opremil z bogato štukirano in poslikano viteško dvorano, vzhodno poslopje pa je nadzidal s 13-osno ravno krito slopasto ložo, ki jo je na obeh konceh povezal z ostalo stavbo s pomočjo ozkih hodnikov, speljanih skozi oba vzhodna stolpiča. Ob tem je vzhodna stavba dobila na zunanji strani po 10 pravokotnih manjših kletnih in večjih pritličnih oken, na strehi pa 13 okrasnih strešnih lin, s čemer je vzhodni pogled na grad kljub resnobni bližini mestnih vrat, opremljenih s stolpom, barbakanom in dviznim mostom,

izrazito trdnjavsko učinkujoče bastije in globokega obrambnega jarka pridobil nekaj tiste ranobaročne oblikovne sproščenosti, ki jo je še stopnjeval pogled na grajsko južno fasado. Da je bil vtis izrazito severnjaško uglašen, dokazujejo vedute iz konca 17. stoletja: Vischerjevi bakrorezi izpred leta 1681. votivni oljni sliki iz Ruš in Nazarij iz leta 1680—1681 in oljna podoba gradu iz istega časa, ki jo je dal naslikati Janez Jakob Khiessl ob zaključku del.

V času vladanja Rosenbergov (1686—1727) je grad doživljal le manjše predelave (ob eni takih so se leta 1688 smrtno ponesrečili zidar Wissner Matija ter tesarja Aschauer Janez in Körer Tomaž), velike pa zopet, ko so ga prevzeli južnotirolski grofje Brandisi (1727—1876), ki so ga posebno za vlade Jakoba Franca Adama in Henrika Franca Adama v 2. tretjini 18. stoletja pozno-baročno predelali. Najprej so obnovili vse 4 ogalne stolpiče, jih nekoliko nadzidali in gobasto-laternasto ostrešili, nato z arkadastim mostovžem preko sredine dvorišča povezali viteško dvorano z vzhodno ložo, nadzidali kapelino zakristijo z oratorijem in ga stopničasto povezali z nadstropnim arkadnim hodnikom, predelali njeno čelo in ga kiparsko okrasili, postavili nov, bogato okrašen dvoriščni portal, odstranili vhodno vežo in okoli njenega stolpiča zgradili v letih 1747—1750 sedanje stopnišče s konkavno oblikovano fasado in bogatim kiparskim okrasjem, opremili stopnišče vzhodnega trakta s kamnoseško oblikovano ograjo, nadzidali leta 1751 od mesta kupljeno bastijo ter v tako pridobljeni etaži uredili grofovsko stanovanje (s čemer so glavno stavbo sprostili za izključno reprezentančne namene). Ob tem so odstranili oba vzhodna stolpiča ter ložo na obeh koncih zaključili z ravnima stenama, za katerih južno je zaradi zamika nastala kamra s stopniščem na podstrešje, prizidali podkleten triosen vzhodni del severnega grajskega trakta z lastnim notranjim stopniščem, ki so ga postavili onkraj obzidja na temeljih jarkove eskarpe in v njem uredili domestikalna stanovanja, ter dali leta 1763 (ob 20-letnici bitke pri Parmi, kjer je padel eden od Brandisov) s fresko poslikati osrednje polje v viteški dvorani. S tem se je stavbni razvoj gradu zaključil. Sledeč spreminjajočemu se stilnemu okusu ter novim življenjskim in družabnim potrebam, je nastala iz prvotnega preprostega poznogotskega upravnega dvorca baročna mestna rezidenca. Zunanja in notranja arhitektura sta se zliči v velikopotezno celoto, oblikovano od umetnostnih sil italijanskega, avstrijskega in domačega baroka.

Z 19. stoletjem se je začela drobitev grajskega stavbnega kompleksa. Vse kaže, da je grad zgubil oba vzhodna stolpiča že kmalu po letu 1751, severozahodnega in čelo južne fasade pa pred letom 1795 (Tiefenthalov lesorez iz leta 1795 ju že ne kaže več), tako da mu je ostal le jugozahodni, ki je služil, opremljen z uro, predvsem kot zvonik privilegirane loretanske kapele. Leta 1827 so odstranili Ulrikova vrata in južno grajsko fasado podaljšali za dve arkadni osi ter opremili s paličastim zidcem, leta 1843 pa so nadzidali upravno poslopje in vanj namestili okrožno katedralno upravo. Leta 1871 so zaradi boljšega dostopa do novega mestnega predela in realne gimnazije podrli južen dvoriščni portal in severno mestno obzidje ter po sredini grajskega kompleksa speljali sedanjo Grajsko ulico. Ob tej priliki je dal njegov takratni lastnik grof Ferdinand Brandis postaviti kot zaključek severnega grajskega trakta nov triosen podaljšek in trietažen stolp, v katerem je sedaj muzejska uprava. Zahodni del grajskega kompleksa je v teku 20. stoletja hitro propadel. Leta 1929 so predelali upravno poslopje v kavarno Astoria, leta 1938 podrli Stanovanjski stolp in do leta 1940 zgradili na nekdanjem grajskem zahodnem dvorišču kino Partizan. S tem je dokončno izginila predstava o nekdanjem strnjem grajskem kompleksu. Grad se je zopet omejil na svoje prvotno jedro izpred sredine 17. stoletja, ki po obnovi v letih 1937—1941 služi muzejskim namenom.

2. **Stolna cerkev** je gotovo najpomembnejši kulturno-zgodovinski objekt Maribora. Njen začetek je povezan z nastankom mariborske pražupnije okoli leta 1130, ki jo je ustanovil mejni grof Bernard Spanheimski (1096—1108—1147) s privoljenjem salzburškega nadškofa Konrada I. Abensberga (1106—1147). zato so bili Bernardovi nasledniki, deželni knezi, njeni patroni in zavetniki vse do leta 1506, ko je bila za 353 let inkorporirana h krški škofiji. Prvotno enoladijsko romansko cerkev iz 1. pol. 12. stoletja so sredi 13. stoletja prezidali v triladijsko slopno baziliko z osrednjo apsidno, s čemer so njeno ploskev povečali z okoli 23 X 10 na 23 X 22 m, srednjo ladjo pa dvignili s 7 na 13,6 m ob upoštevanju takratnega za okoli 60 cm nižjega talnega nivoja. Ladje so povezali s po 4 slopastimi arkadnimi loki, od katerih so južni še polkrožni, severni pa že rahlo zašiljeni. Ob koncu 13. stoletja so pred zahodno fasado glavne ladje postavili nadstropno kapelo (emporo, oratorij), katere pritličje je služilo kot vhodna veža, nadstropje pa kot kapela z oltarjem sv. Katarine. Kapelo je postavil deželni pisar in mestni sodnik Rudolf med leti 1269 in 1305. Omenja se skozi ves srednji vek kot Parkirche, Porkirche ali basilica, iz česar izhaja, da je predstavljala vse do nastanka sedanje pevske empore nekakšen prostorski corpus separatum z grobnico ustanovitelja v pritličju in oltarjem v nadstropju. Šele ob nastanku sedanje pevske empore okoli leta 1460 so podrli prvotno ladjino fasadno steno in s tem kapelin prostor vključili v cerkveno prostornino, kljub temu pa so jo še naprej označevali kot Parkirche, na kateri se leta 1621 omenja neposvečen oltar sv. Katarine, ki pa so ga do leta 1666 očitno že odstranili. V zvezi s to kapelo je še omeniti, da je meščan Vulfink leta 1260 volil marko denarjev za »zidavo župne cerkve« in da je Rudolfov sin Nikolaj leta 1367 pri njej ustanovil beneficij sv. Katarine. Oltar je ob tej priložnosti dobil nov kip svetnice, ki je sedaj shranjen v umetnostni zbirki tukajšnjega pokrajinskega muzeja. Zahodna empora, ki je zgubila svoje južno okno ob postavitvi stolpa okoli leta 1325, severno ob povečavi severne stranske ladje na začetku 15. stoletja in zahodno ob neogotski predelavi ob koncu 19. stoletja, je bila prezidana v sedanjo pevsko emporo okoli leta 1460, nekaj pred obokanjem severne ladje. Obe deli je opravila ista, verjetno domača delavnica, katere mojster se je upodobil na konzoli emporinega oboka. Prvotni dostop v kapelo je bil skoraj gotovo po vretenastih stopnicah v severozahodnem kotu veže, na pevsko emporo pa najprej iz zvonika, od okoli leta 1520 dalje pa preko poznogotskega stopnišča iz ladje. To so takrat povezali tudi z zvonico s tem, da so prebili vezna vrata v obliki konzolastega portala vanjo.

Ko so mesto med leti 1260—1276 obdali z obzidjem, se je kmalu pojavila potreba po zgraditvi osrednjega stolpa, namenjenega za opazovanje mestne okolice in vodenje njegove obrambe (Luginsland). Ker se je župna cerkev ob obzidavi mesta znašla v geometrični sredini njegovega areala, so se odločili, da ga pozidajo ob njej. Ker pa je pred fasado srednje ladje že stala Katarinina nadstropna kapela, so stolp okoli leta 1325 postavili pred fasado južne stranske ladje. S tem je nastalo pri cerkvi zanimivo posestno sožitje med deželnoknežjo pražupnijsko cerkvijo, ki je starejša od mesta, ter mestnima kapelo in stolpom. Stolp, ki je že v 15. stoletju služil tudi za potrebe cerkve (leta 1465 se omenjajo stroški mežnarja v zvezi z urejanjem ure), je ostal do danes mestna lastnina, nadstropna kapela pa se je s prezidavo v pevsko emporo okoli leta 1460 spojila s cerkvijo, pri kateri je mesto igralo le vlogo cerkvenega upravitelja (ključarja) ne pa lastnika. Leta 1465 je mestni gradbenik Hans Premer obnovil mestno stražarnico v stolpovi vrhnji etaži, okoli leta 1520 pa so ga ob povišavi glavne ladje dvignili za zvonovo etažo in mu šele s tem dali značaj zvonika. Po potresu leta 1590 ga je skupaj s cerkvijo popravil mestni gradbenik Ludvik

Himmelsteiner, po požaru leta 1601 domačin Benedikt Rore in med leti 1623 do 1624 italijanski priseljenec Paolo della Porta (de Riva). V tem času je zvonik pokrivala poznorenesančna čebulasto-laternasta streha, ki nam jo kaže prva ohranjena mestna veduta iz okoli leta 1630. Šele po požarih v letih 1648 in 1650 je zvonik dobil stopnjevani dvoetažni zaključek, pokrit z zvonasto-čebulasto streho, ki ga vidimo (v raznih modifikacijah) na vedutah vse do konca 18. stoletja. Po požaru leta 1791 so zvonik znižali na prvotno višino mestnega stolpa, zgradili balkon in obe etaži nad njim, ga kupolasto-laternasto ostrešili ter mu nadeli zgodnjeklasicistično fasado po načrtih graškega arhitekta Jožefa Hillebrandta.

Leta 1400 je Katarina, vdova po vetrinjskem upravniku Pavlu iz Trčove darovala 8 ft pf za zidavo župne cerkve, pač za prizidavo presbiterija, nadstropne zakristije in stopniščnega stolpiča. S to dozidavo je prišlo do željenega nasprotja med višjim, dinamičnim, svetlim in obokanim presbiterijem ter nižjo, statično, leseno stropano in temačno ladjo. Plemenita arhitektura presbiterija in zlasti njegovo plastično okrasje, kažejo na zaznavne vplive Parlerjeve praške gradbene delavnice. Po prizidavi presbiterija so nanovo zgradili tudi večino južne in severne ladje, ki so jo podaljšali do glavne fasade. Med leti 1442 do 1467 so obokali obe stranski ladji ter vzdali pevsko emporo. Končno so okoli leta 1520 dvignili in obokali še srednjo ladjo ter jo na ta način višinsko izravnali s presbiterijem. Po požaru leta 1601 so obnovili zahodni del glavne in južne ladje (predvsem Benedikt Rore), po požaru leta 1650 pa ostrešje cerkve, zakristije in stopniščnega stolpiča (Peter Wolff) ter barokizirali cerkveno zunanjsčino in notranjščino, posebno pa opremo. Do leta 1715 so prizidali obe baročni stranski kapeli in s tem ustvarili videz nekake prečne ladje, barokizirali arkadne loke, dopolnili baročno opremo in med leti 1791—1795 zamenjali cerkveno ostrešje ter dali zvoniku sedanjo zgodnjeklasicistično podobo. Tako barokizirana cerkev je dočakala leto 1859, ko je postala stolnica lavantinske škofije. S tem v zvezi se je leta 1857 začela njena rogotizacija, ki je do leta 1904 odstranila iz cerkve skoraj vse, kar ni odgovarjalo takratnim stilnim načelom, presbiterij pa obdala z vencem plitvih zunanjih kapel, ki pa so jih kmalu po letu 1885 zopet odstranili. Ob tem nastalo škodo je po sodobnih konzervatorskih metodah izpeljana obnova med leti 1938—1940, 1957—1961 in 1969 popravila, vendar izgubljenega seveda ni mogla nadomestiti. Mnogo pa je ta obnova doprinesla k proučitvi objekta, katerega rezultat so sledeče sumarne ugotovitve:

— da sta od prvotne cerkve ohranjeni le še obe podolžni, okoli leta 1250 in 1520 povišani steni, katerih južna hrani sledove 4 zazidanih bazilikalnih oken, severna pa strešni naslon prvotne severne ladje,

— da so od prvotnih stranskih ladij ohranjeni le zahodni del južne stene južne ladje ter spodnji deli severne stene severne ladje,

— da so ob prizidavi presbiterija podrli vso čelno stran glavne in stranskih ladij, jih znova pozidali in severno ladjo z zahodnim podaljškom dolžinsko izravnali z ostalo cerkvijo,

— da je bila zakristija z vhodno vežo prizidana ob nastanku presbiterija in da je bila nadstropna, kar dokazuje sled njene strehe na presbiterijevi severni steni,

— da so sledile povišave in obokanja južne ladje leta 1442, severne ladje okoli leta 1467 in glavne ladje okoli leta 1520,

— da je bila ob koncu 13. stoletja pred zahodno fasado glavne ladje prizidana emporo z vhodno vežo v pritličju in Katarininino kapelo v nadstropju,

— da je zakristija z odstranitvijo notranje etaže iz leta 1858 zopet zaživela v svoji prvotni, s križno-rebrastima obočnima polama pokriti prostornini, ki jo je osvetljevalo dvojje, sedaj neogotsko predelanih oken v severni, in eno, sedaj zazidano okno v vzhodni steni, medtem ko jo je s presbiterijem povezovala veža, ki leži med njo in severno stransko ladjo.

— da je navidezno enotna zahodna cerkvena fasada pomemben ključ do njene zgodovine, ker dokazuje:

a) da je zvonik mlajši od emfore, ki je nekaj desetletij pred njim zasedla osrednje fasade,

b) da sta emporo zaključevala frontalno postavljena opornika, katerih severni s svojo višino še vedno označuje njeno prvotno višino, s svojo lego pa prečno obokanje njene veže, ki je nosila Katarinino kapelo. Tako obokanje predpostavlja seveda tudi obstoj vzporedne notranje stene, v našem primeru prvotne cerkvene fasade, ki jo je v pritličju prediral portal, v nadstropju pa vsaj eno okno,

c) da je ločni zidec, ki je bil kot spoliya vzdian v opornik, prav iz te prvotne, toda sredi 13. stoletja že povišane in predelane fasade.

d) da je emporina fasadna os zamaknjena proti jugu, ker je zvonik zajel njeno južno steno skupaj z opornikom (ki so ga odstranili leta 1602) in ji s tem vzel prvotno simetričnost,

e) da je zvonik segal, po ostankih njegovega ometa na ladjinem podstrešju sodeč, že pred ladjinim poznogotskim povišanjem do sedanje balkonske ploščadi, s čemer je tudi določena njegova prvotna višina kot mestnega obrambnega stolpa. Njegove naslednje povišave iz let okoli 1520 in 1651—1652 niso več določljive, ker so jih leta 1791—1792 odstranili in nadomestili s sedanjim zvonikovim zaključkom,

f) da je cerkveni kompleks zapiralo visoko, ovalasto pokopališko, od začetka 16. stoletja taborsko predelano obzidje, ki se je na obeh konceh stikalo z župniščem ter puščalo ob stikih velika portalska vhoda, katerih južni je vodil na župnijsko dvorišče z gospodarskimi poslopji in hlevi, severni pa na vrt s sadovnjakom. Dvonadstropno 5×5 osno župnišče, obnovljeno leta 1601 za 236 rajnišev in pokrito leta 1657 s čopasto streho, je bilo renesančno štokasto poslopje, katerega vrhnje nadstropje je po vedutah sodeč, ločni hodnik vezal s cerkveno pevsko emporo.

3. Minoritski samostan, ki se prvič omenja leta 1270, je verjetno nastal okoli srede stoletja v jugozahodnem delu mesta, ki je prav takrat to postalo in se začelo obdajati z obzidjem. Zasedel je prostor med tržno razširjeno tranzitno cesto (sedaj Vojašniškim trgom) in spodnjo obdravsko teraso, kjer smemo domnevati prvotno zaselkasto naselbino morda s kako Marijino kapelo, katere patrocinij se je po tradiciji prenesel na minoritsko cerkev, posvečeno Marijine-mu vnebovzetju oziroma Naši ljubi gospej.

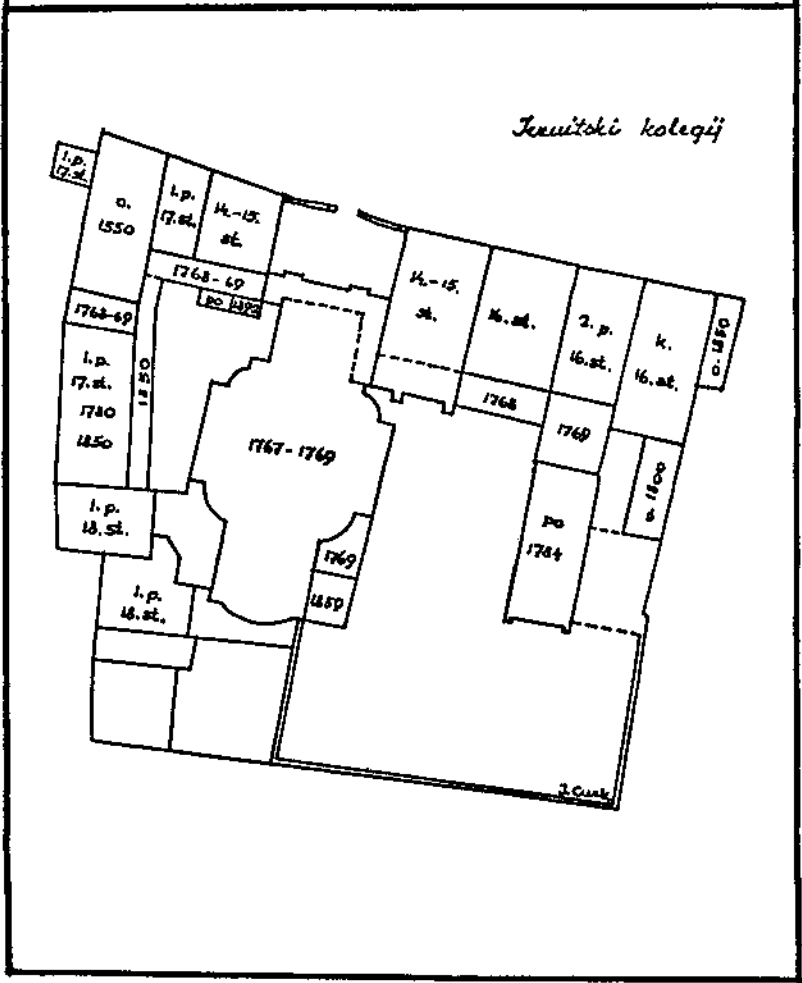
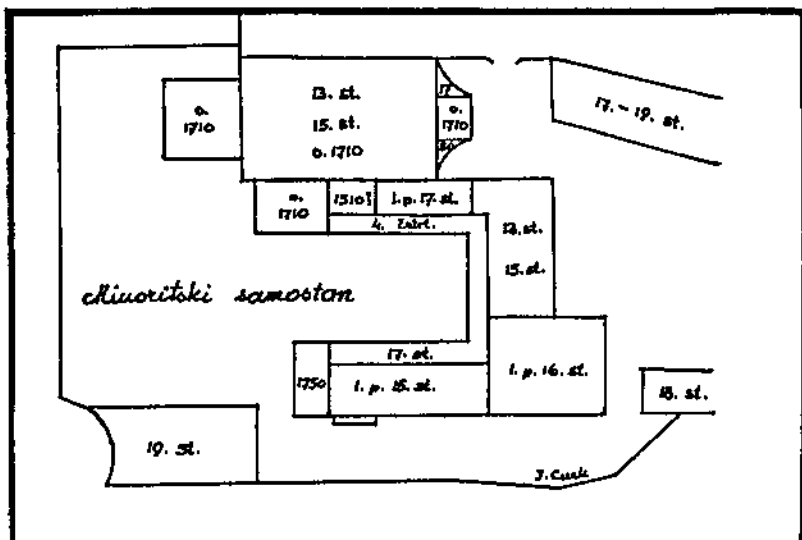
Danes sestavlja nekdanji minoritski samostan podkvasto oblikovani, proti zahodu odprti stavbni kompleks, ki se razteza med višje ležečo cerkvijo na severu in nižje ležečim mestnim obzidjem na jugu. Ker stoji nizbrežno, so njegov kompleks razmestili na dve terasi tako, da so na zgornjo postavili cerkev, na spodnjo pa samostan. Iz njihove medsebojne talne razlike v višini ene etaže izhaja arhitektonska rešitev, ki približno izenačuje talni nivo cerkve z nivojem samostanskega prvega nadstropja. Sicer je samostanski kompleks dvonadstropen, izvzemši zahodno polovico severnega trakta, ki je le nadstropna, in vzhodno polovico istega trakta, ki je sicer dvonastropna, a ima zaradi vlišinske razlike le nadstropno severno fasado. Z dvoriščne strani obteka vso stavbo

enako visok križni hodnik, ki ima na severni strani zazidane slopaste arkade. Oba dela vzhodnega trakta sta podkletena, pri čemer južnega obstopajo štirje preprosti nizki oporniki. Ves samostan pokriva enotna opečna streha, ki poševno prehaja v nižjo streho severnega trakta.

Cerkev sestavljajo pravokotna ladja, skoraj kvadratast, ožji, vendar enako visok presbiterij in konkavno usločena fasada z bogato pilastersko arhitekturo in s sedlasto pokritim zvonikovim nastavkom. Kot ves ostali samostan je tudi cerkev brez talnega zidca, toda s preprostimi konkavnimi venčnim. Od prvotne samostanske cerkve iz 13. stoletja, ki je leta 1280 dobila enega svojih oltarjev in pred letom 1313 Katarinino kapelo, ni ničesar več ohranjenega, razen morda substrukcije južne ladjine stene. Ladja sedanje cerkve je namreč šele iz 15. stoletja, kar dokazuje predvsem njena južna stena s svojimi 2 okni in 3 oporniki, ki stoji na starejši, okoli 3 m globoki terasni eskarpi, za katero se skrivajo samostanske grobnice. K tej steni so na začetku 16. stoletja prizidali kapelo, v 2. polovici istega stoletja dvignili ladjo in kapelo, v 17. stoletju pa izvršili še vrsto manjših predelav tako v ladji kot v kapeli. V začetku 18. stoletja je cerkev doživela svojo veliko barokizacijo, pri čemer so jo obrnili s tem, da so podrli stari gotski presbiterij na vzhodni in zgradili novega baročnega skupaj z nadstropno zakristijo na zahodni strani ladje ter pred novo fasado postavili zvonik. Ladja je dobila dvoranski koncept s 3 pari kapel in oratorijev na vsaki strani ter pevsko emporo na vzhodni. Po začetku božje poti k Marijini plastiki iz Konjic leta 1747 je sledila druga faza barokizacije, v teku katere je cerkev na zunanjščini dobila konkavno fasado z vključeno vertikalno zvonika, v notranjščini pa med leti 1770—1772 štuk in freske. S preselitvijo samostana leta 1784 se je začel propad cerkve, ki so jo spremenili najprej v mondurno skladišče vojaške oblačilnice, nato v vojaško skladišče avstrijske in po letu 1918 jugoslovanske vojske, leta 1927 v privatna skladišča, po osvoboditvi pa v depo gledaliških kulis.

Zametek samostanskega kompleksa predstavlja vzhodni trakt, ki je bil od vsega začetka nadstropen in podkleten ter sega z zasnovo gotovo v 13. stoletje, sledi petosen osrednji del južnega trakta iz 1. polovice 15. stoletja, nato kot povezava med njima jugovzhodni iz 1. polovice 18. stoletja in končno ob južni stranici ladje severni trakt iz 1. polovice 17. stoletja. Tako nastali podkvasti samostan so v zadnji četrtini 17. stoletja povezali s križnim hodnikom, med leti 1747—1753 pa dvignili za drugo nadstropje in južnemu traktu prizidali še zahodno os s samitarijami. S preselitvijo samostana leta 1784 se je začel njegov propad. Najprej so ga od leta 1831 predelovali v vojaške, nato pa od leta 1927 dalje v stanovanjske namene ter mu ob tem uničili mnogo njegove pričevalne in estetske vrednosti. Dolgo pritlično poslopje, ki deli samostanski kompleks od Vojašniškega trga, je v osnovi iz 17. stoletja, a je dobilo svojo sedanjo obliko leta 1817, ko so ga predelali za konjske štale.

4. Jezuitski kolegij je stavbni kompleks med Mesarskim in Splavarskim prehodom ter Glavnim trgom in dravsko teraso, ki je odigral v gradbeni in kulturni zgodovini Maribora pomembno vlogo. Tu so gotovo že v 13. stoletju nastali meščanski domovi, ki so se v poznem srednjem veku preoblikovali v 7 meščanskih hiš. Danes sestoji kompleks iz cerkve in treh dvonadstropnih hiš, pokritih s sedlastimi strehami in opremljenih z uličnima lokoma preko Mesarskega in Splavarskega prehoda. Ker zemljišče, ki ga zaseda kompleks, visi, oba prečna trakta proti jugu pridobita etaži, cerkev pa kripto. Medtem ko oblikuje kompleks proti Glavnemu trgu rahlo konkavno zidno črto in ob Splavar-

skem prehodu konveksno, pa ga eskarpa z južne strani zaključuje s črto, ki se prostorsko širi od zahoda proti vzhodu.

Hiša na Glavnem trgu 6 je bila prvotno dvoosna nadstropna stavba, pokrita s prečno sedlasto streho. Po gradbenih detajlih sodeč, je nastala pred letom 1600, drugo nadstropje je dobila pred letom 1766, dvoetažen ulični lok pa šele sredi 19. stoletja, ko so ji nadeli sedanjo fasado.

Hiša na Glavnem trgu 7 sestoji iz treh hiš A, B in C, ki so bile dvo-, tri- in dvo-osne, ter se stikale v rahlo zalomljeni zidni črti. Vse tri so bile nadstropne in vse tri so pokrivala prečne strehe s trikotnimi čeli na tržno in dvoriščno stran. Hiša A je v jedru iz 2. polovice 16. stoletja. Nadzidana je bila leta 1766, ko je dobila ob južni stranici poznobaročno stopnišče, k temu pa po letu 1764 dolgo in ozko dvonadstropno dvoriščno poslopje. Hiša B je iz 16. stoletja. Ko so jo leta 1766 dvignili za drugo nadstropje, so ji na dvoriščni strani prizidali enako visok, trietažni hodnik, ki je služil za povezavo med hišama A in C. Hiša C je bila nekoliko daljša od ostalih dveh, zato so leta 1766—1769, ko so jo dvignili za nadstropje, vezni hodnik speljali skozi njo. Ta stavba je, po gradbeni strukturi sodeč, še srednjeveška, morda celo iz 14. stoletja. Zanimivo je, da nobena od hiš A, B in C ni podkletena (verjetno zaradi talnih po-gojev). Danes vse tri povezuje enotna poznobaročna fasada iz okoli leta 1769, ki je posebno bogata na zahodni strani. Vse tri hiše so sestavljale Khuenburško svobodno hišo, ki se omenja že leta 1749 na Glavnem trgu in je spadala k slivniški gosposčini.

O hiši, ki je stala na mestu današnje Alojzijeve cerkve oziroma njenega predverja, nimamo zanesljivih podatkov. Bila je štiriosna, nadstropna in nepodkletena. Naslednji hišni sestav predstavlja današnja stavba na Koroški cesti 1, v kateri je domovala med leti 1758 in 1892 mariborska (klasična) gimnazija. To je dvonadstropno, 6 × 10 osno poslopje, ki zaseda ogal Koroške ceste in Splavarskega prehoda. Tudi to poslopje je sestavljeno iz dveh starejših hiš A in B ter uličnega loka. Hiša A, ki sega s podkletenim delom verjetno še v 14. stoletje, je v 1. polovici 17. stoletja dobila zahodni okenski osi z uvožno vežo. Leta 1766 so ji dodali drugo nadstropje in trietažen dvoriščni hodnik kot povezavo s cerkvenim predkorjem, ter fasadi, ki oblikovno odgovarjata onima od prejšnjega hišnega sestava. Bolj razgibano gradbeno zgodovino ima hiša B, ki je v podkletenem delu iz 1. polovice 16. stoletja. Tudi njo so leta 1766 dvignili za vrhno etažo ter ji na južni strani prizidali sanitarije. To dvonadstropno stavbo so leta 1760 povečali za šestosen nadstropen prizidek, ki so ga postavili na mestu gospodarskega poslopja iz 1. polovice 17. stoletja. Ta podaljšek so leta 1850 povišali za drugo nadstropje ter ves trakt opremili na dvoriščni strani s trietažnim hodnikom. Ostale tri hiše v Splavarskem prehodu, ki so jih jezuiti kupili leta 1757, zaradi gradbene skromnosti niso zanimive.

Osrednji prostor kompleksa zavzema cerkev, ki je za 6 m odmaknjena od ulične črte. Zgrajena je bila v letih 1767—1769, ne da bi pozneje doživljala večje spremembe. Njena fasada je sestavljena iz dveh delov: osrednjega s pilastroma, popolnim ogredjem in razgibanim čelom ter krilnega, ki s pravokotnimi okni služi predkorju oziroma njegovim trietažnim hodnikom. Fasada, ki je v letih 1784, 1831 in 1856—1859 doživljala razne spremembe, je dobila z zadnjo obnovo zopet prvotno podobo, obdržala pa klasicističen portal iz leta 1631. Cerkevno notranjščino, ki jo sestavljajo ovalno oblikovana ladja, kvadratasta oltarni in korni prostor ter dve prečni kapeli in 4 diagonalno nameščene niše, odlikuje izredna prostorska uglašenost. Sedanja cerkvena oprema je razen nekaj baročnih slik in kipov ter misijonskega križa, večinoma iz let 1859—1860.

Gradbeno-analična obravnava posameznih stavbnih enot dokazuje, da imamo v primeru jezuitskega kolegija opraviti s stavbnim konglomeratom kot rezultatom večstoletnega razvoja, ki pa je med leti 1767—1770 doživel svojo kreativno presnovo. Ugotovljeno je, da je v obsegu kompleksa stalo 6 meščanskih hiš, katerih fasadna ritmika še vedno dokumentira prvotno srednjeveško parcelacijo. Njihovo enotno, barokizirano zunanjščino poudarja centralno locirana, vendar nekoliko odmaknjena cerkev, ki s kovano ograjo preddverja in oblikovnim bogastvom fasade kaže na domiselnost njenega avtorja, ki je znal iz dane urbane situacije ustvariti lepотно uglašeno arhitektonsko kompozicijo, usklajeno s tržnim prostorom pred seboj.

Jezuiti so pristopili h kompleksni predelavi leta 1757 kupljenih hiš šele deset let pozneje, ko so začeli graditi cerkev, ki kaže sočasnost nastanka z njihovimi prezidavami. To dokazuje stik ometov cerkvene in stranskih fasad, ki se očitno vežeta nanjo, pa tudi dovolj komplicirana povezava cerkve s krilnima poslopjema s pomočjo trietažnega sistema hodnikov, ki preko predkorja povezujejo obe polovici kolegija; rezidenco in gimnazijo. Pri tem je zanimivo, da jezuiti niso kupili hiše na Glavnem trgu 6, niti niso v svoj kompleks vključili sicer kupljenih hiš v Splavarskem prehodu 3 in 8.

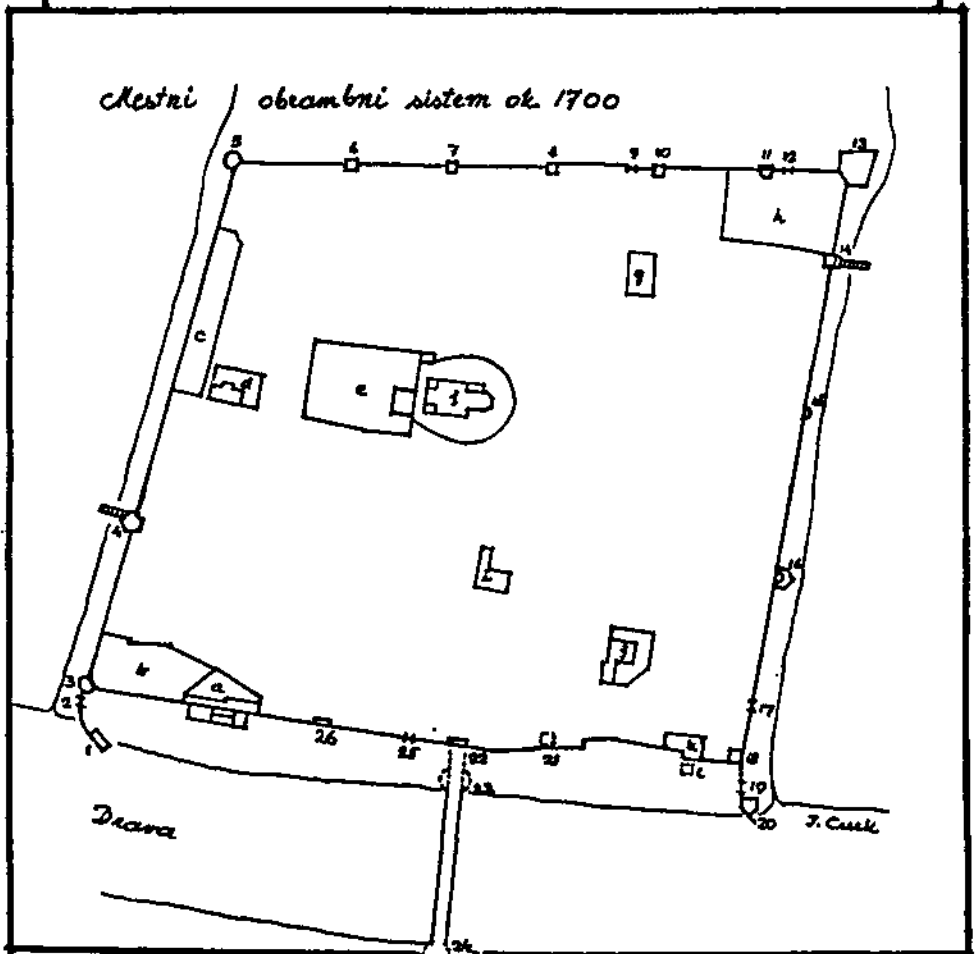
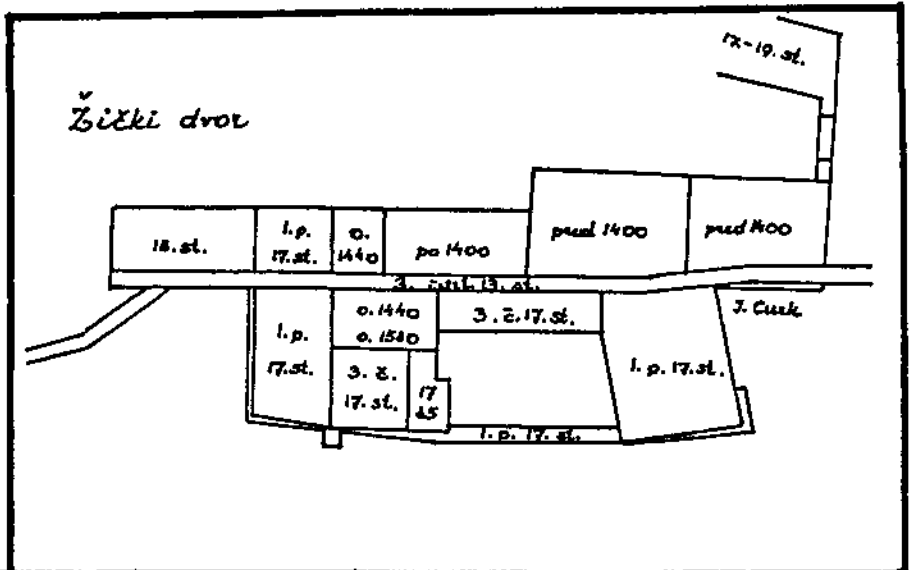
Sama cerkev je izreden spomenik naše poznobaročne arhitekture. Njeno ostnjenje predirajo visoka, polkrožno sklenjena okna, pred njimi pa so v ovalu razporejeni močno izstopajoči obočni nosilci, opremljeni s pilastri in zaključeni z bogatimi venčnimi zidci. Med njimi nastajajo 4 ožje in 2 širši niši, ki osrednji prostor razgibavajo na vse strani in tako poudarjajo njegovo plastičnost, katero zaključuje ovalna kupola. Tako zasnovana in oblikovana notranjščina ne potrebuje poslikave, zadošča ji ustrezno toniranje in živahna igra luči in senc na različno poglobljenih ploskvah, ki nam posreduje dojem zgoščenege, pa vendar na vse strani razgibanega prostora. Centralno pojmovan ovalni prostor dopolnjuje kvadratast presbiterij s kupolo, ki deluje kot nekoliko globlja kapela. Enak motiv se oblikuje tudi na nasprotni strani, le da je tu razdeljen z velikim obokanim pevskim korom, ki zahteva dvojno osvetljavo in je zato tudi svetlobo oddvojen od ostalega cerkvenega prostora. K tej oddvojenosti korne partije največ doprinaša njeno podkorje, ki kontrast prostora in svetlobe nasproti ladjinem prostoru in svetlobi najbolj poudarja.

Avtor te odlične poznobaročne arhitekture je gradbeni mojster Janez Nepomuk Fuchs (1727—1804), doma iz Neissa v Sleziji, ki je po letu 1755 prišel v Maribor, se tu leta 1762 poročil z vdovo svojega delodajalca Jožefa Hofferja, postal s tem mojster in naslednje leto meščan ter tu živel in deloval do svoje smrti. V njegovem opusu zavzema jezuitski kolegij važno mesto, ker se je z njim kot vodilen gradbeni mojster afirmiral, poleg tega pa z njegovo cerkvijo vnesel v mesto poznobaročen tip ovalne arhitekture, v katere prostorsko in formalno občutje pa je že vnesel racionalni nadih zgodnjega klasicizma. Tega je Fuchs pozneje vedno bolj uveljavljal, kot to dokazuje župna cerkev Marije Snežne na Velki iz let 1789—1792, s čemer se je kreativno odzival na razpoloženje časa, v katerem je živel.

5. **Žički dvor** leži vzhodno od minoritskega samostana in zaseda trikotno zemljišče, ki ga od Vojašniškega trga ločuje malo zanimivo pritlično gospodarsko poslopje iz 17., 18. in začetka 19. stoletja, od Vojašniške ulice velik dvorišni portal, od Pristana pa stavbni kompleks samega dvora. Zemljišče se kot lastnina žičkega samostana omenja že leta 1367, sam dvor pa je nastal proti koncu 14. stoletja ter se prvič posredno omenja leta 1440, neposredno pa leta 1454. Dvor skriva za svojo slikovito, vendar skromno arhitekturo zanimivo

gradbeno zgodovino. Nastal je ob mestnem obzidju tako, da je najprej zasedel njegovo notranjo, nato pa še zunanjo stran, zato ga mestno obzidje še danes deli na dva dela. Kot pri bližnjem minoritskem samostanu je tudi pri njem igral vlogo terasni nagib tako proti jugu kot proti vzhodu. Jedro dvora predstavlja 4+3 osni vzhodni del, ki ni nastal naenkrat in je po stavbni logiki sodeč iz konca 14. stoletja. Sledi etapna prizidava zahodnega, precej ožjega 4 + 2 + 2 osnega dela, ki je nastajal med 1. polovico 15. in 1. polovico 17. stoletja. Posebno gradbeno poglavje predstavlja hišna kapela, s katero je dvor v svojem zahodnem delu segel preko mestnega obzidja. Ker je bil njen oltar Vseh svetnikov posvečen leta 1440, imamo s tem orientacijsko letnico za njen nastanek, čeprav kaže sedaj renesančno lice, ki ga je dobila ob dvorovi obnovi med leti 1570—1587. Za stavbni videz je zlasti pomembna naslednja gradbena faza, ki je dvor obogatila z dvema kriloma, vmesnim ozkim traktom in obrambnim obzidjem, ki je proti jugu zaprlo takrat nastalo notranje dvorišče. S tem je dvor prevzel funkcijo obzidne utrdbe, ki je predvsem omogočila učinkovitejšo obrambo mestnega pristana. Njegovo zahodno krilo, ki obsega tudi srednjeveško kapelo, sestavljajo tri gradbene faze: iz 1. polovice 17. stoletja, iz 2. polovice 17. stoletja in iz let 1764—1765, vzhodno krilo je v celoti iz 1. polovice 17. stoletja, vmesni trakt ob južni stranici mestnega obzidja pa je iz sredine 17. stoletja. Ob tem nastalo, v višini dvorove terase nasuto dvorišče, so zaprli z močnim obzidjem z več oporniki in strelnimi linami. S tem pa se gradbeni razvoj dvora še ni končal, saj je v 18. stoletju dobil ob svoji zahodni stranici še pritlično 4-osno gospodarsko poslopje, ki je bilo postavljeno na mestno obzidje ter je segalo prav do dvorove posestne meje, oddaljene le nekaj metrov od jugovzhodnega samostanskega trakta. Dvor, ki so ga leta 1764 odkupili od Jožefa Rosenbichla za potrebe vojaške oblačilnice, je po letu 1810 služil vojski, ki je v njemu leta 1835 uredila garnizijsko sodišče z zapori za častnike in za vojake. Po odselitvi vojaštva so dvor leta 1926 naselile stranke, ki ga še sedaj zasedajo. Dvor je prvotno služil žičkemu samostanu kot upravno in gospodarsko središče njegovih posesti v okolici Maribora. Med leti 1570 in 1605 je bil dvakrat obnovljen. Leta 1699 je obsegal 6 sob, dvorano, prelatovo sobo, kuhinjo, shrambo in kapelo Antona Padovanskega, v dvoriščnem posloppju pa konjski hlev in remizo. Po odstranitvi Benetk pred 20 leti je postal prav Žički dvor najpomembnejši objekt v slikoviti podobi tega dela mesta in je zato vreden posebne urbano-varstvene pozornosti.

6. Mestno obzidje je nastalo v 3. četrtini 13. stoletja. Za njegovo osnovnico so vzeli razdaljo med Belim (Barbarinim) in Triribniškim potokom v dolžini okoli 500 m, ki je služila kot mera za omejitvev rombastega areala v izmeri okoli 25 ha. Ker se leta 1254 (in neimenovano tudi leta 1259) omenja župna cerkev apud civitatem Marpurg, mestni pečat iz leta 1271 pa že kaže na mestno utrjenost, smemo nastanek okoli 2 km dolgega obzidja postaviti v čas druge Otokarjeve vlade med leti 1260 in 1278. Obzidje je bilo običajne frankovske mere, povprečno 7—8 m visoko in 1,6—0,8 m debelo, brez stolpnih oporišč in s 4 preprostimi zidnimi vrati. Po notranji strani ga je spremljal lesen mostovž, po zunanji pa okoli 20 m širok in poprečno 8 m globok jarek v obliki fossae fastigatae, ki so ga do 3. četrtine 16. stoletja postopoma razširili in poglobili. V 1. četrtini 14. stoletja je dobilo na ogalih, razen jugovzhodnem tri oglate stolpe, na cestnih izpadnicah pa mestna vrata, ki so se imenovala Pristaniška (Vodna), Dravska (Rečna), Gospejina (Gornja, Koroška) in Ulrikova (Spodnja, Graška) ter so se jim pozneje pridružila še druga manjša (srednjeveška Židovska, renesančna Mesarska, baročna Grajska in klasicistična Drevo-

redna). Ker so se za obodnimi meščanskimi hišami razprostirali vrtovi, ki so segali prav do obzidja, je bilo to skoraj v vsej dolžini hitro dosegljivo, vzdolž severne obzidne stranice pa ga je zaradi terasne strmine spremljala vzdolžna obzidna pot. Obzidje ni bilo neposredno dostopno le ob južni stranici, ker je bilo s te strani zaradi bližine reke praktično nenapadljivo, čeprav se je z roba mestne terase spuščalo na samo obrežje, da je lahko zaobjelo tudi Dravsko ulico kot glavno mestno vpadnico in pravkar nastali minoritski samostan. Mestne utrdbe so bile v teku 14. stoletja (1305—15, 46, 62—63 in 62) večkrat popravljane in dopolnjene s 7 odprtimi, šalastimi polstolpi, v teku 15. stoletja obnavljane (pred 1420, 46, 50—55, 60—69, 71—73, 82 in 94) in opremljene s 4 kvadratastimi, po 20 m visokimi stolpi vzdolž severne obzidne stranice, s podobnim Židovskim stolpom na jugovzhodnem mestnem ogalu, z vodnima zaporama ob vzhodni in zahodni stranici ter z nizkim predzidjem ob eskarpiranem notranjem in s strašilnim plotom ob zunanjem robu obrambnega jarka. Leta 1465 je bil obnovljen Tabor na južnem mostišču, ki je obsegal dvor in ovalno obzidje. Čeprav je Andrej Baumkirchner z uporno plemiško najemno vojsko 1. 2. 1469 za dobro leto zasedel Maribor, je bilo mesto vendar toliko utrjeno, da je vzdržalo madžarsko oblego spomladi 1461, turška pustošenja med leti 1471—1494 in po letu 1519 ter njihovo veliko obleganje septembra 1532.

Strateški pomen Maribora je s pojavom Turkov vedno bolj naraščal, obenem pa je postajalo tudi vedno bolj očitno, da je utrdbeno zastarel. Srednje-

Legenda k skici Mestni obrambni sistem okoli 1700.

- ¹ Tkim. Benetke, utrdba, zgrajena 1554, porušena 1967.
 - ² Gornja Vodna vrata, zgrajena 1554, porušena 1848.
 - ³ Pristanški, Minoritski, Samostanski ali Okrogel stolp, zgrajen ok. 1300 in ok. 1540.
 - ⁴ Gornja, Gospejna ali Koroška vrata, zgrajena ok. 1300 in obnovljena 1522, porušena 1828.
 - ⁵ Stolp sv. Jurija, zgrajen ok. 1300, po 1481 in ok. 1540, porušen po 1782.
 - ⁶ Sodni, Mučinski, Močni (Crni, Vtmerjev, Celigtjev, Gambrinov) stolp, zgrajen ok. 1465.
 - ⁷ Lautererjev stolp, zgrajen ok. 1465, porušen pred 1865.
 - ⁸ Caminoltjev stolp, zgrajen ok. 1465, porušen 1832.
 - ⁹ Drevoredna ali Promenadna vrata, nastala ok. 1780, odstranjena pred 1900.
 - ¹⁰ Stolp pri hiši Jorga Raimba, zgrajen ok. 1460, obnovljen 1548, predelan v hišo 1799, porušen po 1900.
 - ¹¹ Grajski ali Stanovanjski stolp, zgrajen 1668, porušen 1938.
 - ¹² Grajska vratca, nastala pred 1667, porušena 1871.
 - ¹³ Grajska bastija, prvotni ogalni stolp zgrajen ok. 1300, porušen 1667, bastija zgrajena do 1562.
 - ¹⁴ Spodnja, Utrikova ali Graška vrata, zgrajena 1315, porušena 1827.
 - ¹⁵ Utrdbent pomol za Mejskim dvorom ali Pri dveh dvorih, zgrajen ok. 1300, porušen pred 1860.
 - ¹⁶ Utrdbeni pomol za Salzburškim dvorom, pri vtedomskem vodnjaku ali pri Klemenčičevi hiši, zgrajen ok. 1300, ok. 1670 prezidan v t. i. Lechmanovo bastijo, porušeno po 1868.
 - ¹⁷ Judovska vrata, zgrajena ok. 1300, porušena 1792.
 - ¹⁸ Judovski stolp, zgrajen ok. 1465.
 - ¹⁹ Spodnja Vodna vrata, zgrajena 1556, porušena 1967.
 - ²⁰ Vodni ali Smodniški stolp, zgrajen 1556.
 - ²¹ Utrdbeni pomol nad Dravsko ulico, zgrajen ok. 1300, porušen 1912.
 - ²² Dravska vrata, zgrajena ok. 1300, obnovljena ok. 1554, porušena 1797/99.
 - ²³ Gornji tabor, obnovljen ok. 1554, odstranjen ok. 1775.
 - ²⁴ Spodnji tabor, obnovljen 1484/85, odstranjen ok. 1775.
 - ²⁵ Mesarska vrata, zgrajena ok. 1554, porušena ok. 1796.
 - ²⁶ Pristanška ali Napajalna vrata, zgrajena ok. 1300, stolpesto prezidana ok. 1556, porušena 1796.
- a) Žički dvor, zgrajen pred 1466, dozidavan do 1785
 b) Minoritski samostan, zgrajen ok. 1290, dozidavan do ok. 1755
 c) Gornji dvor, zgrajen po 1147, pogorel 1480, odstranjen ok. 1610
 d) T. i. Crna kasarna, zgrajena po 1570, porušena 1807, na njenem mestu stala med 1808 in 1861 hiša mestnega gradbenika J. M. Maraka
 e) Zupnišče, nastalo ok. 1130, prezidavano do ok. 1702, porušeno 1889/90
 f) Zupna (stolna) cerkev, zgrajena ok. 1130, dozidavana do 1715
 g) Spodnji, Uradni ali Upravni dvor (hiša), zgrajen v 2. pol. 12. stol., prešel v meščanske roke v 1. pol. 18. stol.
 h) Mestni grad, zgrajen 1478/81, dozidavan 1801—85, 1620 in 1727—ok. 1780
 i) Rotovž, zgrajen 1515, prezidan 1565
 j) Provančna hiša sti frajovž, zgrajena ok. 1593, porušena 1906
 k) Sinagoga, zgrajena v 2. pol. 14. stol., prezidana 1501 in po 1785
 l) Judovsko obredno kopališče, nastalo s sinagogo, ukinjeno 1497

veške utrdbe pač niso več ustrezale novemu načinu bojevanja, ki ga je pogojila uvedba strelnega orožja. Zato so meščani svoje obzidje v 1. polovici 16. stoletja vedno češče popravljali in dopolnjevali (1513, 21—22, 27, 29, 31—33, 37, 44, 47—49), dokler ga niso dobili v roke Italijani in ga med leti 1550—1562 z deželno pomočjo modernizirali. Takrat sta zahodna mestna ogala štčitila velika okrogla bastiona iz okoli leta 1540, vzhodna pa oglati stolpa iz začetka 14. stoletja in leta 1465. Vzhodno mestno stranico so jačala Ulrikova vrata z barbakanom in 2 šalasta polstolpa, severno 4 oglati stolpi in šalasti polstolp, zahodno pa Gospejina vrata z barbakanom in poslopje nekdanjega deželnoknežjega gradu. Ob reki sta zapirali dostop v mestno pristanišče manjši utrdbi na mestu poznejših Benetk in Vodnega stolpa, v mesto utrjeni Pristaniška in Dravska vrata ter obrambni pomol (polstolp) na skali nad Dravsko ulico, na most pa taborsko utrjeni mostišči na obeh njegovih konceh.

Domenico de Lallo je kmalu po prevzemu superintendanture leta 1545 začel načrtovati utrdbeni dela tudi za Maribor. Pripravljalna dela so se začela leta 1548, gradbena pa leta 1549. Najprej je mojster Fernhard postavil obzidje med gradom in trietažnim stolpom za Slovensko 12, ki ga je zunaj in znotraj obnovil in pokril z opečno streho, nato pa so postavili leta 1544 slabo obnovljeno obzidje zahodno od tod. Celotno delo je od leta 1550 vodil Domenicov brat Andrea, ki sta mu pomagala polir Valentin Treveno in domačin Fernhard (Bernard). Dela so se končala leta 1562. Zanimivo je zvedeti, kaj se je v tem času zgradilo. Najprej so utrdili Koroška vrata, s tem da so jim polkrožni barbakan zamenjal s petkotno bastijo, ki je oklepala majhno notranje dvorišče z vijugasto speljano cesto skozenj. Bastija je bila opremljena z nadstropnimi strelnimi linami in močnim paličastim zidcem. Odstranjena je bila v letih 1828 do 1829. Nanjo še spominjata obe reliefni plošči z deželnoknežjim in mestnim grbom ter letnico 1552, vzdani v hiši na Koroški 26 in 21. Malo kasneje sta nastali obe obvodni utrdbi, zahodna, znana pod imenom Benetke, in vzhodna, imenovana Vodni stolp, z ohranjeno letnico 1555. Prva je bila rombaste, druga petkotne oblike, ki jo je opasoval značilen paličast zidec. Prva je bila od začetka 19. stoletja dalje etažno nadzidana, vendar leta 1967 po nepotrebnem porušena, drugo pa od konca 18. stoletja dalje pokriva visoka zaprepasta streha, ki ji daje videz stolpa. Prvotno sta obe nosili s plitvima strehama pokriti topovski ploščadi. Med leti 1555 in 1562 je končno nastala glavna mestna, to je severovzhodna bastija, ki je nadomestila spomladi leta 1557 odstranjeni prvotni ogalni stolp. Pri graditvi sta poleg Andrea de Lalia sodelovala tudi Valentin Treveno in Peter Antonio de Pigrato. Ta bastija je nastala po vzoru svoje 8 let starejše sestre. Mlinarske bastije v Fürstenfeldu. Bastija je bila pomaknjena tako globoko v mestni jarek, da je s svojimi topovi (po tremi v vsaki etažni stranici) lahko branila vzhodno in severno obzidno stranico. Njena krona je ležala okoli 8 m nad robom jarka, njeno ploščad je obtekal močan paličast zidec, na vencu njenih cin pa je počivala plitva skodlasta streha. Polnjeni zidovi, obloženi z obdelanimi lomljenji in ogalnimi klesanci, so bili nerazčlenjeni, opremljeni samo z nizkimi, navzven širšimi strelnimi linami. V njeno notranjščino je vodil polkrožno sklenjen portal s posnetim robom, na ploščad in v klet pa polžaste stopnice. Visokopritlična, zaradi talne razlike podkletena stavba, ležeča med bastijo in Ulrikovimi vrati, je nastala šele med leti 1584 do 1585 kot grajsko gospodarsko poslopje, katerega podstrešje je služilo kot obrambna ploščad. Takega nam kaže le mestna veduta iz let 1657—1658, ker so ga kmalu nato močno prezidali. Obnova mestnih utrdb se je nadaljevala tudi po zaključku deželnih del leta 1562, npr. leta 1573, po požaru leta 1580, leta 1582—1583, ko je obnovo plačal Janez Khiessl, leta 1593, ko je mesto dobilo

na račun dežele proviantno hišo za enoletno oskrbo z živili (po neuspešnih poskusih v letih 1573 in 1563) itd. Poleg živilskega skladišča in orožarne je mesto od takrat premoglo tudi kasarno, saj je imelo od leta 1593 dalje več ali manj stalno vojaško posadko.

Razni popisi branilcev, orožja in municije iz konca 16. stoletja nas približno seznanjajo s takratnim stanjem mestnih utrd. Iz njih je razvidno, da je čuvalo vhod v mesto z rečne strani dvoje vrat, prva na koncu mostu in druga na začetku Dravske ulice, od utrd pa so obstajale: stolp pri Pristaniških (Vodnih) vratih oziroma starem kopališču na koncu Splavarskega prehoda, stolp pri samostanu (Samostanski ali Okrogli stolp), bastija (mačka) in stolp pri Koroških vratih, ogačni stolp sv. Jurija, Mučični (Sodni, Črni ali Močni stolp), stolpi nad hišami na Slovenski 28. 22 in 12, ogačna bastija pri gradu, stolp nad Ulrikovimi vrati, stolp pri vicedomskem vodnjaku oziroma za hišo Benedikta Klemenčiča na Vetrinjski 8/10, nova bastija pri spodnji utrdi in pomol (erker, šanca) nad Dravskimi vrati oziroma ulico. Leta 1561 je govora o dveh taborskih utrdah na obeh konceh rečnega mostu, katerih severno so italijanski gradbeniki zidarsko obnovili okoli leta 1554, južna pa je bila taka, kot jo je v letih 1464—1465 uredil židovski sodnik Seidenschwanz. Bila je pretežno lesena in v slabem stanju. Leta 1485 so popravljali stolp, v katerem je mesto hranilo orožje, leta 1589 pa se omenja mestna orožarna, katere lokacija pa ni jasna. Meščani so namreč leta 1592 čuvali orožje in municijo v večih stolpih, pa tudi na rotovžu in celo v župni cerkvi (krogle in modele zanje).

V 17. stoletju, ko je neposredna turška nevarnost po zavzetju Velike Kanize leta 1600 naraščala vse do bitke pri Monoštru leta 1884 in do oblege Dunaja leta 1683, so obnavljali mestne utrdbe v letih 1801—1802, 46—52, 63—64 in 62—86, ko je tkim. Lehmanova bastija nadomestila star šalasti polstolp, stoječ za hišama Vetrinjska 8/10. Po dokončnem pregonu Turkov iz srednjega Podonavja leta 1899 in po končanih kručovskih vojnah (1703—1711) so postale mestne utrdbe vse manj potrebne. Vendar je mesto še po letu 1726 dobivalo tretjino mitnine za obnovo utrd, ki so bile leta 1729 in še leta 1785 v dobrem stanju, saj je moralo mesto zanje skrbeti prav do leta 1782. Najprej so okoli leta 1750 odprodali severovzhodno bastijo grofom Brandisom, nato ob postavitvi novega mostu leta 1775 odstranili taborsko utrdbo na južnem mostišču in po letu 1782 podrli severozahodni ogačni stolp. Nato so sledili: leta 1796 Pristaniška vrata, leta 1797 Dravska vrata, leta 1827 Graška vrata, leta 1829 Koroška vrata in leta 1848 Gornja vodna vrata. V 2. in 3. četrtini 19. stoletja so postopoma podrli zahodno obzidje, tri severne stolpe, Lehmanovo bastijo ter večino vzhodnega in severnega obzidja. Po letu 1823 so postopoma kanalizirali Barbarin potok, po letih 1827 in 1859 Triribiškega ter do konca stoletja zasuli večino mestnih jarkov. Zaradi tolikega rušenja, ki se je nadaljevalo vse do danes, so se od obzidja ohranili le štirje stolpi in borni ostanki obzidja v ostenjih nekaterih starejših hiš.

Pristaniški, Samostanski, Minoritski ali Okrogel stolp je v zametku iz začetka 14. stoletja, vendar so ga okoli leta 1540 zgradili povsem nanovo, opremili s kalotastim opečnim obokom s križajočima se oprogama in topovsko ploščadjo ter pokrili s stožčasto streho. To streho je stolp izgubil okoli leta 1870 in ostal brez nje do okoli leta 1835. Takrat so mu deloma zasuli spodnjo etažo ter ga dvignili za zgornjo, mu vdrali sedanja okna in vrata ter mu natakneli streho, ki je leta 1937 pogorela, tako da je sedanja le njena kopija. Stolp, dejansko bastion, ki je danes tudi od zunaj zasut do prithčnih strelnih lin, je proti Dravi 4-, proti samostanskemu dvorišču, odkoder je bil prvotno edini vhod vanj, pa 3-etažen. Njegova originalna renesančna gradnja sega do vrha oken dru-

gega nadstropja, nato pa kaže dve povišavi, ono iz začetka 17. stoletja v tretjem in ono iz okoli leta 1835 v četrtem nadstropju. S svojim markantnim videzom še vedno obvladuje podobo tega dela mesta, manjka pa mu seveda primerno okolje, zlasti renesančno obzidje z Gornjimi vodnimi vrati in bastijskim sklepom na Dravi, ki je zapiral dostop do mestnega pristanišča. Sredi 17. stoletja je ta renesančna bastija imela leseno etažo, med koncem 18. in sredino 19. stoletja pa je na njej in ob njej nastala skupina treh hiš, ki se jih je prijelo ljudsko ime »Benetke«. Benetke, ki so bile porušene leta 1967, niso imele večje arhitektonske, zato pa izjemno urbano vrednost, zato je njihova izguba toliko bolj boleča.

Mestno obzidje vzhodno od Pristaniškega stolpa je prvotno teklo v rahlo zalomljeni zidni črti prosto do Pristaniških ali Vodnih vrat na koncu Splavarskega prehoda, a sta se ob njemu kmalu pojavila minoritski samostan in žički dvor. Prvi se je naslonil nanj v 1. polovici 15. stoletja s svojo starejšo. zahodno polovico južnega trakta, medtem ko stoji njegova, okoli 100 let mlajša vzhodna polovica le na njegovih temeljih. Drugače je nastajal Žički dvor, k. se je na obzidje naslonil najprej z vzhodnim in nato z zahodnim traktom, vendar ga že pred letom 1440 preskočil in južno od njega razvil gradbeno dejavnost, ki mu je v teku 17. stoletja dala sedanjo obliko in velikost. Obrambna funkcija obzidja se je s tem kurtinasto prenesla na obe dvorovi južni krili in na vmesno, s strelnicami opremljeno dvoriščno obzidje. Pri samostanu so ob prizidavi njegovega jugovzhodnega trakta v 1. polovici 16. stoletja predstavili ta del mestnega obzidja proti jugu in s tem že takrat začeli ustvarjati samostansko teraso, ki so jo v začetku 18. stoletja razvili vzdolž vsega samostana in zato morali podreti tudi zahodno od njega stoječi del mestnega obzidja. S tem se je samostan umaknil s stare obzidne črte in jo nadomestil z novo, ki je v spodnjem delu vzhodne polovice renesančna, opremljena s še ohranjeno strelnico, v ostalih delih pa baročna s portalom iz začetka 18. stoletja.

Mestno obzidje, ki je od Žičkega dvora do sinagoge zaradi zadnjih novogradenj uničeno in njegova zidna črta zabrisana, teče pod Židovsko ulico do ogala, na katerem stoji Židovski stolp. Kamnito obzidje je polimorfne gradnje, ki uporablja večje kamenje spodaj in manjše zgoraj. Sinagoga s tremi petstopenjskimi oporniki in sledjo treh visokih, polkrožno sklenjenih oken stoji na njemu enako kot tudi ogalni Židovski stolp. Ta je nastal leta 1465 na mestu starejše, verjetno lesene stražarnice. Stolp z 1,5 m debelimi stenami je vsajen na obzidni ogal ter spodaj pretežno kamnite, zgoraj opečne gradnje, vendar z večinoma klesanimi ogalniki. Stolp pokriva od zadnje četrtnine 17. stoletja dalje, ko so ga povišali, zatrepesto streha. Medtem ko je bilo obzidje južno od stolpa renesančno, je severno od njega srednjeveško ter se sporadično pojavlja za stavbama Večera in Mariborske tiskarne, ohranjeno pa je tudi v zunanji steni vzhodnega grajskega trakta. Vodni stolp je renesančna peterokotna bastija z letnico 1555 in mlajšo zatrepesto streho z vetrniki. Opasuje ga paličast zidec, ogali so iz velikih peščenčevih klesancev. Na rečni strani je viden nastavek zidu, ki je segal globoko v reko, na mestni pa nastavek obzidja z mostovžem, ki ga je vezal z Židovskim stolpom. To obzidje so zapirala Spodnja vodna vrata, katerih potlačeni lok je imel posnet rob. Na upodobitvah iz 2. polovice 17. stoletja kaže stolp topovske line v pritličju, nato paličast zidec, line v nadstropju in končno zatrepesto streho.

V kompleksu sedanjega gradu je staro mestno obzidje ohranjeno v zunanji steni vzhodnega trakta in v zunanji zidni črti severnega arkadnega hodnika. Na njenem stičišču je med leti 1555—62 zrastle bastija, ki je nadomestila stari ogalni stolp iz začetka 14. stoletja, ki se prvič omenja leta 1380.

Ker je bilo o bastiji govora že pri opisu gradu, tega ne bom ponavljal. Prvotno sta bastijo povezovala z ostalim mestnim obrambnim sistemom mostovža vzdolž vzhodnega in severnega obzidja ter manipulativni prostor med njo in gradom. Izgradnja vzhodnega grajskega trakta v letih 1584—85 in arkadnih hodnikov po letu 1840, ki so povezali grajski kompleks v graščinsko celoto, pa je korenito posegla v obrambni sistem tega dela mesta, čeprav ga ni prekinila. To se je zgodilo šele sredi 18. stoletja, ko je bila bastija vključena v grajski kompleks ter je leta 1751 dobila etažo z dominikalnimi stanovanjskimi prostori, ki so se jim pridružili še domestikalni v prizidanem triosnem severnem traktu. Takrat je bil mestni obrambni sistem v severovzhodnem kotu mesta dokončno odpravljen, kar pa ni več mnogo pomenilo, ker je mesto že 30 let pozneje, leta 1782 tudi uradno prenehalo biti mesto-trdnjava. Bastija, ki jo je nastajajoči grajski kompleks ob postavitvi vzhodnega grajskega trakta in severnega arkadnega hodnika izključil iz svojega razvoja in pred njenim vhom iz komunikacijskih razlogov ustvaril precej globoko vežo, jo je šele sredi 18. stoletja enakovredno vključil v svoj funkcionalni sistem s tem, da ji je odvzel obrambno funkcijo. Že kmalu nato zgrajeni severni trakt je zakril poldrugo strelnico njene zahodne stranice, zasutje tretjine pritlične in ocelotne kletne etaže ter splaniranje jarka okoli nje pa jo je v 1. polovici 19. stoletja spremenilo v gospodarsko poslopje s priključeno globoko kletjo pod severnim traktom. Grofje Khiessli so z dokupom treh meščanskih parcel zahodno od gradu v letih 1851—52 ter s pozidavo mestnega obzidja, opremljenega z nadstropnim arkadnim hodnikom in Grajskimi vratci, Stanovanjskega ali Grajskega stolpa in remize med leti 1883—88 razširili grajski kompleks proti zahodu in vanj vključili tudi odgovarjajoči del mestnega obzidja, ki je ob tej priliki zgubil svoj zadnji šalasti polstolp, še lepo viden na mestni veduti iz leta 1857—1858.

Od severnega obzidja, ki je potekalo vzporedno z južno stranico Gregorčičeve ulice, a ga je do kraja uničil nov stanovanjski blok, je ohranjen le še del zahodno od Gambrinove dvorane skupaj s tkim. Crnim ali Celigijevim, dejansko pa Sodnim, Mučilnim ali Močnim (Reck) stolpom iz let 1480—85. Skoraj kvadratasti stolp polimorfne kamnite gradnje z zatrepasto streho in sledovi lesenega mostovža stoji v osi obzidja kot edini še ohranjeni od petih stolpov severnega obzidja. Na vogalu Gregorčičeve in Strossmayerjeve ulice so leta 1885 pri odstranitvi klasicistične arhitekture iz leta 1834 maleteli na ostaline severozahodne mestne vogalne utrdbe, iz katere se je dalo dobro razbrati njen gradbeni razvoj. Ob nastanku poznoromanskega, plastovito zgrajenega mestnega obzidja ogal ni bil posebej utrjen (razen z opornikoma), v začetku 14. stoletja so v ogal vdělali štirioglat stolp sv. Jurija, ki so ga po letu 1481 nadomestili z novim, okoli 1540 pa postavili velik okrogel bastion, podoben onemu v Pristanu. Stolp, ki je bil verjetno že od leta 1801 brez strehe (zato označen kot Rundell), so podrli kmalu po letu 1782 predvsem zaradi tega, ker je oviral obvoz mesta največjim vozovom, ki niso mogli skozi Ulrikova (Graška) vrata ter so se zato morali posluževati Koroških.

Zahodna obzidna stranica je ohranjena le v zadnji steni dvoriščnega dela Gödlöve palače iz okoli leta 1835 v Gospejni ulici 13 ter v zahodni steni nekdanje celestinske cerkve in samostana, ki ima kot Koroška 28 na ogalu vzdano ploščo iz nekdanjih Koroških vrat z letnico 1552. Od teh vrat sta ohranjena ostanka južnih stranic renesančne petkotne bastije s paličastim zidcem. Tudi na ogalu hiše Koroška 21 je zvidana plošča z istih vrat in z enako letnico. Vzdolž vzhodne stranice Vodnikovskega trga teče mestno obzidje do Pristaniškega stolpa, kjer je še danes viden njegov nastavek v originalni višini.

Predzidja, dejansko parapetne nadzidave eskarpiranih notranjih stranic severnega in severnih delov vzhodnega in zahodnega obrambnega jarka ni več zaslediti, enako kot tudi ne sledov nekdanjega obrambnega jarka samega, ki je obdajal mesto s treh strani. S tem je odpadla vsakršna možnost predstavitev mesta z njegovega obrambnega vidika, ki pa je bil prav v primeru Maribora zaradi njegove strateške lege sila pomemben ter je zato igral vlogo njegovega temeljnega urbanega oblikovalca vse od sredine 15. do sredine 18. stoletja.

POVZETEK:

Oris 12 najpomembnejših gradbenih objektov v Mariboru I

O gradbeni in komunalni zgodovini Maribora sem že večkrat pisal, zato se bom v naslednjem omejil le na opis 12 najpomembnejših gradbenih objektov v njem. Gre za: mestni grad, stolno cerkev, minoritski, jezuitski in celestinski samostan, sinagogo, rotovž, proviantno hišo ali frajovž, mestno obzidje ter žički, vetrinjski in salzburški dvor, od katerih bom najprej prikazal že opisane, ker so se zanje pojavili novi podatki in s tem tudi novi pogledi na njihov gradbeni razvoj, in nato še neopisane.

1. **Mestni grad**, ki je naslednik dveh starejših dvorov iz 12. stoletja, je nastal po volji deželnega kneza v letih 1478—80 v severovzhodnem kotu mesta, kjer so preje stale meščanske hiše. Obsegal je prizmatično nadstropno stavbo, segajočo od Grajske ulice (sedaj trga) do severne stranice mestnega obzidja. Takoj je postal sedež samostojne gosposčine, izločene okoli leta 1200 iz one od Zgornjega Maribora, ki so jo upravljali od leta 1493 dalje zakupniki in zastavniki, dokler si jo niso leta 1575 pridobili kočevski grofje Khiessli, ki so leta 1620 postali njeni lastniki. Dvorec, ki je doživeljval popravila v letih 1532—33, 1581—84, 1590—91, 1601—04 in 1610—14, je dobil v letih 1555—62 za sosedo mestno bastijo, h kateri je v letih 1584—85 dodal svoj vzhodni trakt, segajoč od bastije do mestnih Ulrikovih vrat. Prezidava dvorca v graščino in nato rezidenco se je izvršila za vlade Khiesslov med leti 1620—86. Prvotni dvorec se je razširil proti vzhodu do mestnega obzidja in proti zahodu do sedanje hiše na Slovenski 4. Dobil je 4 ogalne stolpiče, kapelo, arkadne hodnike z ložo, viteško dvorano, veliko upravno poslopje, poseben Stanovanjski stolp, mogočno južno fasado itd. Ponovne spremembe je doživel za vlade grofov Brandisov (1727—1876), v 18. stoletju v smislu gradbenega napredka, v 19. pa nazadovanja. V prvem obdobju je dobil svoje znamenito stopnišče, bastijo z nadzidano stanovanjsko etažo, vzhodno polovico severnega trakta in osrednjo fresko v viteški dvorani, v drugem obdobju pa zgubil 3 od 4 stolpičev in predvsem celotno zahodno polovico gradu, kar prizidava drugega dela severnega trakta s stolpom na koncu ni mogla izravnati. Po vrsti posestnih menjav je grad leta 1933 kupila občina, ki je v njem do leta 1941 uredila muzej, zahodna polovica pa je medtem popolnoma propadla, tako da danes ne nudi več niti predstave o njegovi nekdanji veličini.

2. **Stolna cerkev** je kot sedež pražupnije nastala precej prej kot mesto, v katerega geometrični sredini se je znašla po njegovi obzidavi. Sredi 13. stoletja so jo spremenili v triladijsko baziliko, kateri so pred zahodno fasado okoli leta 1295 prizidali mestno kapelo sv. Katarine, okoli 30 let pozneje pa mestni opazovalni stolp, s čemer je nastalo v okviru njene arhitekture zanimivo lastniško sožitje, ki pa v srednjem veku ni bilo posebno redko. Okoli leta 1400 so jo povečali za presbiterij z zakristijo, med leti 1442—67 obokali stranski ladji

in v Katarinino kapelo vstavili pevsko emporo, okoli leta 1520 pa so dvignili in obokali še srednjo ladjo ter nadzidali mestni stolp za zvonovo etažo. Požari leta 1801, 1848 in 1850 so sprožili barokizacijo njene stavbe zlasti pa opreme. povišavo zvonika za zaključni etaži in čebulasto-laternasto streho ter prizidavo 2 prečnih kapel in 3 vhodnih vež. Doba klasicizma jo je med leti 1791—95 obogatila s sedanjo podobo zvonika in streh, obdobje historicizma med leti 1857 in 1904 je izvedlo njeno skoraj popolno regotizacijo v smislu takratnih stilnih idealov, obnova med leti 1938 in 1989 pa ji je vrnila njeno resnično kulturno-zgodovinsko vrednost.

3. **Minoritski samostan**, ki se prvič omenja leta 1270, je nastal kakih 20 let preje. Od prvotnega samostana je verjetno ohranjena substrukcija južne ladjine stene in zasnova vzhodnega samostanskega trakta. Južni trakt ki je s starejšim zahodnim delom iz 1. polovice 15. stoletja stal na mestnem obzidju, je z okoli sto let mlajšim vzhodnim delom povzročil prestavitev mestnega obzidja proti jugu in s tem sprožil proces, ki je do začetka 18. stoletja povzročil nastanek južne samostanske terase. Samostan je v 1. polovici 18. stoletja doživel popolno barokizacijo: obrnili so cerkev in jo spremenili v dvorano, povezali samostan s križnim hodnikom in mu dodali drugo nadstropje, opremili cerkev s konkavno fasado in zvonikom ter v letih 1770—72 štukirali in freskirali presbiterij. Po preselitvi samostana leta 1784 se je začel njegov propad, ki še danes ni prekinjen, saj samostanski kompleks še vedno služi kot skladišče in stanovanjski geto. Pritlično gospodarsko poslopje pred njim je v sedanji podobi iz leta 1817.

4. **Jezuitski kolegij** je dejansko sestavljenka, saj je nastal iz 6 meščanskih hiš z gradbenimi zasnovami iz 14. do 16. stoletja, od katerih 3 sestavljajo nekdanjo Khuemburško svobodno hišo, kasnejšo jezuitsko rezidenco, ena se je umaknila kolegijski cerkvi, 2 pa sta bili združeni v gimnazijo, ki je tu delovala med leti 1758—1773 in 1775—1892. Taka gradbena sestavljenka ima seveda komplicirano posamično zgodovino, pomembnejše pa je, da je doživela med leti 1787—1770 svojo kreativno sintezo, ki jo je nadvse uspešno opravil takratni vodilni mariborski gradbenik Janez Nepomuk Fuchs (1727—1804), rodom iz Neissa v Šleziji, sicer pa živeč in delujoč okoli 45 let v Mariboru. Kolegij je bil po komaj 16-letnem obstoju leta 1773 razpuščen, nakar sta njegova cerkev in rezidenčni del služila vojaškim namenom vse do leta 1831 oziroma 1859, šolski del pa gimnazijskim do leta 1892. Leta 1859 oziroma 1892 je ves kompleks prevzela lavantinska škofija, ki je leta 1888 dokupila še hišo na Glavnem trgu 8 ter ga preuredila v bogoslovje z internatom kot prvo visoko šolo pri nas.

5. **Žički dvor**, ki stoji vzhodno od minoritskega samostana, skriva za svojo slikovito, čeprav arhitektonsko ne posebno zahtevno arhitekturo zanimivo in komplicirano gradbeno zgodovino. Leta 1387 se tu omenja še žičko ohišje, vendar je moral dvor nastati že pred koncem 14. stoletja. Obsegal je na obzidje naslonjen dvofaznen vzhodni trakt ter nekaj mlajši trifazen zahodni trakt s hišno kapelo iz okoli leta 1440, ki pa je že stala na zunanji strani obzidja. Tak je, sicer renesančno obnovljen, dočakal 17. stoletje, v teku katerega je dobil svojo južno gradbeno polovico na zunanji strani obzidja, sestavljeno iz 2 kril, vmesnega trakta in obrambnega dvoriščnega obzidja. Kljub še nekaterim prizidavam in zlasti večim prezidavam, se je tak ohranil v glavnem do danes. Ker je že pred razpustom žičkega samostana leta 1782 prešel v svetne roke, ga je vojaški erar odkupil leta 1784, v njem uredil najprej vojaško oblačilnico, leta 1810 stacionarij, leta 1835 pa garnizijsko sodišče z zapori za oficirje in vojake. Od leta 1928 ga naseljujejo stranke in temu primerno je tudi

ohranjen. Po odstranitvi Benetk leta 1967 je postal prav ta dvor najpomembnejši objekt tega dela mesta in si zato zasluži prav posebno konzervatorsko pozornost.

6. Mestno obzidje je nastalo v 3. četrtini 13. stoletja kot znak pravnega statusa naselbine in kot obrambno sredstvo, ki pa je v 15. stoletju prevladalo in dalo naselbini vedno bolj utrdbeni značaj. Posebno v 16. stoletju, ko je mesto štel med pomembnejše strateške postojanke dežele, je dobilo pravni status trdnjave in ga obdržalo do leta 1782. V ta namen je bilo deležno priložnostnih sredstev od dežele, predvsem pa dohodkov od mitnine in stražnega davka, ki so mu bili namensko na razpolago enako kot vsakoletna tridnevna tlaka okoliških tlačanov vse do leta 1782. Prvotno obzidje je bilo brez posebnih utrdbenih postojank (stolpov), ki jih je dobilo šele na začetku 14. stoletja, enako kot celotni obrambni jarek okoli mesta. Šele v 2. polovici 15. stoletja se je začela zavestna prezidava mesta v trdnjavo. Vrata so barbakansko učvrstili, nastali so 4 severni stolpi in predzidje, stranska jarka sta dobila vodni zapori, nastal je Židovski stolp in utrjen pomol nad Dravsko ulico, zrastle sta utrdbi ob Dravi ter tabora na obeh koncih mostu. Ker to ni zadostovalo, se je v 16. stoletju utrjevanje pospešeno nadaljevalo. Nanovo so zgradili dele severnega obzidja, ki se je zrušilo v letih 1548, 1551 in 1560, zgradili 4 bastije, zidarsko obnovili Dravska vrata in podzidali tabor na moštiču pred njimi, razširili in poglobili mestni jarek, postavili kasarno in proviantno hišo (frajovž), uredili orožarno, obnovili grad Zgornji Maribor na Piramidi, taborsko utrdili župno cerkev, mestni stolp ob njej dvignili za zvonovo etažo ter leta 1593 mesto oskrbeli z municijo in enoletno živilsko zalogo. Naraščajoča turška nevarnost tudi v 17. stoletju ni popustila, vendar mesto že od leta 1560 ni več dobivalo izdatnejše deželne pomoči, razen za izgradnjo proviantne hiše. Zato se je utrjevanje omejilo predvsem na vzdrževanje mestnih utrdb, ki so zamenjale še zadnja dva šalasta polstolpa za grajski Stanovanjski stolp v severni ter tkim. Lehmanovo bastijo v vzhodni obzidni stranici. Šele 18. stoletje je prineslo olajšanje, čeprav je mesto moralo še vse do leta 1782 skrbeti za svojo obrambno sposobnost. Zato je lahko uporabljalo mitnino (od leta 1726 le še tretjino) in tridnevno tlako okoliških podložnikov, pobiralo pa tudi poseben stražarski davek. Res je bastijo že sredi stoletja odprodalo grofom Brandisom in pred letom 1775 opustilo tabor na južnem bregu reke, rušenje mestnih utrdb pa se je dejansko sprožilo šele po letu 1782 ter se tako učinkovito nadaljevalo, da je ostalo le še bore malo od njih: Grajska in Vodna bastija, Sodni, Pristaniški in Židovski stolp ter skromni ostanki obzidja, ki pa sploh ne morejo več pričarati nekdanje mestne utrjenosti in s tem njegovega poglobitnega urbano-gradbenega oblikovalca.

EIN KURZER ÜBERBLICK DER 12 BEDEUTENDSTEN BAUOBJEKTE VON MARIBOR I.

Zusammenfassung

Über die bauliche und kommunale Geschichte von Maribor hab ich schon mehrmals geschrieben, darum will ich im folgenden Aufsätze nur die 12 wichtigsten Bauobjekte in der Stadt kurz beschreiben. Es handelt sich um: die Stadtbürg, die Kathedrale, die Minoriten-, Jesuiten- und CoelestinerInnen-Klöster, die Synagoge, das Rathaus, das Provianthaus (später bekannt als Freihaus), die Stadtmauer und die Höfe von Ziče, Vetrinj und Salzburg. Zuerst soll ich diejenigen Objekte vorstellen, die schon beschrieben waren, aber die neuentdeckten Tatsachen viele neue Angaben

zu ihrer Baugeschichte gebracht haben. Das sind: die Stadtburg, die Kathedrale, die Minoriten- und Jesuiten-Klöster, der Hof von Zlče und die Stadtmauer samt ihren Befestigungen.

1. **Die Stadtburg**, die Nachfolge zweier älteren Höfen aus dem 12. Jahrhundert, ist nach dem Willen des Landesfürsten um 1476 in der nordöstlichen Stadtecke entstanden, wo bis damals nur Bürgerhäuser standen. Sie umfasste eine prismatische, einen Stock hohe Architektur, die sich zwischen der Burggasse (jetzt Platz) und der nördlichen Stadtmauer erstreckte. Sofort ist sie der Sitz einer Herrschaft geworden, die sich aus jener von der Burg Zgornji Maribor schon um 1200 auslöste, und vom Jahr 1493 an von den verschiedenen Pächtern und Pfändern verwaitet war, bis sie im Jahr 1575 in die Pacht und im Jahr 1820 in das Eigentum der Grafen Khiesl aus Kočevje kam. Das Schloss, dem verschiedene Ausbesserungen in den Jahren 1532—1533, 81—84, 90—91, 1601—1804 und 1810—1814 zu Teil wurden, bekam in den Jahren 1555—1582 die Stadtbastei zur Nachbarin. Dieser baut man in den Jahren 1584—1585 einen östlichen Trakt zu und füllte damit den Raum zwischen der Bastei und dem St. Ulrichs-Stadttor aus. Das Ausbauen des Schlosses in eine Burg und dann in eine Residenz geschah zur Zeit der Familie Khiesl in den Jahren 1620 bis 1886. Das ursprüngliche Schloss erweiterte sich ostwärts bis zu den Stadtmauer und westwärts bis zum Hause auf Slovenska 4. Es bekam 4 Ecktürmchen, eine Kapelle, weiter Arkadengänge mit einer Loggia, einen Rittersaal, ein grosses Verwaltungsgebäude, einen Wohnungsturm, die mächtige Südfassade usw. Abermalige Umbauten erlebte es zur Zeit der Grafen von Brandis (1727—1676) im 18. Jahrhundert, zuerst im Sinn einer weiteren Entwicklung, im 19. aber eines klaren Rückganges. In dieser ersten Periode bekam es das berühmte Treppenhaus, die Bastei mit der aufgebauten Wohnungsetage, die östliche Hälfte des Nordtraktes und das Hauptfresko im Rittersaal, in der zweiten Periode dagegen verlor es 3 von 4 Ecktürmchen und vor allem die ganze westliche Hälfte der Burg. Dieser Verlust vermochte die Verlängerung des nördlichen Traktes und die Aufstellung des neuen Turmes nicht ausgleichen. Nach verschiedenen Besitzperipetien hat dann die Stadtgemeinde im Jahr 1933 die Burg gekauft und in nächsten 8 Jahren in ihr das Museum eingerichtet. Die westliche Burghälfte kam inzwischen vollkommen ab, so dass man sich heute kaum mehr die einstige Grösse der Burg vorstellen kann.

2. **Die Kathedrale** ist als der Sitz einer Urfarre älter als die Stadt, in deren geometrische Mitte sie seit ihrer Ummauerung geriet. Um 1250 verwandelt man sie in eine dreischiffige Basilica, vor deren Westfassade man um 1295 die Stadtkapelle der hl. Katarina zubaute, ungefähr 30 Jahre später aber noch den Stadtwachturm, so dass ein interessantes aber im Mittelalter nicht besonders seltenes Besitzverhältniss im Rahmen ihrer Architektur entstand. Um 1400 bekam die Kathedrale das Presbyterium mit der Sakristei, zwischen 1442—1467 wölbte man die beiden Nebenschiffe ein und verwandelte die Katarinenkapelle in eine Sängerempore. Um 1520 wurde das Mittelschiff erhöht und gewölbt, der Stadtturm aber bekam die Glockenetape aufgesetzt. Die Brände von 1601, 1648 und 1850 haben die Barockisierung der Kirche und der Ausstattung, die Erhöhung des Turmes um zwei weitere Etagen, den Zubau der beiden Seitenkapellen und dreier Eingangshallen usw. verursacht. Die Zeit des Klassizismus hat in den Jahren 1791—1795 dem Glockenturm die jetzige Form und Höhe gegeben und die alten Kirchendächer mit jetzigen ersetzt, die Zeit des Historizismus in den Jahren 1857—1904 führte die Regotisierung aus, die Renovierungsarbeiten der Jahren 1938—1969 haben aber der Kirchenarchitektur wieder den wirklichen kulturgeschichtlichen Wert verliehen.

3. **Das Minoritenkloster**, das erste Mal im Jahr 1270 erwähnt, entstand um 20 Jahre früher. Vom ursprünglichen Kloster ist wahrscheinlich nur die Substruktion der südlichen Schiffwand und die Anlage des östlichen Klostertraktes erhalten geblieben. Der südliche Trakt, der mit der älteren westlichen Hälfte aus der 1. Hälfte des 15. Jahrhunderts auf der Stadtmauer steht, hat wegen der östlichen um 100 Jahre jüngeren Hälfte die südwestliche Übersetzung der Stadtmauer verursacht und löste damit ein Prozess aus, der bis zum Anfang des 18. Jahrhunderts die Entstehung der südlichen Klosterterasse verursacht hat. Dem Kloster wurde in der 1. Hälfte des 18. Jahrhunderts eine vollkommene Barockisierung zu Teil: die Kirche war umgedreht und in einen Saal verwandelt, sie bekam die konkave Hauptfassade und den Glockenturm, das Presbyterium in den Jahren 1770—1772 die Stukaturen und die Fresken, das Kloster aber den Kreuzgang und den zweiten Stock. Nach der Übersiedlung des Klosters im Jahre 1784 begann der Niedergang seines Gebäudes, was noch heute nicht zu Ende ist. Das Klostergebäude dient nämlich noch immer als Mietskaserne die Kirche als Depot. Das erdgeschossige Wirtschaftsgebäude am äusseren Rand des Baukomplexes ist in seiner jetzigen Form aus dem Jahr 1817.

4. Das **Jesuitenkollegium** ist eigentlich eine Zusammensetzung aus 6 Bürgerhäusern mit ihren Anlagen aus den 14.—16. Jahrhunderten. Von diesen stellen 3 das ehemalige Khuenburgische Freihaus, das als die Jesuitenresidenz diente, vor, eines wiewohl der Kollegiumskirche, 2 wurden zum Schullgebäude zusammengefügt. In diesem befand sich das Gymnasium zwischen den Jahren 1758—1773 und 1775—1892. Solches Baukonglomerat hat freilich eine komplizierte Detailgeschichte, wichtiger ist es aber, dass es in den Jahren 1767—1770 Gegenstand einer kreativen Zusammenschmelzung gewesen ist. Der mariborer Baumeister Johann Fuchs (1727—1804), ein geborener Schlesier aus Neiss, übrigens aber 45 Jahre im Maribor lebend, hat diese Umgestaltung ausgeführt. Das Kollegium war knap nach 16 Jahren im Jahre 1773 aufgegeben und sein Baukomplex dem Militär zur Verfügung gestellt. Nur das Gymnasiumsgebäude diente bis 1892 seinem ursprünglichen Zweck. Das ganze Komplex kaufte in den Jahren 1859, 1886 und 1892 das Bistum Lavant ab und unterbrachte in ihm seine Theologie sammt dem Internat, die die erste Hochschule bei uns vorstellt.

5. **Žički dvor** steht östlich von dem Minoritenkloster und birgt hinter seiner malerischen obwohl architektonisch nicht besonders kostbaren Architektur eine interessante und komplizierte Baugeschichte. Im Jahre 1367 existierte da noch eine Hofstätte von Žiče, doch musste der Hof schon vor dem Ende des 14. Jahrhunderts entstehen. Er umfasste den zweiphasigen, an die Stadtmauer angelehnten Osttrakt und etwas jüngeren dreiphasigen Westtrakt mit einer Hauskapelle aus 1440, die schon an der äusseren Seite der Stadtmauer stand. So gebildet, doch renaissanceartig erneuert, erlebte der Hof das 17. Jahrhundert, als er seine südliche Bauhälfte ausser dem Stadtmauer bekam. Diese war aus zwei Flügeln, einem verbindenden Trakt und aus der befestigten Hofmauer zusammengestellt. Obwohl der Hof auch in den nächsten zwei Jahrhunderten noch einige Zubauten bekam und mehrere Umbauten erlebte, hat er seine ursprüngliche Anlage bis heute bewahrt. Weil er noch vor der Aufhebung des Klosters Žiče im Jahre 1782 in Privathände übergang, hat ihn das Militär im Jahre 1784 abgekauft, um in ihm zuerst die Monturschneiderei, im Jahr 1810 die Kaserne und im Jahr 1835 das Garnisonsgericht mit dem Arrest für die Offiziere und Soldaten zu errichten. Seit dem Jahre 1928 bewohnen das Komplex die Mieter und dem entsprechend ist auch sein Erhaltungszustand. Nach der Entfernung von Benetke vor 20 Jahren ist der Hof der wichtigste Objekt in diesem Stadtteil geworden und darum einer besonderen konservatorischen Aufmerksamkeit wert.

6. Die **Stadtmauer** ist im 3. Viertel des 13. Jahrhunderts als der Statuszeichen der Stadt und ihr Verteidigungsmittel entstanden. Diese Eigenschaft wurde im 15. Jahrhundert überwiegend, da die Stadt immer mehr den Charakter einer Festung annahm. Besonders im 16. Jahrhundert, als die Stadt unter die strategisch wichtige Verteidigungspunkte des Landes zählte, bekam sie den Status einer Festung, den sie bis das Jahr 1782 behielt. In dieser Eigenart erhielt sie gewisse Geldmittel vom Lande, vor allem aber die Einkommen von der Maut und des besonderen Wachtgeldes, ebenso wie jährlich dreitägige Fronarbeit der eigenen und herrschaftlichen Untertanen. Die ursprüngliche Stadtmauer war noch ohne besondere Stützpunkte, die sie erst am Anfang des 14. Jahrhunderts, genau so wie den kompletten Stadtgraben, bekam. Erst in der 2. Hälfte des 15. Jahrhunderts begann die bewusste Verwandlung der Stadt zur Festung. Die Stadtoren waren mit den Barbakanen befestigt, es entstanden 4 nördliche Türme, der südöstliche Judenturm und der befestigte Erker ober der Draugasse, es erschienen auch die Bolwerke an der Drau und die Tabors an beiden Enden der Brücke. Weil alles das nicht genügte, haben sich die Befestigungsarbeiten im 16. Jahrhundert beschleunigt fortgesetzt. Aufs neu waren die Teile der nördlichen Mauerseite erbaut. Sie fallen nieder in den Jahren 1548, 1551 und 1560. Erbaut wurden die beiden westlichen Rondellen und die 4 Basteien, erneuert waren das Drauthor und Tabor am nördlichen Brückenkopf, erweitert und vertieft der Stadtgraben erbaut die Kaserne und das Provianthaus (das spätere Freihaus), ergänzt das Zeughaus, erneuert die obere Burg auf dem Pyramidaberg, laborartig befestigt die Pfarrkirche, der Stadtturm neben ihr erhöht um die Glockenetape und im Jahr 1593 die Stadt versorgt mit der Munition und Nahrungsmittel für ein Jahr. Die wachsende türkische Gefahr hat auch im 17. Jahrhundert nicht nachgelassen, trotzdem war aber die Stadt schon vom Jahr 1560 an vor allem auf eigene Mittel (ausser für den Aufbau des Provianthauses) angewiesen. Darum beschränkte sich die Befestigungssorge meistens auf die Erhaltung der Stadtmauern, die noch die letzten zwei Halbtürme (Schalen) mit dem Wohnungsturm in der nördlichen und der sogenannten Lechmannsbastei in der östlichen Mauerseite ersetzte. Die Stadt musste nach wie vor bis zum Jahr 1782 für selne Befestigungen sorgen. Obwohl sie die nordöstliche Bastei schon um das Jahr 1750 den Grafen

von Brandis verkauft und vor dem Jahr 1775 das Tabor am südlichen Brückenkopf aufgelassen hat, war die Abtragung der städtischen Befestigungen tatsächlich erst nach dem Jahr 1782 in Gang gesetzt, dann aber so »wirksam« durchgeführt, dass es nur noch kleine Reste von ihnen erhalten geblieben sind: die Burg- und Wasser-Bastei, die Gerichts-, Lend- und Juden-Türme und bescheidene Reste der Mauerteile, die aber den ursprünglichen Eindruck der städtischen Befestigungen überhaupt nicht mehr wiedergeben können. Damit verlor die Stadt ihren bedeutendsten urbanistischen und baulichen Gestalter, der sie durch ihre wehrhafte Geschichte begleitete.

Viri in literatura

- Franjo Baš: Kulture v Mariboru v začetku 19. stoletja KNZDU 1932, p. 51—88
- isti: Gradbena slika Maribora v začetku 19. stoletja. KNZDU 1933, p. 41—63
- isti: Mariborske slike. Maribor 1934
- Paul Schlosser: Marburg a. d. Drau seit 1780. Rokopis iz 1913 v PAM
- isti: Marburg a. d. Drau 1789. Eine historisch-topographische Rekonstruktion. D. Rundschau f. Geographie 36/1913—14, p. 453—469
- isti: Marburg a. d. Drau als Festung. ZdHVfSt 33/1940, p. 1—84
- Franc Kos: Minoritska cerkev in jugozapadni Maribor v 18. stoletju. KSM 1/1934, p. 208—210
- France Stele: Mariborska stolnica. ZUZ 19/1943, p. 1—38
- Ervin Fabrici: Die Burgen der Stadt Marburg a. d. Drau mit besonderer Berücksichtigung des Treppenrisalites an der jetzigen Burg. München 1935, strani 16
- Karel Pišec: Utrdbena rabota mariborska. Kronika 27/1979, p. 81—94
- Ivan Stopar: Gradovi, graščine in dvorci na Slovenskem Štajerskem. ZIFF Ljubljana 1982, p. 271—276
- Hans Pirchegger: Die Untersteiermark in der Geschichte ihrer Herrschaften und Gülden, Städte und Märkte. München 1962, p. 17—22
- isti: Die Herrschaft Marburg. ZdHVfSt 43/1952, p. 14—55
- Jože Mlinarič: Gradivo za zgodovino Maribora I—X. PAM Maribor 1975—85

KRONIKA

PRIM. DR. EMAN PERTL

1907—1987

Kako lepo in svečano je še bilo ob 80-letnici prim. dr. Emanu Pertlu v mariborski viteški dvorani, ob prisotnosti številnih prijateljev in prominence iz vse Slovenije in Jugoslavije, kjer smo proslavili človeka, ki je živel za svojo stroko, za glasbo, za Maribor in svoj narod. Sam je o sebi v zahvalnem govoru dejal, da je bil s svojo ljubo bolnišnico skorajda sorodstveno povezan od leta 1930, ko je bil še medicinski hospitant. Dejal je, da je škoda, da bolnišnica nima kripte, mrtev bi se v njej čutil kar na varnem. In prav ta bolnišnica je resda bila zopet za nekaj dni njegov zadnji dom, saj mu je bila drugi dom, druga Alma mater, ki ga je naučila neprimerno več (tako on sam o sebi), kakor gole črke preučenih avtorjev.

Prim. dr. Eman Pertl se je rodil 6. 1. 1907 na Kapeli pri Radencih, kjer je bil njegov oče nadučitelj in šolski upravitelj. Ljudsko šolo je končal na Kapeli in je nato opravil še prvi razred meščanske šole v sosednji Radgoni. Kot otrok je živel v takrat zelo revnih viničarskih krajih in je tako že v ranem otroštvu spoznal težko življenje viničarjev in želarjev. Vse to je vplivalo na njegov značaj in na odnos do ljudi. Po končani 1. svetovni vojni je v letih 1919—1927 obiskoval klasično gimnazijo v Mariboru in tam tudi leta 1927 maturiral. V letih 1927—1930 je študiral medicino na Karlovi univerzi v Pragi. Leta 1930 je moral zaradi gospodarske krize in dragega študija nadaljevati študij medicine v Beogradu, kjer je bil leta 1933 promoviran za doktorja vsega zdravilstva. Kot mlad zdravnik je spoznal, da z diplomom in idealizmom ni mogoče živeti, zato se je moral trdo spoprijeti s trnovo potjo mladega zdravnika. Vse do leta 1937 je moral kot zdravnik-stažist in volonter v glavnem delati brezplačno ter je bil le občasno zaposlen v državni bolnišnici v Ljubljani na II. kirurškem oddelku pri prof. dr. Lavriču, v takratni ženski bolnišnici v Ljubljani pri prof. dr. Zalokarju in na očesnem oddelku v Ljubljani pri prof. dr. Ješetu. Kot zdravnik je služboval tudi v Kamniku, na Ponikvah na Dolenjskem in nato kot zdravnik sekundarij v bolnišnici v Murski Soboti. Leta 1937 je prišel kot zdravnik-pripravnik in pozneje sekundarij v Splošno bolnišnico Maribor. Tukaj je delal na raznih oddelkih, dokler ni začel specializacije iz dermatovenerologije leta 1938. To je končal leta 1941, vendar zaradi okupacije ni mogel delati v svoji stroki. Okupator ga je kot zavednega Slovenca in antifašista izselil že leta 1941. Kot izgnanec je v Srbiji vsa leta delal kot zdravnik v Gornji Dobrinji, Užički Požegi in Kosijeriču. Leta 1944 je stopil v NOV in je bil zdravnik pri komandi mesta v Užički Požegi in Kosijeriču.

Po osvoboditvi se je vrnil v Maribor in 30. 7. 1945 prevzel vodstvo dermatovenerološkega oddelka v Splošni bolnišnici v Mariboru.

Prim. dr. Eman Pertl je z izredno prizadevnostjo in znanjem uredil dermatovenerološki oddelek, ki je bil med vojno opustošen in uničen. Oddelek je dobil vse potrebne laboratorije in pripomočke za sodobno diagnostiko in zdravljenje kožnih in spolnih bolezni.

Poudarek svojega življenjskega dela je bil uravnan njegovi stroki, na oddelku s katerim je živel. Želel si je, da bi njegovi mlajši kolegi prerasli njega in dosegli še mnogo več kot on sam, ki se je čutil njihovega pastirja. Tolažil se je, da *semper aliquid haeret* in da bo morda le nekaj njegovih del ostalo in tudi komu koristilo.

Prvi v Sloveniji je prim dr. Eman Pertl opozarjal na problematiko poklicnih kožnih bolezni.

V ta namen je napisal posebno brošuro za delavce v tovarnah in imel tudi veliko predavanj po delovnih organizacijah, tako da je mnogo doprinesel k izboljšanju zdravstvenega stanja delavcev v Mariboru. Podobno se je zavzemal še za preventivne ukrepe pri drugih kožnih boleznih in uvedel dispanzerski način dela. Velike so tudi njegove zasluge pri odkrivanju, zdravljenju in epidemiologiji pridobljenega prirojenega sifilisa. Ker se je posebno ukvarjal z epidemiologijo teh bolezni, je bilo v mestu Mariboru in njegovem zdravstvenem področju zajeto skoraj vse bolno prebivalstvo in pravočasno zdravljeno, tako da se ta bolezen ni širila, ampak je v naslednjih letih upadala. Velike so tudi njegove zasluge pri zdravstveno vzgojnem in zdravstveno prosvetnem delu, saj je vzgojil sedem zdravnikov specialistov, številne medicinske sestre, bolničarke in drugo zdravstveno osebje. Zdravstveno prosvetno delo prim. dr. Pertla se zrcali v številnih knjigah in brošurah ter strokovnih člankih, posebno pa v številnih predavanjih, ki jih je opravil za občane Maribora in ne samo za zdravstvene delavce.

Z zdravstveno publicistiko se je prim. dr. Pertl začel ukvarjati že v letih 1939—40. Pisal je znanstvene in strokovne članke pa tudi poljudne. Pisal je v Medicinskem glasniku v Beogradu, Zdravstvenem vestniku in Zdravstvenem obzorniku v Ljubljani pa v mesečniku *Priroda, človek in zdravje* v Ljubljani, kateremu je posvečal posebno pažnjo, bil je tudi stalni dopisnik predvsem medikohistoričnih člankov v *Naši bolnišnici* in drugod. Napisal je okrog 7 knjig, 10 brošur, oskrbel prevode, recenzije in napisal okrog 100 strokovnih člankov in razprav, večinoma o dermatovenerologiji, zdravstveni vzgoji, še posebej spolni poučitvi in spolni vzgoji, pa o zgodovini zdravstva na Slovenskem. Sam navaja življenjske mejnike z referatom »O poklicnih kožnih boleznih« v Budvi (1964) in brošuri o njih (1965), »Razširjene žile nam grenijo življenje« (1967), »Dispanzerski način dela v antiveneričnih ambulantah« (1980), »Naše življenje« (1967), »Spolna poučitev in spolna vzgoja« (1971), »Razvoj zdravstva v severovzhodni Sloveniji« (1968) v nadaljevanjih, učna knjiga »Kožne in spolne bolezni« (1962 in 1972) itn.

1950 je izdal kot že omenjeno knjigo »Zdrava in bolna koža«, leta 1951 »Nepotrebno zlo«, leta 1953 »Medicinska kozmetika«, leta 1960 »Kožne in spolne bolezni«. Izdal je tudi knjigo o varikoznem kompleksu. Kot glavni urednik ima velike zasluge, da je ob 100-letnici Splošne bolnišnice v Mariboru izšel leta 1959 »Zbornik Splošne bolnišnice Maribor«.

Pri srcu mu je vedno bila lepa slovenska strokovna beseda in tako je izdal s sodelavci obnovljen Černičev Medicinski besednjak. Radi se spominjamo, da nas je vedno opozarjal k natančnemu in vestnemu delu ter posvečal posebno skrb tovariškim medčloveškim odnosom na oddelku in na sploh.

Izredno aktiven je bil tudi med leti 1951—1970 in od leta 1973 naprej v jezikovnem kotičku (terminologija) Zdravstvenega vestnika. To izrazoslovje je tudi dosledno uporabljal v lastnih publikacijah in recenzijah pa tudi kot član medicinske sekcije terminološke komisije Slovenske akademije znanosti in umetnosti, katere član je bil že od leta 1978.

Prim. dr. Eman Pertl je v zgodovini zdravstva v severovzhodni Sloveniji napisal prek 30 razprav, sodeloval pa je tudi v raznih zbornikih, v katerih je obdelal zgodovino zdravstva na področju med Dravo in Muro, v Laškem, na Kozjanskem, v Slovenski Bistrici pa v Rušah z Dravsko dolino in samim Mariborom z njegovim okolišem.

Ukvarjal se je tudi z leposlovjem in je napisal prek 50 zdravniških zapiskov — črtic, od tega več kot polovico iz časov svojega izgnanstva v Srbiji med leti 1941—1945, v preostalih pa prikazuje svojo pot do medicine, pa tudi svoje doživljanje kot zdravnik v Sloveniji.

Med važnejše medikohistorične spise štejemo naslednja dela prim. dr. Eman Pertla: iz Zdravstvenega vestnika »Življenje in delo dr. Mirka Černiča«, »Pomembna stoletnica mariborske Splošne bolnišnice«, »O nameravani habilitaciji dermatologa dr. Hugona Robiča«, »40 let mariborskega oddelka za kožne in spolne bolezni«, nadalje »Oris razvoja strokovno društvenega udejstvovanja zdravnikov severovzhodne Slovenije od leta 1953—1963«, »Dr. Matija Prelog in njegov prevod Hufellandove makrobiotike« (Slov. Matica) v ediciji dr. Franja Smerdua, v zborniku SM »Poslanstvo slovenskega zdravnika« idr.

Semkaj štejemo tudi članek v Zborniku Splošne bolnišnice v Mariboru v ediciji pokojnega »Oddelek za kožne in spolne bolezni — njegov nastanek in razvoj«. Tem delom sledijo nadaljnja, kakor »Nastanek i razvitak venerološke preventive u Sloveniji« v Zborniku radova XV. naučnog sastanka od 26.—28. 5. 1986 v Beogradu in »Prvih 50 let zdravilišča Slatina Radenci« v Zborniku referatov XVII. sestanka Znanstvenega društva za preučevanje zdravstvene kulture Jugoslavije od 15.—17. 9. 1967 v Rogaški Slatini. V časopisu za zgodovino in narodopisje je leta 1965 predstavil kirurga (ranocelnika) Andreja Kranjca (1811—1893), v Zdravstvenem vestniku skupaj z drugimi sodelavci pa Zgodovinski oris zdravstva na Slovenskem, v Zborniku za zgodovino in naravoslovje in tehniko prispevek »Franc Minařik« (biografski in bibliografski profil). »Naravno zdravilišče Bistrica pri Limbušu«, v Zborniku Svet med Muro in Dravo »Zdravstvo med Muro in Dravo s posebnim ozirom na razdobju 1850—1941«, v Zdravstvenem vestniku »Delež zdravnika v splošni praksi pri preučevanju zgodovine zdravstva na Slovenskem«, v Farmaceutskem vestniku »Zdravstvena zadruga Ponikva — Dobropolje«. V zadnjem času pa je stalni medikohistorični dopisnik na posebej rezerviranem mestu v glasilu Naša bolnišnica. Sem sodijo prispevki »Razvoj zdravstva v Mariboru, profili obnove in reorganizacije Splošne bolnišnice v Mariboru v letih 1945—1955« pa »Dermatovenerologija v Mariboru«, »Ipavci kot zdravniki« in tako naprej. Marsikdaj so izšla njegova dela kar v nadaljevanjih, med njimi so vzbudile posebno pozornost nadaljevanke »Slovenski zdravniki — mornarji v obdobju 1939—1941«, »Špitali v severovzhodni Sloveniji« in drugi.

Do prim. dr. Pertla nihče medikohistorije ni obravnaval v tem obsegu kot on. Ni bil študiran historik, vendar ni bil zgolj faktograf, zbrano gradivo je ustrezno zgodovinskim načelom razčlenjeval, ugotovitve pa strnjeval v logično sintezo. Gradivo, ki zadeva medikohistorijo je zbiral zato, da bi se ohranilo, naslednje rodove pa čaka naloga, da to delo nadaljujejo in znanstveno obdelajo.

Prim. dr. Eman Pertl je pisal tudi za koledar Mohorjeve družbe, tako npr. »Razmišljanje ob obtočnih motnjah v spodnjih udih«, »Nesreča v mlinu«, »Milinka«, oboje iz časov bivanja v Srbiji, nadalje »Pota do zadovoljnih medsebojnih in medspolnih odnosov«, »Kako zdravo živeti v današnji civilizacijski dobi«, »Ivan Grančnik, učeneč Kneippa«, »Kaj pa spolne bolezni?«, »Pereča zdravstvena vprašanja«, »Korist in škoda sončenja«, »Bolna hrbtenica«, »Delo

in koža«, »Povest o Slovenski ulici v Mariboru« (1985), leta 1986 »Kužni priprošnjiki na Slovenskem« (1986), za Mohorjev koledar 1987 pa »Nova bolezen aids ali kuga 80. let«.

Sodeloval je pri zbornikih Prešernove družbe, Izvješča dermatološke klinike v Zagrebu 1952 in 1981, v Zborniku IV. kongresa Združenja dermatovenerologov Jugoslavije v Sarajevu, tri leta pozneje v Zborniku simpozija o profesionalnih dermatozah v Budvi, med drugimi v Baševem zborniku, v zborniku ob 100-letnici 1. slovenskega tabora, Svet med Muro in Dravo, kongresnih zbornikih v Ohridu, Sarajevu, Ljubljani, Opatiji, na Reki, v Beogradu itd., Zborniku izgnancev Odprta srca (1974). Laškem zborniku, Zborniku o simpoziju flebografija pa ob 50-letnici porodniško-ginekološkega oddelka SBM, Zborniku Slov. Bistrice, Med Bočem in Pohorjem, Slovenska medicinska beseda od I do III, Ruški kroniki, Zborniku o partizanski saniteti na področju Maribora (1988) itn. V Časopisu za zgodovino in narodopisje je leta 1988 objavil eno svojih najobsežnejših študij »Razvoj zdravstva v Mariboru«.

Polnih 23 let je vodil sindikalni orkester SBM in od l. 1983 dalje istega v okviru orkestralne sekcije KUD Jože Hermanko Maribor. Dal je tudi pobudo za obnovitev medicinske knjižnice in vsi njegovi sodelavci so ga poznali kot spoštovanega in priznanega strokovnjaka ter kot humanega vsestransko izobraženega tovariša in prijatelja.

Leta 1980, ko je njegov oddelek slavil 40-letnico obstoja, je takratni nestor jugoslovanskih dermatovenerologov in svetovno znani strokovnjak akademik prof. dr. Franjo Kogoj zapisal: »Kdor pozna delo dermatovenerološkega oddelka mariborske bolnišnice in duha, ki preveva njegovo udejstvovanje, ta ve, da so predstojnik prim. dr. Eman Pertl in njegovi sodelavci v polni meri ne samo kos svoji nalogi, ampak da svojo nalogo tudi uspešno in zgledno izvršujejo«.

Direktor Splošne bolnišnice v Mariboru je bil od leta 1951—1953. Bil je prvi predsednik sindikalne podružnice SBM, član Zveze borcev in SZDLJ. Od 1945—1946 je bil predsednik podružnice Slovenskega zdravniškega društva Maribor, pa predsednik dermatovenerološke sekcije SZD (1945—1957), od leta 1989 naprej predsednik medikohistorične sekcije SZD. Od ustanovitve leta 1980 naprej je bil tudi podpredsednik Znanstvenega društva za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, podružnice Maribor, severno od Save. Bil je predavatelj na Višji stomatološki šoli in kar 31 let na Srednji medicinski šoli v Mariboru ter ves ta čas tudi pri Delavski univerzi, RK že od l. 1945 naprej in drugod.

Prim. dr. Eman Pertl je sprejel tudi več priznanj in odlikovanj: med njimi leta 1951 red dela II. stopnje, diplomu in priznanje SZD in uredniškega sveta ZD, red zaslug za narod s srebrnimi žarki, priznanje Rdečega križa, častno članstvo Zveze zdravniških društev in leta 1988 Potrčevo nagrado in priznanje.

Kdo bi si bil predstavil, da že nekaj mesecev po počastitvi — akademiji ob 80-letnici prim. dr. Pertla ne bo več med nami. Njega, ki je bil domala nosilec mesečnih sestankov medikohistorične sekcije in Znanstvenega društva za zdravstveno kulturo, ki je izpolnjeval vrzeli kjerkoli so se pojavile, ki je dopolnjeval predavatelja in nas vedno znova presenečal s svojim znanjem in razgledanostjo. Kdo nam bo le v bodoče še lahko z razprtimi rokami povedal to in ono, se opravičeval, češ da ga preveč hvalimo, ko pa smo že za časa njegovega življenja znali ceniti njega in njegova dela. Kako srečni smo lahko, da smo predsednika medikohistorične sekcije in podpredsednika Znanstvenega

društva za zdravstveno kulturo Slovenije podružnice Maribor ocenili že za časa njegovega, za nas vse prekratkega življenja!

Običaj je, da ob tako žalostni priliki obljubljamu pokojniku, da ga bomo ohranili v trajnem spominu in da bomo nadaljevali njegovo delo. — Vendar danes obljubljeni slednje bo velika, težka, tvegana obveza. On sam je nosil vso konstrukcijo, on sam je bil steber, dirigent, pastir in sluga. On sam je bil najdoslednejši izpolnjevalec vsega kar je želel od svojih članov. Težko nam bo in le s pomočjo slehernega aktivnega člana, bomo lahko delno krmarili naprej, kako in kako dolgo, v kakšnem obsegu in dokler, bo dejansko odvisno od vseh nas. Izpolnjevali bomo željo prim. dr. Pertla za nadaljevanje njegovega dela. Črpali bomo iz preteklosti, iz načrtov in del dr. Pertla, in s tem izpolnili tudi tisti del njegovega zahvalnega govora ob 80-letnici v viteški dvorani v Mariboru, ko je dejal: »Ti mejniki, pa ne zavezujejo samo nekatere, denimo, mene, marveč se bo moral sleherni med nami, Eskulapovci, končno le ustavljati tudi pred lastnimi življenjskimi mejniki in se ob njih vprašati — mar sem s pridom služil človeku? In da končam ta consilium abeundi, cum sit hinc abire — hvala Vam za izjemno pozornost in morda še kdaj — na svidenje!«

Žal tega nasvidenje nismo doživeli.

Prim. dr. Pertl je bil upepeljen in našel svoj zadnji počitek ob spremljavi le njegovih najožjih svojcev.

Žalujemo za dragim kolegom, zdravnikom specialistom dermatovenerologom, skrbnim medikohistoričarjem, prosvetiteljem, tankočutnim ter zvestim in doslednim prijateljem, velikim zdravstvenim jezikoslovcem, poštenjekom, zvestim sodelavcem mesečnika Priroda, človek in zdravje in prisrčnim človekom, ki nam bo hudo manjkal in ki nam bo ostal v trajnem spominu.

Prof. dr. sci. prim. dr. Edvard Glaser
Maribor

OCENE

Angelos Baš, Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času, Državna založba Slovenije, Ljubljana 1987, 348 strani

Korak za korakom si Slovenci krčimo pot tudi v preučevanju lastne oblačilne preteklosti. Če pustimo ob strani starejše izsledke, ugotovimo, da smo se tam od petdesetih let dalje začeli ukvarjati z nošo, modo in nasploh oblačilno kulturo načrtneje kot dotlej in tudi strokovno z več strani. Dosežki take vrste so si sledili v razmeroma naglem zaporedju. V etnologiji je s knjigo o noši v poznem srednjem veku in 18. stoletju zaozal ledino dr. Angelos Baš (1970), drugo temeljno delo pa je s knjigo o slovenski kmečki noši prispevala dr. Marija Makarovič (1971). Z umetnostnozgodovinske smeri so se v raziskovanje oblačil vključili mag. Andreja Vrišer z razpravama o noši v 17. in 18. stoletju (1980 in 1986), Marjeta Ciglenečki z obdelavo bidermajerskega nakita (1978) in pisec teh vrstic s publikacijami o naših uniformah (1989, 1983, 1987). Prav tako ne kaže prezreti krajših sestavkov omenjenih preučevalcev kakor tudi ne nekaterih nalog na temo noša, ki so nastale in še nastajajo v okviru študija v seminarjih etnologije, umetnostne zgodovine in tekstilnega oblikovanja. Raziskovalno dejavnost s področja oblačilne zgodovine pa je v letu 1987 odmevno poglobilo novo delo dr. Angelosa Baša z naslovom Oblačilna kultura na Slovenskem v Prešernovem času.

Prešernov čas bi mogli kratko označiti za empir in bidermajer. Baš se tema ustaljenima terminoma sicer povsem ne izogiba, ne uporablja pa ju v naslovu. Primernejša se mu namreč zdita predvsem za aktualno modno dogajanje in predstavitev tistih družbenih plasti, ki so sledile temu dogajanju. Pisec kot etnolog in zgodovinar obravnava seveda oblačilni razvoj oziroma oblačilno kulturo celotne tedanje slovenske družbe. Oblačilno kulturo lahko označimo za seštevke oblačilnega videza na eni in upoštevanje gospodarskih, družbenih, političnih in kulturnih dejavnikov na drugi strani. In kaj je oblačilni videz? Daleč ne samo obleka, oblačilni dodatki in pričeska, marveč tudi telesna snaga, nega, kajenje itd. Takšno poimenovanje je v domači rabi po svoje novost, dasiravno so etnološke študije tudi doslej nošo najtesneje povezovale s človekovim ravnanjem in življenjskimi okoliščinami.

Prešernova doba nam je časovno še precej blizu in virov za njeno preučevanje pravzaprav ne primanjkuje. To velja predvsem za pisana, se pravi tiskana in rokopisna pričevanja, a tudi likovna bera tega časa je dovolj zgovorna.

Kar na začetku je potrebno pohvaliti avtorjevo zavzetost pri zbiranju podatkov iz naštetih virov. Z izredno doslednostjo je pregledal takratne časopise in časnike, številna dela slovenskih pisateljev in pesnikov, prav tako tudi ljudske pesmi in si iz njih izpisal še tako neznatne navedbe o oblačilih in oblačilnih navadah. K mozaični podobi so prispevali svoje tudi rokopisni viri, zbrani po arhivih, razumljivo pa je pisec upošteval tudi ugotovitve drugih avtorjev, razkrojljene po znanstvenih in strokovnih glasilih.

Med likovnimi viri sodijo na prvo mesto portreti in druge upodobitve naših ljudi. Dragocen dokument so nadalje prikazi slovenskih kmečkih noš, ki jih je za čas etnološkega prebujanja, tj. v 1. polovici 19. stoletja razmeroma precej. K tej dokumentaciji se uvrščajo tudi sočasni modni listi, kjer pa gre upoštevati predvsem tiste, ki so bili dosegljivi našemu prebivalstvu. Pri potrebtih je pisec previdno izločal vse, ki niso zanesljivo iz naših krajev. Takšna selekcija je prav gotovo smiselna glede na okvir razprave, pri širšem obravnavanju noše pa domnevnih tujih slik kot primerjalnega gradiva seveda ne kaže prezreti. Zelo malo se je pri nas ohranilo tudi izvornih oblačil iz omenjenega obdobja. Kar je, so bolj ostanki oblačil kot celote. V slovenski kostumski zbirki v Mariboru jih premoremo samo nekaj kosov, a tudi sicer je v Sloveniji ta dokumentacija več kot pičila.

Baševa knjiga je razdeljena na dvanajst poglavij, v katerih je preučeno gradivo razčlenjeno zelo nadrobno. Pisec je zajemal iz zajetnega dokumentacijskega fonda: malokje je ponavljal že enkrat navedene podatke, ti pa so se mu ugodno zaokroževali v samostojna poglavja. Kot umetnostni zgodovinar pogrešam pri tem morda edinole intenzivnejšo uporabo dokumentacije, ki nam jo ponujajo umetnostni viri, zlasti portreti. Teh je v knjigi precej, kar je seveda prav, še posebej, ker je med njimi več takih, ki doslej še niso bili nikjer predstavljeni. Vse to prispeva k večji povednosti knjige in bogati njen videz. Pričevanju pa bi bilo v prid, ko bi te slike pospremili še s kratkimi opisi upodobljenih oblačilnih elementov, morda v posebnem seznamu na koncu knjige, kot je to v navadi pri kostumoloških publikacijah s podobno vsebino.

Če iz obsežne razprave povzamemo samo nekaj značilnosti, ki pri uvodnih formulacijah podčrtali Baševe ugotovitve o vrstah blaga, ki so jih pri nas rabili za šivanje oblek za fevdalne in meščanske kroge ter kmečko prebivalstvo. Kakor drugod v svetu so tudi na Slovenskem nižji meščanski sloji posnemali višje, a tudi podeželsko ljudstvo se je s tem, da je nakupovalo v mestnih starinarnah in pri krošnjarijih, približevalo meščanskemu načinu oblačenja. Na ločnice v oblačenju so tistih dob še skrbno pazili in premožni sloji so z nenehnim uhajanjem k novim modnim oblikam skrbeli, da se razdalje med stanovi niso zmanjševale.

Baševa knjiga se ustavlja pri izdelovalcih oblek, krojačih in šiviljah, omenja sejemske in potujoče trgovce, odpira pa nam tudi razglede v tedanjo konfekcijo. Ta je bila na prodaj v trgovinah in na sejmih, kjer so ponujali domače in tuje blago. Gotovo je pomembno, da so npr. v Trziču že v začetku 19. stoletja konfekcijsko izdelovali nogavice ali pa da so v štiridesetih letih v Ljubljani že prodajali galoše; te so namreč šele deset let poprej začeli uvažati iz Anglije v evropske dežele. Sledi poglavje o cenah oblačilnih izdelkov: tržni podatki sodijo v celostno podobo o oblačilni kulturi, ne nazadnje pa je tudi zanimivo vzporejati, kaj si je bilo moč kupiti od oblek pri takšnem ali drugačnem zaslužku.

V nadaljevanju teče beseda o »temeljnem oblačilnem videzu« kmečkega, meščanskega in plemiškega prebivalstva. Za kmečko oblačenje navaja pisec različice v posameznih slovenskih pokrajinah, kot nam jih sproščajo pisni viri, pripominja pa, da podobo kmečke noše šele prav zaokrožujejo risbe in tiski, denimo, dela K. Russa, F. Marangonija, F. Kurza pl. Goldensteina in drugih, ki poživljajo tudi besedilo knjige. Za plemiško in meščansko nošo v empiriju in bidermajerju avtor pravilno pravi, da jo je v odločilni meri navdihovala moda z Dunaja. Bolj kot neposredno so bili naši ljudje z dunajsko modo povezani prek modnih časopisov; ti da so pri nas prvič izpričani v 1. polovici 15. stoletja. Osebnostno menim, da so posamične modne predloge v obliki gra-

fičnih listov gotovo prihajale v naše kraje tudi že v baroku, spet seveda predvsem v roke premožnejših ljudi.

V poglavju o šegah in navadah nas Angelos Baš seznanja z oblačenjem za praznične in druge priložnosti in nadaljuje z oblačilnimi različicami, kot so noša pastirjev, beračev, rokovnjačev, v višjih družbenih plasteh pa obleke lovcev, hribolazcev ali kopalcev. Od nekdanj je obleka poudarjala družbeno pripadnost nosilca, z njo so se razkrivale gmotne, torej gospodarske razmere, bogastvo, revščina, potratnost, varčnost, zavestnost pa je tudi manifestirala narodnostno ali politično opredeljenost. Slovenska kmečka oblačila so bila v obravnavanem obdobju v očitnem nasprotju s plemiško in meščansko nošo. Prva kažejo na domače, avtohtone izvore, druga razodevajo navdihe iz tujine, predvsem z nemškega severa. Odtod vodi pot k iskanju in poudarjanju slovenskega, nacionalnega izraza v kmečkem videzu in slednjič k izoblikovanju pojma »narodna noša«; ta pomeni poslej kmečkemu oblačilnemu razvoju že odtujeno, zato pa v izrazito narodnostno politično povzdignjeno oblačilno različico. Soroden pomen imajo v istem obdobju tudi suknjiči »surke«, ki jih je v naše kraje zaneslo z ilirizmom s Hrvaškega in so demonstrativno naglašale slovensko povezanost z drugimi južnoslovanskimi narodi.

Poglavje, ki opisuje umivanje, preoblačenje, lepotila, mazila in kajenje ima poleg zveze z nošo seveda tudi zgovoren socialni in družabni odsev. Dodatek z naslovom Kako se je nosil Prešeren se zdi glede na omembo Prešerna v naslovu knjige primeren kot posebno poglavje, saj se že to našteva vse sporočene opise pesnika. Podoba, ki si jo ustvarimo ob beriranju teh opisov, je toliko prepričljivejša, ker je edina ohranjena Prešernova slika, delo F. Kurza pl. Goldensteina, dokumentarno in umetniško precej medla stvaritev.

Drugo dodatno poglavje namenja pisec razčlenjevanju pojma mode, njenim osvetlitvam z zornih kotov različnih preučevalcev in skupnim ugotovitvam ob parobli modnih gibanj. Poglavje se samo z nekaterimi konkretnimi navedbami dotika teme knjige in lahko bi ga sprejeli tudi kot samostojno študijo. Vendar če upoštevamo, da ugotavlja pisec prav v 1. polovici 19. stoletja pri nas izrazitejšje odzivanje na sočasne modne tokove, je tudi uvrstitev tega poglavja v knjigo smiselna.

Najnovejša knjiga dr. Angelosa Baša je sad večletnega in nad vse skrbnega preučevanja. Friziranje pa ne zasluži samo raziskovalčeva vnema, ampak se nam s knjigo odpira novo okno v življenje na Slovenskem v minulem stoletju. Oblikovalec knjige je imel srečno roko, ko je na naslovno stran ovitka postavil lično Strojovo Kranjico, napol meščansko napol kmečko napravljeno dekle, vso urejeno in z milim pogledom, poseobljeno podobo nekdanje Slovenije...

Dr. Sergej Vrišer

Matjaž Klemenčič: Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji
(Založba Obzorja Maribor, 1987, str. 326)

Delo predstojnika oddelka za geografijo in zgodovino Pedagoške fakultete v Mariboru dr. Matjaža Klemenčiča, Ameriški Slovenci in NOB v Jugoslaviji, pomeni dragoceno obogatitev našega dosedanjega znanja o ameriških Slovencih. Klemenčič je poleg Zagrebčana Ivana Čizmića (Jugoslavenški izseljeniški pokret u SAD i stvaranje jugoslavenske države) opravil pionirsko

delo pri znanstveni obdelavi zgodovine ameriških Slovencev in njihovega odnosa do narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji. Njegova monografija, ki bo poučno čtivo tako za zgodovinarja kot za navadnega bralca, je pomemben historiografski dosežek iz nekaj razlogov in sicer: obravnava izseljenstvo kot del celovite nacionalne zgodovine, obenem je to del zgodovine takoimenovane priseljske države (v tem primeru ZDA), politična zgodovina slovenskih izseljencev v ZDA doslej ni bila deležna znanstvene obdelave, prvič sploh (če izvzamemo nekaj doseganjih memoarskih zapisov) pa je obdelana vloga in odnos slovenskih izseljencev do osvobodilnega gibanja v Jugoslaviji.

Da se je avtor temeljito lotil svoje naloge, priča bogat pregled virov in literature. Klemenčič nas posebej seznanja z arhivskimi viri, ki se nahajajo v številnih jugoslovanskih in ameriških arhivih. Od domačih arhivskih fondov je najpomembnejši fond Slovenskega ameriškega narodnega sveta v Arhivu Slovenije v Ljubljani, v ameriških arhivih pa je najbolj dragoceno gradivo, ki se nahaja v arhivu ministrstva za zunanje zadeve v ZDA v Nacionalnem arhivu v Washingtonu. Pri sicer redkih objavljenih virih za politično zgodovino ameriških Slovencev so omembe vredna izbrana pisma Louisa Adamiča. Avtor se posebej ustavlja pri statističnih virih, zlasti izseljevanju iz Avstro-Ogrske in iz obdobja med obema vojnama ter o ljudskih štetjih. Statistični viri so bili temelj prvemu delu monografije. Pomemben vir so tudi etnični časopisi in periodične publikacije, ki so izhajale v obravnavanem obdobju. Pomembno je tudi spominsko gradivo tako tistih, ki so bili naklonjeni gibanju ameriških Slovencev za podporo jugoslovanskim partizanom kot tistih, ki so temu gibanju nasprotovali.

Med literaturo avtor poleg bibliografskih prikazov objavljenih virov in literature za zgodovino slovenskega izseljenstva in znanstvene literature (predvsem dela, ki obravnavajo probleme statistik jugoslovanskih in slovenskih izseljencev v ZDA posebej omenja tudi takoimenovana amaterska dela, razne referate, resolucije in peticije.

Zanimiva je Klemenčičeva ugotovitev, da je dovršen del ameriške zgodovinske literature in tudi spomini nekaterih pomembnih ameriških Slovencev doslej blatil narodnoosvobodilni boj jugoslovanskih narodov med drugo svetovno vojno in s tem tudi tisti del ameriških Slovencev, ki so se odločili pod vodstvom Louisa Adamiča za podporo našemu narodnoosvobodilnemu boju.

Obilica gradiva, ki ga je avtor med raziskovanjem zbral, ga je prisilila, da je od prvotne namere, obdelati zgodovino slovenskega izseljenstva v ZDA, odstopil in se omejil le na dve pomembni vprašanji, na demografsko obdelavo slovenskih izseljencev v ZDA ter na odnos ameriških Slovencev do druge svetovne vojne. Tako obdelano gradivo je avtor leta 1983 na filozofski fakulteti v Ljubljani zagovarjal kot doktorsko tezo.

Klemenčič je delo zasnoval v treh delih. V prvem je obdeloval proces izseljevanja Slovencev v ZDA v obdobju od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne ter številčnost, socialno strukturo in zemljepisno razporeditev slovenskih izseljencev. Pri tem nas seznanja z bistvenimi razlogi za izseljevanje, z nekaterimi potrebnimi statističnimi podatki in tabelami.

Zanimiva je tudi slika slovenskih in ostalih jugoslovanskih izseljencev v luči ameriških ljudskih štetij v letih 1910, 1920, 1930 in 1940. Zemljepisno razporeditev Slovencev v ZDA obravnava avtor v posebnem poglavju. Podatki kažejo, da so se prvi Slovenci naseljevali v ZDA že v 17. stoletju in jih pozneje najdemo več v Pensilvaniji, Ohio, New Yorku in Illinoisu. Večina priseljencev je pripadala revnejšim slojem prebivalstva.

V drugem delu knjige so prikazane organizacije in politična gibanja ameriških Slovencev v zvezi s staro domovino v času od konca 19. stoletja do druge svetovne vojne. Osnovno obliko organiziranosti ameriških Slovencev v ZDA so predstavljale bratskopodporme in cerkvene organizacije. Prvo slovensko podporno društvo je bilo ustanovljeno že leta 1882 v Calumetu. Posamezne slovenske podporme jednote so imele pred prvo svetovno vojno precejšnje število članov. Tik pred drugo svetovno vojno je bilo v ZDA 11 slovenskih narodnih podpornih jednot. Vsaka je imela svojo politično in svetovnonazorsko orientacijo.

Ameriški Slovenci so se organizirali tudi v okviru cerkve, od preloma stoletja dalje je delovalo okrog sto duhovnikov v 46 slovenskih ali mešanih župnijah. Katoliška cerkev je ne glede na njen odnos do naprednih gibanj ameriških Slovencev, odigrala pomembno vlogo pri ohranjanju zavesti skupnosti med ameriškimi Slovenci. Socialistična in druga napredna gibanja so se med ameriškimi Slovenci pričela razvijati že koncem prejšnjega stoletja, zavzemala pa so se predvsem za izboljšanje socialnega položaja slovenskih delavcev v ZDA. V nekaj poglavjih avtor obravnava protiavtstrijsko stališče med ameriškimi Slovenci ter njihovo prisotnost v boju za meje nove jugoslovanske države.

Težišče Klemenčičeve monografije je na tretjem delu, ki govori o ameriških Slovencih in drugi svetovni vojni. Avtor najprej opredeli stališče Slovencev v ZDA do druge svetovne vojne v njenem prvem obdobju od septembra 1939 do napada na Jugoslavijo aprila 1941, nato se ustavi ob gibanju za materialno in politično pomoč domovini kakor tudi ob stikih ameriških Slovencev z begunsko vlado v Londonu. Pomembno prelomnico v odnosu ameriških Slovencev do narodnoosvobodilnega gibanja v Jugoslaviji je pomenil slovenski ameriški narodni kongres v začetku decembra 1942 v Clevelandu, na katerem so ustanovili Slovenski ameriški narodni svet. Očitno je bilo, da se je večina ameriških Slovencev odločila za podporo narodnoosvobodilnemu boju jugoslovanskih narodov, pri čemer je veliko vlogo odigral Louis Adamič.

Sprva je Slovenski ameriški narodni svet deloval na enotni podlagi, nato pa se je ta enotnost zožila zaradi nasprotovanja komunizmu in predsodkov, ki so nastali v zvezi s tem, da so komunisti imeli vodilno vlogo v narodnoosvobodilnem boju slovenskega ljudstva. Na enotnost gibanja so škodljivo učinkovala tudi poročila o sodelovanju škofa Rozmana, slovenskega domobranstva in bele garde s fašisti. Slovenski ameriški narodni svet je po idejni diferenciaciji, ki se je izvajala na približno isti osnovi kot v domovini, sprejel zamisel o podpori partizanskemu gibanju v Sloveniji in Jugoslaviji. Sklepno poglavje govori o slovenskih Američanih v boju za meje nove Jugoslavije po drugi svetovni vojni.

Od konca leta 1944 je bila politična akcija ameriških Slovencev usmerjena predvsem v reševanje mejnega vprašanja. Po koncu vojne so bile njihove akcije že usklajene z jugoslovansko diplomacijo.

Monografija je opremljena z obsežnim kritičnim aparatom, ki zajema kar 447 opomb, na koncu pa je poleg imenskega in zemljepisnega kazala, še 20 strani obsegajoč povzetek v angleškem jeziku, kar bo močno povečalo uporabno vrednost knjige, tudi pri tistih generacijah naših rojakov onstran velike luže, ki niso več veščini slovenskega jezika.

Klemenčičeva monografija je, kot pravi tudi avtor sam, le del zgodovine ameriških Slovencev, zato bi bila velika škoda za slovensko zgodovinopisje, če mu ne bo omogočeno, da z raziskavo nadaljuje in v celoti obdela zgodovino slovenskega izseljenstva v ZDA.

mag. Marjan Žnidarič

Jože Mlinarič: Prizadevanja sekovskih škofov M. Brennerja in J. Eberleina . . . za versko prenovo na Štajerskem v luči protokolov 1585—1614 in vizitacijskih zapisnikov iz 1607, 1608 in 1617—19. Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Ljubljana 1983, p. 9—225,

isti: Župnije na Slovenskem Štajerskem v vizitacijskih zapisnikih arhidiakona med Dravo in Muro 1656—1774. Acta ecclesiastica Sloveniae 9, Ljubljana 1987, strani 464,

Janez Höfler: Trije popisi cerkva in kapel na Kranjskem in Slovenskem Štajerskem s konca 16. stoletja. Viri za zgodovino Slovencev 6. Ljubljana 1982, strani 108.

Študij arhivskih virov v Škofijskem arhivu v Gradcu in v nadškofijskem arhivu v Vidmu, ki sta se mu oba avtorja v zadnjem desetletju posvetila, je za naše cerkveno-, kulturno- in umetnostno-zgodovinsko vedenje izredno koristen. To dokazujejo vse tri izdaje, ki nam posredujejo transkribirane in komentirane zapiske vizitacij iz obdobja med leti 1581 in 1774, torej iz časa, ko so preko Slovenske Štajerske pljuskali valovi protireformacije, katoliškega absolutizma in vedno bolj racionalno uglašena prosvetljenstva, ki jih v kulturni zgodovini opredeljujemo kot obdobja zgodnjega, zrelega in poznega baroka z odmevi manirizma na začetku in zametki klasicizma na koncu njihovega razvoja. Podatki, ki so nam po zaslugi obeh avtorjev na voljo, so vsestransko uporabni. Njih bera, ki je velika ter v kombinaciji z različnimi raziskovalnimi smotri vsestranska, vabi k njihovi nadaljnji izrabi. V oceni skržnega obsega jih je mogoče seveda samo nakazati, zato se ozemeljsko vnaprej omejujem samo na Slovensko Štajersko (pri Höflerjevemu tekstu), tematsko pa na kulturno- oziroma umetnostno-zgodovinsko področje (pri Mlinaričevem tekstu). Časovno se teksta ne pokrivata, ker Höflerjev obravnava patriarško cerkveno ozemlje (južno od Drave) ob koncu 16. stoletja, Mlinaričev pa salzbursko (severno od Drave) od konca 16. stoletja do 2. polovice 18. Ker je gradivo od Mlinariča mnogo izčrpnije in vsebinsko bogatejše kot od Höflerja, začenjam z njegovo predstavitvijo.

V prvem gradivu avtor obravnava izrazito protireformacijsko uglašeno prizadevanje obeh sekovskih škofov Martina Brennerja in Jakoba Eberleina, ki sta v času svoje skoraj polstoletne vladavine (1585—1633) izbojevala v vpregi z nadvojvodo, od leta 1619 cesarjem Ferdinandom II. (1590—96—1637) dokončno zmago katolicizma pri nas, obeleženo z odselitvijo protestantskega plemstva leta 1629 iz Štajerske. V uvodnem delu teksta nas avtor na straneh 9—52 seznanja z razvojem in stanjem takratne cerkveno-upravne organizacije ter s pogoji in posledicami njene dejavnosti na izoblikovanje duhovne in moralne podobe našega naroda v 17. in 18. stoletju. Dejstvo, da je cerkev od leta 1527 dalje zgubljala svojo materialno (ker je morala prispevati ogromna sredstva za boje s Turki: tretjino dohodkov, četrtno premoženja, večino dragocenosti) in duhovno (razmah reformacije med leti 1528—78—96) substanco, se je obrnilo šele po letu 1598 oz. 1628 izraziteje v njeno korist. Sledijo protokoli škofa M. Brennerja na str. 53—133, ki obsegajo pisma, dopise, zapiske, navodila, podelitve, pooblastila, obrazce, sezname duhovnikov, zapisnik vizitacije iz leta 1607 (Apače — Lenart — Jarenina — Maribor — Ptuj — Ormož — Ljutomer — Radgona), pastirska pisma, ukaze nadvojvod, zapisnike o zaslišanjih duhovnikov, dopise v zvezi s skakači in prekrščevalci itd. ter s tem dokazujejo veljavo in aktivnost njihovega avtorja. Strani 133—136 zaseda zapisnik vizitacije iz leta 1608 (Maribor — Ptuj — Benedikt — Jarenina — Apače — Videm

— Križevci — Ormož) ki se omejuje le na verske zadeve. Osrednja veljava gre vizitacijskemu zapisniku iz leta 1617 na straneh 137—189, ker je odličen vir za kulturno zgodovino naših krajev na začetku 17. stoletja. To vizitacijo je škof Eberlein opravil v dveh etapah oktobra istega leta. Iz njega je razbrati, da so bili ostanki luteranstva le še po mestih in gradovih, za nas pa so zanimiva predvsem navodila o spremembah v cerkvah in nabavah nove opreme. Škof je obiskal takorekoč vse župnije in vikariate med Dravo in Muro razen mariborskega in velikonedeljskega distrikta. Pot se je začela v Radgoni ter je vodila preko Apač, Cerkvenjaka in Benedikta v Videm in Ptuj ter se vjugasto vračala po Pesniški dolini od Gorišnice preko Lenarta in Jarenine do Šentilja ter od tam preko obeh Kungot do Jurskega vrha. Zapiski obsegajo poleg drugega tudi opise cerkvenih stavb, opreme, oprave in seveda osebja. Škof ni mogel vizitirati župnij, ki so bile vtelovljene h krški škofiji in križniškemu redu, zato pa je lahko one, ki so spadale k admontski benediktiji (jareninski distrikt). Med zanimivostmi, ki so takrat še obstojale pri nekaterih župnih cerkvah, je omeniti oltarje pred slavoloki, stenske tabernaklje, kaznovalne križe (kataste) in kapele s kostnicami na pokopališčih itd.

V drugem gradivu avtor predstavlja tri arhidiakonatske vizitacije iz let 1657—60, 1760—64 in 1773, zapisnik arhidiakonatske sinode iz leta 1739 ter zapisnik vizitacije lipniškega dekanata, ki je obsegal tudi jareninski distrikt, iz let 1739—40. V uvodnem delu na straneh 7—57 pove avtor, potem ko na kratko omeni zgodovino nastanka in razvoja arhidiakonotov, ki so se pojavili v 11. stoletju in zginili v jožefinskih reformah ob koncu 18., nekaj več o obeh štajerskih arhidiakonatih, imenovanih v Zgornji in v Spodnji marki. Skozi ves srednji vek ločena, so po letu 1500 združili v enega s sedežem v Gratweinu, leta 1840 pa zopet razdelili v Zgornjega in Spodnjega, ki so ga imenovali tudi arhidiakonot »med Dravo in Muro«. Njegov sedež je bil v Gradcu — Strassgangu in pod njega je spadalo tudi naše ozemlje severno od Drave. Obsegal je 37 župnij, od katerih jih je bilo 8 vtelovljenih k cisterci v Runi, 4 k nemškemu viteškemu redu in 4 h krški škofijski menzi. Nato nas avtor seznanja z rabo slovenskega oziroma nemškega jezika pri pridigah in katezezi, iz česar se da precej določno sklepati na takratno narodnostno mejo na podeželju ter na narodnostna razmerja po naših trgih in mestih. Opis prve vizitacije na straneh 58—72 nas seznanja z dejstvom, da se je izvršila v treh etapah: leta 1657 po mariborskem (krškem) distriktu, leta 1659 po osrednjih Slovenskih goricah (Radgona — Ljutomer — Videm — Benedikt — Gorišnica — Ptuj — Voličina) in leta 1860 po jareninskem (admontskem) distriktu.

Opis druge vizitacije na straneh 73—277 je izredno obsežen. Vizitacija je bila opravljena v dveh etapah leta 1760 in 1764. V prvi etapi je potekala v smeri Svečina — Kamnica — Selnica — Lenart — Jarenina ter Ptuj — Gorišnica — Voličina — Trnovska vas — Velika Nedelja — Središče — Miklavž, v drugi Apače — Negova — Bučkovci (Mala Nedelja) — Križevci — Ljutomer ter Maribor — Malečnik. Tretja vizitacija, opisana na straneh 278—344, je potekala po trasi Svečina — Lenart ter Radgona — Videm — Ljutomer — Središče — Velika Nedelja — Ptuj — Maribor. Predstavitvi njenega obsežnega zapisnika avtor na straneh 363—440 dodaja še poglavje iz vizitacijskega zapisnika lipniškega dekanata iz julija 1739 in oktobra 1740, ki obravnava jareninski distrikt, obsegajoč župnije Svečina, Jarenina in Lenart. Tudi ta zapisnik je zelo podroben in enako bogat po podatkih kot prejšnja dva. Končno je avtor vključil na straneh 345—362 v svoje gradivo še zapisnik arhidiakonatske sinode z 29. 4. 1739, ki nam nudi dragocene podatke o številu prebivalstva na ozemlju arhidiakonata, o številu rojstev, porok in smrti ter o njegovem verskem živ-

ljenju in duhovščini. Takrat je na ozemlju arhidiakonata živel preko sto tisoč prebivalcev, od tega po župnijah slovenskega dela preko 60 tisoč.

Našteti obsežni zapiski nam poleg drugih nudijo obilico podatkov tudi o cerkvenih stavbah, njihovi opremi, posodju, paramentih, pokopališčih, kape lah, zvonovih itd. Primerjava s stanjem cerkva leta 1617 kaže na velike spremembe, ki so jih doživele njihove stavbe v času baroka. Izjemo med njimi je predstavljala le cerkev v Veržeju, ki je bila še leta 1659 lesena in z ilovnatim tlakom. Cerkve so bile v glavnem dobro vzdrževane, vse so premogle zvonike (razen one v Podgradju pri Ljutomeru) ter vsaj po dva zvonova, nekatere pa tudi stolpne ure. V notranjščinah so zginili oltarji iz sredine cerkva, zakristij, podkorij in drugih neprimernih mest, kljub temu pa jih je bilo še vedno dosti (od 3 do 15) in postajali so vedno lepši in bogatejši. Stari stenski tabernaklji so se umaknili tridentinskim oltarnim, opremljenim z večnimi lučmi. Pojavile so se nove obhajilne mize, spovednice, pevske empore z orgljami, prižnice, krstni kamni z nastavki, zakristijske omare za spravilo obrednega posodja, paramentov in liturgičnih oblačil, relikviariji itd. Več skrbi se je začelo posvečati tudi pokopališčem, s katerih so večinoma zginile pokopališke kapele s kostnicami, mesto njih pa so se pojavili veliki pokopališki križi in lesene ali zidane ograje, ki so jih varovale pred živino. Dosti pozornosti je bilo namenjene liturgičnim obredom, pridigam in katezezi, predstavitvam misterijev (oznanjenju, jaslicam, božjemu grobu, pasijonu itd.), romanjem, pa seveda pobožnim ustanovam, bratovščinam, skrbi za reveže in bolnike, cerkvenim ključarjem in letnim obračunom, milodarom, matrikam, arhivom itd. Mnogo zabeležk je namenjenih tudi duhovščini, njenemu številčnemu stanju, izobrazbi, moralni (saj je bilo v 1. polovici 17. stoletja še precej konkubinata), bivalnim in materialnim pogojem itd. Če je bila na začetku 17. stoletja večina duhovnikov prišlekov iz škofij in samostanov izven salzburške metropolitije, jih je bilo okoli leta 1660 že 40, sto let pozneje pa kar 81 domačih zaposlenih na arhidiakonskem ozemlju. Dober vpogled v ta razvoj nam ponuja zlasti sinodalni zapisnik iz leta 1739.

Že iz bežne predstavitve obeh objav je razvidno, kako bogato gradivo je z njuno izdajo dano na voljo cerkvenim, kulturnim, in umetnostnim zgodovinarjem za njegovo nadaljnjo izrabo. Ponuja nam z arhivskimi podatki dokumentirano in zato verodostojno podobo naših cerkva v 17. in 18. stoletju, ko je barok prežehl našo deželo in njegovo prebivalstvo s sijajem svoje zanosne ustvarjalnosti in jima s tem vtisnil neizbrisen pečat kulturne in s tem narodnostne svojskosti.

Gradivo s patriarškega cerkvenega ozemlja južno od Drave nam ponuja zapiske treh vizitacij iz let 1581 in 1592—96. Prvi popis je napravil kotorski škof in oglejski generalni vikar Pavel Bizancij, druga dva pa novomeški prošt ter dolenski in savinjski arhidiakon Polidor Montagnana. Avtor v uvodu in pojasnilu k izdaji na straneh 7—17 na kratko razgrne pregled nad dosedanji objavami oziroma uporabami predstavljenega gradiva, nato pa jih časovno določneje okviri z že omenjenimi letnicami. Ker so se vsi trije popisi opravili predvsem na Kranjskem, nas pa zanimajo samo podatki za Štajersko, se bomo omejili le na poglavja, ki nam ponujajo te podatke. Pri Bizancijevem popisu, ki zadeva predvsem personalni status duhovščine, pridejo v poštev le cerkve, našete v župnijah Loka pri Zidanem mostu, Brestanica (Rajhenburg), Sevnica in Videm, ki so se deloma raztezale tudi onkraj Save. Ker zapisnik ne popisuje stanja cerkva, ampak jih le našteva, ima predvsem vrednost statističnega pregleda kranjskih in obrobno tudi nekaj štajerskih cerkva v Posavju.

Od Montagnanovih popisov je za nas zanimiv samo prvi, ki opisuje cerkve v okviru savinjskega arhidiaconata na Štajerskem, medtem ko se drugi ukvarja z onimi v okviru novomeškega kapitlja na Dolenjskem in ga zato ne bomo obravnavali. Popis, narejen po župnijah, vsebuje seznam duhovnikov in beneficiatov, njih medsebojne odnose po posameznih župnijah ter podelitvene, predstavitvene in potrditvene (kolacijske, prezentacijske in konfirmacijske) pravice župnijskih in beneficijskih mest. Važen je tudi seznam podružničnih cerkva in večjih kapel z navedbo patrocinijev, vendar ne lokacij, kar otežuje njih identifikacijo. Kot se iz zapismnika razbere, so obstoječe cerkveno stanje motile bolj napetosti s samostani (glede župnij Polzele, Sevnice in Vidma ob Savi) in z nekaterimi plemiči (glede župnij Brestanice, Ptujске gore in Vidma pri Ptuj) kot pa z luteranstvom. Deželni knez je imel patronatske pravice nad 11 župnijami, Stična nad 3, Kostanjevica nad 3, novomeški kapitelj nad 5, Studenice nad 2, maltežani nad 1, krški stolni kapitelj nad 1 in razni plemiči nad 5, torej jih 31 ni spadalo neposredno pod arhidiacona oziroma patriarha. Ker popis obsega imena in funkcije župnikov, vikarjev in kaplanov, nudi dober vpogled v cerkveno organizacijo oglejskega patriarhata ob koncu 18. stoletja pri nas. Popis, ki ne obsega župnij ljubljanske škofije, šentpavelskega arhidiaconata in zagrebške škofije, našteva župnije v Celju (s 3 podružnimi cerkvami in 2 kapelama), Laškem (s 14 p.c. in 2 k.), Žalcu (z 2 vikariatnima c. in 2 p.c.), Gotovljah (o), Smartnem pri Velenju (z 1 p.c.), Smartnem pri Sl. Gradcu (s 7 p.c.), Vuzenici (s 6 p.c.), Vidmu pri Ptuj (z 1 v.c. in 2 p.c.), Lovrencu na Dravskem polju (s 3 p.c.) Polzeli (brez podatkov) Spodnji Polskavi (o), Sevnici (z 12 p.c.), Vidmu ob Savi (z 8 p.c.), Brežicah (s 3 p.c.), Loki (z 1 v.c. in 11 p.c.), Brestanici (brez podatkov), Ponikvi (s 5 p.c.), Šentjurju pri Celju (z 12 p.c.), Šmarju pri Jelšah (s 4 p.c.), Zibiki (s 6 p.c.), Lembergu (s 4 p.c.), Strmcu (z 2 v.c. in 11 p.c.), Hočah (s 4 v.c. in 9 p.c.), Majšperku (z 2 p.c.), Rogatcu (z 2 p.c. in 1 k.), Rogaški Slatini (s 5 p.c.), Kostrivnici (s 3 p.c.), Slov. Bistrici (s 4 p.c.), Slivnici (z 1 v.c. in 2 p.c.), Konjicah (z 2 v.c. in ? p.c.), Smartnem ob Paki (brez podatkov) in na Teharjah (brez podatkov) ter samostojne vikariate v Vitanju (s 5 p.c.), Valdeku (z 2 p.c.), Kotljah (s 4 p.c.), Šentjanžu pri Dravogradu (z 1 p.c.) in Ribnici (z 2 p.c.). V podrobnosti ponujenih podatkov (glede patrocinijev, lokacij in identifikacij) se seveda v okviru kratkega poročila ni mogoče spustiti, vendar pa je opozoriti na njihovo veliko topografsko vrednost ter na dober vpogled v cerkveno organizacijo naših krajev v času, ko je bila reformacija v vzponu ter je katoliška cerkev šele zbirala sile, da na osnovi tridentinskih koncilskih sklepov izvede svoj protiudar, ki se je sprožil leta 1598. Na koncu bi opozoril le na očitno napako avtorja, ki razglasa Ptujске gospode za grofe (stran 18). Čeprav so bili bogati in mogočni, so vendar bili le ministeriali in gradniki (Burggrafen) salzburskih nadškofov. O ostalih pripombah glede nekaterih identifikacij pa več v oceni avtorjeve razprave o nastanku in razvoju pražupnij na Slovenskem (oziroma na Slovenskem Štajerskem).

Jože Curk,
dipl. um. zgodovinar
Ljubljana

Kulturni zakladi ptujskega in ormoškega območja, Ptuj 1987, str. 100

Februarja in marca 1987 je bila v Cankarjevem domu v Ljubljani razstava kulturnih zakladov ptujskega in ormoškega območja z izjemo arheoloških, ki so našli svoj prostor v razstavišču Narodnega muzeja Arkade. Razstava, odprta z velikim otvoritvenim slavljem, je dokazala troje:

1. da je Galerija Cankarjevega doma za tovrstne razstave neprimerna, ker je zanje enostavno premajhna in premalo diferentna, da bi mogla ustvariti ambient, ki bi dajal muzejskim in podobnim prireditvah potrebno razpoložensko vzdušje,

2. da je bila zaradi tega razstava preveč nagnetena, da so jo ozki in zaviti panojski koridorji razdrobili v panoptikum, ki je razparceliral celovitost njenega sporočila v posamičnosti, primerne za osebne ogledne ne pa za skupinske (zlasti šolske) obiske, ki so pri tovrstnih razstavah prevladujočega pomena, če naj te zadoste svojemu primarnemu namenu, množičnosti. V tem oziru je bil arheološki del razstave v Arkadah v vsakem oziru na boljšem. Odgovarjali so mu ambient, prostor, razstavna tehnika in možnost raznovrstnega ogleda,

3. da je razstava ostala brez kataloga in s tem brez publicističnega odmeva. To se ne bi smelo zgoditi. Trud in sredstva, vložena vanjo, so se s tem devalvirala. Tolažba, da je katalog vendarle izšel, čeprav šele po razstavi, tega dejstva ne spreminja. Nasilec krivde, organizator razstave, ki ga je predolgo pripravljaval, ali tiskarna, ki ga je predolgo tiskala, je nevažen spričo dejstva, da ob otvoritvi razstave ni bil dosegljiv. Tovrstna razstava brez kataloga pa je kot stopinja v pesku časa, saj ji šele on daje dimenzijo trajnosti, brez katere je hitro pozabljena.

Katalog, tiskan v 1000 izvodih, obsega 100 strani in je bogato ilustriran. Razdeljen je na posamezna poglavja, ki se skladajo z razdelki razstave. Pisci prispevkov so večinoma iz ustanov, ki so pri postavitvi razstave sodelovali, torej iz Pokrajinskega muzeja Ptuj, Zgodovinskega arhiva Ptuj, Ljudske in študijske knjižnice Ptuj, minoritskega samostana in področnega Zavoda za spomeniško varstvo Maribor. Uvodoma je treba ugotoviti, da je katalog grafično simpatičen, da pa je poln korektorskih in tiskarskih napak, da ima zelo slabe nemške povzetke, ki včasih niti smiselno ne odgovarjajo prispevkom, in da je nerodno paginiran, kar pri večjem obsegu kataloga že ni več vseeno. Uredil ga je Brane Lamut, ki je prispeval tudi uvodno predstavitev ptujskega in ormoškega občinskega območja ter arheološki pregled obeh ozemelj med okoli leta 2100 pred in letom 1100 po začetku naše ere. Kratek, korekten in pregleden sestavek nas vodi od eneolita preko bronaste, železne in obsežneje predstavljene rimske dobe do konca zgodnjega srednjega veka, ki ga pri nas zaradi zamudništva zaključujemo s salijsko dobo (1024—1125). Ker sega staroslovenska grajska nekropola od konca 8. do začetka 12. stoletja, smemo domnevati, da je grad le postopoma zasedel celoten grajski grič, enako kot je naselbina le postopoma zapolnila svoje sedanje zemljišče. Nadškofa Liupram in Theotmar sta okoli leta 853 in 874 posvetila lastniški cerkvi v zahodnem in vzhodnemu delu naselbine, obstojal pa je še njen tretji del, verjetno ob mostišču.

Kristina Šamperl-Purg je po poglavjih obdelala meščanstvo obeh mest, kar je z ozirom na obilico gradiva in omejenost prostora razumljivo, vendar pa združeno z nevarnostjo razbitja celovitejše podobe njegovega osemstoletnega razvoja. Najprej govori o sodstvu in upravi zlasti o obeh ptujskih statutih iz let 1376 in 1513, ki sta s svojimi 195 oziroma 215 členi urejala vse vidike mestnega pravnega življenja, zlasti pa dedne in kazenske zadeve. Ptuj

je poznal poleg mestnega sodstva tudi židovsko in sejensko ob času trajanja le-teh. Slo je za prastari Ožbaltov sejem, omenjen že leta 1300, za Katarinina, omenjenega leta 1513 in za Erikovega, ukinjenega pred letom 1513, ki pa ga je pozneje zamenjal Jurijev. Ormož je dobil svoja dva letna sejma leta 1497. Nato avtorica govori o obrtnikih in obrteh, ki jih v Ptujju omenjajo od leta 1311 dalje in jih je bilo nazadnje okoli 70, v Ormožu pa nekaj manj. Več pove o kositrarjih, usnjarjih, lončarjih, sodarjih, tkalcih in krojačih ter zidarjih, kamnosekih in tesarjih. Tu bi opomnil, da je antependij mojstra Seidlina, ki ga je ta stkal med leti 1320—1340 za salzburško stolnico, sedaj v muzeju na Dunaju, da je hiša na Prešernovi 4 zgodnjegotska iz 2. polovice 13. stoletja, njena poznogotska okna pa iz začetka 16., ter da okenske lunete na Bezjakovi 8 niso kamnoseško, ampak štukersko delo iz leta 1815. V zvezi s trgovino, avtorica ugotavlja, da je Ptuj zaradi svoje lege in sposobnega meščanstva uspeval od 14. do 1. polovice 17. stoletja, pozabi pa opozoriti na ščanstva uspeval od 14. do začetka 17. stoletja, pozabi pa opozoriti na v zadnjih desetletjih pred prvo vojno (zaradi trgovine z alpskimi deželami). Kot miscele dodaja nekatere dogodke iz vsakdanjega življenja (Jurij Hauptmanič je svojo rimano kroniko o kugi napisal leta 1646 in ne 1680!), svoj prispevek pa zaključuje s poglavjem o narodnostnem prebujanju tega ozemlja vse od leta 1819 dalje. Šlo je za neenako borbo z gospodarsko močnejšim nemštvom, ki je v obeh mestih od konca 19. stoletja dalje obvladovalo njuno družbeno življenje. Šele po drugi vojni je bilo dokončno premagano. K temu poglavju Janez Mikuš dodaja kratek gradbeni pregled Ptujja, katerega urbano hrbtnico predstavlja antična predmestna in z grobovi obdana (Prešernova) ulica, ki je vodila do pokopališke (sedaj proštijeke) cerkve. Nato govori o vlogi Malega gradu, obeh samostanov in grajskega griča, ki so izoblikovali mestni trikotni tloris. Na primeru hiše Prešernova 4 ponazarja razvoj (zidanih) meščanskih hiš od 2. polovice 13. stoletja do klasicizma. Tu tiskarska napaka predlog »iz« spreminja v števnik 12, kar spreminja smisel prizadetega stavka. Večji gradbeni razmah so Ptujju prinesli renesansa, visoki barok in klasicizem, ne da bi prizadeli mestno podobo, ki sta jo začela šele historicizem in arhitektura 20. stoletja resneje ogrožati in tudi kvariti.

Isti avtor nadaljuje s prikazom sakralne kulturne dediščine, ki je na tem območju zelo bogata. Prikazuje jo v kronološkem zaporedju nastajanja, vendar ne brez napak. Romansko fazo proštijeke cerkve prikazuje le približno, pri Lovrencu na Dravskem polju ne zna razložiti njene nenavadne oblike. Tu ne gre za noben presbiterij, ampak za romansko »stolpasto« cerkev z ali brez apside, ki jo srečamo predvsem med lastniškimi cerkvami na vsem nemškem ozemlju. Cerkev na Gradu pri Slovenj Gradcu nima z njo nobene zveze, saj je nastala po volji patriarha Bertolda Andeškega iz grajskega kvadratastega palacija okoli leta 1230. Tudi glede nastanka cerkve v Veliki Nedelji se avtor moti. Prvotna madžarska kapela je obsegala le pritličje zvonika in apside. Križniki so ji najprej dozidali manjšo ladjo, okoli leta 1280 pa so cerkev povečali s tem, da so ji podaljšali in povišali ladjo ter nad nekdanjo kapelo postavili zvonik. Ormoška cerkev se sicer omenja že leta 1271, vendar je v sednji ladji iz sredine 14. stoletja, ko je postala vikariatna. Glede cerkva obeh ptujskih samostanov je omeniti, da sta si sorodni med seboj, ne pa z madžarsko vplivano cistercijansko v Kostanjevici na Krki. Dominikanska cerkev je bila v prvi izvedbi italijanskega koncepta, v drugi, ko je dobila dolgi kor, pa franoskega. Isto se je ponovilo pri minoritski, le da sta bila tu oba dela že spojena v enovit gotski prostor, prvi v Sloveniji in eden prvih v Vzhodnih Alpah. Pri proštijeke cerkvi so v teku 14. stoletja res obokali obe stranski ladji, vendar

so ju proti vzhodu tudi podaljšali, ko so prizidali presbiterij, da so lahko z njunima čelnima stenama oprli njegovo slavoločno. Tako pokrivajo stranski ladji 4 različni oboki (brez onega iz leta 1415), katerih vzhodna dva datirata obenem nastanek presbiterija v 2. četrtino ali sredino 14. stoletja, nikakor pa ne na začetek 15., kot meni avtor. Sledi daljši pasus o cerkvi na Ptujski gori iz okoli leta 1400, ki je rahlo stopnjevanega dvoranskega tipa, pri katerem ladja prvič po veljavi preseže presbiterij. To se je pozneje skoraj praviloma dogajalo, vendar na Kranjskem pogosteje kot na Štajerskem. Ob omembi slovenjegoriške pozne gotike iz 1. polovice 16. stoletja avtor ne bi smel pozabiti na dejstvo, da je stiska slovenskega prebivalstva, ki se je začela okoli leta 1470, takrat dosegla svoj višek. Turški naval, pojav verskih ločin in sekt ter ljudski nemiri so simptomi verskega, moralnega in materialnega propada, iz katerega se je slovenski podložnik-kmet zatekal k ustvarjanju utrjenih cerkva kot refugijev, v katerih je iskal svojo telesno varnost in duhovno uteho. Stoletje stisk se je izteklo v nov verski entuziazem, rodil se je barok, ki je ustvaril nov življenjski in umetnostni slog, v katerem je čustvena plat človeka slavila svoj zadnji triumf. V Ptujju so se z njegovo ustvarjalnostjo srečale vse cerkvene ustanove, tudi prostijska cerkev, ki je dobila 4 kapele na koncih stranskih ladij in novo veliko zakristijo. Z barokizacijo velikonedeljske cerkve ter novogradnjo Marijinih pri Zetalah in na Gorci zaključuje avtor svoj sestavek, čeprav bi moral vsaj omeniti še Cirkulane, Polenshak, Miklavž, Jeruzalem in Kostanj pri Ormožu. Med arhitekturo 19. stoletja pa ne bi bilo odveč naštetih one v Gorišnici, Hajdini, Markovcih in Središču, pa seveda vsaj kakšno znamenje, ki jih je prav na tem ozemlju precej in tudi kvalitetnih. In na koncu še nekaj pripomb: Pribina je vladal 840—847—861 in ne 850—861, nadškof Konrad I. (ne II.) 1106—1147, Ptujčani so bili gospodje in ne grofje, zmagovalec nad Madžari leta 1199 je bil Friderik II. in ne I. itd. Pater Marjan Vogrin je prispeval poročilo o stanju minoritske knjižnice, prave zakladnice starih tiskov predvsem iz 17. in 18. stoletja, med katerimi so tudi Trubarjev Novi testament iz let 1557—1561 in trije pergamentni relikti iz 10.—13. stoletja, spisani v karolinski minuskuli. Več avtorjev je prikazalo dejavnost ljudske in študijske knjižnice, ki domuje v minoritskem samostanu. Sledi daljši sestavek Marjete Ciglencečki o gradovih na ptujsko-ormoškem območju, ki je vsebinsko, strokovno in stilistično najboljši v katalogu. Avtorica se omejuje na predstavitev gradov v Ptujju, Vurbergu, Borlu, Veliki Nedelji in Dornavi ter njihove oprave. Opomnil bi le, da je nadškof Konrad I. vladal 1106—1147 in da je leta 1131 sklenil le mir z Madžari ter da dvomim v baročno poreklo zmajskega kovinskega lestenca na Borlu, saj zlitina, tehnika in stilistika govore bolj za historicističen ponaredek iz prejšnjega stoletja kot za original iz 17. Katalog zaključujeta prispevka s področja ljudske umetnosti in duhovne kulture (Andrej Brence) ter iz ljudske revolucije in NOB (Irena Mavrič), ki razgrinjata področji ljudske ustvarjalnosti v miru in odpornosti v vojni, kar oboje predstavlja le dvojno podobo iste narodove moči, ko se trudi za estetsko vsebino svojega življenja ali pa bori za njgovo golo ohranitev.

Jože Curk,
dipl. um. zgodovinar, Ljubljana

Jože Mlinarič: Zbirka listin 1246—1865, Maribor 1987, str. 364

Pokrajinski arhiv Maribor je v 3. zvezku Virov, publikaciji, katere namen je v komentirani obliki (za razliko od Inventarjev) predstaviti tiste arhivske fonde in zbirke, ki so zanimivi tako za raziskovalce kot za ljubitelje naše preteklosti, objavil jeseni leta 1987 svojo zbirko listin iz let 1246—1865. Zbirka, katere avtor je znani mariborski zgodovinar Jože Mlinarič, vodja oddelka za starejše gradivo v PAM-u, nas seznanja preko regestov z vsebino ter z vsemi drugimi potrebnimi stvarnimi podatki o 1097 listinah (str. 7 do 290), nato pa dodaja izčrpen imenik krajev (str. 291—364) ter kot prilogo fotokopije 7 značilnih in dobro ohranjenih listin iz let 1246, 1399, 1491, 1594, 1648, 1780 in 1839. Ocena tako zglednega dela se seveda nujno spreminja le v poročilo o njem in priporočilo zanj, saj mu po strokovni plati ni kaj očitati. Morda — seveda samo morda — ne bi bilo odveč iz objavljenega listinskega gradiva izvleči najzanimivejše osebe, ki v njem nastopajo, ter jih razvrstiti v kratko osebno kazalo.

Kot avtor v uvodnem delu razlaga, hrani PAM 253 srednjeveških in 844 novoveških listin od 16. stoletja dalje. Če jih razdelimo po načinu pridobitve, jih je 695 splošnega izvora, 333 je listin mesta Maribora, 35 meščanskega špi-tala v Slovenj Gradcu in 34 trga Ljutomera. Medtem ko so se listine iz prve skupine zbirale v arhivu od leta 1903 dalje, so bile listine ostalih treh skupin vrnjene v Jugoslavijo in s tem v PAM leta 1978 na osnovi arhivskega spora-zuma iz leta 1923. Ne oziraje se na usodo listin kot arhivskega gradiva, je njih dokumentarna vrednost seveda velika. Iz srednjega veka je precej listin iz samostanov dominikank v Studenicah in minoritev v Ptujju, nato listine posameznih župnijskih in podružničnih cerkva ter zlasti kupoprodajne in zame-njalne listine iz mest Maribora, Ptujja in Slovenj Gradca. Iz novega veka se naštetim listinam pridružujejo one mestnih in trških privilegijev, od konca 18. stoletja dalje pa zlasti ščitna pisma — potrdila podložnikom za hasnovanje kmečkih zemljišč in sogornikom za hasnovanje vinogradov po gorskem pravu. Največ je listin iz 18. stoletja (381), manj iz 18. (218), 15. (209), 17. (182) in 19. stoletja (105), najmanj pa seveda onih iz 14. (41) in 13. stoletja (3).

Med listinami iz srednjega veka ter 16. in 17. stoletja prevladujejo per-gamentne, medtem ko je v 18. že več papirnih, kar gre zlasti na račun ščitnih pisem, za katere so bile že od konca 17. stoletja dalje na razpolago tiskani formularji. Kar se tiče uporabe jezika, prevladujejo listine v nemščini, v la-tinščini so pisane le one od cerkvene gosposke (Rima, oglejskega patriarhata, salzburške nadškofije ter krške, lavantinske in sekovske škofije), vendar je tudi cerkvena uprava uporabljala v listinah, zadevajočih posestne zadeve, ve-činoma nemščino. Med listinsko gradivo so uvrščeni tudi dokumenti (učna pisma, krstni listi ipd.), ki niso listine v pravem pomenu besede, niso pa uvrščene kopije listin, ki zadevajo arhivsko območje, zlasti mesto Maribor, so pa v tujih arhivih. Teh je preko tisoč ter so večinoma služile pri pripravi in izdaji Gradiva za zgodovino Maribora, ki v 12 zvezkih zajema obdobje od leta 1184 do 1599 in si zasluži posebno in obsežnejšo oceno. Med kraji z arhivskega območja, ki se v listinah največkrat pojavljajo, so poleg Dunaja, Gradca, Inns-brucka, Šentpavla, Radgone in Salzburga zlasti: Fala, Gornja Radgona, Hoče, Hrastovec, Kamnica, Lebarje, Limbuš, Ljutomer, Maribor, Melje, Ormož, Ma-lečnik, Ptuj, Slivnica, Slovenj Gradec, Slovenska Bistrica, Slovenske Konjice, Stari trg pri Slovenj Gradcu, Studenice, Veržej, Viltuš, Vurberk in Žiče.

Z izdajo listinskega gradiva je Pokrajinski arhiv Maribor zapolnil pomembno vrzel v pripravah virov za naše zgodovinopisje, ki brez njih zgubi svoj prvinski vzgib, to je odkrivanje vedno novih in novih pokazateljev naše zgodovinske usode. Upajmo le, da se bo ta akcija v naslednjih letih nadaljevala, saj je v mariborskem kot v ostalih dveh arhivih na Slovenskem Štajerskem (Ptuju in Celju) še precej arhivskega gradiva, ki bi si zaslužilo tako obdelavo in objavo. Naj omenim samo mariborsko mestno knjigo, zapuščino mestnih cehov, gradivo ptujske gosposčine, Povodnovo zgodovino Ptuja itd.

Jože Curk,

dipl. um. zgodovinar, Ljubljana

Kronika — Chronicle

- Edvard Glaser: PRIM. DR. EMAN PERTL 146
In memory to dr. Eman Pertl

Ocene — Reviews

- Sergej Vrišer: ANGELOS BAŠ: OBLAČILNA KULTURA NA SLOVENSKEM V PREŠERNOVEM ČASU. Ljubljana 1987, strani 346 151
Angelos Baš: The Clothing Culture in Slovenia in Prešern's Time
- Marjan Znidarič: MATJAZ KLEMENČIČ: AMERIŠKI SLOVENC I IN NOB V JUGOSLAVIJI 153
Matjaž Klemenčič: The American Slovenes and the National Liberation Struggle in Yugoslavia
- Jože Curk: JOŽE MLINARIČ: PRIZADEVANJA SEKOVSKIH ŠKOFOV M. BRENNERJA IN J. EBERLEINA ZA VERSKO PRENOVO NA ŠTAJERSKEM V LUCI PROTOKOLOV 1585—1814 IN VIZITACIJSKIH ZAPISNIKOV IZ 1807, 1808 IN 1817—19. ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE 5. Ljubljana 1983, p. 9—225,
JOŽE MLINARIČ: ŽUPNIJE NA SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM V VIZITACIJSKIH ZAPISNIKI H ARHIDIJAKONATA MED DRAVO IN MURO 1656—1774. ACTA ECCLESIASTICA SLOVENIAE 9. Ljubljana 1987, strani 464,
JANEZ HÖFLER: TRIJE POPISI CERKVA IN KAPEL NA KRANJSKEM IN SLOVENSKEM ŠTAJERSKEM S KONCA 18. STOLETJA. VIRI ZA ZGODOVINO SLOVENCEV 6. Ljubljana 1982, strani 108 156
Jože Mlinarič: The Endeavours of the Seckoviene Bishops M. Brenner and J. Eberlein for the Religions Renovation in Styria in the Light of the Protocols 1585—1814 and of the Minutes of the Visitations from 1607, 1608 and 1817—19. Acta ecclesiastica Sloveniae 5. Ljubljana 1983, pages 9—225.
Jože Mlinarič: The Parisher in Slovene Styria in the Minutes of the visitations of the Archidiaconate between the Drava and the Mura 1656—1774. Acta ecclesiastica Sloveniae 9. Ljubljana 1987, pages 464,
Janez Höfler: Three Lists of the Churches and Chapels in Carniola and in Slovene Styria from the end of the 18th century. Sources for the History of the Slovenes 6. Ljubljana 1982, pages 108
- Jože Curk: KULTURNI ZAKLADI PTUJSKEGA IN ORMOSKEGA OBMOCJA. Ptuj 1987, strani 100 160
The Cultural Treasures of the Regins of Ptuj and Ormož. Ptuj 1987, pages 100
- Jože Curk: JOŽE MLINARIČ: ZBIRKA LISTIN 1246—1665. Pokrajinski arhiv Maribor 1987, strani 384 163
Jože Mlinarič: A Collection of Documents 1246—1665. Provincial Archives of Maribor 1987, pages 384.

CASOPIS ZA ZGODOVINO IN NARODOPISJE

NOVA VRSTA

24. (50) LETNIK 1988, ZVEZEK 1

Uredil s sodelovanjem uredniškega odbora Vladimir Bračič — Izdajata Univerza v Mariboru in Zgodovinsko društvo Maribor — Založila Založba Obzorja Maribor — Za založbo mag. Marjan Znidarič — Natisnilo 1988 CGP Večer v Mariboru v nakladi 500 izvodov

ISBN 86-377-0343-7

Po mnenju Republiškega komiteja za kulturo št. 4210-9/87 z dne 6. 8. 1987 je knjiga oproščena temeljnega in posebnega davka od prometa proizvodov

R dp

ČZN

1988

39

118880072,1

COBISS •